

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

**KORPORATİZMİ MEKÂN VE MİMARİ ÜZERİNDEN OKUMAK:
1930 VE 1940'LARDA ANKARA**

Aliberk AKBULUT

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

KORPORATİZMİ MEKÂN VE MİMARİ ÜZERİNDEN OKUMAK: 1930 VE 1940'LARDA
ANKARA

Aliberk AKBULUT

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Aliberk AKBULUT tarafından hazırlanan "KORPORATİZMİ MEKÂN VE MİMARİ ÜZERİNDEN OKUMAK: 1930 VE 1940'LARDA ANKARA" başlıklı bu çalışma, [15.01.2024] tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof Dr. Aykut KANSU (Başkan)

Doç. Dr. Kadir DEDE (Danışman)

Prof. Dr. Berrin KOYUNCU LORASDAĞI (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayımlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Aliberk AKBULUT

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezele ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. Kadir DEDE** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Aliberk AKBULUT

Anneanneme...

TEŞEKKÜR

Tez yazım süreci boyunca tüm mücadeleleri ve yoğunluğuna rağmen bana zaman ayırmak için elinden geleni yaptığı, tezin yazımı sırasında gösterdiği sabrı, ilgisi ve iç görüleriyle yanımda olduğu, fakat en önemlisi de çalışmaları, sevecenliği, yardım severliği ve azmi ile bana örnek olduğu için değerli hocam ve danışmanım Kadir Dede'ye teşekkürü borç bilirim. Engin kütüphanesinin kapılarını bana açtığı ve bir o kadar engin bilgisi ve tecrübesiyle bana önerilerde bulunup jürimde bulunmayı kabul ettiği için Aykut Kansu'ya teşekkür ederim. Tez'imın mülkiyet hukuku kısmına esin kaynağı olduğu, önerdiği kaynaklarla tezimin zenginleşmesine katkıda bulunduğu ve jürimde bulunmayı kabul ettiği için Berrin Koyuncu Lorasdağı'na çok teşekkür ederim.

Tez sürecinde birçok insandan yardım aldım ve hepsi de değerli vakitlerinden hırsızlayarak bana ellerinden geldiğince yardımcı oldular. Aydan Balamir'e eşi Murat Balamir'in tezini okumama vesile olduğu için; Levent Uluiş'e doktora tezini arşivinden bulup bana gönderdiği için çok teşekkür ederim. Değerli fikirleri ile tezimdaki argümanların gelişiminde katkıda bulunarak her daim bulduğu yeni kitapları benimle paylaştığı, gerektiğinde yazdığım bölümleri okuyup fikir verdiği için Mehmet Güldal'a çok teşekkür ederim.

Tezim sırasına asla erişemeyeceğim kitaplara sınırsız erişim sağladıkları ve maillerime hemen döndükleri için Archive.org'a da minnettarım. Onlar olmasaydı antika statüsüne girecek pek çok kitabı okuyamaz, kullanamazdım. Öğrenciliği meslek haline getirmem dolayısıyla maddi ve manevi olarak zor durumda bıraktığım annem ve babama; öğrenciliğim boyunca bir an bile şikâyet etmeyen ve öğrenimim boyunca beni her zaman desteklemiş olan anneannem Kadriye Küpeli'ye her şey için çok teşekkür ederim.

Son olarak tezin yazımı, öğrenimim boyunca sürekli başını ağrıttığım, kafasını kocaman şişirdiğim halde, uzayan tez sürecinde hiçbir zaman beni yalnız bırakmadığı, her zaman yanımda olup bana çalışma azmi verdiği, maddi ve manevi olarak beni her zaman desteklediği için sınıf arkadaşım Büşra Ayça Üçok'a karşı minnettarım.

ÖZET

AKBULUT, Aliberk. *Korporatizmi Mekân ve Mimari Üzerinden Okumak: 1930 ve 1940'larda Ankara*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.

Pek bilinmese de korporatizm dünya siyasal tarihini ve düşünce tarihini derinden etkilemiş bir ideolojidir. Korporatizm bir anti-ler ideolojisi olarak liberal kapitalizm ve sosyalizme karşı alternatif yol vaadi ile, sınıfsız toplum ideali ile popülerlik kazanır. İki savaş arası dönemde kuvvetlenen korporatizm, dünyadaki tüm rejimlerde etkili olmuştur. Hemen her ideolojiyi ve ulusal hareketi etkilemiş olan korporatizm Türk modernleşmesinin de önemli bir belirleyendir. Çağdaş Türk Siyasi Tarihi'ni derinden etkilemiş olan korporatizm modernizm ve kapitalizm sorunlu bir ilişki kurar. Fakat Erken Cumhuriyet Dönemi'ni analiz eden hâkim siyasal anlatı lineer bir Kemalist modernleşme anlatısı geliştirerek, Kemalizm'i modernizmle uzlaşmış, çağdaş, yüzünü Batı'ya dönmüş, merkezde konumlanan özgün bir ulusal kalkınma modeli olarak ele almakta ve korporatist ideolojinin etkisini şartlı olarak kabul etmektedir. Gerçekte korporatist bir ideoloji olan Kemalizm hayati bir belirleyendir. Korporatizmin siyasal, sosyal ve iktisadi görünüşleri literatür tarafından kısıtlı biçimde ele alınmış olsa da mekânsal tezahürleri ve mülkiyet anlayışı çok az tartışılmıştır. Halbuki bir korporatizmden bahsedilecek ise, bu mekânın ve mimarinin analizinde kendisini gösterecektir. Çalışmada egemen korporatist ideolojinin mekân, mesken, mimari politikalar üzerindeki etkileri korporatist bir başkent olarak Ankara örneği üzerinden analiz edilmeye ve modernleşme serüvenimizin bir korporatist modernleşmeye denk düştüğü gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler:

Reaksiyoner-Modernizm, Kemalizm, Korporatizm, Bahçe-Şehir, Ankara, Apartman

ABSTRACT

AKBULUT, Aliberk. *Reading Corporatism Through Space and Architecture: Ankara in the 1930s and 1940s*, Master's Thesis, Ankara, 2024.

Although it is not well known, corporatism as an ideology has profoundly influenced world political history and the history of political thought. As a reactionary anti ideology, corporatism gains popularity with the promise of an alternative path against liberal capitalism and socialism, and with the ideal of a classless organic society. Growing stronger in the interwar period, corporatism has been effective in almost every regime in the world. Having influenced almost every ideology and national movement, corporatism is also an important determinant of Turkish modernisation. Corporatism, which has deeply influenced contemporary Turkish political history, establishes a problematic relationship between modernism and capitalism. However, the dominant political narrative analysing the Early Republican Era develops a linear narrative of Kemalist modernisation, treating Kemalism as a unique model of national development that was reconciled with modernism, facing the West, and positioned in the centre, only then conditionally accepting the influence of corporatist ideology. In reality, Kemalism as a corporatist ideology is a crucial determinant. Although the political, social, and economic manifestations of corporatism have been discussed to a limited extent in the related academic studies, its spatial manifestations and its understanding of property have been discussed very little. Yet, if a corporatism is to be mentioned, it will manifest itself in the analysis of space and architecture. In this study, the effects of the dominant corporatist ideology on space, housing and architectural policies will be analysed through the example of Ankara as a corporatist capital city and it will be shown that our modernisation journey corresponds to a corporatist modernisation.

Keywords:

Reactionary-Modernism, Kemalism, Corporatism, Garden-City, Ankara, Apartment

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GÖRSELLER DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KORPORATİZM NEDİR?	27
1.1. KORPORATİST TEORİYE ANALİTİK BİR BAKIŞ: DOĞA, İNSAN VE KORPORASYONLAR	27
1.2. KORPORATİST DÜŞÜN'ÜN TARİHSEL KÖKENLERİ ÜZERİNE	39
1.2.1. Antikite ve Roma	41
1.2.2. Hristiyanlık ve Ortaçağ - Feodal Dönem: Korporatizmin Payandaları	43
1.2.3. Romantiklik ve Fransız Devrimi Sonrası	48
1.2.4. Korporatist İtalya	56
1.2.5. Neo-Korporatizm	60
2. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE KORPORATİZM	67
2.1. 1908 DEVRİMİ DÖNEMİNDE KORPORATİZM	71
2.2. TEK PARTİ DÖNEMİNDE KORPORATİZM	77
2.2.1 Korporatist Yeni Düzen	89
2.3. KORPORATİST BİR HUKUKÇU: LEON DUGUİT'İN ETKİSİ	97

2.3.1. Duguit'in Korporatizmi.....	103
2.3.2. Toplumsal Hakikat Objektif Hukuk.....	105
2.3.3. Anti-Parlamentarizm ve Sendikalizm	108
2.3.4. Mülkiyet Vazifesi: Korporatist Mülkiyet	111
2.3.5. Kemalist Mülkiyet ve Korporatist Mülkiyet.....	115
3. BÖLÜM: KORPORATİST MEKÂN VE MİMARİ.....	119
3.1. ESKİ DÜNYA'YA ÖYKÜNÜŞ.....	120
3.2. DÖNÜŞEN DÜNYAYA REAKSİYONERLİK: İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİNİN BOZULDUĞU YER ŞEHİRLER	123
3.3. METROPOL VE KENT PROBLEMİNE BİR ÇÖZÜM: REAKSİYONER MODERNİZM VE KORPORATİZM	136
3.3.1. Familistère	141
3.3.2. Bahçe-Şehir ve Bahçeli Ev	142
4. BÖLÜM: KORPORATİST BİR ŞEHİR: ANKARA.....	152
4.1. DOĞUŞTAN ANTI-MODERNİZME YAZGILI BİR ŞEHİR	153
4.2. CARL CHRISTOPH LÖRCHER'İ İDEOLOJİK BAĞLAMINA OTURTMAK	167
4.3. BİR METROPOL VE APARTMAN DÜŞMANI: HERMANN JANSEN	174
4.4. YEPYENİ BİR 'MODERN ŞEHİR ALGISI': KORPORATİST ŞEHİRİN ESASLARI	181
4.4.1 Mesken Anketi: Apartman Mı Olacak? Yoksa Bahçeli Ev Mi? ...	191
4.5. MESKEN VE TOPRAK	212
4.6. KÜÇÜK ŞEHİRLER NE OLACAK?	221
4.7. KORPORATİST MEKÂNIN KATEGORİZASYONU.....	223
4.8. KORPORATİST MESKEN VE MÜLKİYET POLİTİKALARINDA BİR ARAÇ: EMLAK VE EYTAM BANKASI.....	232

SONUÇ	239
KAYNAKÇA	247
EK 1. ORIJİNALLİK RAPORU	286
EK 2. ETİK KOMİSYON MUAFİYET FORMU	288

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel 1 - Büyük Şehrin sakıncalarının altını çizen bir poster (McElligot, 2001: ss.97-98).....	133
Görsel 2 - Weissenhof modernist mimari örnekleri (Willette, 2017).....	148
Görsel 3 - Weissenhof'taki modernist mimariyi aşağılayan bir kartpostal (Willette, 2017).....	149
Görsel 4 – Lörcher'in tasarladığı Çankaya <i>siedlung</i> üçgeni, 1924-1925 (Uluiş, 2009).....	171
Görsel 5 - Yeni Ankara'nın 'modern' sokakları (Uluiş, 2009).....	172
Görsel 6 - Jansen'in Almanya'da çizdiği bir plan (Everett: 2019: 106).....	178
Görsel 7 - Ankara, İstanbul ve İzmir'de konut yapıları stoğu ile apartman yapılarının kent yapı stoğu içindeki yüzdelik oranları, 1927-1984 (Balamir, 1992:31).....	190
Görsel 8 - Ankara'nın Umumi Görünüşü (Kılınç, 2012: 825).	193
Görsel 9 - Jansen'in Ulus Gazetesi'nin mesken anketine verdiği cevaptan bir çizim (Jansen, 1935b).....	194
Görsel 10 - B. E. Asım'a göre modası geçmiş ve artık iflas etmiş şehir planı (Asım, 1935: 4; Asım, 1936: 119).	207
Görsel 11 - Hermann Jansen'in gözünden modern bir mesken; reaksiyoner-modernist bir köy evi prototipi (Jansen, 1936).....	210

GİRİŞ

Yirminci yüzyıl Türkiye siyasi tarihi incelendiğinde okuduğumuz metinlerin çok büyük bir çoğunluğu bize bir modernizasyon teorisi ekseninde bir siyasi tarih anlatısı sunmaktadır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde yürüdüğü patika çağdaşlaşmaya, modernizme, kapitalizme yüzünü dönmüştür. Bu ilerlemecilik anlatısı içerisinde devletçilik, Tek Parti, planlı ekonomi, jakobenizm, Kurucu Meclis ya da Meclis Hükümeti Sistemi, Medeni Kanun'umuzun ve hukukumuzun biçimi, kooperatifler ve kooperatifçilik gibi konuları politik, ekonomik ve toplumsal açılardan ele aldığımızda elimizde çoğunlukla "Kemalist Modernleşme, Kemalist Devrim, Kemalizm, özgül ve milli bir yeni kalkınma biçimi" anahtar kelimelerinden türeyen bir cevaplar buketi olmaktadır (Zürcher, 2020; Evin, 1984; Bent, 1969; Chambers, 1964; Karal, 1981; Lewis, 1969: 395-436; Frey, 1965; Hale, 2015; Hale, 1984; Heper, 1984; Heper, 1976; Okyar, 1984; Eisenstadt, 1997; Kazancıgil, 1981; Ford, 1939; Fallers, 1974: 86; Karpat, 1959; Karpat, 2004; Saylan & Özdikmenli Çelikoğlu, 2021).

Gündelik hayat içerisinde sıradan bir vatandaşın ya da bir üniversite öğrencisinin, bunun ötesinde akademik çalışmalar yürüten bireyin siyasi tarihimizi tahlil ederken ve bu tarihe birtakım sorular yöneltirken, bu sorulardan bazıları cevapsız kalmaktadır. Sözgelimi Türkiye'de çağdaş ve modern bir siyasal rejimde parlamentoların kötülükleri, partilerin ve siyasetin verdiği zararlar, bizzat parlamentonun içinde tartışılmıştır; veya modern seküler bir ulus devlet idealinin peşi sıra sivil toplumun devlete karşı güçsüz olduğu ya da devlet tarafından yutulduğu bir siyasi düzen makbul görülmüştür. Rejim endüstrileşmek ve kalkınmak istenmekle birlikte, proleterleşme korkusu ile sendikaları kapamış, ağır vergiler ve kredi kısıtlarıyla sermaye birikimini zorlaştırmıştır. Cumhuriyeti kuran öznelerin uyguladıkları bir takım siyasi, ekonomik ve sosyal politikalar, söylemler modernizasyon teorisi ekseninde değerlendirilmekte, Kemalizm kendine özgü bir 'modernleşme' olarak kabul görmekte ve aksi düşünülmemektedir (Weiker, 1981; Kongar, 1981; Onulduran, 1974; Kili, 2011; Kasaba, 2011, Tuncay vd., 2000; Faroqhi, 2011; Boratav, 1998; Heper, 1980-8; Tekeli ve İlkin, 2004a; Tekeli ve

İlkin, 2004b; Tekeli ve İlkin, 2004c). Daha açık belirtmek gerekirse, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde bir burjuva yaratacak, ülkeyi refaha kavuşturacak kapitalistleşmeyi sağlamak ile katı bir kontrolü benimsemiş planlı bir 'kalkınma' modelinin gereklerini yerine getirmenin arasında salındığını görerek, siyasi tarihi anlamlandırmaya çalışan bir araştırmacı bahis konusu anlatımdaki politik temeli kurmak konusunda zorluk yaşayacaktır. Bu açıdan bir basitleştirme ve indirgemecilik pahasına bu kafa karışıklığının 'liberal demokrasi ve milliyetçi bir sosyalizm arasında gidip gelen' fakat her iki şekilde de devletçi olan, kendine özgü olan, son tahlilde de devlet kapitalizmi etkisiyle ivmelenen, Kemalizm'e özgü bir modernizasyon anlatısı üzerine kurulu olduğu, literatürdeki çalışmaların çoğunluğu gözetilerek, iddia edilebilir (Boratav, 2006; Keyder, 1987; Tuncay, 2012; Berberoğlu, 1982; Tekeli & İlkin, 1982; Tunaya, 2016a; Tunaya, 2016b; Tunaya, 2023; Heper, 1988; Heper, 1985; Tekeli ve Şaylan, 1978; İleri, 1994; Koç, 2022).

Elbette bahsettiğimiz türden bir kafa karışıklığını gidermenin cevapları akademik olarak aranmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme serüveninin 'ikircikli' ve gerilimlerle dolu bir yolculuk biçiminde ele alınırken buna kendi devri içinde 'hiç kimseye benzemeyen, yalnızca bize benzeyen' bir medeniyet serüveni olarak bakılmıştır. Kemalist Modernleşme, milliyetçi bir modernleşme olarak kategorileştirilmiş, bu anlatıma alternatif olarak projersiz bu yüzden de kendiliğinden gelişen modernizmlerin olup olmadığı sorgulanmış, dahası güdümlü bir modernleşmeden ziyade asıl modernizmin kendiliğinden geliştiği gibi hâkim anlatıya alternatif açıklamalar getirilmiştir (Doğan, 2021; Kaynar, 2007; Kaynar, 2012).

Bu tezde hâkim anlatıyı sorgulayan bir aksini düşünme denemesidir. Projeli, tepeden bir modernleşme serüveninin mümkün olmadığı, olamayacağı, böyle bir anlatının gerçekliğe denk düşmeyeceği, aksine projeli ve tepeden gelen bir modernizm biçimi olarak 'Kemalist Modernleşme'nin kapitalizm ve modernite ile uzlaşması zor ideolojik kabulleri olduğu, bu kabullerin de mekâna dair söylem ve uygulamalarla oldukça belirginleştiği gösterilmeye çalışılacaktır.

Hâkim modernizasyon anlatısının politik ve ideolojik bağlamı eksik kalmaktadır. Siyasal düşünceler perspektifinde hangi ideolojinin, hangi örgütlenme biçiminin neyi, nasıl, ne türden etkilediği, bunun ötesinde gündelik yaşamda kendine ne kadar yer bulduğu ve normlarını hangi ölçülerde yerleştirdiği ya da yerleştiremediği veya başarısız olduğu gibi sorunlara bağlamına uygun bir yanıt verilmeli, bu yanıtların Türkiye'nin modernleşme serüveninde nereye konumlandığını bir şekilde tespit etmeliyiz. Bu açıdan modernizmin ne olduğu, özgül bir modernizm biçimi diyebilecekseniz 'Kemalist Modernleşme'nin tam olarak nereye oturduğu, 20.yy'da kapitalizm ve modernizmin nasıl hangi ideolojik eksende algılandığı, kaçınılmaz olarak bu algıların pratik sonuçlarının neye izdüştüğü gibi sorulara bir cevap verilmesi önemlidir.

İhtiyaç duyduğumuz bu yanıt korporatizm olarak bilinen ideolojinin Türkiye'deki etkileri incelenerek, korporatizmin modernizm ve kapitalizm ile ilişkisini tespit ederek verilebilir. Türkiye'nin Erken Cumhuriyet Dönemi boyunca tecrübe ettiği 'modernizm', korporatist ideolojinin egemenliğinde bir ihtivaya sahiptir. Bu korporatist 'modernizm' ise mekâna dair tercihlerde berrak şekilde izlenebilir. Kemalizm, kapitalizme ve modernizme korporatist ideoloji temelinden bir eleştiri getiren ve bu ideoloji uyarında hareket ederek 'ilerlemeye' çalışan bir ideolojik hattı ifade etmektedir. Hâkim anlatıda kendisine yer bulamayan korporatizm, 19.yy. sonu 20.yy. başı egemen ideoloji olarak pek çok rejimi etkilemiştir. Erken Cumhuriyet Dönemindeki elitlerin, Kemalizm'in ideolojik bağlamı korporatizmde gizlidir. Dolayısıyla Kemalizm'i bu topraklara özgü bir modernleşme biçimi ya da ulusal hareket olarak ele almak ve onun ayrıksı modernleşme biçimini vurgulamak yerine, Kemalizm'in korporatizm ile olan ilişkisini değerlendirmek ve paralelliklerini çözümlenmek siyasi tarihimizin karanlıklarda kalmış alanlarını teşhis ve tahlil için daha çok imkân sunacak, daha yol gösterici olacaktır.

Türkiye'de korporatist ideolojinin yoğun etkisi üzerine en önemli çalışmalar kuşkusuz Taha Parla'nın doktora tezi olan, sonradan kitaplaştırılmış "*Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*" adlı eseri ile Ayferi Göze'nin, pek bilinmeyen, korporatizmi karşılaştırmalı olarak incelediği "*Korporatif Devlet; XIX VE XX'inci Yüzyıllarda Avrupa'da Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri*" başlıklı doçentlik tezidir (Göze, 1968; Parla, 2009; Parla, 1985). Bu iki

çalışma dışında Türkiye’de korporatizm konusunda önemli makaleler de yayımlanmıştır. Zafer Toprak’ın, Ahmet Makal’ın çalışmalarının yanı sıra Güven Gürkan Öztan ve Aykut Kansu’nun konuyu derinlemesine ele aldıkları çalışmalar da mevcuttur (Kansu, 2001; Öztan, 2007; Toprak, 1980; Makal, 2002; Makal, 1998). Bundan başka yapılan bazı çalışmalarda da korporatizm sendikacılık ekseninde değerlendirilerek, lokalize edilmiş, böylece politik ve ideolojik sonuçlarından da azade edilmiştir (Cizre Sakallıoğlu, 1992; Üstün ve Üstün, 2000). Ek olarak oldukça kapsamlı ‘Türkiye’de Korporatizm’ temalı çalışmayı da burada anmamız yerinde olacaktır: En yakın tarihli çalışmalardan olan Enis Mutlu Atak’ın “*Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Korporatizmin İz Düşümleri*” başlıklı tezi korporatist teori üzerine yapılmış derinlikli çalışmalardandır. Yine bu tez çalışmasında korporatizmin Cumhuriyet Dönemi romanları ve gündelik yaşam üzerindeki yoğun etkisinin de izleri takip edildiğinden, hataya mahal bırakmayacak biçimde döneme egemen olmuş korporatizm etkisini gözler önüne sermektedir (Atak, 2021). Demirhan Fahri Erdem’in doktora tezi olan “*Korporatizm ve Türkiye’de Tek Parti yönetimi (1930-1945)*” başlıklı çalışma da korporatist politikalar ayrıntılandırılmış ve tartışılmıştır; tezin içerik zenginliği bu alandaki en kapsamlı çalışmalar arasında sayılabilir (Erdem, 2007). Son olarak Nilgün Önder’in Türkiye’nin Korporatizm Deneyimi/Macerası olarak Türkçeleştirilebilecek olan (*Turkey’s Experience With Corporatism*) Türkiye’nin 1920-1980 yılları arasındaki korporatizm macerasını sorgulayan geniş kapsamlı tezini anmak da yerinde olur (Önder, 1990). Korporatizm tartışmaları genel olarak, korporatizmin, korporatif devlet modelinin Cumhuriyet’in kurucuları tarafından kullanıldığı, “araçsallaştırıldığı” üzerinedir; bu da korporatizmi Tek Parti devrinde sadece yer yer, genele yayılmayan az bir insan topluluğu tarafından benimsenmiş veya tam olarak uygulanamamış ve vazgeçilmiş bir ‘görüş’ veya ‘tali yol’ olarak ele alınmasına neden olmaktadır (Bora, 2017: 143-144). Ayrıca bu tutum korporatizmi bir devlet modeli olarak ele almakla yetinmekte, korporatizmin ekonomi-politik ve toplumsal önermelerinin yapısının gözden kaçırılmasına sebep olmakta ve bir ideoloji olarak ele alınmaması sebebiyle Türkiye’deki siyasi, sosyal ve ekonomik alanlardaki etkilerinin iskalamasına neden olmaktadır.

Korporatizm modernleşen Türkiye'nin siyasi tarihindeki tamamlayıcı ideolojik bağlamı sağladığı gibi Kemalizm'in iç dinamiklerini ve ideolojik olarak konumlandığı spektrumu daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Türkiye siyasetindeki önemli kırılma anlarında her zaman korporatizm gündeme gelmiş, siyasi partilerin kurucu ilkelerinin temelini teşkil etmiş, Kadro, Sol-Kemalizm, Yön Hareketi gibi politik pozisyonların siyasal, sosyal ve ekonomik önermelerinde etkisini yoğun bir şekilde hissettirmiştir. Korporatizm özellikle 27 Mayıs'ta yeniden gündeme taşınmıştır. Bu tezin konusu olmamakla birlikte, 27 Mayıs Darbesi neo-korporatist darbe olarak okunabilir. 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında Türkiye ekonomisini hiper-enflasyona götürecek olan ithal ikameci model ile anayasal tartışmalar, İstanbul'daki hukuk profesörlerinin önerdiği anayasa ve temsil sistemi korporatist/korporatif mahiyetteki ekonomik ve hukuki modellerdir. Bu ekonomik ve anayasal modeller bir açıdan da bu alanlardaki korporatist etkileri görünür kılmaktadır. Sözelimi Türkiye'deki hukuk profesörlerinin Fransız korporatist hukuk geleneğinden etkilenmesi, bir korporatist hukukçu olan Leon Duguit'ten çeviriler yapması, Duguit'in hukuk teorisi güdümünde dersler vermesi tesadüf değildir (Göze, 1968; Parla, 2009; Parla, 1993: 18-110; Tanör, 2010: 49, Onar, 1966: 161-218; Özbudun, 1986; Kili, 1982).

Korporatizmin Türkiye'deki ve özel olarak Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki etkileri bunlarla sınırlı kalmaz; gündelik hayat, edebiyat, daha da önemlisi mekân ve mimari üzerinde de ciddi etkileri vardır; neo-klasik mimari stilin korporatist rejimlerde popüler olması, klasik ve modern arasında bir 'arafta' form olarak kullanması birçok korporatist rejimde olduğu gibi Tek Parti Rejimi'nde de gözlemlenebilmektedir. Türkiye'ye gelen yabancı mimar ve şehir planlamacılarının neo-klasik mimari biçimin temsilcileri olması ve Kemalist rejimin bu estetik ile olan bağı yine korporatist ideolojik etki sebebiyledir.

Bu noktada birtakım önermelerin sunulması gerekli olacaktır. İlk, korporatizmin ne olduğu, nasıl bir ideoloji olduğu günümüz tartışmaları açısından ayrıntılı olarak anlaşılmalı görünüyor. Kooperatifçilikten farklı olarak, korporatizmin ekonomi-politik ve toplumsal önermeleri yeterince incelikte ele alınmamış olduğunu da söyleyebiliriz. Cumhuriyetin kurucularının kendi devirlerindeki korporatizm tartışmalarından etkilenmeleri, bize korporatizmin Cumhuriyet'in kuruluş

yıllarında, belki de ham ve gerçek hali ile ele alındığı önermesinin neredeyse hiç gündeme gelmediğini gösteriyor. Bu açıdan kendi dönemi ve bağlamı içerisinde yazılmış korporatizm çalışmalarına detaylıca bakılmadığı için, korporatizmin 'mülkiyet karşıtı' olmadığı yönünde görece eksik bir kabul de doğmuş, bu kabul korporatizmin kapitalizmi kabul ettiği, ama komünizmden/sosyalizmden de etkilendiği ve bu ikisini soğurarak içerdiği gibi hem doğru hem de yanlış olan paradoksal bir sonuca yol açmış görünüyor. Bir diğer sorun da bir korporatizm olarak Kemalizm'in 'modernleşme' biçimlerinin, bir *korporatist-modernleşme biçimini* doğurması; bu açıdan da modernizmden kastedilenin ne olduğu oldukça önemli. Bu sebepten ötürü modernizmin korporatist yorumunun korporatizm açısından ele alınması da ihtiyaç duyulan gerekliliklerdendir.

Taha Parla çalışmasında, korporatizmin Türk siyasal hayatını, bugünkü siyasi eğilimlerimizi, politik serüvenimizdeki düşünce hatlarını, gündelik yaşamımızı, hukukumuzu, mekânı ne kadar yoğun bir şekilde etkilediğini; hatta bunların ötesinde korporatizm kadar Türk siyasal düşüncesini etkisi altına alan başka bir ideolojinin olmadığını öne sürer (Parla, 2009: 7-21; Atak, 2021: 141-259). Bu tezde ise bu argüman korporatizmin mekân soyutlamaları açısından değerlendirilecektir. Bu soyutlamaların pratik izdüşümleri, korporatist ideolojinin Kemalist Rejim tarafından benimsenmesinin ötesinde, şehir planı, konut, mimari gibi pratiklerde izi sürülerek ne derecede etkili olduğunu teşhis edilecek, bunun yanında modernizm ile kurulan gerilimli birliktelik de ele alınacaktır. Böylece Parla'nın önermesinin doğruluğu da sorgulanmış olacaktır. Daha sonra Türkiye'de Cumhuriyet'in kurucularının, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaptığı düzenleme, tartışma ve uygulamaların korporatist izler taşımasından öte bir durumun olması, korporatist bir sistemin parçası olarak nitelendirilmesi gerektiği, bu bağlamda da yalnızca 'milliyetçi, korumacı, devlet kapitalisti' olan 'otoriter bir eğilim' olarak sayılamayacağı; bunun yerine korporatizmin 1920'lerden İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ülke içinde tam anlamıyla uygulanmak açısından bir mücadele verdiği/verildiği argümanı da gündeme getirilerek, toplumsal teorinin mekân politikalarına izdüşen bölümleri irdelenmeye çalışılacaktır. Korporatizm Cumhuriyet Devrimi'ni bu denli etkilediyse, dönemin aydınlarının söylemleri, Kemalist 'elitlerin' söylevleri, devlet politikaları, meclis konuşmaları ve daha

nicesinde bu kadar etkin bir rol oynuyorsa diğer her şey gibi mekân üzerindeki tasavvurları etkilemesi kaçınılmazdır. Parla'nın korporatizmin her yerdeliği argümanı doğruysa, o halde bu mekân, mimari ve konutlar içinde geçerli olmalı, hâkim korporatist ideolojinin sirayeti görünür olmalıdır. Her şeyden önce Türkiye'de etkili bir ideoloji olan korporatizm toplumsala dair varsayımlarında belirli, özel olarak planlanmış bir mekânsallığın çerçevesini çizmektedir. Türk Devrimi'nin korporatist niteliği göz önünde bulundurulduğunda korporatist-mekânın izleri sürülerek, korporatizm tartışmalarına yeni bir soluk kazandırılabilir.

Literatürde yapılmış çalışmaların büyük çoğunluğu, Cumhuriyet'in ve doğal olarak Kemalistlerin, mekâna dair ideolojik düşünce biçimlerinin modernist olduğu yönündedir (Gurallar, 2005; Gurallar, 2003; Kezer, 2015; Bozdoğan, 2012; Bozdoğan & Kasaba, 1998; Cengizkan & Cengizkan, 2020; Cengizkan, 2018; Cengizkan, 2002b; Tankut, 1993). Bu meseleyi iskalayan bir önerme olabilir. Bu önerme çoğunlukla Kemalist kent planlarının ve Kemalist dönemdeki mimari tartışmaların modernizm, rasyonalite veya işlevselci/fonksiyoncu yaklaşımlarla çelişmediği kabulüne dayanır. Bu kabule göre modern Türkiye'nin kurulmasında Kemalist Ulus-İnşası Projesi'nin milli bir imar sorunu ve 'içtimai' bir mesele olarak mekânı odak noktası olarak alması, Ankara örneğinde pek çok kez incelendiği üzere, Devrim'in ve dolayısıyla mekânın 'modernliğini' imlemektedir. Ankara, İstanbul karşısında Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilkelerinin ve Türk modernleşmesinin kalbi olarak bir mihenk taşıdır. Öznenin dönüşümü ile birlikte yeni kurulacak şehirde, Batılı anlamda 'ilerici" ve 'modern' bir yaşam kurulacaktır. Modern bir yaşam en modern bir şehirde kurulabilir. Kurulacaksa da bunun için modernist şehir planlamacıları, mimarlar yetiştirmek gerekmektedir. Literatürdeki çalışmaların çoğu bu hattı takip ediyor görünüyor. Cumhuriyet aydınlarının, Halk Fırkası'nın, Atatürk'ün, devletin bütün kurumlarının imar meselesine verdiği önem, Kemalizm'in kent ve konut biçimleri üzerinde ne denli yoğunlaştığını gösterir nitelikte. Carl Christoph Lörcher ve Hermann Jansen'in, 'modernist kent planlayıcıları' olarak 'Modern Ankara'yı' planlaması, söz konusu planların özel olarak seçilmeleri, Ankara'daki imar programını finanse edebilmek için Emlak ve Eytam Bankası'nın devrimin nişanesi Ankara ve Kemalist imar planları için kurulması anlatısı, hem siyasi tarihimiz üzerine yapılan çalışmalarda hem de

mimarlık tarihçilerinin konuyu ele alış tarzlarında ulus inşası anlatısı içerisinde apolitikleşmektedir.

Bu tezin en önemli harekete geçiricisi ise kurucu kadroların, Cumhuriyet'in öznelerinin, mekânı kavrayış biçimlerindeki korporatist ideolojik etkidir. Cumhuriyet Döneminde şehirleşme ve konut üzerine yapılan tartışmalar literatür tarafından ele alındığı hali ile eksik kalmakta, bazı durumlarda ise "çağdaşlaşma ve modern mekânın yaratımı" anlatısının tamamen aksini göstermektedir. Mimari ve şehirleşme üzerine odaklanan birçok eserde, Sibel Bozdoğan'ın, İlhan Tekeli'nin, Ali ve N. Müge Cengizkan'ın, Gönül Tankut'un, İnci Aslanoğlu'nun, Neşe Gurallar Yeşilkaya'nın çalışmaları başta olmak üzere, kurucu elitlerin amacı belirgin ve sabittir. Bu amaç seküler modernist bir kamusal alan, çağdaş bir mekânsallık, eğlence ve sosyalleşmenin rekreasyon ile birlikte yüksek kültür ve siyasetle olan bir alışımını oluşturmaktadır (Batuman, 2018: 1960-162). Ancak dönem içindeki pek çok makale ve Ankara'nın tatbik hikayesinin kendisi bu anlatıda gedikler açmaktadır. Mekânın inşası konusundaki yukarıda bahsettiğimiz hâkim anlatıya alternatif bir anlatının izini süren çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu konuda Levent Uluiş ve Aykut Kansu'nun çalışmaları, ayrıca Murat Balamir'in doktora tezinden başka genel veya derinlikli bir çalışma yok gibi görünüyor (Uluiş, 2009; Kansu, 2009; Balamir, 1992). Uluiş ve Kansu anti-modernist şehir planlamacılığını Almanya ile karşılaştırır ve Türkiye'deki korporatist mekânsallığın inşa sürecinde Kemalist Rejimin hareket ettiği ilkeleri analiz ederlerken; Murat Balamir konuyu konut biçimlerine yöneltilen eleştiriler özelinde ve kat mülkiyeti ekseninde ele almıştır. Bu çalışmaların bir kısmında modernizm ile uzlaşması gerilimli olan bir mekân tahayyülünün izi sürülür. Bu alternatif çalışmaların ışık tuttuğu bir diğer konu da kamusal mekânın niteliğine ve kent planlarına dair hâkim anlatının modernizm anlatısı yerine anti-modernist eğilimlerin daha kuvvetli olduğu bir anlatıya imkân tanınmasıdır. Elinizde tuttuğunuz tez metni ise, Kemalizm'in korporatist bir politik geleneğin parçası olduğu, belirli türden bir modern-kent algısına öykündüğü, yine belirli türden bir modern-konut formunu tercih ettiği, dolayısıyla da mekâna dair tasavvurlarının pratik dışavurumlarının da modernizm ile paradoksal, sanal ve çelişkili bir ilişki kurarak, korporatist bir biçim sergilediği argümanlarını tartışmaktadır.

'Korporatizmin mekânı' daha önce çalışılmamış bir alan. Bu konuda yabancı materyalinde azlığını akılda bulundurarak bu tezde ele alındığı şekli ile korporatizm mekâna dair önemli etkileri olan bir ideoloji olduğu söylenebilir. Korporatizm insan doğa ilişkisini düzenlerken, bunu verili bir mekânsallığa hapsederek yapmakta, toplumsal politik roller, üretim ilişkileri açısından dondurmaya amaçlayan statik bir "düzen" kurmaya çalışmaktadır. Bu statik düzenin mekânsal durağanlığı ile şehirlerin dinamizminin uzlaşması problemlidir. Korporatizm siyasal, ekonomik, toplumsal alanlardaki ideolojik görüşlerinde, her daim mekâna dair belirli bir göndermede bulunur. Büyük şehirlere, yani metropollere düşmandır. Anti-modernist bir yaklaşımla köy tipi ev modellerine öykünerek işçilerin barındığı apartmanlara aile yaşamını tehlikeye attığı için saldırır. Söz ettiğimiz bu dışavurumlar korporatist rejimlerin neredeyse hepsinde ortak olarak gözlemlenebilen plan ve politikaları daha iyi anlamlandırmamıza yardımcı olacaktır. Tez bağlamındaysa, Türkiye özelinde, Cumhuriyeti kuran kadroların, Tek Parti Rejimi'nin korporatizmini mekân üzerinden takip ederek, hem korporatist teoriyi daha iyi kavrayabilmemize, korporatist ideolojinin çelişkileriyle, paradokslarla dolu olduğunu anlamamıza yardımcı olacak, hem de korporatizmin etkilerinin gözlemlenmesi gereken esas noktanın mekân, yani kent ve mimari olduğunu bize hatırlatacaktır.

Peki, korporatizm tam olarak nedir? Korporatizmin Türk siyasal hayatındaki yeri, bu tezin odaklandığı şekli ile Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki mekân algısına dair neye denk düşmektedir? Korporatizm bir devlet modeli olmasından önce bir ideolojidir. Temelde siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlarda organik bir bütünlüğü savunmaktadır. Tarihsel olarak korporatizm feodal pre-kapitalist ve pre-modern dönemin toplumsal düzeninde oluşmuştur. Bu açıdan ilk korporatist düşünürler Hristiyan sosyal teorisini geliştirenler arasından çıkmaktadır. Kapitalizm öncesi erken korporatizmde, korporasyonlara biçilen roller ile kapitalizm sonrası korporatizm arasında özü itibari ile bir fark görülmez. Büyük bir bölümünü feodal dönemdeki Hristiyan düşüncesinden alan korporatizmin bu biçiminde, devlet yerine *corporate body* vazifesi gören feodal *aracı kurumlar* toplumsal sürtüşmeleri uzlaştırmaktadır.

Daha sonra 20.yy. formlarında belirginleşecek olan, politik ve ekonomik alanların ayrılığının henüz gerçekleşmediği pre-kapitalist düzeni lehine kullanan erken dönem korporatizmi toplumsal, siyasal, ekonomik yapılar arasında hiçbir ayırıcılığın bulunmadığı bir düzeni doğallaştırma argümanını olarak ilk kez bu tarihsel dönemde ele almıştır. Bu nedenle de statü temelli toplumsal yapı doğallaştırılmış, mesleki pozisyonlar politik, ekonomik ve toplumsal organik bütünün bir parçası içine hapsedilerek özdeş hale getirilmiştir. İktisadi pozisyonlar ve siyasal düzen doğal bir çıktı olarak ele alınmıştır. Organik toplumsal ve siyasal düzen anlayışının diğer bir sonucu da feodal ticaret merkezleri ve kentlerin, ayrı ayrı bireylerden değil, ailelerden mürekkep olarak kabul edilmesidir. 20.yy. korporatizmlerinde bu argümanın yeniden gün yüzüne çıktığını görmekteyiz (Hueglin, 1979: 38-40). Feodalizmin krizi, kapitalizmin üretim ilişkilerini dönüştürmesi ve politik alan ile ekonomik alanın ayrılmasıyla, korporatizm modern kapitalist dünyaya uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Artık feodal ortaçağ korporatizmlerindeki gibi plüralist ve âdemi-merkeziyetçi olarak merkezdeki feodal lorda karşı diğer aracı kurumların (*corporate body*) tüzel kişiliklerini (*personalite*) savunmak yerine, 20.yy. korporatizmi devletin bizatihi kendisini bir aracı kurum, çelişkileri uzlaştırıcı bir yapı olarak ele alır. Korporatizm kendisini 'anti'ler üzerinden tanımlar. Sınıfların varlığını reddetmektedir. Anti-liberal, anti-sosyalist, anti-komünist, anti-modernist, anti-aydınlanmacı, anti-rasyonalist ve anti-parlamentaristtir. Ekonomik alandaysa korporatizm, anti-kapitalisttir. Büyük işletmeye ve klasik feodal mülkiyet mekanizmaları dışına taşan sermaye ve finansal mülki formlara karşıdır. Ekonomik aktörlerin bireyler olmadığı fakat meslek teşkilatları yani korporasyonlar olduğu bir iktisadi model önermektedir. Korporasyonlar toplumsal ve siyasal bir işlev görerek, ekonomiyi soğuran, dolayısı ile uzlaştıran bir alışım aracıdır. Bu iktisadi model bizi korporatizmin politik önermelerine götürür. Politik açıdan, korporatizm kapitalizmin ve liberalizmin zararlarını veri seti olarak, kapitalizmin toplumsal kurumları dönüştürdüğünü, toplumu sınıflara ayırdığını, sınıflar arasında çatışmalar, sürtüşmeler yaratarak, uyrukları (*subject*), birey olan öznelere (*subject*) dönüştürdüğünü sonucuna varmıştır. Kendi bireysel çıkarı dışında kimseyi düşünmeyen atomik bireyler, geleneksel kurumları, otoriteyi yok

saymaktadır. Bu açıdan korporatist otoriteriyen ‘politik kontrol’, korporatizmin ekonomik ve toplumsal çözünmeye en değerli bir cevabı olacaktır. Toplumsal açıdan korporatizm pre-modern ve pre-kapitalist feodal üretim ilişkilerinin kurulu düzenini, toplumda sınıfların olmadığı dolayısıyla çatışmanın da olmadığı, ortak çıkarın olduğu ‘doğal bir ideal düzen’ şeklinde yorumlamaktadır. Bu nedenle sınıfsız bir toplum idealini kalbinde barındırır. Otoriteye itaatın bir ‘olması gereken’ olduğu ve kurulu düzenin doğanın koyduğu bir toplumsal kanunun çıktısı olduğu yönündeki pozitivist önermeden beslenir. Parlamenter demokrasiye düşman olan ve liberalizmi sınıfsal çelişkiler anlatısı ile kitleleri zehirleyen komünistleri meclise sokmakla suçlar. Bu yüzden başka bir temsil mekanizması önerir ve evrensel oy hakkını/temsili (*universal suffrage*) dışlayan, mesleki temsil sistemini (*occupational representation*) parlamentarizm aleyhine öne sürer. Türkiye’de Recep Peker, Mahmut Esat Bozkurt ve Memduh Şevket Esenal örneğinde belirginleşen bu durum, hemen her korporatist rejimde mevcuttur.

Literatürdeki birçok çalışmada çağdaş korporatizm, ideolojik spektrumun iki ucunu, yani sosyalizm ve liberalizmi bir araya getiren ikisinin de “iyi yanlarını” alarak bunları özümseyen bir Üçüncü Yol-Orta Yol ideolojisine gönderme ile ele alınmıştır (Bora, 2017: 46-47; Cawson, 1987; Cawson, 2003; Cawson, 1993; Williamson, 1985; Williamson 1989; Makal; 1998; Öztan, 2007). Bu haliyle tanımlandığında korporatizm liberalizmden mülkiyetin dokunulmazlığını, sosyalizm ve komünizmden de sınıfsız toplum idealini aldığı iddia edilebilir (Parla, 2009: 100-105). Parla’nın gösterdiği üzere, görünüşte kalan bu tanımlama esasında hem doğru hem de hatalıdır. Korporatizm ideolojik olarak uzlaşmazları çelişik olarak birleştirebildiği, modernizm ile anti-modernizmi tek bir potada eritebildiği ölçüde üçüncü bir yoldur. Fakat aynı zamanda korporatizm liberalizm ve sosyalizm/komünizm arasında orta bir yol değildir. Esasında anakronik bir hata olmasının yanı sıra, korporatizm feodal üretim ilişkileri içinde oldukça güçlenen, Hristiyan düşüncesi içerisinde palazlanan, *ancien regime* düzenleri içerisindeki statü temelli eşitsiz toplumsal yapıyı meşrulaştıran bir ideolojidir. 20.yy’daki klasik ve “has” haliyle korporatizm liberalizm ve sosyalizm/komünizm bağlamlarının çok “gerisinde” gerici (reaksiyoner) bir ‘yeni devrim’ sloganıyla karşımıza çıkmaktadır. Parla, çalışmasında korporatizmin “ilk yolun bir türevi”

olduğunu, mülkiyeti kutsadığını ifade eder; fakat korporatizm ilk yolun da bir çeşitlemesi değildir. Üstelik mülkiyeti tamamen olumlayarak kutsamamakta, klasik toprak mülkiyeti formunu temele almakta, kapitalizmin dönüştürdüğü ya da sebep olduğu yeni mülkiyet formları ve sermaye biçimlerini olumsuzlamaktadır (Parla, 2009: 102). Bu açıdan korporatizmin incelikli bir tanımının yapılması ve Türkiye özelinde meselenin daha iyi anlaşılması anlatılmaya çalışılacak ve tezin ilerleyen bölümlerinde bu argüman sınanmaya ve analiz edilmeye çalışılacaktır.

Korporatizmin üçüncü patika, üçüncü bir yol olarak ne sağdan ne de soldan olan fakat sağ ve solu aşan bir ideoloji olması, korporatist ideolojinin paradokslarla dolu olmasına neden olmuştur. Bu üçüncü ideolojik patika liberalizm ve sosyalizm/komünizme alternatif, lakin onların ideolojik evrenlerinin dışında bir bağlamdan türeyen bir üçüncü yol ihtivası çizer. Dolayısıyla ideolojik olarak ikisinin arasında değildir. Ne ilkinin ne de ikincisinin bir çeşitlemesi olarak düşünülmelidir. Korporatizm yukarıdaki söylediklerimiz ışığında muhafazakâr bir ideolojidir. Korporatizm özcüdür, gelenekseldir, kültürle ve dünyayla kurduğu bağ romantik ve *cynic*'tir. Klasik parlamenter temsil sistemine güvenmez, bunun yerine mesleki temsil sistemini önerir. Şehirden çok taşrayı, köyü; işçiden çok köylüyü, şehrin siluetinden çok tabiat manzaralarını yeğler. Yoğun şekilde pastoralisttir ve de köycüdür. Modernizm ve kapitalizm ile oldukça sorunlu bir ilişki kurar. Ekonomik, sosyal, politik dönüşüme verdiği tepki açısından aşırı reaksiyonerdir. Korporatizm radikal biçimde reaksiyoner olan muhafazakâr bir ideolojidir diyebiliriz.

Korporatizmin modernizm ile olan ilişkisi belki de muhafazakârlık örneği üzerinden sadeleştirildiğinde daha anlamlı olacaktır. Muhafazakarlık modernizm ile doğrudan ve cepheden mücadele etmez. Reaksiyonerler ya da buradaki örnekte korporatizm ise modern öncesi bir düzeni savunmaktadırlar. Dolayısıyla, korporatist ideoloji ve rejimlerin anti-modernist olduğunu söyleyebiliriz. Fakat yirminci yüzyıl korporatizmini açıklarken anti-modernizm cepheden yöneltilen bir saldırı ve söylem biçimi olmaktan çıkmıştır. Bunun yerine korporatizmin reaksiyonerliğinin ve anti-modernistliğinin yeni bir form kazandığını görüyoruz. Jeffrey Herf'in Nazi Almanya'sı için kullandığı şekli ile "reaksiyoner-modernizm" kavramı yolumuzu aydınlatacak, hibrit bir kavram (Herf, 1981; Herf 1984).

Reaksiyoner-modernizm modern olanın içinde eskiyi, pre-kapitalist ve pre-modern toplumsal ve siyasi düzeni, mümkün olacak azami değişimle kurmaya çalışmak olarak veya modernizm ve kapitalizmin imkânlarını kullanarak, toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümden kaçınarak, hatta hiç arzu etmeyerek ve bazı örneklerde tiksinti ve düşmanlık besleyerek, bizatihi modernizmi ve kapitalizmi dizginleyerek dönüşümü paradoksal bir şekilde engellemeye çalışan bir pozisyon olarak özetlenebilir.

Bu tezde reaksiyoner-modernizm kavramıyla oldukça nüanslı, tanımlaması güç olan hibrit bir kavramsal göndermede bulunmaktadır; çünkü korporatizm ya da neo-klasik mimarinin, modernizm ve kapitalizm içerisinde gelişip serpilmesi fakat bu ikisine düşman olması, ancak yine de modernizm ve kapitalizmin varlıklarını olgusal olarak kabul etmek durumunda kalmaları ve bir dizginleme stratejisi geliştirerek “kendi özgün modernizmlerini üretmeleri” Jeffrey Herf’in kavramı ile çok daha iyi açıklanmaktadır. Reaksiyoner-modernizm veya reaksiyoner-modernistler, modern ve modern olmayan arasında bir salınımaya denk düşerler. Bu sebepten ötürü de modern olan ile modern öncesinin bir “evliliğinden” söz edebiliriz. Yine de reaksiyoner-modernizm kavramının, anti-modernist dünya görüşünü modernizmin araçları ile donatarak, kapitalizm öncesi düzene geri dönmek için kullanıyor görünmesi, kanımızca anti-modernizmi yeterince örtmemektedir. Başka bir ifade ile reaksiyoner-modernizmler anti-modernistler gibi dönüşmüş dünyaya kökten karşı çıkmak yerine, bu dönüşümü kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bu yüzden temelden modernizme saldırmak yerine, modernitenin aygıtlarını, yine onu dizginlemek için kullanırlar. Bu bağlamla ele alındığında reaksiyoner-modernizm dönüşümle başa çıkmanın bir stratejisidir; fakat aynı anda da bir olguyu ifade eder. İlerideki bölümlerde korporatizmin reaksiyoner-modernist bir ideoloji olduğunu söylerken, asıl kastımızın reaksiyonerlik ve modernizm arasında bir gerilime işaret ettiği, fakat bu gerilimin ölçüsünün, Türkiye özelinde köklü bir reaksiyonerliğe hatta anti-modernizme ne kadar yaklaştığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Estetik açıdan korporatizm, modernizme takındığı tavrı takınır. Klasik mimariye hayrandır, fakat dönüşmüş dünya içerisinde klasik mahkeme, meclis, konut, şehir tipleri artık işlemez olmuştur. Özellikle 19.yy. sonu ve 20.yy. başında modern

estetik ve mimari korporatizme aşırı kapitalist-fordist görüldüğü ama bunun ötesinde de modern olduğu için arzu edilmezdir. Modern estetik ve mimari geleneksel olan ile kurduğu bağı koparmasıyla da korporatizmler açısından mahkûm edilendir. Dolayısıyla korporatizm estetik ve mimari ihtiyaçlarını neo-klasikizm akımından sağlamıştır. Esasında bu korporatizmin uzlaştırıcı yapısına da uygun, reaksiyoner-modernist bir stratejidir. Neo-klasik mimari klasik estetik ve mimari ile, klasik konut tipleri ile modern olanın ve modern formların bir birleşkesidir. Fakat neo-klasik mimarinin öykündüğü bağlam geçmişteki güzel, durağan, doğal ve dönüşmemiş 'aydınlık' günlerdir. Arafta bir mekânsallığa denk düşen korporatist estetik, bu açıdan da neo-klasik mimari, korporatist eğilimli rejimlerde üçüncü mimari yol olarak tercih nesnesi haline gelmiştir.

Korporatizm konut tipleri ve şehir planları konusunda da anti-modernist ve reaksiyoner tavrını, reaksiyoner-modernist bir bağlamda sentezler. Bu sentez modernist mimari ve şehir planının bir gereği olan özneli homojenleştirici ve kapitalizm ile girift mekânsallıkları, sözgelimi modern metropolisi, aile kurumunu bozduğu, proleterleşme tehlikesine neden olduğu, kitleleri şehre çekerek klasik tarımsal üretimi ve köy yaşantısının kendisini bozduğu için temelden reddetmektedir. Ancak idealize edilmiş köy yaşantısı da kapitalizm tarafından bozulduğu için dönüşmüş gerçekliğin olgusallığını büsbütün reddetmemekte, kent ve köy arasında, apartman ile köy evi arasında, modernist ve klasik mimari arasında bir orta yolu, reaksiyoner modernist mekân formlarını makbul bulmaktadır. Konut tipleri için *siedlung*, bahçeli ev ve üç katı geçmeyecek binaları, mimari için dikey yerine yatay mimari ve antikiteden esinlenmiş neo-klasik mimari, şehirler için ise bahçe-kent modelini tercih eder. Böylece modern şehir yaşantısı ve geleneksel köy yaşamı arasında üçüncü bir mekânsallığın olanaklarını stratejik olarak sürmektedir. Reaksiyoner-modernizmin kendisi özgün bir pozisyon olarak belirgin olmasının yanı sıra, modernizm ve anti-modernizm arasında gerilimli bir yeniden üretimi sağlayarak kendi rasyonalizasyon stratejilerine sahip bir pozisyonudur. Sözgelimi kapitalizmin yapaylığı ve doğa dışılığı mahkûm edilmiştir, dolayısıyla da kapitalist dönüşüm süreçleri ve biçimleri reddedilir. Eski durağan dünyaya dönülmek istenir; fakat geçmişe dönük bu sanal inanç paradoksal biçimde kapitalizmin bir olgu olarak kabulüne yol açar. Böylece

yapay olan kültür ve manik bir milliyetçilik anlayışı ile doğallaştırılır (Golob, 1954: 560). İtalya ve Türkiye örneklerinde kitlesel tarım üretimi teşvik edilir, fakat çelişkili biçimde klasik tarım metotları kullanılır ve topraklandırma kanunları ile büyük topraklar köylüler lehinde dağıtılarak küçük ve otarşik üretim teşvik edilir. Konut biçimleri söz konusu olduğunda ise, klasik 'milli' evler ve mimari, ki bu mimari neredeyse her daim köyde keşfedilmiştir, köylerdeki konut modellerine benzetilir. Kat kısıtlamaları getirilerek, dikey değil yatay mimari teşvik edilir. *Siedlung* tipi diyebileceğimiz, bahçeli ev konut tipi ise katı bir idealdir. Bu konut formu, hem taşradaki evler gibi ekecek toprağa sahiptir, hem de bir apartman dairesindeki olanaklara; hatta daha fazlasına vakıf makbul bir form olarak tercih edilir. Korporatist konut biçiminin reaksiyoner-modernist tercihleri en açık şekilde bahçeli evlerde (*siedlung*) toprağa yapılan vurgu ile görülmektedir. Çünkü korporatizm, Schmittçi bir ifade ile karasal, toprağa dayalı biri ideolojidir. Kentlerdeki konutlar ile köy evleri arasında yapılan bir evliliğin sonucu olan "bahçeli ev" modeli insanı, kentlerin göbeğinde en tabii ihtiyacı ve 'kökeniyle' yurduna ve toprağa bağlamaktadır.

Türkiye özelinde yukarıda bahsedilen Kemalist modernizm veya Kemalist kadroların modern bir kent yaratma projelerinin kabulü, kendi dönemi içerisindeki mekân ve mesken tartışmalarından yoksun bir anlatım sunmaktadır (Gurallar, 2005; Gurallar, 2003; Kezer, 2015; Bozdoğan, 2012; Bozdoğan & Kasaba, 1998; Cengizkan & Cengizkan, 2020; Cengizkan, 2018; Cengizkan, 2002b; Tankut, 1993). Literatürün anlatısı bir açıdan da modernist mimari ve şehir planlamacılığını ile modernist olmayan yönelimleri karıştırmış oluyor; çünkü korporatist mimarinin toplumsal organik kompartmanlara ayırmasındaki fonksiyonculuk ile modern mimarinin fonksiyon temelli tasarımları ve rasyonalist yaklaşımı birbirinden farklıdır. Korporatist mimaride işlevsellik organik uyumu perçinleyecek ve yüzünü geriye dönmüş şekilde klasik mimari formları hatırlatacak biçimde, neo-klasik formlarla kurulmaya çalışılır. Bir açıdan kapitalizm öncesi konut ve mimari tarzların modern olan içerisinde yeniden ihyasının rasyonalizasyon sürecinden bahsedebiliriz. Korporatizm irrasyonel ve romantik bir ideoloji olsa da kendi rasyonalizm stratejileri mevcuttur. Korporatist mimarinin işlevselci/fonksiyoncu yaklaşımı, statü temelli toplumsal görev ve

ödevleri yerine getirerek işleyecek ve fonksiyonunu yerine getirecek, yerini ve konumunu bilen uyruklara tabii olarak uygun şehir ve konut mimarisini geliştirmek olarak özetlenebilir. Modern mimarinin ve konut formlarının fonksiyonculuğu ise daha çok modern-kapitalizm temelli, klasik mimari form ve inşaat tekniklerinden arındırılmış bir fonksiyonculuktur. Modern mimarinin rasyonalizasyonu, taş ve mermer yerine, demir-çelik ve beton gibi yeni inşaat tekniklerine, yüksek binalara yüzünü dönmüşken, korporatist ya da Avrupa'daki faşist örneklerdeki neo-klasik mimarinin tezahürlerinde bu teknikleri kullanmakla birlikte, dikey/amudi mimariye düşman, yatay/şakuli mimariye öykünen, taş ve granitin *sentimental* ölümsüzlüğü ile kaplanmış, taş yapılar göze çarpmaktadır. Korporatist ve faşist mimari temelde devlet yapılarının mimari formlarına daha çok odaklanmış, hiyerarşik düzenin kamusal alanı ve sivil toplumu yutuculuğunu, kuşatıcılığını imleyen abidevi yapılara ağırlık vermiştir. Hitler'in favori ve baş şehir planlayıcısı ve mimarı Alber Speer'in Berlin şehir planı olan *Welthauptstadt Germania* tam olarak bu ideali yansıtır¹.

Modern mimari tarzın ne olduğu modernizme yöneltilen korporatist ve faşist suçlamalarla da anlaşılabilir. Bu suçlamalar genelde kapitalizmle özdeşleştirilmiştir. Reaksiyoner ve Nazi mimarlar başta olmak üzere pek çok hükümet yetkilisi ve politik figür, 20.yy. başlarında modernist mimariyi büyük ölçekli kentleşmenin ve mekanizasyonun hâkim olduğu bir kitle toplumunun ürünü olarak suçlarlar. Yine 1924-35 arası dönemde, radikal sağ gazeteler, korporatistler ve hükümet yetkilileri modern mimariyi, Bauhaus sanat okulunun tasarım dilini, Bolşevik mimarisini teşvik ettiği gerekçesiyle suçlamışlar ve bir aşağılama takısı olan 'Bolşevik mimarisi' olarak adlandırmaya başlamışlardır (Uluiş, 2019; Lane, 1968). Bu isimlerin başında Lörcher gibi sonradan Türkiye'de çalışma fırsatı bulmuş figürler de vardır. Modern mimari ve modern şehir, korporatistlerin düşünce dünyasına belirli kalıpları yansıtmaktadır: Topraktan kopuş, büyükşehir (metropol), dinamizm, kapitalizm, proleterleşmiş ve dejenere olmuş bir kitle kültürü. Modern mimarinin tezahürleri olarak sanayileşme ve büyük

¹ Ankara İmar Planı'nın mimarı olan Hermann Jansen'in öğrencisi olan Albert Speer korporatist mimarlar arasında oldukça belirgin bir örnektir. Speer'in Berlin'i bin yıl hüküm sürecek Üçüncü Reich'in başkenti olarak 'Germany Şehri' haline getirme planı 1938 ve 1943 yılları arasında aralıklarla uygulanmıştır. Plan Nazilerin Sovyetleri işgal etmesi ile tamamen askıya alınmıştır (Friedrich, 2012: 340-372).

modern metropol vücuda getiren yüksek apartman kompleksleri anlaşılmaktadır. Walter Gropius, Erich Mendelsohn, Paul Klee, Wassily Kandinsky gibi modernist sanatçı ve mimarlar, korporatist ve faşist rejimler tarafından geleneksel değerleri çürüttükleri ve 'özgürce' başlarına buyruk hareket ettikleri için cezalandırılmıştır (Barron, 1991; Taylor, 1974; Meller, 2001; Lees, 1985; Lane, 1968). Dolayısıyla modern mimari dendiğinde neyin anlaşıldığı ve neyin anlaşılmadığı esasında korporatistlerin ve mekânı reaksiyoner biçimlerde içeriklendirmeye eğilimli figürlerin düşünce dünyalarında oldukça katı hatlarla belirlenmiştir.

Korporatist ideoloji tipik olarak toplumda düzen, istikrar ve uzlaşmanın önemini vurgular ve farklı grupların organize edilmiş temsil ve müzakerelerle çıkarlarının koordine edilmesini amaçlar. Kamusal alanda, bu birçok şekilde kendini gösterebilir. Bir örnek, merkezi planlama ve kontrol yoluyla düzen ve verimliliği teşvik etmek için tasarlanmış olan şehirlerin yaratılmasıdır. Bu şehirler genellikle, sosyal etkileşimi ve farklı gruplar arasında işbirliğini kolaylaştırmak için parklar, devlet yapılarıyla kuşatılmış minik meydanlar ve kamu binaları gibi geniş bir kamusal alan ağına sahiptir. Başka bir örnek ise, kent planlaması ve tasarımında kurumsal prensiplerin kullanımınıdır. Örneğin, bazı kent planlamacıları ve mimarlar, hatta kent planlayıcısı ya da mimar olmayan figürler kamusal alanların bireysel ifade veya muhalefetten ziyade sosyal uyum ve birlik sağlamak için tasarlanması gerektiğini savunmuştur. Bu, belirli tasarım unsurlarının kullanımını içerebilir. Örneğin, simetri, düzen ve tekrar gibi unsurların kamu alanında tutarlılık ve istikrar hissi yarattığı düşünülmektedir. Yine de korporatist kent planlamacılığı ve mimarinin tercihi modernizmin simetrik geometrisi değil, organik biçimlere öykündüğünün altını çizmekte fayda var. Doğrudan ve dolaylı olarak bahsettiğimiz türden bir mekânsallığa öykünenler arasında Paul Schulze-Naumburg, Eugen Höning, German Bestelmeyer, Alexander von Segner, Joseph Thorak, Paul Ludwig Troost, Albert Speer, Hermann Jansen, Carl Christoph Lörcher, Clemens Holzmeister, Paul Bonatz, Ernst Arnold Egli, Theodor Jost, Bedri Uçar, Sedat Hakkı Eldem, Emin Onat, Falih Rıfki Atay, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vedat Nedim Tör ve daha birçokları sayılabilir.

Korporatizm mekânı modernizm ve kapitalizm öncesi yaşama referansla ele almaktadır; bu açıdan kapitalizm ve modernizm öncesi toplumsal mekâna, yani

sosyal ilişkiler açısından ayrışmamış ve küçük taşra yaşamına ve küçük kent hayatına ne kadar benziyorsa, mekânsallığı o kadar makbul kabul etmektedir. Dolayısıyla reaksiyoner bir ideoloji olan korporatizm, kapitalizmin neden olduğu şehirleşme olgusuna karşıdır. Şehirlerin büyüyerek metropollere, yani büyük şehirlere dönüşmesine ise daha büyük bir düşmanlık besler. Genelde şehirlere karşı tiksinti ile bakış hali, özelde mesken sorunu, konut ve mimari konularında çeşitlenir. Sözelimi kök-ailenin mekânı olan köy evi, köy, taşranın doğa ile uyum içerisindeki pastoral manzarası şehirlerde atomik bireylerin barındıkları apartmanlar, oteller, parklar, bahçeler, bodrum katları, kent meydanları, eğlence mekânları, kolejler, geniş bulvar ve meydanlar gibi insanların kaos, ferdi menfaatleri ve zevkleri peşinde güdülendiği 'kötü' bir manzaraya dönüşmüştür. Nüfus yüklenmesiyle siyasi otoritenin kontrolüne ve yetkilerine şehirlere akın etmiş işçileşmiş köylüler tarafından meydan okunması potansiyeli şehirleri korporatistler nezdinde 'tehlikeli' mekânlar haline getirmiştir. Bu tehlikeye eklenmiş bir toplumsal, ahlaki çürüme anlatısı korporatist şehir karşıtlığının peşi sıra gelir. Apartmanlara akın etmiş insanlar yani halk, burjuvalar ve rantiyerler tarafından fabrikalar ve apartmanlar aracılığı ile sömürülmekle kalmaz, aynı zamanda kat 'malikleri' arasında vuku edebilecek potansiyel ahlaksızlıklar nedeniyle de aile kurumunun tehlike altında olması apartmanın mesnetsizliğine yorularak mesken sorunu tartışmaya açılır. Öyle bir mesken tanımlanmalı ve olmalıdır ki, insanın doğa ile ilişkisi, mekânın doğal manzarası bozulmamalıdır. Mesken ve konut aynı şey olup olmadığı korporatist devrimlerin ideolojik bağlamında tartışılmaya açılmalıdır. Mimari açıdan ise 'milli' mimarinin modern ve batı mimarisi tarafından bozulması tehlikesine, korporatizm sık sık sert bir yanıt vermiştir. Örneğin Lörcher ve çevresindeki anti-modernist mimarlar, konut tiplerindeki başkalaşım ile dalga geçerek, modernist mimarları aşağılarlar. İtalya'da ve Almanya'da korporatist belediye kanunları ya kat sınırlaması getirirler; yahut kat mülkiyetini tanımaz ve yasak ederler, peşi sıra apartmanları yıkma planları kurarlar (Uluiş, 2015; Uluiş, 2009; Lane, 1968; Lees, 1985; Taylor, 1974). Modernizmin dönüştürdüğü mekanlar ve mimari stiller yerine, konut tiplerinde ve mimaride zenofobik bir yaklaşımın sonucu olan, geleneksel mimariyi dönüştüren etkileri ortadan kaldırmaya ya da azaltmaya çalışan arayışlar ile milli,

yerli, geleneksel mimariyi “yeniden canlandırmaya, özü yeniden keşfetmeye” yönelik çabalar gösterilmiştir. İngiliz mimarisi, Alman mimarisi ya da İngiliz evleri, Alman evleri; Türkiye’de ise Türk köy evi, milli Türk mimarisi gibi başlıklarla çalışmalar yapılarak dönüşen dünyanın her şeyi buharlaştırıcı etkilerine karşı öz olan oraya konulmaya çalışılır (Eldem, 1954; Muthesius, 1979; Tanyeli, 2001: 25-28).

Mimaride reaksiyonerlik ve anti-modernizm Avrupa’da, özellikle yaygın ve kuvvetlidir. Başlıca örnekler vermek gerekirse, Barbara Miller Lane’in *Architecture and Politics in Germany, 1918-1945* adlı çalışmasında, Andrew Lees *Cities Perceived: Urban Society in European and American Thought, 1820-1940* eserinde ve önemli hatalarına rağmen Robert R. Taylor’un *The Word in Stone: The Role of Architecture in the National Socialist Ideology* başlıklı çalışmasında modernizmin 19.yy’ın sonunda ve 20.yy başında nasıl anlaşıldığı, modernist mimari ve kent planlamacılığının batılı düşünürlerce nasıl eleştirildiği analiz edilmiştir. Söz konusu çalışmalarda “yeni türden bir modernleşme” (ya da Taylor örneğinde saflaştırılmış [*purify*] bir modernizm) akımının imkânlarının zorlandığını da görürüz. Ancak bu arayışın mahiyeti başka türdendir. Modernizm ve moderniteye karşı tavır alan bir tür “modernizmden” bahseden bu çalışmalar, Batı’daki özellikle de İtalyan ve Alman örneklerde iyice somutlaşan ‘özgül modernizmlerin esasında modernizme düşman, fakat modernizm içerisinde var olan, modernizmin gerçekliğinden ve dönüşen dünyanın kapitalizminden kaçamayan, geleneksel mimari ve kent planlamacılığına öykünen ve dönüşümü kabul etmek zorunda kalan, hem modernist hem reaksiyoner bir tavır ardına saklanmış bir anti-modernizmi işaret etmektedir.

Neredeyse tüm korporatist rejimlerde karşımıza çıkan proleterleşme korkusunun ivmelendirdiği büyük şehir ve büyük şehir yaşamı düşmanlığı, buna ek gelişen apartman kültürü ve bir konut biçimi olarak apartman düşmanlığı, Türkiye’de de kendisine yer bulmuştur (Uluiş, 2009; Kansu, 2009; Balamir, 1992). Kentleşmeye ve/veya şehirleşmeye karşı pastoral bir vurgu ile kentleri besleyen, köyleri çözen göç kültürü hedefe alınmakta, metropollere kökten düşmanlık duyulmaktadır. Kent planlayıcılığı açısından bu değerlendirmeyi rejim tarafından konut biçimleri arasında yapılan tercihler takip etmektedir. Türkiye’de ne yazık ki bu konuda

oldukça az çalışma bulunmakta. Apartman dairesinin neden Kemalist standartlara uymadığı üzerine herhangi bir çalışma yapılmadığı gibi, literatürün modernleşen Türkiye'nin tarihini lineer olarak aktardığı anlatılarda konut tipleri arasında yapılan ideolojik ayırım es geçilmiştir. Ev, apartman, konut, mimari stil dendiğinde literatürü domine eden modernizm anlatısının ötesinde konumlanan, diğer korporatist rejimlerde olduğu gibi 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Türkiye'de de egemen olmuş korporatist mekân anlayışının analizi yapılmak zorundadır. Metropollerde, apartmanlarda çürümüşlük görerek bunlara düşmancıl yaklaşan, tüm bunları da kapitalizm ve tektipleşme ile ilişkilendiren bir geleneğin izi sürülmeye çalışılacaktır. Modernleşme anlatısındaki boşluk gözden geçirilecek, bulunan materyaller ve verilerle doldurulmaya çalışılacak ve Türkiye açısından önemli olan korporatist hukukçu Leon Duguit'in hukuk teorisi açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu tezin bir özelliği de korporatizmin mülkiyet haklarında yaptığı ayırım ve mülkiyet biçimleri arasında yaptığı tercihi konu edinmesi ve bu tercihin altında yatan sebepleri analiz etmeye çalışmasıdır. Tezin ilerleyen bölümlerinde korporatist mülkiyetin hukuksal dayanağı da sorgulanmaya çalışılacak ve analiz edilecektir.

Tezin ilk kısmında korporatizmin ne'liği tartışıldıktan sonra, Türkiye'de korporatizmin yeri ele alınacak ve korporatist mülkiyetin bağlamında öne sürülenler irdelenmeye çalışılacaktır. Kemalizm'in ve Kemalizm'in kendi içinde farklılaşan farklı Kemalizm'lerin korporatist ideolojiden etkilendiği, Kemalizm'in korporatist bir siyasal gelenek olduğu iddia olunacaktır. Genel hatlarıyla korporatizm etkisindeki Kemalizm'in düşünsel dünyası ve mesleki temsil mekanizması üzerine önerileri gözden geçirilecektir. Daha sonra da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin şehirleşme serüveninde korporatizmin izi sürülecektir. Korporatist şehir planlamacılığı ve korporatist mimarinin etkisi sorgulanarak modernizm açısından ele alınacaktır. Şehirlerin ve şehir yaşamının ortaya çıkmasına reaksiyonelerinin verdiği tepkiler ve çözümlerle birlikte, korporatizmin verdiği tepkilerin izi sürülerek korporatizmin bu bağlamdaki yeri, Türkiye özelindeki uygulamaya çalışılan planların derinlikli analizi inşa edilmek zorundadır. Son tahlilde, korporatizm etkisindeki Kemalizm'in kurmaya çalıştığı yeni toplumun öznelerinin nesiller boyu yaşamını sürdürecekleri mekân, *terra*

Kemalizm'in korporatist ideolojik politikalarında doğrudan ve dolaylı olarak işaret edilmiş bir mekâna denk düşer. Bahsettiğimiz mekânın içeriğinin sorgulanması elzem olduğu kadar, 21.yüzyıl Türkiye'sinde başkentimizin bugününü anlayabilmemize yardımcı olacağından ve korporatist mekânın neden bir norm olarak yerleşmediği, ya da yerleşemediği veyahut da yerleştiyse bunun etkilerini anlama fırsatı da yaratmış olacaktır.

Büyük şehir düşmanlığının nedenleri, korporatist bir ideoloji olarak Kemalizm'in buna verdiği reaksiyonlar, reaksiyoner-modernist çözümler incelenirken, Türkiye'de aşırı derecede etkili olan *Garden-City Movement*'ın korporatizmle ilişkisi de tezin sonraki safhalarında serimlenmeye çalışılacaktır. Feodalizmin krizi sonrası, köylerin çözülerek kent yaşamının önem kazanması büyük toplumsal krizlere neden olmuştur. Köylerin şehir haline gelmesi, köylerin terk edilerek ticaret merkezi olan şehirlere bir göç kültürünün başlaması, köylünün işçi, işçinin ise proleter haline gelmesi birçok düşünürü bir çözüm bulmaya sevk etmiştir. Sonuçta en radikal çözümler reaksiyonerlerden, burada ele alınan biçimiyle de reaksiyoner-modernistlerden gelmiştir. *Phalanstère*, *Familistère* ve Türkiye ile tüm dünyada en etkili olanı *Garden-City Movement* kentleşmeye karşı öne sürülmüş çözümlerdir. Ebenezer Howard'ın 1898 yılında yayımladığı kitabı, köyü ve kenti bir araya getiren, taşra ve şehir yaşamını 'evlendirerek' bir alayım vücuda getiren, bir "üçüncü bir yol/patika" planı sunmaktadır (Macfadyen,1970: 27,187; Clark, 2003: 91; Howard,1902: 18; Sargın, 2001: 111; Tizot, 2018). Howard'ın 'evlilik' kelimesini özellikle kullanarak aile kurumunun uzlaştırıcı işlevinin yanı sıra organik bağı temin eden bir bağlamı kastettiğini de söyleyebiliriz. 'Kent ve köyün evliliği', bir açıdan liberal kapitalizmin insanları sömürerek ayırıştırıran yapısı ile sosyalizmin/komünizmin kollektif bir sınıfsızlık iddiasının da evliliğine gönderme içermektedir (Tizot, 2018). Dolayısıyla liberalizmin kötü yanları ile komünizmin kötü yanları mekânsal açıdan törpülenmiş olacaktır. Bu üçüncü yol, köy ve kent arasında, ikisinin 'evliliğinden' doğacak bir *rural-urban*, bir köy-kent olan Bahçe-Şehir/Kent'tir. Howard'ın bu projesi korporatist reaksiyoner-modernizm ile birlikte değerlendirilmelidir. Londra'nın sefaleti, endüstriyel bir merkez haline gelerek aşırı kalabalıklaşması Howard'ın uykularını kaçırmış, çatışan çıkarların savaştığı kent yaşamına karşı

Gerçek Reforma Giden Barışçıl/Huzurlu/Çelişkisiz Bir Patika adlı kitabı yazmıştır. Dünyayı etkisi altına alan bu kitap, 1923 yılı sonrasında Türkiye’yi de yoğun bir şekilde etkilemiştir. Bu etkiyi dönemin mesken, mekân, mimari tartışmalarında yoğun bir şekilde takip edebileceğimiz gibi, mimarlık dergilerinden, Türk ve yabancı mimarların eserlerinden de takip edebiliriz. Ankara özelinde Bahçe-Şehircilik akımı Lörcher ve Jansen’in şehir planı anlayışlarında billurlaşır ve bahçeli ev konut tipi ile birleştiğinde, korporatizmin mekân tasavvurunu yerine getirmede en ideal bir şema haline gelmiş ve tatbik edilmiştir. Bu etkinin izleri Ankara özelinde, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin sembolünde görüleceği gibi, yapılan anketlerde, şehirlerdeki konut sorunlarına bulunan çözümlerde görülebilir. Bahçe-Şehir akımının ve bahçeli ev konut formunun tercih edilmesindeki en önemli neden aleyhinde olduğu yüksek katlı apartmanlar konusudur. Modernitenin ve kapitalizmin bir ürünü olan apartmanlar, Avrupa’daki korporatist ideoloji tarafından ve Bahçe-Şehir akımını savunan mimar ve şehir planlamacıları tarafından köklü biçimde eleştirilmiş, proleterleşmeyi hızlandırdığı gerekçesi ile bir öteki-mekânsallık olarak yapaylığı nedeniyle aşağılanmıştır. Türkiye’de de hâkim korporatist ideolojiye eklenmiş bir doğal mekân ideali mevcuttur ve bu ideali Bahçe-Kent modeli ile tatbik etmeye çalışan korporatist ideolojiyi benimsemiş Kemalist Rejim, apartman konut biçimini Avrupa’daki korporatist rejim deneyimlerinde olduğu gibi eleştirmektedir. Dolayısıyla özel olarak Türkiye’de bilinmeyen ve tezin son bölümünde irdelenecek olan bir fenomen olarak “apartman düşmanlığı”, korporatizm bağlamında ele alındığında, siyasi tarihimizin ve modernleşme serüvenimizin bilinmeyen yönlerini açığa çıkaracaktır. Korporatizmin Türkiye ayağının ele alınması korporatist politikaların içinde serpilip büyüyeceği ve yeni devrimin tohumlarının ekildiği mekâna dair yeni bir bakış açısı kazanmamıza yardımcı olacaktır. Dahada önemlisi “Kemalist Modernleşmenin” esasında korporatist reaksiyoner-modernleşme olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Tek Parti dönemini daha iyi anlamanın en iyi bir yolu olarak bu çalışma kooperatifçiliğin ve kooperatif konut biçiminin, komünal bir örgütlenme pratiği olarak dönem içerisinde nasıl korporatizm yararına, bir araç gibi kullanıldığını da göstererek; kooperatif örgütlenme biçiminin korporatistlerce kullanım stratejilerini

inceleyebilmemiz adına tartışmalara yeni bir soluk kazandırmayı amaçlamaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında gazetelerde, mimarlık dergilerinde, belediye dergilerinde, söylev ve demeçlerde, edebiyatta büyük şehir ve apartman düşmanlığını besleyen korporatist örneklerin incelenmesi tezin ana argümanın selameti için bir zorunluluk olduğundan ayrıntıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu değerlendirmelerde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2011: 227-239; Neuman, 2014: 371-384). Konu hakkında araştırma yaparken en önemli kaynaklar Kemalist Rejim'in resmi yayın organı Ulus gazetesinden elde edilmiştir. Korporatist mekânı konu edinen metinler tespit edilirken modernist mimari ve şehir planlarını aşağılayan kelimeler göz önünde tutularak bir tarama yapılmıştır. Bundan başka evlilik, aile ve organik mimariye dair yapılan vurgunun izi sürülerek mesken, konut, apartman kelimelerine özel olarak dikkat edilmiştir. Apartman düşmanlığı ve anti-modernist kent algısı yönünde çok az ikinci kaynak bulunduğu için büyük oranda daha kullanılmamış birincil kaynakların izi sürülerek konu hakkında zengin bir içerik sunulmaya çalışılmıştır. Siyasi ve düşünce tarihi üzerine bulunan kaynaklarda içerik analizi yapılırken, gazete ve dergilerde içerik analizinin yanı sıra söylem analizi yapılarak bulunan materyallerde korporatist ideolojinin izi sürülmeye özen gösterildi. Bulunan materyaller yerlerine göre hem tematik hem de kronolojik olarak kullanılmaya çalışıldı. Ele alınmış olan konu için kullanılan veriler ve söylemler kendi dönemleri içinde rejime muhalif, bu nedenle de gerçekliği çarpıtan veriler değildir. Bizatihi rejimin kendi savunucuları, kurucuları ve rejimin sürdürülmesi için gereken her şeyi yapmış, dolayısıyla korporatizm etkisindeki Kemalist ideolojiyi sonuna kadar savunmuş veya Korporatist Tek Parti Rejimiyle çıkarları aynı olan birey, kurum ve yayınlara aittir. Bu bağlamda, kullanılan her delillendirme bizatihi kastedilen şekliyle ele alınmış olup, muhalif seslere neredeyse yer verilmediği için, 1920-1940'lı yıllar arasında 'modernizmle' rejimi kuran ve idame ettirenlerin ne anlatmak istediklerini görmemize olanak sağlayacaktır.

Korporatizmin arzuladığı ve mekanizmaları ile tatbik ettiği planlar Türkiye özelinde, dünyada olduğu gibi büyük şehir düşmanlığı ve söz konusu şehirleri dolduracak olan konut tiplerinin belirli bir türüne yönelmiştir. Neredeyse bütün korporatizmlerin köy yaşamına ve köy evlerine tutkusu, yerden biten çok katlı

modern tekniklerle inşa olunmuş betonarme yapılara yönelir. Bu yapılar tabiat ile uyumlu görülmediği gibi, dinamik, dikey, yapaydır. Daha da önemlisi, korporatistlerin gözünde yüksek betonarme apartmanlar toplumsal düzenin ölçüsüne, bozulmaması gereken uyuma atılmış birer bomba gibidir. Fransız Devrimi'nin Paris'te gerçekleşmesi, korporatistler açısından tesadüf eseri değildir. Paris'teki, Londra'daki, New York'taki işçi protestoları, dünyadaki büyük şehirlerde gelişen sınıf savaşımının ve sınıfsal çelişkilerinin yuvası büyük şehirler, diğer bir deyişle metropoller ve apartmanlardır. Korporatizmin açık seçik olmayan hallerinde bile, birçok durumda, konut tipleri üzerinden geliştirilmiş bir radikal milliyetçi zenofobinin gelişmesi tesadüf değildir. Modern mimarinin geliştirdiği konut tiplerine karşı Alman evlerinin, İngiliz evlerinin, Türk evlerinin silinip kaybolacağına dair duyulan tehlike ve teyakkuz hissi, konut formunun biçiminden öte bir ideolojik bağlamın izini taşır. Apartmanda işçi kitleleri, sefillik ve sıhhsizlikle ferdi çıkarları peşinde, devlet ve halk aleyhine zaman öldürür ve gereğince bile yaşayamazken, korporatistlerin varsaydığı üzere köy evi ve taşranın konut biçiminde vatanına bağlı, sağlıklı ve gürbüz köylü halk ruhen varıl ve ölçülü biçimde yaşayabilmektedir. Bu çalışmada en çok dikkat edilen şey, birinci mimari üslup dönemi sonrasında 'Kemalist Modernleşme'nin çekirdeğini oluşturacak milli ve modern mimari üslubun, modern şehircilik anlayışının, kavramsallaştırmasının ideolojik anlamıdır.

Bundan başka bu tezde ileride ele alınacak verilerin niteliği bizlere şu soruyu da değerlendirmemizin olanağını sağlayabilir: Gazete, dergi, söylev ve demeçler, kitaplar ve makaleler gibi birçok materyal bulunduğu halde, akademik çalışmaların hemen hepsi Cumhuriyet Rejimi'nin modernizm ile kurduğu ilişkiyi sorunsallaştırırken neden projeli tepeden inme bir modernleşmenin mümkünlüğü üzerinde, hali hazırda öncelenmiş ve kabul edilmiş bir tartışmada bulunmaktadır? Rejimin resmi yayın organlarında ve kurumlarında yazılıp çizilenler ise, kendi bağlamlarında ele alındıkları şekli ile Kemalist modernleşmenin bizatihi kendisinin nominal bir takıdan ibaret kalmasına, modernizm ile kurduğu ilişkinin mesafesine ilişkin derin sorunlar yaratmaktadır.

Akademik ya da değil Türkiye Siyasi Tarih yazınında Kemalist Rejim'in korporatizm ile ilişkilendirilmemesinin, sebebi ne olabilir? Kemalist modernizm

algısının ne'liği üzerine düşündüğümüzde neden bunun bize özgü bir modernizm olduğunu düşünüyoruz? Veya 20.yy. Avrupası'ndaki bağlamı içerisinde, o dönemde kabul gören, Avrupalı dolayısıyla da Batılı bir modernizm biçimi olarak görme eğilimindeyiz? Yahut bu sorulara neden eklektik biçimde, modernitenin o yıllardaki yorumu böyleydi, şeklinde güdük bir cevap veriyoruz. Sebep olarak pek çok şey gösterilebilir. Bu sebeplerden en basiti korporatizm konusunda ülke içinde ülke dışında yeterince ve derinlikli bilgiye sahip olmamamızdır. Korporatizm nedir, ne değildir tam olarak bilmiyoruz. Korporatist teorinin, ki aynı şey faşizm içinde geçerlidir, epistemolojisini bilmiyoruz; veya mekâna dair politikalarındaki tutumunu veya gündelik hayatı nasıl etkilediğini bilmiyoruz. Korporatist mekânın mahiyeti ya da mülkiyet teorisi konusunda da hiçbir bilgimiz yok. Bir diğer sebep olarak Kemalizm'in korporatizmle birlikte anılmak istenmemesini gösterebiliriz. Korporatizmin dönem içindeki bağlamı, modernizme, parlamentarizme, demokrasiye, sivil topluma, kişi hak ve hürriyetlerine, cinsiyet rollerine, şehirlere, konutlara, kamu sağlığı problemlerine, dış politikaya ve daha pek çok meseleye dair kabul ettiğimiz ön kabulleri yıkma potansiyeline sahip. Bununla beraber sahip olduğu pejoratif anlam da bu konudaki çalışmalar üzerinde bir tür akademik "mahalle baskısı" yaratıyor. Bazı durumda yukarıda bahsedildiği gibi korporatizm tali bir görüş olarak ya da başarısızlığa uğramış bir düşünce hattı olarak kabul ediliyor. Dolayısıyla, bir açıdan korporatist romantizm tekrar edilerek, bir açıdan nostaljik bir teselli ile sırt dönülüyor. Son olarak da ideolojik sebeplerden bahsedilebilir. Zaman içinde Kemalist ideolojinin değişimi korporatizmi bir görünür bir görünmez haline getirmiştir, tıpkı her yerde olan bir şeyin aslında hiçbir yerde olmaması gibi. Her taşın altından, örneğin Milliyetçi Hareket Partisi'nin kuruluş ilkelerinden, ya da 1960 darbesinden, Nurettin Topçu'dan veya manevi cihazlanma (*moral re-armorment*) hareketinin Türkiye ayağından beliren korporatizmleri göremiyoruz.

Yukarıdaki sorunlara materyal yönünden kısıtlı bir cevap verildiği itiraf edilmelidir, kısıtlı zaman nedeniyle de bulunan materyallerden ve verilerden çok azı bu tezde kullanılabilir. Şu durumda, korporatizmin farklı görünüşleri konusunda edebiyattan, oturduğumuz evin planına, hatta evin halet-i ruhiyesindeki "ontolojik" özelliklere kadar çeşitlenen kaynak bolluğu su götürmez görünüyor. Umuyoruz ki

bu çalışma korporatizm tartışmalarını bir parça daha görünür kılabilir. Bugün siyasi kültürümüzde, akademik tartışmalarda devletin, sivil toplumun, hukukun rolüne dair anlayışımızda korporatizmin yabana atılamayacak bir etkisi vardır. Bugün bahçeli bir evimiz olsun diyen insanlar, Cumhuriyet'in kurucuları ile benzer kaygıları eklektik şekillerde yaşamaktadır. Cumhuriyetçi muhafazakârlığa, Türk Sağ'ına, Türk Solu'na, hatta siyasal İslam'a kadar kaynaklık eden bir geleneğin hattı burada gizlidir (Önder, 1990. Parla, 2009: 13-16). Bu tezi yazarken karşılaşılan *Apartmana Hayır! Betona Hayır!* adlı kitap ya da Müslümanların neden apartmanlarda yaşamaması gerektiğine dair hazırlanan gazete haberleri ve metinler korporatistlerle neredeyse aynı çıkış noktasından hareket etmektedir (Akşeker, 2008). Meydansız meydanları olan şehirlerimizde boğulmamızın, özellikle Ankara'daki nizensizliğin, çarpık kentleşme ve gecekondulaşmanın ya da tersine nostaljik güzelliğın sebebini burada aramak gerekmektedir. Apartman dairesinde duyumsanan kapana kısılma halinin bir köy ya da bir sahil kasabasında tedavi edilmek istenmesi de yine aynı tavrın dışavurumu olabilir. Sonuçta şehrin alternatifi olan müstakil bahçeli bir ev ve üst üste binmiş apartmanlardan kurtulma amacı esasında şehir yaşamında sahip olunan tüm 'modern' gereçlerin bulunduğu, fakat kalabalıktan ve gürültüden arınmış daha sakin ve mahrem bir yaşama öykünmektedir. Bunun yerine salt bir taşra yaşantısını arzu edenlerimizin sayısı daha azdır. Türkiye'de sabah uyandığımızda, güne başladığımızda, televizyonda ya da akademik bir eserde karşılaştığımız herhangi bir söylemde, sokaklarda, mekânlarda, düşünce dünyamızda, devletimizin ya da bizim aldığımız kararlarda, estetik yargılarımızda korporatizmi görmek hiç de güç değildir.

1. BÖLÜM: KORPORATİZM NEDİR?

1.1. KORPORATİST TEORİYE ANALİTİK BİR BAKIŞ: DOĞA, İNSAN VE KORPORASYONLAR

Korporatizm kendisini karşıtlıklar, yani anti'ler üzerinden tanımlayan, siyasi ideolojiler tarihinde oldukça etkili olmuş, radikal biçimde muhafazakâr ve reaksiyoner bir ideolojidir (Cawson, 1993: 114-115). Reaksiyoner olduğu kadar romantik olan korporatizm birçok formunda kendine özgü bir pragmatist tavır ile karşımıza çıkmaktadır (Snaveley, 1969: 2). Korporatizm ideolojisinin kavram olarak kullanılması 20.yy'ın başlarında başlar. Bu dönemde Fransa'da, İsviçre'de, Almanya'da korporatist düşünürler klasik parlamentarist temsil sistemlerini gerek politik gerek toplumsal gerek ekonomik ve hukuki açıdan tartışmaya açarlar. Fakat 'korporatizm'in bir ideoloji olarak en sık ve keskin şekilde kullanıldığı tarihsel uğrak 1920'li yıllarda İtalyan Faşist Rejimi'nin politik ve ekonomik duruşunda karşımıza çıkar. Korporatizm anti-sosyalist, anti-komünist, anti-liberal, anti-parlamentarist, anti-rasyonalist bir ideolojidir. Aydınlanma düşüncesine kökünden karşıttır. Ancak hepsinden önemli korporatizmin anti-modernist ve anti-kapitalist olmasıdır. Korporatizm 19.yy. sonunda özellikle popüler olmuş bir ideolojidir. Meslek grupları ve meslek teşkilatları üzerinden gerçekleşen 'yeni' bir temsili, yani toplumsal dayanışmayı zedelemeyen, tam tersine bu uyumu pekiştiren bir temsil sistemini ısrarlı bir şekilde tartışmaya açmıştır. Sonuç itibariyle 19.yy. sonunda korporatizm özel çıkarların reddi ve daha da önemlisi kapitalizmin aşırılıklarının "törpülenmesi" olarak popülerite kazanmıştır.

Korporatizm, liberalizm ve sosyalizmin derman olamadığı toplumsal sorunların devası olduğu argümanı ile kendisini gerekçelendirir. Katolik Sosyal Doktrin aracılığıyla kendisini ifade eden korporatizm liberalizm ve sosyalizme ideolojik bir alternatif olma amacı güder (Cawson, 1993: 114-115). Feodal dönemdeki kuramsal yapısı plüralist ve fragmente toplumsal düzeni salık veren bir mahiyette iken, 20.yy'a gelindiğinde devletin korporatif (aracılık) rolü tamamen totaliter ve otoriter bir içerik kazanmıştır. Korporatizmin modernizm ile kurduğu ilişki pek çok ülkede pek çok şekilde tartışılmıştır. Korporatizm terimi, mesleki teşkilatlanma

temelinde örgütlenmeyi vurgulayan ekonomik, sosyal ve politik sistemleri ifade eder. Üretken sermayenin özel mülkiyeti ilkesi, korporatizmin içkin bir özelliğidir; ancak bu sistem, işverenler ve çalışanlar arasındaki iş birliği ve çıkarların ortaklığına yapılan vurgu dolayısıyla geleneksel kapitalist sistemlerden ayrılır. Korporatizm, herhangi bir tarihsel uğrakta, dini grupların çabalarıyla, sosyalizm dalgasını durdurmaya yönelik kapitalist girişimlerle ve aşırı derecede milliyetçi hareketlerle ilişkilendirilmiştir (Snively, 1969: 8). Korporatizmin milliyetçilik ile kurduğu ilişki patolojik görünür (Golob, 1954: 560). Milliyetçiliğin neredeyse her ideolojiye eklenemediğini göz önünde bulundurursak, korporatizmin ve milliyetçilik bağlantısının korporatist ideolojinin etkisinde ve radikalleşmeye hazır olduğunu söyleyerek basit bir ayrıma gidebiliriz. Milliyetçilik, ideolojik ya da sınıfsal çatışma ile ayrılmamış birlik halinde bir millet-ulus tasavvurunda bulunur, önermesinde bulunabiliriz. Örneğin İngiliz muhafazakarlarının “tek millet” vurgusu, Fransız Gaullizminin millete, vatana yaptığı vurguyu ele alırsak, dünyadaki başka örneklerde de görülebileceği üzere, politik spektrumun sağ-kanadındaki partilerin benzer savları olduğu gerçeği bir tür kaçınılmazdır (Golob, 1954: 560-573; Bealey, 1999: 90). Korporatizmin milliyetçiliği ise sıradan bir milliyetçilikle karıştırılmamalıdır. İtalya, İspanya, Portekiz, Türkiye, Almanya gibi örneklerde görüldüğü gibi, daha radikal, manik ve saldırgan milliyetçiliklerin korporatist yapıları benimsemeye çok daha yatkın olduklarını söyleyebiliriz (Golob, 1954: 560-572). Eugene Golob’un Faşizm’i “korporatizm ve manik milliyetçiliğin bir alaşımı” olarak değerlendirmesini bir ölçüde tersini çevirirsek, korporatizm manik-milliyetçiliği kendisine çeken bir paratoner işlevi de görmektedir (Golob, 1954: 560). Dolayısıyla yukarıda saydığımız ülkelerin hemen hepsinde meslek teşkilatlarını temsil eden, işçi, sendika ve devlet olmak üzere üç parçalı bir komite ile yürütülen bir temsil sistemi olması ya da bu türden korporatist temsilin uygulanmaya çalışılması tesadüf eseri değildir. Son tahlilde işçi korporasyonlarının hepsinde temsil elbette sağlanamaz ve üç-ayaklı yapıdan hiyerarşik olarak en üstte olan devletin istediği ekonomik, sosyal politikalar uygulanır. Hâlihazırda asıl amaç, temsil değildir; doğal olarak eşit olmadığı ön-koşullanmış toplumdaki bağımsız olmayan fertleri, kendi kabiliyetlerine göre ayrılmış, böylece toplum içerisinde *işlevselleştirilmiş* korporasyonlar vasıtasıyla

bir “erek” kazandırmak, onları temsili demokrasinin kaosundan azade etmektir (Bealey, 1999: 90).

Korporatist ideoloji modernizmde bir tekinsizlik görür, ancak onu kullanır. Modern öncesine geri dönmeye çalışır, fakat modern olan içinde serpilip gelişmiştir. Modernizm ve kapitalizme duyduğu derin düşmanlığa rağmen modern kitlesel üretim araçları ile modern teknoloji ile, tüm bunlara düşman olsa da iç içedir. Dolayısıyla pek çok tartışmada korporatizmin modernizm ve kapitalizm ile uzlaşa kurmuş hatta bizzat modernizm ve kapitalizmin ürünü olduğundan bahsedilir; bazı durumlarda ise korporatizmin anti-kapitalist olduğu kabul edilmekle birlikte mülkiyete karşı olmadığı söylenir (Öztañ, 2007: 518; Erdem, 2007: 10-11; Parla, 2009: 7-8 ve 100-104). Bu değerlendirmelerin hemen hepsi korporatizmin modernizm ve kapitalizmle kurduğu ilişkiyi ıskalamaktadır. Modern ve kapitalizm öncesi bir toplumsal düzene geri dönmeye çalışan bir düşüncenin nasıl olup da modernist ya da kapitalist olduğu tam olarak açıklanamaz. Burada yardımımıza bir hibrit kavram olan “Reaksiyoner-Modernizm” koşmaktadır. Korporatizmin arafta kalmışlığını açıklayan faydalı bir kavram olarak reaksiyoner-modernizm, aynı isimli kitapta Jeffrey Herf tarafından Nazilerin bir yandan teknolojiye düşman olmaları, ancak bir yandan da onu kullanmaları örneğinden hareketle öne sürülür ve Nazizm’i analiz etmenin anahtarı olarak kullanılır.

Jeffrey Herff’in reaksiyoner-modernizm olarak adlandırdığı paradoksal durum bir tür arada kalmışlık halidir. Herff bu terimi Nazi Almanya’sının palazlanmaya başladığı zamanın öncesinden başlatarak, bunu bir eski-yeni projesinin çelişkileri ile bir arada ve aynı anda var oluşuna atıf ile ilişkilendiriyor. Reaksiyoner-modernizm, yeni peyda olmuş modern mücadele ve savaş ortamına yahut da, endüstrileşme yarışına pragmatist ya da taktiksel bir yaklaşım geliştirmek manasına gelmiyor, çünkü dönüşümün getirdiği gereklilikler, reaksiyoner-modernistlerce birer *virtue*’ye evrilmemektedir. Almanya’da Nasyonal Sosyalistler, Türkiye’de ise Kemalistler teknolojiyi, ya da daha iyi bir ifade ile dönüşmüş dünyanın ilerleyişinin birer sonucu olarak ortaya çıkmış maddi nüveleri-biçimleri kültürel olan ile uyumlulaştırma amacı gütmüşlerdir (Herf, 1981: 811-814). Kültürel olanın hiçbir özelliği törpülenmez iken, teknolojik ya da modern olanın, modern tekniklerin içerimi boşaltılarak, araçsallığa indirgenmektedir.

Kültür ve hars, modern olanın içerisinde tahakküm etmek, modern olanı yeniden kurarak zuhur ettirirken daha fazla dönüşmemesi için müstahkemleştirmek için kullanılır. Herf açısından Almanya’da reaksiyoner-modernizm, teknoloji ve modern olanın *aletlerini* (ki bu aletler üretim biçiminden, devletin modern bir ideoloji aparatı olarak kullanılmasına kadar geniş bir spektrumu kapsamaktadır) kullanarak, bu araç ve araçsalların modern içerisindeki kavramsal içeriğini de araçsallık dışına çıkararak *reaksiyonerleştirmek*, başka bir ifade ile teknolojiyi ve modern üretim araçlarının maddi yapısını *zivilisation*’dan, yani burjuvanın ruhsuz kültüründen, rasyonalizmden, aydınlanmadan, modern olandan, metropolden, bilimsel olandan ve kapitalizmden kurtararak onu *kultur*’ün alanına ve kapsamına geçirmek anlamına gelmektedir (Herf, 1981: 812). Korporatizm geleneksel yapıları modern ihtiyaçlara cevap verecek biçimde, fakat reaksiyoner bir tavırla yeniden tanımlar; geleneksel kurumları en az değişiklikle ve geçmişe referansla yeniden işlevlendirir. Korporasyonlar tam bu raddede devreye girer. İşlev temelli bir yaklaşımla korporasyonlar ‘işlevi’, Herf’in gösterdiği gibi *zivilisation* yerine *kultur*’e referanslarla kullanılmaktadır.

Kultur, zivilisation’a göre içerimin de eski dünyaya ait ne varsa onu bulur; “gerçek” sanatı ve klasik antik estetiği, özü, harsı, gerçek milli şuurun tözünü bulur; kültür, ruhu, milliyetçiliği, toplumsallığı ve nasyonal-sosyalizmi barındırır. Radikal sağ ideolojinin romantik anti-kapitalist dünya görüşünü benimserken, geçmiş eski dünyanın donuklaşmış yapısına duygusal bir romantizm arzusu ve pastoralizmle bakarlar (Herf, 1981: 813). Bu anlamda da politik olarak irrasyonellerdir. Hitler Almanya’sında da Kemalist Türkiye’de de devrimin mahiyeti bu kapsam içinde değerlendirildiğinde, korporatizmin, ya da Almanların adlandırdığı şekli ile *sonderweg*’in, ortaya koydukları devrimlerin Herf’in ifade ettiği şekli ile “Haklı Devrim/Doğru’nun Devrimi/Sağ’ın Devrimi”² olarak anlamamız gerekir (Kansu, 1998: 147). Radikal Sağ’ın devrim ile kastettiği şey formsuz kaosun ve estetik yoksunu çirkinliğin, kapitalist değişim ve dönüşüm sisteminin ortaya çıkardığı karmaşanın “devrim” ile yepyeni bir hakikat düzenine “geri-çevrilmesi” gerektiği, “çokluğun birliğe geri getirilmesi gerekliliğinin” devrim ile sağlanacağını

² Revolution from the Right.

iddiasıdır. Siyasal olana form getirilmelidir. Bu form eski dünyanın donuk formudur, otarşik, belirli, statü temelli ve katıdır; dolayısıyla formsuzluğu, dönüşümü, geçişkenliği kabul etmez. Statik ve en önemlisi otarşik olmalıdır (Hafmann, 2015: 2; Fischer, 1995: 215 ve 378-380; Schmitter, 1974: 123; Türegün, 2016; Carr, 1973: 49-53; Winkler, 1976: 101-111; Aristoteles, 1993: 9-11). Alman radikal sağının modern teknolojinin potansiyeline duyduğu büyülenme hali, örneğin Kemalistlerde o kadar kuvvetli olmasa da korporatist rejimlerin hemen hepsinde görülür. Bu korporatist rejimler modern teknolojiyi kültürel ve politik devrimlerinin parçası olarak düşünmüşlerdir (Parla, 2003: 71-73). Bu devrim modern olana ve onun sembollerine, kapitalizme, sermayedarlara, işçilere, liberalizm ve Marksizm'e, komünizme vd. karşı yürütülen anti-rasyonalist ve reaksiyoner-modernist bir devrimdi³.

Modern olan medeniyetten, aydınlanmadan, rasyonaliteden kopartılmış ve organik biçimde, dikişsiz şekilde tasavvur edilen hars ve milli olan aracılığıyla yeniden *eskinin* içinde kurgulanmıştır. Korporatizmler, *yeni düzen* projelerinde reaksiyoner-modernistlerdir. Reaksiyoner-modernist tavrının yanında, korporatizm topluma, siyasete, ekonomiye devindirici bir organizmacılık ile yaklaşır ve bu alanların hepsini birbirinden ayrılmaz özdeş bir politik bütün olarak kabul eder⁴. Korporatizmde toplum organizmaya, yaşayan bir bedene benzetilir. O halde bedeninin organlarının kendi çıkarları nasıl olamazsa, toplum da kendisini oluşturan bireylerin sürekli tatmin edilen şahsi çıkarlarından ve bu çıkarların rasyonel olarak belirlenme süreciyle çarpışan bir piyasa düzeni değildir. Bilakis toplum, içerdği bireylerle organik bir bütünlük içerisinde faaliyet gösterir.

Korporatist sosyal düzen yorumunda, bütünün parçalara galebe çaldığı, hatta onların öznellik (*subject*) hallerini uyrukluğa (*subject*) dönüştürdüğü, öznediştirdiği, sosyal bütünlüğün devamını garanti eden karmaşık doğal ilişkiler ağı şeklinde tasavvur edilen, *holistic* bir yaklaşımı benimsemiştir. Fert toplumun ve devletin amacı değil aracıdır (Göze, 1968: 33-34). Toplumsal içerisindeki tüm

³ Thomas Mann bu tutumu şöyle değerlendirir: "Nasyonal Sosyalizmin esas karakteristik ve tehlikeli yönü oldukça kaba ve dirençli bir modernizm ile ilerlemeyi olumlayan bir tutumun, geçmişin romantik ve pastoral hayallemeleri ile sanal bir şekilde birleştirilmesinin ilginç bir karışımıydı: Buna son derece teknolojik bir romantizm diyebiliriz" (aktaran Herf, 1984: 2).

faaliyetler, “doğası” gereği sosyaldır ve toplumun temel yapısı içerisinde belirli bir *role* denk düşmektedir. Bu rol ancak organik işlevle anlamlandırılabilir. Toplumsalın bu işlevselci yorumu, en çok korporatistler tarafından benimsenmiştir ve yine en çok onlar tarafından dile getirilmiştir. Toplum doğal bir zorunluluk olarak vardır; adeta onto-politik bir sosyolojik sabit gibidir. Söz konusu işlevselci ve doğallaştırıcı *holistic* yaklaşım mevcut ahlaki değerleri ve kurulu düzeni meşrulaştırır, geleneksel değerler ve toplumsal kurumlar, toplumsal istikrarın dikişsiz bir biçimde sürdürülmesine hizmet eder. Dolayısıyla, özne-fert korporatizme göre doğuştan özgür/hür değildir, hatta hürriyetin kendisinin kaynağı doğuştan olamaz (Göze, 1968: 33-34).

Korporatizmin radikal çeşitlemelerin hemen hemen hepsinde, toplumsal ödev, haklar (ki daha çok ödevlere içkin bir hak tanımı kastedilir) ve toplumsal sorumluluklara yapılan doğallaştırıcı bir cemaatçi/komüniteryen vurgu aracılığıyla dizginlenmiş ve sert koşullara bağlanmış bir “piyasa” tanımıyla karşılaşırız (Heywood, 2015: 44-45). Kapitalist serbest piyasa, gayriahlakidir çünkü keyfidir. Bireyin bir birim olarak iradesinin bir ürünü olan, kaotik bir bireycilikle kutsanmıştır; bu implikasyonları nedeniyle *tek* olan doğal toplumsal uyum ve istikrara sürekli bir tehdit oluşturmaktadır. Piyasanın tekinsizliğine getirilen çözümün mahiyeti sosyalist biçimli kamulaştırmayı ve planlamayı kapsamaz, çünkü sosyalistler tarihsel bir uğrak olarak kapitalizmin aşama olma halini verili olarak alırken, korporatistler açısından bu tarihsel gerçeklikten bir uzaklaşmadır. Ayrıca bu tür sosyalist kontrol mekanizmaları piyasa koşullarına uygulanabilir bir alternatif olarak görülmez. Bu düşünceyi doğal sonuçlarına götürürsek, kapitalizm kontrol edilebilir bir sorun olarak ele alınmaz; çünkü bu onun varlığına yönelik bir olumlamayı gerektirecektir, bunun yerine İtalya örneğinde olduğu gibi pre-kapitalist otarşik modeller öngörülür (Baltzly ve Salomone, 1950: 348).

“Modern” korporatizm ise liberalizm ve sosyalizme alternatif bir sloganik görüş olarak oraya çıkmıştır. Bu anlamda da ekonomi-politik ajandası ve tasavvur ettiği toplumsal düzen bakımından tarihsel bunalıma verilmiş alternatif bir “geriye dönerek ilerleme” patikasını ihtiva eder. Korporatizmin üçüncü yol/patika ile eş anlamlı kullanılması literatürce, “ilk defa” bizzat kendisinin kullandığını ve İtalyan menşeilili olduğunu dile getiren İl Duce, Mussolini’ye götürülür. Korporatist üçüncü

yol, temel ekonomik çıkarların, devletin himayesinde bir araya getirildiği bir ekonomi-politik modeldir. Faşist korporatizmin organik birliği, kâr odaklı liberal kapitalizmin sınır tanımaz bireyciliğine ve devleti boğan, ona ket vuran komünist kontrolün toplumsal düzeni yok inkâr eden yapısına üstün ve onu aşkın bir anlayış olarak kabul edilir (Heywood, 2021: 160-161; Heywood, 2015: 44-45). Üçüncü yolun ya da orta yolun hüküm sürdüğü bir politik bağlamı, ne emeğin ne de sermayenin egemen olduğu bir *sosyal siyaseti* işaret etmektedir (Bealey, 1999: 90). Gerçekten de 19. ve 20. yüzyılın korporatistleri, korporatizm ile üçüncü yolu, üçüncü yol ile de korporatizmi kastetmişlerdir, bunu ise ne Sağ'dan olan ve liberal-demokrasiye benzeyen, ne de Sol'dan olan ve sosyalizme benzeyen üçüncü bir "doğal" seçenek olarak imlerler (Kansu, 1998: 147; Sternhell, 1996).

Korporatizmde toplumsal içerisindeki unsurların çıkarları tam anlamıyla reddedilmez. Reddedilen şey farklı toplumsal grupların çıkarlarının çatışması ve savaşıdır ve korporatizm tüm çıkarları aşkınlaştırmakta, tek bir ortak-organik çıkar varsaymaktadır. Burada aşkınlaşma ve aşma, diğer bir ifade ile diğer iki patikayı aşarak yeni bir kendiliğinden doğal, holistik form kastedilir. İlginç bir şekilde, 19.yy'da mekânın dönüşümü problemi, kent planlamacılarını sık sık sosyalizm ve liberalizmin *ötesine geçmiş* bu yeni "biçim" hakkında konuşmaya itmiştir (Tizot, 2018).

Geniş anlamıyla korporatizm örgütlü çıkarları yönetim sürecinin içerisine çatışsız olarak dahil etmeyi amaçlar. Toplumdaki sosyo-ekonomik 'zümrelerin' her biri, katı işlevselci bakış ile anlamlandırılarak, kendi içlerindeki önemlerini yüksek ve aşkın ulusal çıkarların belirlenmesi yoluyla yeniden kavrar. Korporatizm toplumu iktisadi, politik ve sosyal olarak kontrol edecek asıl kurumların korporasyonlar olduğunu savunmaktadır. Korporasyonlar, meslek teşekküllerinden oluşur. Toplumsal kısımların hepsini korporasyon kurumları vasıtasıyla bağdaştıran bu kavrayış biçimi, özcü ve verili bir doğal düzene dair olarak kurulur (Heywood, 2012: 237).

Corporate ya da *corporations* kavramları devlete göndermede bulunur. Korporatizm devleti uzlaştırmacı bir aracı kurum olarak ele alır. Ayrıca kavramın ideolojik bir bağlamı vardır. Bu bağlam uyumlulaştırmayı, ortak armoninin *bir* ve

tümel doğasını, bu açıdan da 'aracılığı' ve bağdaştırıcılığı çağrıştırmaktadır. Öykündüğü bağlam eski bir uyumdur. Korporatif kurumlar, eski rejimin (*ancien régime*), donuk feodal dünyanın *aracı* kurumlarıdır; bu aracılık artığa el koyma anlamında merkezi feodaliteleri dolaydılamak anlamına gelmekle birlikte hiyerarşik düzen içindeki feodal vassalaj hukukunun bir gereği olarak otorite ile uyruklar arasındaki serfajlığın bir imleci olarak böyledir.

Korporasyon esası itibariyle bir organ gibi işler. Aynı kategorideki ürünlerin üretimine katılan ve son tahlilde onları birbiri arasında bölen kişisel menfaatlerine tek bir ortak çıkar aracılığıyla bağlı olan (ve böylece ortak menfaat ile kişisel menfaatin özdeşleştiği) her özneyi, yani patronları, meslek sahiplerini, artizan ustabaşılarını, teknisyenleri, yöneticileri bir araya getiren tek bir vücuttur (Lucius, 1933: 303). Bu *corpus* sayesinde özneler korporasyon teşekkülü aracılığıyla kendi varlık amaçlarını bulurlar. Korporasyonlar aracı kurumlar olarak ortaklaştırıcı, çelişkisizlik yaratıcı yapılar biçiminde işlevselleştirilmiştir. Korporasyonlar, yani *corporate body*'ler bahsettiğimiz aracılığa/işleve denk düşer, akabinde feodal bir kavramsal bağlamın izini taşırlar. Bu bağlamda korporasyon(lar), devlet ile ekonomik ve sosyal karar vericiler arasında bir aracı/arabulucu olarak hareket edecek, yalnızca kamusal düzenlemeleri aktarmak ve detaylandırmakla kalmayacaktır; korporasyon, aynı zamanda bireysel üreticilerin meşru yetkinliklerini ve çıkarlarını da genel olarak dönüşümün özel olarak kapitalizmin kötülüklerine koruyacak, aynı anda da temsil edecektir (Williamson, 1985: 39-48).

Korporatizmin devlet, insan-doğa, ekonomi, modernizm, kapitalizm, mübadele, sivil toplum, mülkiyet, mekân gibi konulardaki duruşunun hatlarını çizmeye çalışırsak şunları söyleyebiliriz: Korporatizm insan doğa ilişkisinde organik bir koyutlamadan yola çıkar. İnsanın doğa ile ilişkisini toprak ve el emeği üzerinden, bunun feodal bağlam içindeki anlamıyla da meslek örgütleriyle ana ekonomik bileşen olarak kabul ettiği geleneksel tarım üretimi ile mümkün olabileceğini kabul eder. Bu yüzden karasal ve toprağa dair bir ideoloji olarak anlaşılmalıdır. İnsanın toprakla olan ilişkisi bu yönüyle anomisiz, ahlaki olarak doğal bir ilişki olarak da adlandırılabilir. Erken dönem korporatist teorisyenler daha parçalı

egemenliklerden mürekkep⁵ bir feodal düzen içinde merkezi feodalitenin kapasitesi ve müdahalelerine karşı daha şüphelerken, 19.yy. ve 20.yy. örneklerinde devlet çok daha önemli ve merkezi bir konumu işgal etmiştir.

Korporatist devlet çeşitlemelerinde sendikalist ya da korporatist bir devletten bahsedebilir. Hâlbuki ikisi de benzerdir. Sendikalist devlet de korporatistler gibi endüstriyel üretim araçlarını ve sermayeyi kamulaştırır. Korporatizmin farkı çok daha reaksiyoner bir sendikalizm anlayışına sahip olmasıdır (Palmer ve Colton, 1992: 818-822). Bu reaksiyoner ve muhafazakâr tutum Katolik kilisesi tarafından teşvik edilen bir tavidir. Bu yaklaşım ortaçağın loncalarına ve korporasyonlarına nostaljik ve romantik bir bakış açısıyla yaklaşarak, statü temelli hiyerarşik toplumu modern olan içinde yeniden ihya etmeye, doğallaştırmaya çalışır (Cawson, 1987: 104). Bunun nedeni ortaçağın korporatistik yapısının toplumsal barışın altın zamanları olarak görülmesidir (Palmer ve Colton, 1992: 818-822). Modern korporatizm sendikalist ve ortaçağ korporatizmini alır, ancak bunları aşar.

Korporatist temsil sistemi eleştirilerinde mesleki temsilin, korporasyon yöneticilerinin devlet yetkililerine yakınlığı, fakat emek süreçlerine uzaklığı nedeniyle temsilde bir kopukluk yarattığı, öznelerin temsillerini sakatladığı vurgulanır (Sabine, 1961: 920). Bu saptama korporatizmin erken 20.yy. deneyimine karşı getirilmiş haklı bir eleştiri gibi görünse de temsil ve delegasyon arasındaki farklı göz ardı etmektedir. Kamu otoritesini yönlendirirken devletin aldığı pozisyon, delegasyon yöntemine başvurarak çıkar ve iradeleri delege etmektir. Delegasyonun klasik liberal temsil mekanizmasına galebe çalması, Rousseau'nun genel iradenin temsil edilemeyeceği konusunda söyledikleri akılda bulundurulurken, korporatizmin parlamentarizme yönelttiği en önemli eleştirilerden birini teşkil eder. Bu uyumlaştırıcı ve uzlaştırıcı *corporate body*lerin yerini tüm çıkarların özdeş olarak içerimlendiği bürokratik-otoriter devlet almıştır (Sternhell, 1996: 27). Korporatist devlet, korporasyonları ve meslek örgütleri ile 'temsil' değil 'delegasyon' üzerinden bir iradeler aktarımı sağlar ve devletin kendisi bir *corporate body* görevi görür. Korporatist devletin dışında bir şey yoktur; dolayısıyla sivil toplum da devlete karşı güçlü değil, devletle birlikte

⁵ Ortaçağın korporatistlerinin bu tavrı daha sonra plüralizme de sebep olmuştur, fakat önemli olan mesleki teşekküllerin uyumlulaştırıcı ve çokluğu tekliğe geri getirici etkisidir.

hareket etmesi beklenen, ekonomik-siyasal-sosyal hayat özdeşliğinin bir parçasıdır. Hatta bu korporatist tutum ve devletin öncelenmesi tavrı Türkiye’de 90’larda akademik bir çizgiyi de ifade etmektedir (Kansu, 1999: 83-86; Kansu, 2003; Guichonnet, 1998: 58). Hukuki bakımdan ise korporatist devlet, totaliter ve otoriter bir devlettir (Göze, 1968: 33).

Korporatizm sınıfsız bir toplumsal düzeni ön-varsaymıştır (Cawson, 1987: 104). Sınıfsız, dikişsiz, statü temelli “yerini ve konumunu bilen” bir toplumsalı önceleyen korporatizm bu toplumdaki ahlaki, geleneksel kurumların taşıyıcılığını üstlenmiş ve manevi olarak vicdanı bir sınırlama aracı olarak kullanan meslek teşkilatları, yani korporasyonlara emanet etmiştir. Korporasyonlar mesleki ahlakı dolayısıyla toplumsal ve siyasal ahlakı tanzim eder, iktisadi anomileri engeller (Kansu, 2001; Kelsen, 2019: 48-53; Cawson, 1986: 24-25; Williamson, 1985: 30-36). Otarşik ve kendine yeter, bu karakteristiği ile de *tam bağımsız* bir iktisadi düzen tasavvur eden korporatizmin şiarı ekonomik kontroldür; ekonomi en ince ayrıntısına kadar kontrol edilmeli, şahsi teşebbüsün güdülenebileceği bir alan olarak serbest bırakılmamalıdır (Kansu, 2001: 264). Bu da bizi üretim ve tüketimin otarşisi ve bir değişim aracı olarak para ve ürünlerin değişim değeri sorununa getirir. Kapitalist sistemde üretim ve tüketim sürekli birbirlerini arttırmaktadır; korporatist ideoloji ve korporatizmden etkilenmiş politik aktörler ise buna karşı olarak ideal otarşik bir altın oran talep etmektedir. Gereksiz tüketim, israf kültürü yerine tutumluluk ve ancak yeter düzeyde, feodal ‘geçimliğe’ referansla geçimlik kadar üretimi bir idil, ideal durum olarak benimsemişlerdir. Pre-kapitalist eski düzenin korporatizminin, modern korporatist teoriye esini tüketimin aleyhinde olan bu tavrı olmuştur denebilir. Değişim değeri (exchange value) piyasa içerisinde belirlenen bir anomi hali olarak kabul edilir; korporatist düşünürler bunun yerine Marx’ın kullanım değeri (use value) gibi bir alternatif önerirler. Onlara göre bu alternatif gerçek ve doğal olandır. Korporatistler buna *just value/price*, yani haklı, hakiki, doğru değer ya da haklı fiyat demektedir (Williamson, 1985: 36; Wiarda, 1997: 29-32; Öztan, 2007: 524; İlikçi, 2001: 37-55). Buna göre bir malın değeri, meslek örgütlerince, yani korporatif yapılarca belirlenenin fazlasında olamaz; tam da bu yüzden piyasa içerisinde değeri ‘gayıpten gelen’ bir görünmez el tarafından sürekli dalgalanan değişim değeri piyasa koşullarıyla birlikte inorganik olduğu gerekçesi ile

reddedilir. Bu tanım bir açıdan da korporatizmin sömürünün ve tüketimin bir maşası olarak gördüğü değişim değerinin serbest piyasa içerisinde gayriahlaki bir birikim formu yarattığına inanmasıyla sonuçlanmıştır. İşçi ücretleri konusunda benzer öneri, haklı ücret-*just wage* kavramsallaştırması aracılığıyla tanımlanır. Artığına el koyulan ve ücretli emeği piyasa koşullarında belirlenen meslek sahipleri, haklı-doğru ücretle hem sömürüden azade edilebilir hem de bu ücretler korporasyonlar tarafından belirleneceği için, mesleki bir anomi yaşamayarak meslek ahlaklarını koruyabilirler. Burjuvalar, spakülatörler, vurguncu rantiyeler paradan para kazanıp köylüleri işçilere dönüştürmekle suçlanır, ayrıca bu set insan grubu değişim değeri ile bir malın hak ettiği değerden fazlasına ya da azına fiyatlanmasıyla ekonomik çürümeye de (ahlaki açıdan) sebep olurlar. Korporasyonlar ise üretim, tüketim ve fiyatlandırmayı haklı-adil-doğru-ahlaki biçimde çözüme kavuşturmaktadır (Guichonnet, 1998: 50-51).

Korporasyonların en önemli ‘yararı’ tam istihdam sağlamaları, iş gücünü ulusal düzeyde üretim ilişkilerine, korporatist üretim ilişkileri bağlamında dâhil etmeleridir. Alman ve İtalyan örneklerinde de bu gözlemlenir; fakat yapılan çalışmalar söz konusu korporatist politikanın reel ücretleri düşürdüğü ve milli gelirden ücretlere düşen payın kısıldığını göstermektedir ki özellikle İtalya örneğinde billurlaşmaktadır (Sabine, 1961: 920; Schmidt, 1938).

Korporatizmin 20.yy. çeşitlemelerinde devletin doğrudan bir politika olarak benimsediği bu ilke, aşırı derecede kontrolcü, ‘devletçi’, ve kısıtlayıcı politikalar uygulamasına, buna uygun bir söylem geliştirerek propaganda yoluyla topluma bu anlayışı benimsetmesine neden olmuştur. ‘Kendi yağı ile kavrulan’ bir toplumda gündelik hayatın mekânı olan ev, konut ve mekân da buna uygun düzenlenmek zorundadır. Korporatizmin mekânı, şehri, meskeni otarşik ve ‘toprağa dair olan’ üzerinden yukarıdaki öncüller uyarınca şekillenir (Kansu, 2001: 264-265).

Korporatizm bir çıkarlar hiyerarşisi gözettiği gibi, aynı anda paradoksal biçimde hiyerarşinin olmadığı, tek ve mutlak bir yekpare çıkardan söz etmektedir. İlk durumda devletin ve toplumun genel-öte çıkarları, uzun vadeli menfaatleri daimî olarak sivil toplumun ve/veya bireylerin özel çıkarlarına galip gelmektedir. Yine

bununla aynı anda, sınıfsızlık ve çatışmasızlık idealinin ivmelendirdiği, sınıfsal çıkarlar çatışmasının varlığını reddetme tavrı gösterilir (Kelsen, 2019: 49-53). Bu tavır sivil toplum ve kamusal alana yöneliktir. Çıkarların birbirleri arasındaki konumlarına dair bakış açısı çeşitlilik arz etse bile, devletin çıkarı ve/veya devletin uzun vadeli çıkarları her daim kategorik olarak rekabet edilemez bir konumdadır. Bunu şöyle de yorumlayabiliriz: Devletin çıkarı ile özdeşleşmeyen bir kamu, halk ya da bunlardan öde bir sivil toplum varlığından söz etmek korporatizm açısından mümkün olmayacaktır; benzer biçimde devletin karşısında konumlanmış, devletin kontrolü dışında işleyen ve var olan bir sivil toplumdaki da söz etmek oldukça zor olacaktır. Çıkarların örgütlenmesi, yani bireysel veya sivil toplum içerisinde örgütlü olarak savunulan bir çıkar kavramı, korporatist politik modelde kendisine yer bulmamaktadır. Bunun yerine bu tür bir örgütlenme ve çıkarların içerimi korporatist hukuki 'hak ve özgürlüklerin' türetildiği çalışma ahlakının terazisi olan korporasyonlar aracılığı ile sağlanmaktadır.

Konuyu liberal demokratik bir politik düzen üzerinden incelersek 20.yy. korporatizminin bu düzene verdiği tepki meclisi bölmek ve parlamentarizmi mesleki temsil sistemi ile harmanlamak olduğunu söyleyebiliriz. Korporatizm rekabetçi bir siyasal düzene karşı olsa bile bazı hallerde buna doğrudan, başka bir ifade ile cepheden karşı çıkmaya cesaret edememiştir. Sözelimi korporatist ve neo-korporatist rejimlerin bir kısmında parlamenter seçimler kaçınılmaz olarak kabul edilmek durumunda kalınan rekabetçi yöntemlerdir. Fakat bu istenmeyen durum, korporatistler açısından seçimler sonucunda oluşan meclislerin 'siyasetçilerden' arındırılması ya da bu siyasetçilerin veya siyasetçiler arasında çıkacak bir hükümetin devlet mekanizmalarından olabildiğince ötelenmesi, katılımının sınırlandırılmasıyla çözüme kavuşturulabilir. Korporatizmin partilere, siyasetçilere, parlamentolara düşman olmasının ana sebebini hali hazırda yukarıdaki tekinsizlik duygusu şekillendirmiştir. Tersinden düşünecek olursak, korporatizmin benimsenmediği, dolayısıyla siyasi süreçlerin karmaşası ve kısa vadeliğinden özerkleşmiş bürokratik bir yapının bulunmadığı rejimlerde siyasetçi 'denen', seçimle gelmiş insan grubu sivil toplumun ve kendilerine oy veren seçmenlerin kısa vadeli ve kategorik olarak 'aşağı' çıkarlarını savunur, ağırlıklı olarak bu idilsiz çıkarlarla meşgul olurlar. Bu nedenden ötürü korporatist

paradigma açısından toplumun ve devletin çıkarları aleyhinde hareket etmiş olur, dayanışmaya zarar verirler. Korporatist devlet görüşü tek bir parti sistemini zorunlu kılmaktadır. Tek parti ise anti-demokratik, anti-liberal, anti-parlamentarist ve otoriter bir yönetimdir (Göze, 1968: 34).

Korporatist toplumsal oluşumun karakteristiği, kaba hali ile özel mülkiyeti ve özel mülkiyete bağlı ilişkileri yok saymadan ya da temelden reddetmeden, bireysel çıkarların, bireysel çıkarların temsilinin, genel olarak özel çıkarların ve şahsi teşebbüsün sivil toplum alanında örgütlenerek devlet ve devlet otoritesine karşı rekabet etmesinin engellenmesidir. Liberal demokratik heveslerin toplumsaldan silinip atılması olarak görülebilir; ki böylece komünist heveslere nefes alacak ortam sağlayan “daimi” suçlu olan parlamenter demokrasiden kurtulunmuş olacaktır. Bu tanımdaki görece sığı açıklama şununla giderilebilir: Özel mülkiyetin ve buna bağlı ilişkilerin kapsamının, kapitalist dönemde anladığımız şekli ile mülkiyet değil, özel ve değişken bir mülkiyet tanımı olduğudur. Buna korporatist-mülkiyet diyebiliriz.

1.2. KORPORATİST DÜŞÜN'ÜN TARİHSEL KÖKENLERİ ÜZERİNE

Korporatizmin feodal bir bağlama sahip olduğu daha ilk bakışta anlaşılır. Özellikle 16 ve 17. yüzyıllarda Katolisizmde, daha özgülleşmiş tikel formları ile Kalvinizm ve Protestanlıkta kendisini gösterir. Kilisenin kendisi ve ona bağlı kurumlar, hiçbir zaman toplumsal uyumu, dengeyi ve sınıflar arasındaki ölçülü donuk düzenin bozulmasını, yani kurulu düzenin değişmesini, geleneksel toplumsal düzenin yerini modern olana bırakmasını istememiştir. 19.yy'ın sonuna gelindiğinde, Papa 13. Leo, piskoposlara gönderdiği genelge olan *De Rerum Novarum* (1891) ile emek gücü ve sermaye sınıfının karşılıklı birbirlerine bağımlı oldukları ve varlıklarının bu bağımlı işbirliği ile mümkün olan doğal bir durum olduğunu iddia etmiştir. Bu bağımlılık da doğal yasadan kaynaklı bir uyum ve harmoniyle zuhur etmektedir. Elbette bu harmoni ve işbirliği, kapitalizm ve modernitenin tüm ifadelerinin dışlanması, ve bu ikisinin yarattığı toplumsal sürtüşmelerin, esasında

doğal yasa gereği var olmadığı ön kabulü ile mümkündür; bu bağlamda emek ve sermaye işbirliğinin kilise için nihai hakikat idi (Bealey, 1999: 89).

Bealey'in bu bulgularını bir adım öteye götürürsek, kilisenin argümanları, toplumsal ve politik düzene karşı şerhler düşerken, aynı zamanda neyin doğru ve neyin yanlış bilgi olduğunu da öncülleri ile göstermektedir. Diğer bir ifade ile epistemik bir kaideden hareket edilmektedir. Genelgeye göre devletler ve merkezi feodaliteler işçi sendikaları ve ticari birlikler gibi toplumsal organizasyonların faaliyetlerine yaptırımlar getirmelidir; bunları kontrol ederek, daha katı bir mesleki teşkilatlanma organize ederek (korporasyonlar) söz konusu grupların, sınıfların, tabakaların birlikte çalışabileceğini göstermelidir. Esasında yönlendirilmiş bir kapitalizm ve Katolik değerlere saygılı bir devlet kuramlaştırması, Katolik Sosyal Teorinin en temel ilkelerinden birisidir (Bealey, 1999: 89-90). Bunu doğrudan korporatizmin dini bir motifle bezeli olduğu ve kilise kurumlarıyla yakından münasebetli olduğu şeklinde yorumlamak hatalı olacağı gibi, bizim kastettiğimiz bağlamı ve esası iskalamak anlamına da gelebilir. Çünkü gerçeklik bunun tam tersidir. Korporatizm doğrudan kilise, Katolisizm, Kalvinizm ya da kilisenin kurumları tarafından üretilen bir ideoloji ya da sosyal teori değildir. Kilisenin içinde bulunduğu somut tarihsel bağlam ve katolisizmin içerisinde serpilip geliştiği feodal toplumsal düzen korporatizmin kaynağını oluşturur. Hristiyanlık, kilise ya da onun çeşitli yorumlarının savunduğu toplumsal düzen kuramları, feodal toplumun, serfaj ve vassalaj hukukunun içerisinde gelişmiş, devinmiştir. Doğrudan etkileyen olmadığı gibi, etkilenen de değildir.

Korporatizm Avrupa medeniyetinin kalbinde ortaya çıkmış olsa da yalnızca Batı medeniyetinde benimsenen ve Batı'da geçerli olan bir ideoloji değildir. Korporatizmin izi Batı dışı toplumlarda da kolaylıkla sürülebilir; Asya, Afrika, Avustralya ve Latin Amerika korporatizmleri akla ilk gelen örneklerdir. Ayrıca özellikle Türkiye örneğinde özgüleştigi gibi, korporatizm Batı-dışı örneklerin birçoğunda, sözgelimi Meksika korporatizmindeki gibi, Batı'dan oldukça farklı gelişen ekonomik, sosyal ve politik dinamiklere sahip olmuştur (Williamson, 1989: 22-24). Batı'daki örneklerde ya da Batı-dışı örneklerin birçoğunda doğrudan korporatizm ismini almasa da bunların korporatizm ile çok yakından ilişkili olduğu söylenmek zorundadır. Howard Wiarda'dan alıntılacak olursak tarihsel, doğal,

primitif (geleneksel) korporatizmler kategorilerinde farklı düzeylerde korporatizmlerden bahsedilebilir; bu açıdan *alturizmin*, disiplinin, kolektif gaye ve amaç için fedakarlığın, dayanışmanın, toplumun içinde eriyen ve hiçlenmiş bireyin, organik uyum ve ahengin bulunduğu pek çok geleneksel değer ve toplumsal motif korporatizm açısından değerlendirilebilir (Wiarda, 1997: 94-100; Öztan, 2007: 521). Bunların her gibi Batı'dan farklı korporatist modeller sunmaktadır.

Türk korporatizmi ise esinini özellikle 20.yy. Batı korporatizminde bulmaktadır. Türkiye'de korporatizme geçmeden önce, toplumsala yön verme onu inşa etme, ama bu inşayı maziye duyduğu romantik ve pastoral reaksiyonerlik ile yapma pratiği olarak korporatizmin tarihsel gelişimine bakmak yerinde olacaktır.

1.2.1. Antikite ve Roma

Sonradan Roma Felsefi geleneğini ve Hristiyanlık düşüncesini etkileyecek olan Sokratik ve Post-Sokratik dönem, feodal toplumsal düzende derinleşerek içselleştirilecek ve korporatizmin katışıksız halini almasında katalizör işlevi görecektir. Bunu genel olarak politikanın konusu için olan düşünsel eğilimler için söyleyebileceğimiz gibi, tarihsel açıdan da söyleyebiliriz. Örneğin *Oikos*'un zaman içinde *dominium* haline gelmesi, mutlak mülkiyet olarak *dominiumun* doğal ve toprağa dayalı bir korporatist mülkiyet formu olarak anlaşılmasıyla sonuçlanmıştır.

Platon'un (Aristokles) ve öğrencisi Aristoteles'in politik felsefeleri ve genel felsefi tutumları korporatist geleneğin kökenlerine dair kaynaklardan sayılabilir. Platon ve Aristoteles'in otarşik ve organik olarak kurgulanan devleti, bireysel otarşik ahenkten mürekkeptir. Bedenin organlarına benzetilen ve doğal olarak dayanışmaya yazgılı olan toplumsal işbölümü haklardan değil ödevlerden, bireylerden değil organlar içinde mikro-otarşileri ile vazifelerini yerine getiren, gaye ahlakıyla hareket eden hücrelerden oluşmaktadır (Wiarda, 1997: 28-30, Cornford, 2018: 43, 63-67).

Aristoteles toplumsalın "doğal yasa" ile kutsanmış verili sınıfsal ve işlevsel çizgiler boyunca örgütlenmesi gerektiği fikrini savunuyordu. Bu savunu toplumdaki mesleki örgütlenmelere yüklediği işlevsel yük açısından özellikle Hristiyan Sosyal Düşüncesini ve korporatist düşünürleri etkilemiştir (Wiarda, 1997: 27-30).

Korporatizm ideolojik motivasyonunun önemli bir kısmını da Roma'dan almıştır (Wiarda, 1997: 29-30). Roma siyaset felsefesinde ve *dominiumlar* birliği olan devlet kurumlarında korporatizmin erken dönem örneklerini takip edebiliriz. Organik toplum ve devlet anlayışı, toplumsalın ve aracı kurumların (corporate body) fonksiyonel organizasyonu gibi yöntemleri Greklerden aldıkları gibi, kendilerine özgün uygulamalarda da bulunmuşlardır (Wiarda, 1997: 29). Bu uygulamaların başında mesleki temsile benzeyen bir temsil mekanizması gelmektedir. Wiarda, Roma'ya özgü temsilin meslek gruplarını içermeyecek lonca benzeri teşekküller, dini otoriteden kimseler ve askerlik mesleğine sahip gruplar arasında bölündüğünü, senato içinde toplumsal işlevlerine göre söz hakkı sahibi olabildiklerini belirtmektedir (Wiarda, 1997: 29-30).

Bu açıdan korporatist temsilin bir gereği olan kollektif grup temsili doğallaştırılmıştır (Wood, 2011: 135-138); eşitsiz olan insan topluluğuna eşitmiş gibi davranılarak adalete verilebilecek zararın önünde iş kollarını adeta korporasyonlara bağlayan bir dereceli temsil mekanizması duruyordu. Toplumsal uyum ancak buna bağlıydı. Roma'nın Cumhuriyet Dönemi düşünürü olan Çiçero'nun siyaset felsefesi, Sezar'ın merkezileştirici *imperium* iddiasına karşı erken-ortaçağın parçalı korporatif yapılardan müteşekkil *dominiumlar* birliğini savunmaktaydı (Wood, 2011: 140-144). Fakat Sezar'ın toprak reformunun amacına ulaşmasıyla Roma daha merkezi ve kontrolcü bir mekanizmaya bürünmüştür. Toplumsal kurumların ilişkilerinde devletin kendisi diğer her şeye üstün bir konum kazanmıştır. Mesleki örgütler ve toplumsal kurumlar, kendi özerklikleri olsa bile neredeyse bir tekel olan asıl "aracı ve uyumlaştırıcı kurum" olan devlete bağlıydılar. 19 ve 20.yy. korporatizmlerinin esinlerinin bir kısmını Roma'dan almalarının sebebi bu olarak görülebilir. Bu durum korporatist rejimlerin uluslarının kökenlerini ve 'medeniyet' algılarının bağlamalarını Roma medeniyetine dayandırma davranışlarını da açıklar niteliktedir.

1.2.2. Hristiyanlık ve Ortaçağ - Feodal Dönem: Korporatizmin Payandaları

Antik Yunan ve Roma'dan aldığı esin ile Batı-korporatizmini etkilemiş diğer önemli gelenek Hristiyan düşüncesinden ve İncil'in öğretilerinden gelmektedir. Özellikle Hristiyan Sosyal Düşüncesinin, Katolik korporatizmin modern Batı korporatizmindeki etkileri çok önemlidir.

Kitab-ı Mukaddes'te birçok bölüm toplumsal düzeni, toplumsal ahengi organik desenlerle ifade etmektedir. Kitab-ı Mukaddes'in organizmacı göndermeleri gerçekten ilginçtir. Örneğin 1.Korintliler, 12: 12-18; 20-26; 28 gibi bölümler organizmacı toplum modelinin göndermeleri ile doludur. İnsan bedenine yapılan doğallaştırıcı gönderme, doğuştan politik hayvanlar olan insanların kurdukları toplulukların da organik bir düzene tabiiyetini hatırlatır. Bu bağlamda bütünsellik, çokluk ve birlik konularında politik tembihlerde bulunarak birliğe, ahenge, düzene ve bütünselliğe öykünür. Doğrudan korporatizmi etkileyen bu pasajlar, orta çağ sosyal düşüncesinde korporatist kurumların iyice yerleşmesi ile güçlü bir katalizör vazifesi görmüştür. St. Paulus'a yapılan referanslar da feodal Ortaçağ düzeninin korporatif yapısını doğallaştırıcı, ve doğal yasa açısından meşrulaştırıcı bir işlev görmüştür.

Bu dönemde Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı dini teşekküller, tarikatlar, manastırlar ve yoldaşlık/kardeşlik örgütleri, askeri örgütlenmeler, mesleki teşekküller Hristiyan toplumsal düşüncesinin bağrında gelişmiş ve yerleşmiştir. Aracı kurumlar olarak kendi özerk ve meşru kişiliklerine sahip bu yapılar feodal dönem içerisinde serpilmiş ve 19.yy'a değin yerleşik düzenin parçaları olarak kurumsallaşmışlardır. Bu açıdan bu dönem modern korporatist akımlara ve korporatist düşünörlere bir referans noktası olarak zengin kaynak sunmaktadır (Wiarda, 1997: 31). Güven Gürkan Öztan da bu saptamayı doğrulamaktadır. Hristiyanlık, Ortaçağın feodal toplumsal düzenini, kurumlarıyla birlikte katıştırmış, pekiştirmiş, böylece modern korporatizmin ana dayanak noktasını oluşturmuştur (Öztan, 2007: 523-525).

Feodal düzenin otarşik yeterlilik ilkeleri ile hareket eden (self-sufficiency, sustenance) özerk feodal kent ve kasabalardaki esnaf ve zanaatkâr loncaları korporatizmin en temel referanslarından (Wiarda, 1997: 30-33). Bu toplumsal kurumların özerk tüzel kişilikleri, başka bir deyişle *personaliteleri*, daha plüralist formda olan fragmente feodal düzen içinde, köy ve kentlerde bir denge ve uyum mekanizması vazifesi görmektedir. Loncalar, aşırılıkların önüne geçerken, doğallaştırılmış feodal eşitsizlikten çıkan ‘eşitlik’ algısının yeniden üretilmesine yardımcı olurlar. Feodal kent ve köy mekânı bu açıdan hayati öneme sahiptir.

Loncaların önemi korporatizm açısından değerlendirildiğinde, 20.yy. korporatist düşüncesindeki izleri açıkça görülecektir. Mesleki temsilin bir prototipi olarak loncalar zanaate dayalı bir görece temsil sistemine ve bazı durumlarda iç tüzüğe sahiplerdi. Hiyerarşik bir temsili garanti altına alan loncalar, dikey ve yatay olarak örgütlenmeleri vasıtasıyla kurulu feodal düzeni ve hiyerarşiyi sağlamlaştırmaktaydılar.

Lonca teşkilatları geleneksel değerlerin, kültürün taşıyıcısı vazifesi görüyorlardı. Çoğu korporatist düşünür de loncaların özerk *personalitelerine* bu toplumsal işlevi atfetmişler ve feodal korporatif düzeni sağlam kazıklara çakan bir kurum olarak değerlendirmişlerdir. Loncalar toplumsal iş bölümü yerine, dayanışma içerisinde doğadaki uyumdan doğan iş-birliğini saptamaktadır. Lonca teşkilatları organik uyumu sağlamlaştırdığı gibi en önemli konuda, yani ticaret ve üretim ile ilgili meselelerde söz sahibiydiler. Otarşik ilkeler ışığında üretim-tüketim dengesini kurmayı haizdiler. Lonca kontrolü israfa yol açmadığı gibi, çalışma ahlakını ve emeğinin kutsiyetinin bozulmasını da önlemekteydi. Artığa el koyanın yalnızca toprak sahibi olduğu feodal düzenin devamlılığı böylece sağlanmış oluyordu. Çünkü artık ürün nedeniyle fiyat istikrarında oluşacak bir dalgalanma, ürünlerin korporatist ideoloji nezdinde ‘haksız’ şekilde fiyatlanması anlamına gelecekti. Bu haksız fiyatlanma nedeniyle köylülerin “geçimlik” çalışmalarına ek olarak “emek”lerini satmak zorunda kalmaları da kurulu düzeni tehlikeye atan ve dönüşüme neden olan bir zincirleme tepki yaratacaktı. Bu tür örneklerde kilise kurumu, loncalar, ya da diğer *corporate body*’ler duruma müdahil olarak “haklı/hakiki/doğru fiyat” (just price, just value, fair price) kavramı ile ürünlere “gerçek ve değişmez” bir değer veya fiyat biçmişlerdir. Bu değer Marksist

kullanım değerine (use value) oldukça benzemektedir, hatta Marksimin değişim değeri (exchange value) yerine kullanım değerini öner sürmelerindeki esin korporatizmde aranabilir (Wiarda, 1997: 31; Black, 1984: 7-9, 62, 160; Hibbert, 1963: 161, 172; Öztan, 2007: 524-525).

Korporatizmin Ortaçağ'dan aldığı en önemli kaynaklardan birisi de, Türkçe literatürde ilk defa Enis Mutlu Atak'ın bahsetmiş olduğu *Ständestaat* yönetim sistemidir. Otto Newman'dan alıntıda bulunan, Atak'ın çevirisiyle:

Ständestaat “esasen feodalizmin felsefi inançlarını paylaşmakla beraber onun defolarına ve kötülüklerine bir cevap olarak ortaya çıkmıştır. Ortaklık, adalet ve rıza şeklindeki temel ahlaki ilkelere dayanmaktaydı. (...) Fakat güçlü bir para ekonomisiyle birlikte, sağlam ve düzenli artık değer yaratma merkezli istikrarlı bir siyasal temelinin olması, şehirlerin gelişme alameti göstermesi ve hepsinden önemlisi kuvvetli ve yerleşik merkezî otoritesiyle, toplumsal realiteyle ahlaki karakteri arasında [feodalizmle de kıyaslanırsa] çok daha yakın bir uyum ve tutarlılık ortaya çıkardı. [*Ständestaaf*]; yapısal olarak özerk fakat organik olarak belli bir hızda, işlevsel olarak ayrılmış fakat karşılıklı olarak birbirine bağlı, yetkinlik alanına tamamen hâkim fakat merkezî otoriteye tabi, mensuplarını tamamen kucaklayıcı ve ortak ülküde yüksek koordinasyon sağlamış olan yapısal özellikleriyle [feodalizmden] apaçık biçimde üstündü” (aktaran Atak, 2021: 8).

Ständestaat korporatist bir uyumlulaştırıcı vazife görmektedir; bu açıdan da *Ständestaat* korporatif yapılar olarak feodal kentler ve taşra arasında bir denge mekanizmasıdır. Ortaçağ'da feodal kentlerin türemesi ticari kar odaklı tüccar sınıfının toplumsal dengeleri dönüştürme tehlikesini beraberinde getiriyordu. Modern dönemdeki metropol ya da şehir düşmanlığının çok benzeri olan bu reaksiyoner bakış açısı, 13.yy. sonrasında ilk olarak feodal dönemde oraya çıkmıştır. İnsanların kapitalist olmayan kar ile kendi amaçlarının ve iradelerinin peşinden düşmesi feodal hiyerarşiye kötü etki ediyordu. Dolayısıyla şehirlerin yazılı olmayan feodal hukukun bağının dışında hareket ederek kendine özgü bir dayanışma formu geliştirmesi başka tür bir sistem olan *Ständestaaf*'ı gerektirmiştir. Atak'ın aktardığı gibi “bu sistem (...) asli olarak ticaret ve zanaatın idamesini mümkün ve kârlı kılacak hukuki bir ortam ve bir idari bağlam inşa etmeyi hedeflemekteydi. Böylelikle birçok bakımdan feodal mantığının mevcut şehir şartlarına adapte edilmesi sonucu *Ständestaat* sistemi doğdu” (Atak, 2021: 9). Ortaçağ kentlerindeki *Ständestaat* yönetiminin özellikleri mesleki teşekküller

üzerinden şekillenen bir kent meclisi önermesiyle de çağdaş korporatizmle oldukça yakınlaşmaktadır. Atak'ın Newman'dan çevirdiği şekli ile:

[Ständestaat] monarşi, aristokrasi ve kentlileri; [korporatizm ise] devlet, işverenler ve işçi sendikalarını bir araya getirmesiyle tripartisttir. İkisi de en azından ilke düzeyinde en yüksek gücü merkezî otoriteye verir. İkisi de orantısız maddi gücü ve yönetim kaynaklarını bertaraf eder. İkisi de istikrarlı, tutarlı, kalıcı kolektif desteğe bağımlıdır. İkisi de temsilî kurumlara dayanma vurgusu yapar ve bu kurumlara asgari düzeyde iktidar yetkisi sunar. İkisi de bölücü dip dalgalarını gelenekçiliğe, birlik ruhuna ve yüksek düzeyde kolektif dayanışma ve organik uyuma dayanarak aşma iddiasındadır. İşlevsel/fonksiyonel üyelik stratejik olarak esastır; bağımsız kalmayı seçenler (ya da buna itilenler) büyük mahrumiyetlerle yüz yüze gelirler. İki toplumsal formasyon setinde de hukuk resmî politikanın oyuncağı ya da en azından bir enstrümanı mesabesinde. Hukuk, merkezî kontrolden bağımsız ve bir özerkliğe sahip gibi görünse de artık köklü yasalara ya da teamüllere dayanmamakla birlikte, açıkça toplumsal mülahazalara, toplumsal kontrol ve uzlaşmaya tabi kararlarıyla kendini bir pazarlık ve müzakere ağının içinde bulur (aktaran Atak, 2021: 9-10).

Ortaçağ Korporatizmi tartışılırken anılması gereken isimlerden birisi de ilk korporatist kuramcılardan biri olan Johannes Althusius'tur. Germen düşünür Althusius-Althaus Johannes, Gierke tarafından 1870'lerde yeniden keşfedildiğinde, klasik sözleşme kuramcılığının ötesinde, neo-Kalvinist ve Aristotelesçi bir korporatist düşünür olduğu anlaşılmıştır. Althusius'un korporatist kuramında ekonomi, toplum, siyaset arasında bir ayrım bulunmaz (Black, 1987: 8-9). Althusius'un toplumsal kuramı ilk korporatist kuramlardan birisiydi. Kendisi Kalvinizmin anti-royalist tarafını temsil ediyordu. Aynı zamanda da Kalvinizmi temaşa ederek Kalvinizmdeki teolojik unsurları iyice ayıklamıştır. Althusius doğal hukuku Kalvinist bağlarından arındırması, bu bağlamda da doğal hukuku dünyevileştirmesi ile tanınır. Özel olarak Jean Bodin'in doğal yasa-hukuk görüşlerine, genelde ise Bodin'in hukuk felsefesine karşı konumlanır (Sabine, 1961: 415-416). Althusius politik ve hukuki güçler odaklanmamasını, *dominiumlar* arasında bölüşülmesini; bölüşüm aracı kurum olan korporasyonlar yolu ile dengede kalabileceğini savunuyordu (Sabine, 1961: 417; Gierke, 1880: 10-19; Gierke, 1958: 74 ve 229). Althusius açısından tek gerçek olan toplumsallığın doğallığı içerisinde gelişen organik-toplumsal sözleşme insan topluluğunu bir arada tutar. Politik bir odak olarak kralın veya kilise kurumunun (Vatikan) otoritesi altında bir toplumsal düzen tahayyül edilemez; dolayısıyla

kralın ya da Vatikan'ın dini otoritelerine dayanmayan bir sözleşme, toplumsal düzenin temeli olacaktır (Gierke, 1880: 17-18). Althusius bu türden bir sözleşmeyi, natüralist şekilde tanımlıyor ve doğal-ilişki veya doğal-bağ olarak adlandırıyordu. Bu açıdan da sözleşme arkadaşlık-yoldaşlık esasından türemiştir ve doğal bir toplumsallığa içkindir. İnsanların bir arada yaşamları doğal bir olgu, bir kanundur. Althusius bunu, esaslı bir Aristotelesçi gibi, insan doğasının doğuştan gelen bir özelliği olarak görmektedir (Orhan, 2022: 162 ve 128; Althusius, 1932; Sabine, 1961: 417). Devlet sistemi fragmente *dominiumlar* birliğidir ve federal bir yapıda sözleşmeler ile birleşir, dolayımlanır. Althusius'un gözünde feodal parçalı yapı, büyük merkezi feodal *magistrateyi*, korporatif teşekkülleri ve *provincences* toplulukları ile sınırlamaktadır; bu tabii durum karşısında devletin zuhur ettiği sözleşme akdi, bireyler tarafından yapılmamıştır. Sözleşmenin tarafları bireyler, yani çokluk değil, kurumlar, cemaatler ve *provincences* arasındaki teşekküllerdir (Sabine, 1961: 419-420). Doğal Hukuk, Doğal Yasa, *Physis* her bir topluluğa ve bu topluluğun temsilini içerikleştiren aracı kuruma yani korporasyona, örneğin kilise ya da loncalara dokunulmaz bir egemenlik ve kişilik kazandırmaktadır. Bunu kralın egemenliği ve kişiliği ya da modern devletin egemenliği ve tüzel kişiliği ile benzetebiliriz; dolayısıyla kral kadar egemenlik ve kişiliğe (personalite) sahip kurumlar olduğu gibi vassallar da vardır. Doğal Hukuk'un koruduğu *dominiuma* karşı merkezi-feodalitenin *imperium* iddiası da dizginlenmiş olmaktadır.

Toplum beş ana kurumdan oluşmaktadır, birbirlerine karşı *legal personaliteleri* olan, her biri kendi içinde egemen beş ayrı yapı şöyledir: Aile, yerel cemaat-komün, iradi korporasyonlar, vilayet ve devlet (Orhan, 2022: 131; Sabine, 1961: 418). Tüm toplumsal birlikler arasında sadece ve sadece aile kurumu doğal bir birliktir (Black, 1987: 8-9). Burada önemli olan nokta, Althusius'un devlet ile kastettiği şeyin feodal parçalı yapının dolayımlayıcı bütünselliğine denk düşmesidir; devlet bir *sosyal unıondur* (Gierke, 1966: 105). 20.yy'a gelindiğinde bildiğimiz anlamdaki klasik korporatizme dönüşecek olan feodal korporatizmde, devlet kurumların, yani korporasyonların eklemelenmesi ile oluşan bir sistemdir. Mülkiyet temelinde ise, *terra*, mutlak mülkiyetler olarak *dominiumların* bir araya gelmelerinden oluşan bir yapılar bütünlüklüğüdür, fakat her mülki-*terra* bir diğerine

karşı bölünmüş ve ondan ayrı olarak vardır (Gierke, 1958: 63-64). Merkezi bir devletten ya da krallıktan söz etmeyen Althussius'un devleti bir *communitas communitatum*'dur. Fakat bunu bir bireycilik, özerklik ya da güçler ayrılığının bir formu olarak düşünmemek gerekir, çünkü bir gövdenin parçaları bireysel atomlar değil, kurumsal dolayısıyla korporatif uzuvlardır. Üyelerin hepsi işlevlerine uygun bir şekilde birleştirilmiş, korporasyonlar içinde varlık ve temsil kazanan ve birbirine örülmüş bireylerdir; yani kendi başlarına var sayılmazlar. Faşist "korporatif devlet" fikri, bu geleneğin pratiğe dönüştürme girişimi olarak okunmalıdır. (Gierke, 1958: 64).

1.2.3. Romantiklik ve Fransız Devrimi Sonrası

Fransız Devrimi'nin bütün toplumsal düzeni ekonomik, sosyal ve politik olarak değiştirmesiyle merkezi feodaliteler sarsılmıştır. Devrim sonrasında kurumsal liberalizmin güç kazanması, korporatistlerin merkezi monarşilerin zayıf düşmesinden faydalanmasının önüne geçmiş görünmektedir. Devrim sonrasında korporatist teşekküller kapatılmıştır; bu korporatif yapıların en önemlileri loncalar, esnaf teşkilatları, dini bir takım korporatif yapılardır. Liberalizmin bireyciliğin daha baskın gelmesiyle organik toplum modeli, ödevler, dayanışma gibi temalar terk edilmiş bunların yerini *tabula rasa* olarak özne almıştır (Faguet, 2018: 57-60).

Devrimin yerlere yeksan ettiği toplumsal kurumlar, başta da aile kurumu olmak üzere şiddetli bir bireycilik ve öznellik hali ile darbeye uğramıştır. Panitch modern korporatizmin Fransız Devrimi sonrasındaki reaksiyoner tavrını, kapitalist üretim ilişkilerinin insanları giderek daha şiddetli bir ölçüde atomize etmesinde ve sınıflar arası siyasal çatışmalarda aramamız gerektiğini belirtmektedir (Panitch, 1979).

Johann Fichte ve Friedrich Schlegel gibi düşünürler bireycilik kavramını, toplumda aşırı açgözlülük ve hırs gibi yıkıcı etkileri teşvik ettiği gerekçesiyle reddetmişlerdir. Bu isimlere göre, sosyal uyum ancak güçlü ve iyi organize olmuş devletler vasıtasıyla sağlanabilirdi. Devletin Hristiyan ahlakına uygun bir toplum yapılanmasını teşvik etmesi gerektiği fikri yukarıdaki isimleri toplumun mesleki gruplaşmalar temelinde, korporatist biçimde örgütlenmesinin makbul bir yaklaşım

olduğu sonucuna götürmüştür. Buradaki asıl amaç, on dokuzuncu yüzyıl kapitalizmi çerçevesinde ortaçağın sosyal uyumuna, Fransız Devrimi öncesine yeniden geri dönmek ve geçmişin kurulu düzen cennetine yeniden ulaşmaktır. Güçlü ulusal devletler tarafından desteklenen korporatizm sistemi bu isimlere en faydalı yaklaşım olarak görünüyordu. Sözgelimi Fichte, üreticiler ve işçiler arasındaki bir dizi sözleşmenin denetleyicisi olarak *corporate body* vazifesi gören aracı devlet yapısı ihtiyacının gerekliliğini savunmuştur. Devlet aynı zamanda pazar dinamiklerinin belirlenmesinden ve çeşitli üretim dallarında fiyatların sabitlenmesinden de sorumlu olacaktır: Fiyatlar *right value* önermesi ile değişim değerinin ahlaki çürümüşlüğünden arındırılarak kapitalist kâr dizginlenecektir (Wiarda, 1997: 30-31). Fichte aynı zamanda iç ekonomik uyum ve istikrarını daha fazla güvence altına almak amacıyla dış ticaretin özel teşebbüs tarafından değil, yalnızca devlet tarafından yapılmasını uygun bulmaktaydı (Golob, 1954: 545-548).

Korporatist düşünürlerin pratikte 1789 Fransız Devrimi öncesinde var olan toplumsal düzene geri dönme hedefleri kitlelere hitap etmemiştir. Ayrıca lonca sisteminin modern bir şekilde geliştirilmesini savunmaları bu doğrultuda önemli bir başarıya yol açmamış görünmektedir. Bir başka ifadeyle, Napolyon sonrası dönemde korporatizmi uygulamaya koymaya yönelik erken romantik çabalar, 1789 öncesi hiyerarşik yapıyı geri getirme fikriyle bağlantılı olmaları dolayısıyla pratik başarılar söz konusu olduğunda, başarısızlıkla anılırlar. Tocqueville, Gierke, Hegel, Fichte, Schlegel, Le Play, De Bonald, Maistre gibi düşünürlerin Fransız Devrimi sonrasında yaşanan kırılmanın toplumsal çözünmeye yol açacağı ve bunun üstesinden gelmenin çarelerinin aranmasına yönelik telkinleri Amerikan devriminin de etkisiyle pek karşılık bulmamıştır.

Fransız Devrimi öncesindeki siyasi yapıya geri dönme yönündeki ilk hedefinde başarısız olan korporatizm ruhu, daha sonra kapitalist sistem çerçevesinde işçilere daha iyi ekonomik ve sosyal koşullar sağlama çabalarında kendini göstermiştir. Burada da önemli bir itici güç, modern kapitalizm heyulasının, özellikle on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında iyice belirginleşmesidir. Özgün olarak İngiltere'de işçilerin içinde bulunduğu olumsuz durumu endişeyle izleyen dini teşekküllerden kapitalizmin durdurulamaz sömürü düzenine bir eleştiri

gelmektedir. İşçileri örgütlenmeye ve durumlarını iyileştirmek için kooperatifler kurmaya teşvik etme çabaları neredeyse tüm dini mezheplerden gelmekteydi. Bu tavır İngiltere'de Protestan gruplar tarafından teşvik edilirken, Fransa'da, bekleneceği üzere, bu tür çabalar Katoliklerden, yani Katolik korporatizmden ilhamını almıştır.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, İngiltere'de işçilerin ekonomik durumunun iyileşmesi, dini grupların sosyal refah sorunlarıyla ilgilenmesini daha az gerekli kılmıştır. Fakat Fransa ve Almanya'da Sosyal-Katolisizm (*Social Catholicism*), korporatist hedefler için çalışan önemli bir güç haline geldi. Bu hareket yoğun biçimde dini yönelimli görünse de korporatist ideolojiden de derin biçimde etkilenmiştir. Sosyal-Katolisizmin korporatizmi genel olarak işçilerin iyi koşullarda yaşamalarını engelleyen, temelde aile kurumu için uygun bir Hristiyan ev hayatına sahip olmayı neredeyse tamamen engelleyen kapitalizmden endişe duymaktadır. Fransa'da başlayan hareket, hız kesmeden Avrupa'ya yayılmış, Almanya, Hollanda, Belçika, İngiltere ve daha birçok Avrupa ülkesinde kendisine sağlam bir ideolojik ekol kurmuştur. Bu korporatist görüşe göre en doğru çözüm, işçilerin ve işverenlerin, iki grup arasında daha iyi bir anlayış ve daha fazla iş birliğini teşvik etmeye tasarlanmış örgütlerde, korporatif mesleki teşekküllerde bir araya gelmeleriydi. Sosyal Katolisizm sendika konfederasyonlarını Golob'unda vurguladığı üzere korporatist yapılar zerinden kuramsallaştırmıştır. Sosyal Katolisistler işçilerin ve işverenlerin çıkarlarının karşılıklı olduğunu vurguluyor, sınıf çatışmasını ise reddediyorlardı. Bir uyumlaştırıcı kurum olarak korporasyonların geliştirilmesi yoluyla işçilerin durumunun iyileştirilmesinde önemli ilerlemeler kaydedilebileceğini düşünüyorlardı (Golob, 1954: 548-549). Böyle bir iyileşmenin gerçekleşebilmesi için, işçilerin dürüst ve vicdanlı bir şekilde çalışma yükümlülüklerini tanımaları ve kabul etmeleri gerekiyordu. Bu da meslek etiğinde kıvanç ve sevinçle, ahlaklıca hareket etmelerini gerektiriyordu, hem de bizzat çalışma ile meslek ahlakı kazanmalarını gereksiyordu. İşçilerin iş ahlakı edinecekleri mekân ise fabrika olamazdı. Fabrika patronun özel mülki menfaatlerinin ve çalışan çıkarların bir belirteci konumundaydı; aynı zamanda da işçiyi kıyasıya sömüren bir mekândı. Dolayısıyla patronluk-ahlakı da elzemdi. İşverenler işçilerine düzgün çalışma

koşulları ve aileleriyle birlikte rahatça yaşamalarını sağlayacak adil bir ücret sağlama sorumluluklarını kabul etmeliydiler. Kısacası Sosyal Katolik Hareket, eski lonca sisteminin kavramlarını endüstriyel kapitalizm sistemine reaksiyoner-modernist bir yöntemle tanıtmaya çalışıyordu. Önerilen korporatizm biçimi sadece ekonomik yapıyla sınırlı olan, Almanya'da devlet sosyalizmi adını almış; fakat asıl biçimi ekonomik korporatizm olan bir sistemdir. Daha önceki romantik siyasi düşünürler tarafından savunulduğu gibi Fransız Devrimi öncesi düzenin siyasi yapısını yeniden tesis etme hedefini daha örtük şekilde kullanıyor, reaksiyoner-modernist bir tavırla cepheden göndermelerden kaçınıyorlardı (Golob, 1954: 548-550). Sosyal Katolisizm'in savunduğu şekli ile korporatizm, Marksizm ile klasik kapitalizmin uç noktaları dışında yer alan bir üçüncü-yol ekonomik doktrindir⁶. Marx'ın sınıf çatışması ve nihai proleter devrimi kavramlarının aksine Sosyal Katolisizm, işverenler ve çalışanlar arasındaki temel çıkar uyumunu vurgulamaktadır. Buna göre işveren-çalışan sendikaları, ancak korporasyonlar gibi hareket ederek toplumsal iyileşme amacıyla etkili baskıyı kurabilecekti. Sosyal Katolisizm hareketi aynı zamanda klasik kapitalizm kavramını da reddetmiştir. Klasik kapitalizmin dizginlenemez rekabet doktrininin işçi sınıfı için kötü yaşam koşullarına yol açacağını çünkü bu sınıfın üyelerinin işverenleri karşısında oldukça zayıf bir pozisyonda olduğunu ileri sürmekteydiler⁷. Mevcut durumu analiz eden Sosyal Katolisizm, savundukları Hıristiyan sosyal uyumunun kapitalist toplumda gerçekleşemeyeceğini düşünüyorlardı. Güçlü korporatist unsurlarla karakterize edilmeyen kapitalist sistemlerde işçilerin elde edebilecekleri hiçbir şey yoktu.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Fransa ve Almanya'da gelişen Sosyal Katolisizm hareketinin felsefesi, yüzyılın sonuna doğru Papa XIII Leo'nun *Rerum* adlı papalık genelgesinde somutlanır. Bu genelgede ifade edilen ekonomik doktrin, "aydınlanmış ve daha insancıl bir kapitalizmdir" (Wiarda, 1997: 37; Maier,

⁶ Sosyal Katolisizm anti-komünist, anti-sosyalist, anti-sosyalist korporatizmin önemli bir örneğidir. Kendisini karşıtlıklar üzerinden tanımlamasının yanında iki önemli gaye doğrultusunda hareket etmektedir: Bir yandan liberal kapitalist düzenin bireyi topluluktan kopartıcı kötü etkilerini kolektivist hiyerarşik toplum modeliyle tedavi etmek; diğer yandan da doğrudan kapitalizmin yarattığı eşitsizlikleri, özellikle masum işçilerin kapitalist sınıflar tarafından sömürülmesini, korporatif modellerle kontrol ederek bir başka komünist-sosyalist devrim tehlikesini bertaraf etmek (Atak, 2021: 13-14; Williamson, 1989: 26).

⁷ Bu nedenle radikal sağda olan bu hareket solda konumlanan ideolojiler ile karıştırılmaktadır.

1969: 266-279). Papa XIII. Leo ayrıca René de La Tour du Pin ile yakınlığıyla ve korporatizmi resmi bir ideoloji olarak tanınmasıyla da biliniyordu (Wiarda, 1997: 36-38; Maier, 1969: 265-282). On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde Katolik kilisesi, Papa XI. Pius'un 1931 yılında yayımladığı *Quadragesimo Anno* adlı bir diğer papalık genelgesiyle, *Rerum Novarum* felsefesini yeniden ifade etmesiyle ekonomik korporatizm doktrinini ikinci kez yeniden teyit etmiştir (Pius XI, 1960: 228-236).

Protestan gruplar da on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ve yirminci yüzyılın ilk yarısında işçilerin ekonomik ve sosyal koşullarının iyileştirilmesi için çalışmış olsalar da çabaları Sosyal Katolisizme kıyasla daha az organize olmuştur ve Golob'a göre korporatist yaklaşımları görece daha az benimsemişlerdir (Golob, 1954: 553-556). Golob'a göre Katolik ve Protestan korporatist çabaların 1850'den bu yana geçen dönemdeki başarılarını değerlendirmek oldukça zordur (Golob, 1954: 553-554).

Sosyal Katolisizm'in bir değerlendirmesi yapılacak olursa mevcut ekonomik koşullar ve kurumlarda ani ve dramatik değişikliklere yol açtıkları söylenemez. Fakat 1850'den erken yirminci yüzyıla kadar, kapitalizmin etkili olduğu ülkelerde toplumsal bilincin ve kaygının gelişmesine katkıda buldukları söylenebilir. Bu bağlamda, hiç şüphesiz önemli bir katkı sağlamışlardır. Bununla birlikte, İtalya ve Almanya'da gelişen yirminci yüzyıl faşist geleneğine katkıda bulduklarını da belirtmek yerinde olacaktır (Golob, 1954: 559-560).

Fransa'da ise, Güven Gürkan Öztan'ın da bahsettiği üzere, René de La Tour du Pin, Charles Fourier, Charles Maurras, Jean-Baptiste André Godin, Leon Harmel, Emile Keller, Albert de Mun gibi korporatist düşünürler patron ve işçi sınıflarını tek bir ortak menfaat altında örgütleyecek korporatist modeller geliştireyorlardı. Bu modeller politik örgütlenme sistemlerinden mekânsal ve mimari planlara, yani meskenlere varıncaya kadar değişiklik göstermektedir. Bir kısmı Hristiyan Sosyal Teori geleneğinden gelen bu isimler Althusius gibi siyasal otoritenin temelini aile ve korporasyonlarda buluyorlardı; Godin'in "meslek sahipleri" ya da "çalışanlar komünü" olarak adlandırdığı işçi-işveren örgütlerinin mesken planları, Fransız korporatizminin mekân ve mimari üzerinde yaptığı önemli etkiye ışık tutmaktadır

(Landauer, 1983: 30-34 ve 76-79; Sladky, 2012: 307-336; Sladky, 2013; Godin, 1886; Schmitter, 1974: 91-92; Pollard, 2017: 43-44; Maier, 1969: 255 ve 260-264). Korporatist temsil ile hiyerarşik statü temelli toplum düzenini tesis etme çabaları özellikle Fransa'da oldukça derinlemesine ve ciddi bir şekilde tartışılmıştır (Göze, 1968: 60-62). Özellikle René de La Tour du Pin'in, Albert de Mun, Charles Muarras gibi isimler toplumsal grupların temsiliyetini sağlayan doğal korporatist kurumların, liberalizm, Protestanlık, kapitalizm ve demokratik talep arayışları ile çürütüldüğünü düşünüyorlardı (Hawkins, 2002: 302-303; Öztan, 2007: 530). Öztan'ın çalışmasında da gösterdiği üzere başta Emile Durkheim olmak üzere Sismonde de Sismondi ve Charles Beonist gibi korporatist ideologlar, korporatist mesleki temsil sistemlerini önermiş fakat mevcut toplumsal dönüşüme cepheden saldırarak karşı duruş sergileyemedikleri için, reaksiyoner-modernist bir tutum sergileyerek ikili-meclis sistemleri önermek zorunda kalmışlardır (Öztan, 2007: 530; Landauer, 1983: 76-79). İki meclisli bir siyasal örgütlenmede korporasyonlar meclisine daha çok salahiyyet verilirken, seçimle gelen temsilciler meclisi bir danışma meclisi konumunda bırakılmış, çoğunlukla korporasyonlar meclisi tarafından onaylanmayan karar ve kanunların yok hükmünde sayıldığı modeller geliştirilmiştir. Dolayısıyla eşit-olmayanlar-arasında zaten birinci olan korporasyonlar meclisi, temsilciler meclisini çoğunlukla galebe çalmaktadır.

Korporatizmin 20.yy'da popülerite kazanmasının temel nedenini, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçteki parlamentarizm krizi oluşturmaktadır. Örneğin, Recep Peker'in İnkılap Dersleri Notları'nda önemle altı çizilen nokta Avrupa'yı kaosa sürükleyen sistemin demokrasi ve parlamentarizm oluşudur (Peker, 1935a: 16-22). Fransa'da, İngiltere'de parlamentolar siyasi çalkantılarla, münakaşalarla boşuna vakit öldürmekle kalmayıp, sosyalistlere meclis kapılarını açmış; parlamentolar yüzünden büyük devletler Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte hareket dahi edemeyerek başarısız olmuştur. Yine korporatist akıl yürütmeye göre emekçi sınıfın sorunlarına derman olamayan parlamentarizm, meclislere komünist-sosyalist figürleri de sokmuştur. Bu figürler emekçi sınıfların çıkarları ile genel toplum çıkarları arasına nifak tohumları sokarak toplumsal dayanışmanın ve ahengin şirazesini kaydırmışlardır. Dolayısıyla korporatizme göre

parlamentarizm ne işçilerin kıyasıya sömürüldüğü kötü düzene çare olabiliyor ne de protesto ve eylemler düzenleyerek sınıf savaşımını yaygınlaştıran sol tandanslı ideolojileri dizginleyebiliyordu.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise Bolşevik devriminin etkisi, dünyaya bir heyula gibi yayılmıştı ve Avrupalı devletler bir başka devrimin gerçekleşmesinden endişe ediyorlardı. Reaksiyoner ideolojiler için ise savaşı engelleyemeyen liberalizm ve parlamentarizm, savaş sonrasında da “istikrarsızlığını” sürdürüyordu. Savaş sonrası kurulan yeni demokratik rejimler, monarşik ve otokratik değerleri yerlerinden edememişlerdi. Bu demokratik devletler zayıf ve dengesizlerdi, savaş öncesindeki gibi “proleterleşme”nin ve sömürü düzeninin önünü bir türlü alamıyorlardı. Aynı anda Avrupa’daki sanayi üretimi artizanal üretimi, küçük toprak sahiplerini, çiftçileri, alt orta sınıfa mensup insan grubunu ve esnafları ezip geçmişti. Geleneksel kültürün ve geleneksel toplumsal değerlerin taşıyıcısı gibi görülen bu mesleki grupların bir anda ortadan kalkması, tüm dayanışma sistemini bozuyor, toplumu çözüyordu. Wallstreet’in çökmesiyle başlayan Büyük Buhran (1929) ise mevcut kriz durumunu iyice kötüleştiriyordu. Sayısı milyonları bulan işsiz ve geçinemeyen insan kitleleri meydanları dolduruyordu; enflasyon o kadar yükselmiş ve o kadar kontrolsüz bırakılmıştı ki ekonomik kriz enternasyonal bir boyuttaydı. Orta sınıf diye bir şeyden söz etmek imkânsız hale gelmişti (Newman, 1981: 3-7). Tüm bu krizlerin yarattığı risklere ne liberalizm ne de Marksist gelenek bir çözüm bulabiliyordu. Çözümü bulma görevini demokrasilere ya da parlamentoların belirsiz inayetine bırakmak mümkün değildi. O halde tek bir çözüm ufukta görünüyordu, üçüncü bir yol. Yeni, yepyeni bir organik devrim. Yeni bir devrimsellik. Sağ’dan gelen bir, haklı devrim (*Revolution from Right*) (Wiarda, 1997 37-40).

İşte bu tarihsel uğrakta Atak’ın nüansla vurguladığı gibi Durkheim, Hegel, Duguit, Tönnies, Tocqueville, Ruskin, Carlyle gibi eserlerinde ve teorilerinde korporatizmden izler taşıyan düşünürlerin metinlerinde ifade ettikleri ideolojik yönetim/örgütleniş anlayışı geçmiştir. Merkezi feodaliteye karşı bir denge mekanizması gören korporatif parçalı modeller ve otonom korporatif sistemlerin yerine bürokratik devletin bizatihi kendisinin her şeye hükmettiği ve bir total uzlaştırıcı olarak davrandığı model gündeme gelmiştir. Bu modellerde organik

dayanışma Durkheim'in de iddia ettiği üzere insanlığın doruğa ulaştığı mutlak nokta olarak kabul edilir (Hayward, 1960a: 24-30; Hayward, 1960b: 194-197; İlikçi, 2001: 54-55; Landauer, 1983: 76-79). Hegel'in politik teorisinin doğal sonuçları onu, regüle edilmemiş piyasa yapısının ivmelendirdiği anarşik bireycilik ile karşı konulmaz devlet erkinin baskıcı kolektivist eğilimleri arasında bir "üçüncü yol" kuramsallaştırmasına götürmüştür (Brod,1992: 8-9; Sata, 2010: 4-6). Hegel liberalizm ve sosyalizm arasında bir "orta yol" bulmaya çabalar (Gordon, 1993: 30). Bireycilik, hırsı ve aç gözlülüğü besleyerek toplumsalın özündeki ölçüyü ve uyumu bozmaktadır; korporatistler ise *nasyonal* devlet aracılığıyla, devleti işlevselleştirerek toplumsal harmoniye geri dönebileceklerini düşünmüşlerdir. Örneğin korporatist devlet, George Sabine açısından, 1900'lü yılların erken dönem politik plüralizmine göz kırpan otarşik öz-yönetim (*self-governing*) kurumlarından oluşan bir devlettir ve korporasyonlar bu kurumları karşılar (Sabine, 1961: 919). Korporatist devletin önemli gayelerinin başında toplumdaki ekonomik ve politik alanların kapitalizm nedeniyle ayrışmaya başlamasıyla yine ekonomik, politik ve toplumsal olarak ayrışmış patron ve işçi sınıfını dengeli bir şekilde örgütlemek gelir. Devlet bunu ücretler, çalışma saatleri, temsil, uyum, mekân, insan-doğa ilişkisinin yeniden kurgulanmasıyla uygulamaya çalışmaktadır. Diğer bir ifadeyle devletin vazifesi bir *corporate-body* vazifesidir. Bu açıdan grev ve protestolara gerek duyulmaması kalmaması ayrışma tehlikesini de engellemiş olacaktır (Sabine, 1961: 919). Hegel'de benzer arayışlar içerisindedir.

Erken 20.yüzyıla bakıldığında ekonomik korporatizm farklı isimlerle kullanılsa da devletlerin kapitalizmin yarattığı krizlere verdiği popüler bir cevap olmuştur. İngiltere ve Amerika'da dahi görülen bir aktif ekonomik müdahale doktrini, devleti emekçi sınıflar ile patronlar arasında bir hakem gibi görerek korporatist modelleri kullanmışlardır. Bu modellerde genellikle işçi kitleleri ya da proleter hareketler ile kapitalist sınıflar disiplin altına alınmaya çalışılır. Çoğunlukla az gelişmiş ve geri kalmış kapitalist ülkeler için bir çıkış yolu; küresel kapitalist baskılara karşı bir direniş; tarımsal ekonomilerin çözünmesini durdurma; kapitalizmin yarattığı toplumsal ve siyasal dönüşümün risklerini nötralize etme gayeleri, korporatizmin

popülaritesini arttıran ana etmenler olmuştur (Williamson, 1989: 46-48, Baltzly ve Salomone, 1950: 349-351).

Korporatizmin kendisini hakiki olarak gösterdiği temel örnek İtalyan Faşist Partisi rejimidir. Fakat bundan önce Aykut Kansu'nun gösterdiği üzere Türkiye'de korporatizm tartışmaları hali hazırda başlamış, anayasa hukuku düzeyinde yoğun tartışmalara konu olmuştur (Kansu, 1998). Ayrıca Portekiz'de 1917 yılında, Yunanistan'da 1917-1920 yılları arasında, İspanya'da 1920'li yıllarda korporatist rejimler kurulmaya çalışılmış, bu rejimler köklü olmasalar da ülkelerin politik hayatlarında çok etkili olmuştur. Bu etki Türk basınından da takip edilebilir. Bu tezin konusu olmamakla birlikte, Türkiye'de özellikle 1930 ve 1940'lı yıllar arası süreli yayınlarında ve gazete köşelerinde düzenli olarak korporatif/korporatist rejim haberleri geçmektedir. Bunlar Avrupa ve diğer ülkelerde tesis edilen korporatif/korporatist rejimleri müjdeleyen haberlerden, mevcut rejimlerin başarıları ve başarısızlıklarını konu edinen haberlere değin çeşitlik gösterir. Bazı örneklerde de korporatif/korporatist partilerin seçimlere katılacağı ve muhtemelen kazanacağı göndermeleri vardır. Örneğin gazetelerde sık sık şu haberlere rastlanmaktadır: Salazar ve korporatizmin başarıları; Arnavutluk'ta 1939 yılındaki yükselen korporatist hareketler; Yunanistan'da 1936 yılında korporatif Metaxas rejiminin, partinin amaçları ve proleterya zihniyetini ortadan kaldırma girişimleri; 1938 tarihli bir haberde Romanya'da korporatif düzenin tesisi için tüm partilerin kapanması; 1938 ve 1939 yıllarında Arnavutluk'taki korporatist hareketler; Polonya'daki Piłsudski korporatif denemeleri; İspanyol korporatizminin ülkeyi kalkındırması; Estonya; Avusturya; Yugoslavya; Letonya; Nazi Almanyası vd.

1.2.4. Korporatist İtalya

Faşizmin korporatizmden aldığı kaynaklar öncelikle devletin siyasi gücünü arttırmanın bir aracı olarak ortaya çıkmıştır. Faşizm özgün formu suretinde ortaya çıkmış korporatizm, ekonomik ve sosyal uyumu teşvik etme sorumluluğunu üstlenen bir devleti salık vermektedir. Bunu başarmak için devlet, işverenlerin ve çalışanların sınıf çatışmasından ziyade sınıf iş birliğini vurgulayan korporasyonlar

vasıtasıyla örgütlenir. Böyle bir iş birliği, faşist devletlerin milliyetçi hedeflerinin gerçekleştirilmesi için de gereklidir. Mussolini'nin kendisinin de ifade ettiği gibi:

Temel gerçek... Faşist Devletin, yaşamın diğer yönlerini olduğu kadar ekonomik yönlerini de düzenleme hakkına sahip olduğu ve bunu korporatif/korporatist örgütlenme yoluyla gerçekleştirmeyi amaçladığıdır (Finer, 1935: 499).

Faşist korporatif sistemin gelişimi birkaç yıla yayılmıştır⁸. İlk adımlardan biri, Haziran 1923'te Faşist Sendikal Korporasyonlar Konfederasyonu Ulusal Konseyi'nin, iş sözleşmelerinin ve iş kanununun varlık nedenlerinin dayanışmaya zararlı sınıf mücadelelerinin ya da grevleri olmadığı, kanunların sınıf çıkarlarının sonucu olarak tanzim edilemeyeceği kararı olmuştur. 'Gerçek' toplumsal koşullar dikkatli bir şekilde değerlendirildiğinde sonuç dayanışma olgusu üzerinde yükselmek zorundadır. Bu, iş sözleşmeleri üzerinde grevlere ve diğer zorlayıcı araçlara başvurulmadan anlaşmaya varılması gerektiğine dair bir taahhüttür. Aralık 1923'te Roma'da yapılan bir toplantıda faşist işveren ve işçi temsilcilerinden de benzer bir taahhüt alınmıştı. Aynı toplantıda işverenlerin ve çalışanların ayrı örgütler halinde gruplandırılması da kararlaştırılmıştır (Welk, 1938: 49-50).

Bu noktadan sonra olaylar, tüm işçi ve işverenlerin meslek veya iş türüne dayalı gruplar halinde örgütlenmesine doğru hızla ilerlemiştir. 3 Nisan 1926'da kabul edilen yasa uyarınca, faşist işçi ve işveren örgütleri emek ve sermayenin tek yasal temsilcileri olarak tanındılar. Bu yasa, rejim tarafından yasal olarak tanınan faşist örgütlenme dışındaki tüm işçi ve işveren örgütlerine ölümcül bir darbe indirmiştir.

⁸ Korporatizm ve Faşizmin tartışmalarında meseleyi oldukça garip olarak ele alan bir kaynağı da burada anmak yerinde olur. Riley Dylan'ın *The Civic Foundations of Fascism in Europe: Italy, Spain, and Romania, 1870-1945* başlıklı eserinde, korporatif ve faşist yönetimler konusunda oldukça garip bir tanım yapılır. Bu ilginç tanıma göre, korporatist esinli birbirinden farklı faşist rejimler esasında otoriter-demokrasilerdir (Dylan, 2010: 3-6; Dylan, 2010: 55-58; Dylan, 2010: 108). Dylan'ın çalışmasında kullandığı otoriter-demokrasi tanımı aynı anda seçim süreçlerinin biçimsel olarak politik eliti ve yöneticileri belirlemesi ifade etmekle birlikte seçimle belirlenen rejimlerin meşruiyetlerinin kaynağı olarak ulus iradesinin temsilini de karşılamaktadır. Retorik gerekçeleri, veri olarak alarak gerçeklik kabul enden Dylan, argümantasyonunun bu noktasında faşist (veya korporatist) rejimlerin demokrasinin meşruiyet üretme prensibini benimsediklerini; egemenliği yansıtan demokrasinin azlığından yakındıkları için demokrasiyi eleştirdiklerini iddia eder. Dylan'nın argümantasyonunu garipliği burada da bitmez. Faşistler anti-demokrat değillerdir; parlamentarizm ve liberalizmden yakınmalarının asıl sebebi temsil zafiyeti ve demokrasinin eksikliğidir. Dolayısıyla faşistler daha fazla demokrasi istemekte, bunu sağlamanın ve halkın egemenliğini en demokratik şekli yansıtanın yolu olarak korporasyon çözümünü doğru yol olarak görmekteyler (Dylan, 2010: 4-5; Ülker, 2023: 72-74).

Grev ve lokavtlar yasadışı ve kanunen cezalandırılabilir hale getirildiği için rejime göre israf da ortadan kaldırılmış oluyordu. Faşist örgütler tarafından müzakere edilen toplu sözleşmeler üye olmayanlar için de bağlayıcı hale getirilmişti. Akabinde sendikal pazarlık yoluyla çözülemeyen işçi-işveren anlaşmazlıklarını ele almak için bir iş mahkemesi kurulmuştur. İtalyan Korporatist Devleti'nin genel yapısı bu ilk gelişmelerle açıkça ortaya konmuştur. Zaman geçtikçe korporatif sistemde birçok değişiklik ve iyileştirme yapılmıştı. Fakat bunlar öncelikle sistemin örgütsel etkinliğini artırmak için tasarlanmış korporatist değişikliklerdi. 1934 yılına gelindiğinde, Faşist hükümet sadece grev ve lokavtları yasaklamakla ve faşist işçi ve işveren örgütleri dışında kalanları ortadan kaldırmakla kalmamış, aynı zamanda faşist işçi ve işveren örgütlerini öylesine ayrıntılı bir şekilde korporatist kanunlar ve tüzüklerle düzenlemiştir ki, üretim üzerindeki kontrolünü tamamen genişletmiştir. 1934 yılında, faşist işçi ve işveren gruplarının tüm sisteminin resmi olarak yeniden düzenlenmesi tamamlanmıştı. Bu, Mussolini'nin "sendikal" olarak adlandırdığı faşist gelişimin "korporatif/korporatist" aşamasına geçişi teşkil ediyordu. Gerçekte ise bu, işverenler, çalışanlar ve üretim üzerindeki tek parti kontrolünün dizginlerinin daha da sıkılaştırılması anlamına geliyordu. Böylece Faşist Parti'nin yetkileri siyasi alanda olduğu kadar ekonomik alanda da neredeyse mutlak hale gelmişti.

İtalyan sendikalizminin ve korporatizminin gerçek doğası İtalyan halkından ve tüm dünyadan özenle gizlenmişti. Faşist propaganda, korporatist gelişmelerin diktatörce yönlerini vurgulamak ve savaş zamanında kontrolün merkezleştirilmesinden elde edilecek büyük avantaja işaret etmek yerine, sürekli olarak faşizm altında emek ve sermaye arasında geliştirildiği varsayılan yeni ilişki türü üzerinde durarak yanıltıcı bir izlenim vermiştir. Bu sözde yeni ilişkinin, işverenlerin ve çalışanların çıkarlarının devletin refahını en üst düzeye çıkaracak şekilde barışçıl bir şekilde harmanlanması olduğu söyleniyordu. Faşistler, milliyetçi ruhun büyük yeniden doğuşunun, emek ve sermayeyi, demokratik kapitalist ülkelerde hala var olan sınıf savaşı karmaşasının ötesine taşıdığını iddia ediyorlardı. Faşist devrimin özel mülkiyet, rekabet ve girişim özgürlüğü kurumlarını yok etmeden gerçekleştirilmiş olmasından çokça ve özellikle bahsediliyordu. Faşist propaganda elde ettiği başarıları Rus komünizminin

başarısızlıklarıyla karşılaştırılıyordu. Görünüşte, iddia edilen olumlu sonuçlar faşizm altındaki İtalya'da gerçekleşmiş gibi görünüyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşmasına kadar genel olarak fark edilmeyen şey, emek ve sermaye arasındaki ateşkesin milliyetçiliğe başvurmaktan ziyade bireysel özgürlüklere yönelik korkunç ihlaller yoluyla sağlanmış olduğuydu. Bu ihlaller toplumsal piyasada özellikle korporasyonların kontrolleri ile sağlanıyordu.

İtalya'da bölgesel ve ulusal düzeyde organize edilmiş korporasyonlar en sonunda tek ve mutlak Korporasyonlar Meclisine (1939) bağlanıyordu. Korporasyonlar Meclisi teoride fonksiyonel bir temsil sağlamaktadır. Bu türden temsil sistemleri sendikalistler (*syndicalism*) ve kürsü-sosyalistleri (*guild-socialist*) tarafından uzun zamandır savunulmaktaydı. Bu yapılar sendikalist teoriye göre, görünürde otonom birlikler olarak işçi-işveren ilişkilerini kollektif müzakere zemininde dönüştürüyordu (Sabine, 1961: 919; Skidmore, 1993: 156-161). Korporasyonlar görünürde otonom ve horizontal olarak tasavvur edilseler de gerçekte hiyerarşik bir düzen içinde uç uca eklenerek Korporasyonlar Meclisine bağlanmaktadırlar. Korporatist devletlerin hepsinde sendikaya üyelik zorunlu olmamakla birlikte bu durum yanıltıcıdır; çünkü unutulmamalıdır ki tek olan sendikanın aldıkları kararlar doğrudan doğruya üye olmayanları da bağlayan kararlardır (Sabine, 1961: 920). Örneğin Nazizm'de korporatist model sendikaları ilga ederek uygulanır. 1933 yılında tüm sendikaların kapatılmasıyla kurulan ikame bir korporasyonlar örgütleyicisi vazifesi gören Alman Emek Cephesi'ne üyelik zorunlu hale getirilir ve bu da doğrudan partiye bağlı bir organ olarak hareket eder (Sabine, 1961: 920-921).

İdeolojik açıdan ve kuramsal yönden bakarsak, Golob'un önerdiği üzere, korporatizmin manik milliyetçilikle alaşımı bize faşizm sonucunu verecektir (Golob, 1954: 560). George Sabine'ye göre İtalyan Faşizmi 14 yıl boyunca aralıksız kullandığı, korporatist devlet biçimine bürünerek Nazizm'den ayrılır. İki ülkede de zamanla faşistleşmiş bir korporatizm bahsedilse bile, Sabine bunun tersini söylemekte, korporatistleşmiş bir faşizmden bahsetmektedir (Sabine, 1961: 917-920). Benzer biçimde, Wiarda'da İtalyan korporatizminin, Mussolini'nin liderlik kültürünü mistifiye etmenin katalizörü olduğunu söylemektedir (Wiarda, 1997: 39-41). Wiarda'ya göre İtalyan korporatizmi, her ne olursa olsun,

korporatizmin tam olarak uygulanmadığı, kendinden önceki korporatist geleneği eklektik bir şekilde kullanan radikal ve diktatoryal bir korporatist formdur (Wiarda, 1997: 40-42).

1.2.5. Neo-Korporatizm

Dini motifli korporatizm unsurları İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bazı ülkelerde yeniden ortaya çıkmıştır. Korporatizm, İkinci Dünya Savaşının bitişi ile bir süre öcü ilan edilmiş, ancak 1970-1980'li yıllarda yeniden gündeme gelmiş ve yeni bir korporatizm kuramsallaştırılmaya çalışılmıştır. Fakat bu defa faşizme mahal vermeyecek ölçüde kapitalizm ve sınıfsal ayrılıklarla barışmış, piyasa koşulları ile uyumlu ve daha liberal halde zuhur etmiştir. Anti-demokratik ve anti-parlamentarist tarafları törpülemiş bu korporatizmler tam da bu sebeple sosyal, liberal ve yeni yani neo-korporatizm ismiyle anılmakta ve birçok sosyal-demokrat rejimde uygulanmaktadır. Örneğin Almanya ve İtalya'da Hristiyan Demokrat partiler başlıca siyasi güç haline gelmişlerdir. Bu partiler, aşırı sağın artık geçer akçe olmayan faşist söylemi ile sosyalist ve komünist grupların içi kof hedefleri arasında politik olarak bir orta-üçüncü yol pozisyonunda konumlanmaktadırlar. Hristiyan Demokrat partiler iktidardayken ya da koalisyon hükümetlerinde iktidarı paylaşırken korporatizmin geliştirilmesi yönünde nispeten az ilerleme kaydetmişlerdir. Bu partilerin filozofik ve pratik yönelimleri korporatist unsurlar içermektedir.

Dini temelli bir siyasi partinin olmadığı gelişmiş kapitalist ülkelerde de korporatist kavramlar yeniden canlanmıştır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde, büyük iş birimleri, güçlü işçi sendikaları ve ekonominin işleyişi konusunda önemli ölçüde sorumluluk üstlenen bir ulusal hükümet çerçevesinde gelişen kontrol ve denge mekanizmaları seküler korporatist bir eğilim olarak görülebilir. Bu "dengeleyici ve uzlaştırıcı güçlerin" ekonomik istikrarı ve dolayısıyla hem işçilerin hem de kapitalistlerin refahını desteklemedeki önemli rolü korporatist düzenlemeler vasıtasıyla gerçekleşmektedir.

Kapitalizm etkin bir ekonomik sistem olarak varlığını sürdürecektse, aşırı enflasyona yol açmadan yüksek istihdam düzeylerini koruması gerekmektedir. Uygun bir ekonomik büyüme oranı sağlamak, işsizlik, kaza ve hastalık nedeniyle iş zamanı kaybı, erken ölüm ve yaşlılıkta hastalık risklerine karşı yeterli sosyal güvenlik olanakları sağlamak için devletin etkin rolü neo-korporatist sistemler çerçevesinde planlanmaktadır. Ekonomik büyümeye zarar verecek grevler olmaksızın işçi ve işveren anlaşmazlıklarını çözmek için korporatist teknikler geliştirilmelidir. Gecekonduları kentsel dönüşümlerle temizleme ve düşük maliyetli konut projeleri vasıtasıyla hava ve su kirliliğini önleyecek ve devletin aktif olarak rol alacağı programlar oluşturulmalıdır. Kapitalizmin çağdaş sorunlar karşısında yaşayabilir ve güçlü bir sistem olarak kalabilmesi için korporatizm yönünde ilerlemesi gerektiğini belirten neo-korporatistler, birtakım çözümleri kapitalizmin sakıncalarını törpülemek amacıyla önermektedirler. Kısacası, toplumdaki tüm grupların çıkarları gözetilmeli ve bu çıkarlar makul bir istikrar ve yeterli bir büyüme sağlayacak şekilde bir araya getirilmelidir. Kapitalizm bunu başaramazsa, sosyalizm meydan okumayı üstlenmek için beklemektedir. O halde çözüm yine ikisinin arasında bir orta yoldur. Neo-korporatizm burada devreye girer. Neo-korporatizm özellikle 1960'lı yıllardan sonra tüm dünyada popülerlik kazanan bir akademik çalışma alanıydı. 1970'li ve 1980'li yıllarda orta yol (*middle way*) söylemi içerisinde sosyal demokrasiler üzerinden tartışılmış, hakkında pek çok akademik çalışma yapılmıştır. İstikrarlı ve yoğun biçimde neo-korporatist İskandinav devletleri model olarak gösterilmiştir (Makal, 1998: 289). Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı öncesindeki korkunç bağlamının anlamı tamamen kaybolmasa da neo-korporatizm teoride plüralist bir mahiyet çizse bile devletin politik ve ekonomik alandaki rolü konusunda muğlak açıklamalara gitmesi nedeniyle popülerliğini kaybetmemiştir.

1970'li ve 1980'li yıllarda neo-korporatizm, *liberal-societal corporatism* isimleri ile de anılmaya başlanmıştır. Bu yeni kuramsallaştırmada, korporatizmin içeriği başkalaştırılarak, kimince kapitalizm ve sosyalizmin bir alternatifi, kimince işlevselci bir devlet modeli, kimince de farklı grup çıkarlarını aracılık ve uzlaştırıcılık ile çözümleyen bir model olarak kabul görür (Cawson, 1987: 104-106; Cawson, 1986: 70-82). Keynezyen ekonomi yönetiminin artık işe

yaramadığının düşünüldeğü, enflasyonun gelişmiş ölkelerde oldukça problematik hale geldiğı 70'lerde, neo-korporatizmin kuramsallaştırılması gündeme gelmiştir. Anti-Keynezyenler, bir takım radikal muhafazakârlar yüzlerini yeniden korporatizme dönmenin zorunlu olduğunu düşünmüşlerdir. Devlet, sermaye ve çalışanlar arasında üçayaklı (tripartist) bir müzakereler süreci, devletin uzlaştırıcı *corporate body* rolünü yerine getirmesiyle garanti altına alınır. Bealey bunun II. Dünya Savaşı'ndan beri süre gelen bir korporatist etkinlik olduğunu söylemektedir (Bealey, 1999: 90). Bu yılların, Soğuk Savaş atmosferinde korporatizm yine çok güçlü bir alternatifi temsil etmiş, alternatif bir kalkınma yolu olarak ayrıksılığını, neo-liberalizme bir tepki olarak anti-Thatcherist ve anti-Reaganist siyasi söylem vasıtasıyla ve buna eklenen piyasa kapitalizmi ve devlet sosyalizmi arasında bir alternatif patika modeli olarak yeniden ortaya koymuştur (Heywood, 2015:45). Korporatizmin bu yeni liberal-sosyal-neo biçimi, küresel kapitalizmi kabul etse dahi, hala komüniteryen bir muhteva çizmektedir. Bu görece "ılımlı" formunda bile, korporatizm, ilk elden kapitalizme temelden reaksiyoner bir karşıtlık göstermekte, bir sonraki adımda liberalizm ve sosyalizme yönelik karşıt argümanlarını dile getirmektedir. Diğer bir ifade ile, neo-korporatist yeniden keşif sürecinde bile korporatizmin radikal doğası, ideolojik ve bağlamsal içkinliği gereğı, belirli öncüller ile hareket etmeyi sürdürmektedir. Çünkü liberal ve komünist/sosyalist patikalardan duyulan tatminsizlik, neo-korporatizm gibi çok yakın bir örnekte dahi, özünde asıl suçlu olarak görölen kapitalizm ve kapitalizmin yarattığı dönüşüm nedeniyle doğmuştur. Gerçekten de neo-korporatizmin asıl hedefinde liberalizm ve komünizm/sosyalizmden önce, bir heyula olarak kapitalizm, modernizm ve bu ikisinin yarattığı dönüşüm vardır. Çözüm ise neo-liberal piyasa ekonomisinin, sosyalist olmayan bir eleştirisini getirerek bulunmuştur (Heywood, 2015: 45).

Neo-korporatizme yöneltmiş eleştiriler, esasında onun "hakiki" biçimi olan korporatizmden uzaklaşmadığını gözler önüne serer. Neo-korporatizm tüketicileri, çıkar gruplarını ve geliştiricileri göz ardı ederek yüz üstü bırakmaktadır; dolayısıyla, tüketiciyi ve geliştiricileri yüzüstü bırakır ve kurumsal ulaşma ve irtibat, muhtemelen bir dizi örgüt ve grup yararına konuşan ve tepedekiler denen tekelleşmiş derneklerin elinde sınırlı kalmaktadır. Sonuçta

neo-korporatizm sadece hükümete ulaşabilme ayrıcalığına sahip grupların yararına işler. Böylece “içerideki” gruplar kendilerini politik olarak ifade edebilirken “dışarıdakiler” için bu mümkün olmaz (Kelsen, 2019: 48-53; Heywood, 2012: 117). Korporatizm tüm formlarında hükümete ulaşabilen grupların sayısını ve alanını büyük oranda kısıtlamıştır ve bu neo-korporatizm için de geçerlidir.

Bu analizin doğal sonucu ise, korporatizmin İkinci Dünya Savaşı öncesindeki biçiminin kökten karşı olduğu ve mahkûm ettiği demokratik ve parlamenter “temsil sistemi”nin altını oyma fenomenidir: Demokratik mekanizmalar açısından neo-korporatizmin yeri, su götürmez bir şekilde açıktır. İngiliz *guild socialist*’leri gibi korporatizm bir tür işlevsel temsili mümkün kılar. Buna göre korporatif sistemlerde bireylerin görüş ve çıkarlarının, rekabetçi seçim mekanizması sistemindekinden daha iyi bir şekilde ifadesini bulmaktadır. Bu hali ile neo-korporatizm seçime dayalı parlamenter demokrasi sürecini yıkmaya yönelik bir tehdidi ifade eder. Politika oluşturmak, temsili meclisin müzakereleri yoluyla değil, hükümet görevlileriyle güçlü iktisadi çıkarların temsilcileri olarak tepedeki sendika başkanları (korporasyonlar olarak anlaşılabilir) arasındaki görüşmeler yoluyla gerçekleştirilir. Neo-korporatist yönetim modellerinde kararlar siyasal denetim ve gözetimden azade çalışır; gözetimsiz pazarlık süreçlerinin, demokratik kontrol mekanizmalarının ulaşabilecekleri alanın dışına çıkmasına izin vererek biçimsel anlamda parlamentarist/demokratik temsil sürecini zayıflatır (Bealey, 1999: 90). Neo-korporatizmin en çok örneklendirildiği ülke, iş gücünün her bir üyesinin, doğrudan ve zorunlu olarak merkezi işçi sendikalarına üye olmakla yükümlü olduğu Avusturya’dır; bu tüm teşekküllerin eşit şekilde temsil edildiği varsayılan ve fiyatlar, ücretler ve ekonomi politikalarının istişare edildiği, ismi korporasyon olmayan bir korporasyon modeli olarak anlaşılabilir (Bealey, 1999: 90; Cawson, 1993: 116).

Avusturya örneğini ele alırsak, devlet, sermaye ve işçi sendikaları (mesleki teşkilatlar) arasında alınan bir karar zorunluluk hükmü taşır ve sendikanın içerisindeki her bir mesleki “kısım”, üyelerini kararlara uygun şekilde kontrole yükümlü hale gelir (Bealey, 1999: 90). Ancak bu meslek liderleri, işçi birliklerinin üyelerine karşı değil, devlete karşı sorumludurlar. Plüralizm grup siyasetinin temsil sürecini tamamladığını öne sürerken, korporatizm demokratik kontrolün

menzili dışında ve hiçbir surette halkın denetimine açık olmayan pazarlık süreciyle karar alması şeklinde bir canavar yaratmaktadır. Böylece tepedeki çıkar gruplarının liderleri hiçbir şekilde topluma hesap vermedikleri halde ve bu kurumların etkileri kurumsal bir incelemeye/denetlemeye konu olmadığı halde politik birer güç haline gelir (Heywood, 2012: 117).

Korporatizmin parlamentarizme yönelik yıkıcı etkilerinin yanında, çıkar grupları ve sendikaların kendi içlerindeki demokratik süreçlere ve temsil mekanizmalarına olumsuz etki ettiğini söyleyebiliriz. Korporatizm, çıkar gruplarını hiyerarşik olarak sıraladığı ve üyelerine karşı doğrudan sorumlu olmayan liderlerin egemenliğinde tasvir etmesi sebebiyle yine bir temsil ve temsil edilen iradenin doğasına yönelik sorunları doğurmaktadır. Neo-korporatizme yönetilen bir diğer eleştiri de yeni-muhafazakarlardan (*neo-conservatives*) gelmektedir: Devletin aşırı yüklenmesi (*government-overload*) durumu ve potansiyeli. Hükümet danışılan çıkar gruplarının taleplerine karşı direnç mekanizması gösteremez ve tekelleşmiş gruplar tarafından fiilen ele geçirilebilir. Bu dirençsizliğin yarattığı yönetimin adeta esir alınma durumu, rekabeti ve piyasanın 'doğal zindeliğini' bozarak, devletin aşırı yüklenmesine neden olur.

Korporatizm belli başlı iktisadi çıkarların değil, devletin faydasına işler; hükümetin muhatapları olan zirvedeki örgütler kendi üyelerini disipline etmek ve radikal tepkileri süzgeçten geçirmek için devlet tarafından kullanılırlar (Heywood, 2012: 117). Tüm bu eleştiriler göz önüne alındığında liberal ve otoriteryen (yeni ve eski) korporatizmler arasındaki ayırım sadece görüntüdedir ve gerçek görünmemektedir.

Korporatizm, en çeşitli ve çelişkili siyasi ve sosyal inançlarla bağlantısı bakımından gerçekten çok eklektiktir. Bu nedenle anarşik bir demokrasiden milliyetçi totalitarizme kadar uzanan bir renk yelpazesine sahiptir (Landauer, 1983). En açık şekilde İtalyan faşistleri tarafından geliştirildiği söylenmektedir. En popüler ifadesini İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupalı Katolik demokratik partiler ortaya koymuştur. Korporatizmin daha az resmi bir türü olan bu biçimi, bir ekol oluşturmayan ve pek çok açıdan farklılık gösteren bazı seküler sosyologlar, tarihçiler ve ekonomistlerin neo-korporatizmidir. Fakat bazı yorumlarda

paradoksal olarak ileri kapitalist toplumun gerçek eğilimini tanımladıkları iddia edilmektedir (Akbulut, 2005: 225). İkinci Dünya Savaşı sonrasında faşizmin yenilgisi, korporatizmi ideolojik bir mesele ve toplumsal bir seçenek olmaktan çıkarmak şöyle dursun ideolojinin temel karakteri ve gücü üzerinde daha çok düşünmeyi mümkün kılmıştır. Birçok kuramcı korporatist devleti kapitalizmin örtük ilerletici unsurlarından birisi olarak görmüştür. Bu görüşlere göre, korporatist devlet bizatihi olarak toplumun kapitalize edilmesi için bir kontrol mekanizması vazifesi görmektedir. Temelde toplumun kapitalizm ve fordizm uyarınca yeniden yapılandırılmasının doğurduğu krizleri siyasal sistem içerisinde yönlendiren, krizleri kontrol ederek kapitalizmin devamlılığını güvence altına alan “ortaklaşacı-korporatif/korporatist kitle bütünleştirme sistemlerini” işaret eden bir model olarak görülmektedir (Akbulut, 2005: 224-225; Hirsch, 1991: 153-155). Yine bu yoruma göre korporatizm kapitalizmin krizlerinin üstesinden siyasal ve yönetsel araçlarla gelmeye çalışır; “dünya pazarlarındaki rekabet artışı dolayısıyla toplumsal ve ekonomik yeniden yapılanma süreçlerinin yönetsel araçlarla tatbik edilmesi ve krizleri gerçekleşme alanlarından yeniden üretim alanına kaydırarak” tedavi etme yönteminin kullanıldığı saptaması yapılmaktadır (Akbulut, 2005: 225; Hirsch, 1991: 153-155; Köker, 2008: 225-230). Liberal korporatizm, sosyal korporatizm ya da neo-korporatizm adıyla alınan çağdaş korporatizm Schmitter’in de gösterdiği üzere plüralizmin anti-tezini oluşturur. Neo-korporatist yönetimler çıkar grupları ve devlet arasında korporatist politikalar aracılığıyla uzlaşmaya varmaya, işçi ve patronlar arasında hakem olmaya çalışırlar. Devlet çıkarları uzlaştırır (Cawson, 1987: 105-106); ancak Marksist kritiklere göre neo-korporatizm, işsizliğe ve küresel kapitalist krizlere karşı, korporatist 21.yy. devletlerinin işçi sınıflarını tahakküm altına almasının en başarılı yollarından biri olmuştur (Panitch, 1979: 144-145). Neo-korporatist sosyal demokrasilerin çoğunda, örneğin Avusturya gibi, yüksek vergilendirme oranlarına karşı çok az toplumsal tepki olur (Cawson, 1993: 114-116; Cawson, 1987: 105-106).

Korporatizmin tam tanımı üzerinde henüz uzlaşılammamıştır. Schmitter ve Wiarda arasındaki korporatizm ve neo-korporatizm’in doğası ve tanımı üzerine olan polemik, iki tarafında korporatizmin demokratik mekanizmalarla uzlaştırılması, ve

bu uzlaştırmanın doğasının ne'liğine yöneliktir. İki tarafın da modellerindeki ilginçlik, kanımızca, korporatizmin demokratik mekanizmalarla çelişkisizliğini kurgulamaktan öte, korporatizm ile modernizmin çelişkisizliğini ve modernite/modernizm/modern dünya içerisinde var olabileceğini kurgulama girişimidir. Esasında korporatizmin var olduğu iddia edilen modern versiyonlarında dahi, modernizmi yuttuğu onu, Jeffrey Herf'in Almanya için iddia ettiğine benzer şekilde bir reaksiyoner-modernizme dönüştürdüğü ve genel olarak kendisinden farklı olan diğer "izmleri" yuttuğu söylenebilir.

Korporatizm ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, büyük oranda korporatizmin çağdaş düşünüyü ne kadar etkilediğine değinmemektedir. Korporatizmin kapitalizm öncesi donuk dünya ile olan ilişkisi, düşünce hattı izlendiğinde ve kullanılan kavramlar toplumsal tarih bağlamına oturtulduğunda ulaşacağımız sonuç bu tezin sınırlarını aşan, fakat çok önemli/hayati çıkarımlara gebe olan bir çalışma olacaktır. Bir örnek verecek olursak, bunlardan en önemlilerinden birisi *political pluralism*in ortaya çıkışı ve kavram setini, argümanlarını korporatist bir esinle oluşturmasıdır (Westel, 1930: 431-434; Winkler, 1976: 102; Cohen ve Pavoncello, 1987: 118-121; Laborde, 1996).

Korporatist kurumlara özellikle iki savaş arası dönemden örnekler verecek olursak, Ali İktisat Meclisi⁹ örneği verilebilir. 1920'li yıllarda Türkiye'de kurulan bu meclis başarılı olamamıştır; yine de oldukça önemli bir örnektir. İspanya, İtalya, Portekiz gibi ülkelerde de bu tür korporatist meclisler ve kurumlar tatbik edilmiştir. Neo-korporatizmin tartışıldığı kapitalist ve küresel kapitalist dönemde, bu korporatif/korporatist yapılar kapitalizmi dengeleme, kapitalizmi hizaya çekme ve törpüleme mekanizması görevine devam etmiş, biçimsel işlevlerinden ödün vererek yeniden yapılandırılmıştır. Yine Türkiye'den bir örnek verilecek olursa, hali hazırda korporatist bir ekonomik modelin liberal dünyaya entegre edilmiş hali olan, neo-korporatist ithal ikameci ekonomi modeli ve Devlet Planlama Teşkilatı iyi bir örnek teşkil edebilir (Kansu, 2001; Lindler, 1932; Jessop, 2008: 155-230; Göze, 1968).

⁹ Bkz. Ali İktisat Meclisi'nin korporatizm bağlamında değerlendirildiği en kapsamlı içeriğe, Demirhan Fahri Erdem'in *Korporatizm ve Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)* başlıklı doktora çalışmasının 319-327 numaralı sayfalarından erişilebilir.

2. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE KORPORATİZM

Türkiye'de Korporatizm tartışmalarının en çok odaklandığı dönem Cumhuriyet Dönemi, Tek Parti Dönemi ya da Kemalist Dönem olarak bildiğimiz dönemdir. Neredeyse tüm araştırmacı ve akademisyenler söz konusu tarihsel uğrakta bir korporatizm etkisini kabul etmekle birlikte, bu konu hakkında oldukça derin fikir ayrılıkları da mevcuttur. Aykut Kansu, Taha Parla, Feroz Ahmad, Howard Wiarda, Erdal Yavuz, Taner Timur, Asım Karaömerlioğlu, Robert Bianchi, António Costa Pinto, Enis Mutlu Atak Türkiye'de korporatizmin varlığını kabul etmekte ve egemen ideoloji olarak korporatizmin inkâr edilemez bir ideolojik temel oluşturduğunu söylemektedir. Tanıl Bora ise daha çekimser kalmaktadır. Bora korporatizmin etkisi yadsınamayacaksa da bu etkinin Aykut Kansu ve Taha Parla'nın iddia ettiği kadar büyük ve derin olmadığı sonucuna varmaktadır. Bora yer yer korporatizmin tali kalan bir yol olsa dahi belirginliğine dikkat çekmiştir. Bora 1960 sonrası dönemde korporatizmin, özel olarak da solidarist korporatizmin etkilerinden bahsettiği gibi, Türkiye'de uygulanan İthal İkameci veya karma ekonomik model olarak bilinen ekonomik politikaların korporatist ekonomiyle yakınlığına da atıfta bulunur (Bora, 2005: 571-572; Bora, 2017: 142-144).

Türkiye'de korporatizmin olmadığını iddia eden külliyat ise çok daha büyüktür. Başta hâkim anlatı içerisinde gelişen siyasi tarihimizin kendisi korporatizmin varlığını ve yokluğunu dahi tartışmaya açmaz. Egemen anlatının bir parçası olmayan bir diğer itiraz ise çok daha temelden ve cepheden gelmektedir. Türkiye'de korporatizmin varlığının aksini iddia eden oldukça ayrıntılı bir çalışmalar külliyatı da vardır. Ahmet Makal'ın itirazlarının öncülük ettiği literatüre, Ümit Cizre Sakallıoğlu, Wilfrid Laurier, Demirhan Fahri Erdem, Lemi Atalay, Nilgün Öner, Çağdaş Görücü, Gülten Üstün ve Mahmut Üstün katılmaktadır. Bu görüşe Erol Ülker'de dahil edilebilir.

Yakın dönemde yazılan bir makalede Lemi Atalay, Kemalizm'in anti-korporatist bir ideoloji olduğunu iddia ederek, Kemalizm'in kapsamlı bir biçimde korporatist olduğu iddiasında bulunan iki isme temel bir eleştiri getirmektedir (Atalay, 2023).

Atalay, Taha Parla ve Aykut Kansu'nun 'savlarını yetersiz' bulur. Aykut Kansu Avrupa'da eğitim almış Cumhuriyet kadrolarının esinlerini korporatist kuramda bulduklarını böylece de Türkiye'deki siyasal, ekonomik ve toplumsal yapıya korporatist bir karakteristik kazandırdıklarını savunmaktadır. Atalay ise tıpkı Ahmet Makal gibi, ılımlı bir devletçiliğe denk düştüğünü önerdiği devlet merkezli ekonomi politikalarını korporatist ekonomik modelden ayrı, farklı bir hat olarak görmektedir. Dolayısıyla Atalay'a göre Kansu'nun argümanı, Kemalist Rejimin ve Atatürk'ün uygulamaya çalıştığı (kalkınmacı karma) ekonomik modeli pratik ve kuramsal düzlemde ıskalamakla birlikte korporatist kuramın kendisini de ıskalamaktadır. Atalay ayrıca 'koşullar ve şartlar' argümanını öne sürerek Parla ve Kansu'nun korporatizm yorumlarına aşamalı olarak karşı çıkar; "dönemin ülke ve dünya koşulları düşünüldüğünde daha çok bir zorunluluktan kaynaklanan" devletçi politikalar, Atalay'a göre Türkiye'yi kapitalizmin kötülükleri (en başlıca kötülükler arasında sömürü ve sınıfsal ayrılıkların belirginleşmesi sayılabilir) kendini göstermeden olabildiğince çabuk sanayileştirmenin bir çözümü olarak anlaşılmalıdır (Atalay, 2023: 36). Kemalizm'in anti-korporatist bir ideoloji olduğu görüşünü belirten bir diğer isim de Çağdaş Görücü'dür. Atalay'ın çalışmasından daha önce yayımlanan ve 1936 İş Kanunu'nu korporatizm tartışmaları ekseninde ele aldığı çalışması ile Görücü, makalesinin sonuç bölümünü Kemalizm'in anti-korporatist bir ideoloji olduğunu belirterek sonlandırmaktadır (Görücü, 2017 1364-1365). Görücü ilgili makalesinde ayrıca Parla'nın CHP Parti Programı'nı analiz ederken program maddelerini korporatist nitelikte bulunduğunu, fakat korporatizmden söz etmek için ancak ve ancak doğrudan korporasyonların varlıklarının zorunlu bir gereklilik olduğu savunmaktadır. Önemli parti figürlerinden Recep Peker örneği verilerek, 1936 tarihli İş Kanunu ise İtalyanların İş Kanunu/İş Şartı olan 1927 tarihli Carta del Lavoro ile karşılaştırılıp, Kemalizmin korporatist niteliklere sahip olmadığı, Türkiye'deki 1936 İş Kanunu'nun sendikaları tamamen kapatarak İtalya'dakinden farklı bir yol izlediği, dolayısıyla korporatist bir siyasetin ya da korporatist bir ekonomik düzlemde emek rejiminin ve işçi işveren işlerinin var olmadığı, ortaya çıkmadığı iddia edilmiştir (Görücü, 2017: 1356-1357; Makal, 1999: 383-386). Recep Peker'in korporatizm sorusuna verdiği ret mahiyetinde cevabının kendisinin oldukça reaksiyoner bir korporatist

gerekçeler bütünü olduğunu iddia edebiliriz (Peker, 1935b). Peker'in üretimde ve tüketimde yaşanacak dalgalanmalara, sınıf çatışmalarına karşı verdiği yanıtlar korporatist otoriteryanist devletçiliğin bir ürünüdür.

Ahmet Makal, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'nin korporatist olduğu görüşünü paylaşanları eleştirenler arasında önemli bir yere sahip. Makal önemli çalışması *Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları* kitabının bir bölümünde özel olarak korporatizmin Türkiye'de egemen bir ideoloji olmadığı ve uygulanmadığına ayrılmıştır (Makal, 2007: 80-87). Makal ilgili sayfalarda korporatizmin çok geniş bir şekilde kullandığını; korporatizmin etkisinin abarttığını; siyasi, iktisadi ve toplumsal alanlarda devlet ile ilintili hemen her teşekkülü ve politikayı korporatizm olarak adlandırmanın "dönemin koşulları ve şartlarını" göz önünde bulundurmeyen bir yaklaşım olduğunu öne sürmektedir (Makal, 2007: 80-90). Makal'ın analizine göre korporatizmin var olduğunu savunmak tarihsel olgularla ve ampirik verilerle de çelişmektedir. Makal şunu da özellikle vurgular: Tek Parti Rejimi'nin devleti gerçekten bu kadar otoriter ve "iktisadi yaşam üzerinde" çok büyük bir kontrole sahipse, korporatizme ve korporatist iktisadi çözümlere de ihtiyacı yok demektir. İlgili sayfalardaki ilginçlik Makal'ın argümantasyonundaki koşullar ve şartlara bağlı özgüllük şartının; veya ilkesinin kendisinin 1920-1945 arası kullanılan korporatist argümantasyonu tekrar etmesidir (Makal, 2007: 89). Peker'in dile getirdiği argümana benzer şekilde, Makal için Kemalist deneyim özel bir manası ve formu bulunan özel bir tür özgünlük hali; farklı ve özgün siyasi ve iktisadi politikaları gerektiren bir tarihsel uğrağı, ulusal kalkınma hareketini işaret eder (CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 1935: 44-45; Makal, 2007: 89; Parla, 1992: 140-143). Halbuki "Peker'e göre ekonomide anarşiye, toplumda sınıf kavgasına, siyasette her kafadan bir ses çıkmasına yol açan iktisadi ve siyasi liberalizm, serbest piyasası ve parti çoğulculuğu ve parlamentosuyla, iflas etmiştir" ve Türkiye'de bu türden bir kapitalist düzene mahal vermemek gerçekçi tutum olacaktır. Benzer bir örneği veren Çağdaş Görücü'nün Peker'den yaptığı alıntı da korporatist ekonomi anlayışının nasıl yerleşmiş olduğunu göster nitelikte, fakat Görücü ilgili makalesinde Perker'den yaptığı aşağıdaki alıntıyı aksi görüşe yoracak biçimde kullanıyor ve korporatizmi benimsenmediği sonucuna varıyor:

(...) nasıl Marksist sosyalist fikir bir ulusu içinde sınıf duygusu ile besleyerek parça parça çatışma saflarına ayırır, bir sınıfı öteki sınıf aleyhine uğraşa sürükleyici telkinler yaparsa, müstahsillerin (üreticiler) aralarında birleşmeleri ve el ele vermeleri ve bu suretle müstehlikler (tüketiciler) aleyhine ilk bakışta bariz görünmeyen fakat hakikatte zararlı olan bir başka çeşit sınıf mücadelesine yol açar (Görücü, 2017: 1349-1350).

Bizim görüşümüze göre ise korporatizmin varlığı ve yokluğuna dair tartışmanın kendisi, meselenin günümüzde de hala anlaşılamadığını gösterdiği gibi korporatizmin uygulama sahasında yapılan araştırmaların ideolojik tutumunu da göstermektedir. Karşit görüşte olanların çoğu meseleyi nesnel koşullar üzerinden nominal düzeyde incelemektedir. Bu açıdan korporatizmin tiyatro, edebiyat, estetik, mekân, sanat ya da doğrudan gündelik hayat üzerindeki etkileri göz ardı edilmektedir. Örneğin Tek Parti veya Kemalist dönem olarak adlandırılan bu tarihsel dönemde, 1920-1945 arasında gazetelerde korporatif meclis ve korporatif partileri olumlu bir heyecanla karşılayan, rejime yakın ya da doğrudan Halk Fırkası'nın yayın organı olan gazetelerde makaleler mevcuttur. Köy ve toprak üzerine kaleme alınan çoğu metinde, korporatizm yoğun biçimde hissediliyor, öyle ki bazı örneklerde toprağa dair yapılan milliyetçi ve korporatist vurgu çok kuvvetli. Yine bu dönemde Fındıkoğlu gibi figürler açısından kooperatifçilik bir araç olarak korporatizmi tatbik etmek için fırsat olarak görülmekte. Korporatizmin daha net olarak görülebileceği edebiyat ve mimari, korporatizmin çok net hissedildiği alanlardır; bu dönem ve sonrasında yazılmış pek çok romanda, Yakup Kadri'den Peyami Safa'ya korporatizm derin şekilde hissedilir. Aynı şekilde mimari estetik, konut tipleri konusundaki korporatist etki de benzer şekilde takip edilebilir. İlaveten, belki de hiç bilinmeyen bir örnek olarak Fransa'daki korporatist gelenekten etkilenmiş Nurettin Topçu'da, futuuvet ve dini teşekküllerin ivmelendirdiği bir siyasal-toplumsal örgütlenmede de korporatizmi görebiliriz. Korporatizmin Cumhuriyet Dönemi için egemen bir ideoloji olmadığı yönündeki argümana eleştiri getirecek olursak, otoriteryanizm ve devletçiliğe dair

tartışmada Kemalist devletçiliğin biçimsel özelliklerinin otoriteryan bir korporatist devletçilik olduğu gerçeği hesaba katılmamaktadır.

Sonuçta korporatizmin Türkiye ve Kemalizm özelinde etkisizliği ve yokluğu savunusu, şekilsel ve nominal bir yaklaşımdır; bu yaklaşım korporatizmin ideolojik, filozofik, mekânsal, düşünsel ve soyut düzlemde işleyişini ve etkisini yok saydığı gibi mümkünlük problemini de göz ardı etmektedir. 1920-1922 yılları arasındaki Büyük Millet Meclisi mesleki temsil tartışmalarında Kemalistler çok büyük bir muhalefetle yüz yüzedir. Dolayısıyla uygulanmak istenen korporatizmin karşısında, hâkim anlatıda kabul edilmese bile bir muhalefet ve özgürlükçü özelemleri olan halk kitlesi vardır (Demirel, 2003; Demirel, 2014: 25-32; Kansu, 1998). Türkiye’de sivil toplumun özgürlükçü temsil talepleri birçok çalışmada, sözcüleri Burhanettin Onat’ın anılarında da kendisini ispat etmektedir (Naskali, 2015: 13-81). Dönem içinde korporatist ideolojinin gereklerine uymayan/uyulmadığı vakıa ve örneklerde ise tarihsel gerçeklik korporatistlerin karşılaştıkları muhalefet ve dış politikada uygulanması gereken harici siyaset nedeniyle kısıtlandıklarını; korporatizmle çelişkili uygulama, politika ve kararların ise tarihsel bağlam içerisinde stratejik bir pozisyona oturduğunu söyleyebiliriz.

2.1. 1908 DEVRİMİ DÖNEMİNDE KORPORATİZM

Fransız Devrimi ve kapitalizmin özellikle 18. ve 19. yüzyıl boyunca hemen her şeyi buharlaştırmasına, dönüşümün neden olduğu “hızlı ve köklü” yapısal değişikliklerin yarattığı tedirginlik haline bir reaksiyon verilmemesi pek mümkün değildi. Bu manik tedirginlik hali içinde yeni oluşan toplumsal dinamiklerin sebep olduğu bir o kadar yeni sorunlara eski toplumsal kurum ve kontrol araçlarını kullanarak bir tedavi üretmeye, geçmişini “modernize ederek” yeniden ihya etme çabasına en köklü destek ve yanıt korporatizmden gelmiştir (Kansu, 2001; Landauer, 1983: 19-21; Golob, 1954: 560). Liberalizm, parlamentarizm ve demokrasinin cemaat yapısını tehlikeye attığı argümanı, bu türden liberal demokratik bir toplumsal oluşumun köksüz ve özsüz olduğu düşüncesi ile de destekleniyordu. Ayrıca çok partili sistemleri yaratan liberal demokrasinin siyasal

kurumu olan parlamentolar çıkar çatışmasını körüklediği için, bu dönem içinde şiddetle eleştirilmiştir (Gooch, 1927: 553-558). Bu müthiş anti-parlamentarist tepki Avrupa'da oldukça yaygınlaşmış ve her yerde hissedilir hale gelmiştir. Örneğin bu eleştirilere kaynaklık eden önemli korporatist hukukçu Leon Duguit dünya üzerindeki pek çok anayasa ve medeni kanunu etkilemiş, pek çok korporatist rejimde mesleki temsil ve yasal yöntemler konusunda tabii hukuka karşı bir pozisyondan fikir babalığı yapmış ve anti-parlamentarist yapılara katkı sağlamıştır (Kansu, 1998; Laborde, 1996; Douglas, 1923: 138-145; Schneider, 1927: 187-187).

Söz konusu anti-parlamentarist reaksiyonerlik Avrupa'da ortaya çıkan bir tür kapitalizm, aydınlanma, rasyonalizm eleştirisidir. Buna Batı eleştirisi ve Batı düşmanlığı diyecek olursak, kendi kendinin 'ilerici' yönlerini eleştiren bir Batıdan ve düşman olduğu liberal parlamentarist geleneği yeren bir batıdaki Batı düşmanlığından söz edebiliriz. Dolayısıyla Batı Medeniyeti denen şeyim monolitik bir politik, ekonomik, toplumsal, hatta ideolojik birlik olmadığı kesin gibidir. Bu kabulü gerçekleştirdiğimizde, Türkiye'de Batıcılık olarak adlandırılan 'şey'in içeriğinin ne kadar anlamsız olduğu da ortaya çıkacaktır. Çünkü Türkiye'nin 19.yy. sonu 20.yy. başı muasır olarak gördüğü Batı'nın, bizatihi kendi kendisine düşman kesildiği anlaşılacak zorundadır. Aydınlanma çağıının düşünce geleneği ile modernizmi sorgulayan, eleştiren; toplumsal çöküntülerin müsebbibi olarak gördüğü kendi içindeki Batıyı, başka bir ifade ile dönüşümden yana olan grupları, öğeleri, yapıları mahkûm eden bir Batı'dan söz ediyoruz. Siyasi anlatımımızda 'Batılılaşma Hareketleri' dediğimiz zaman kastettiğimiz şey ile 'düşman olduğumuz' ve 'batı düşmanlığı geliştirdiğimiz' Batı'lar birbirinden nüanslı şekilde farklıdır. Türkiye'deki Batı düşmanlığı ile anti-entelektüelizm ve korporatizm etkisindeki batı düşmanlığının hedefi aynıdır. Aykut Kansu da Türkiye'deki Batı düşmanlığının batıdaki Batı düşmanlığından etkilendiği şeklindeki önermemizi doğruluyor görünüyor (Kansu, 2001: 257-258).

Korporatizmin Türk düşünce dünyasına nüfuz edişi hâkim anlatıda II. Meşruiyet olarak kabul edilen 1908 Devrimi dönemine rastlamaktadır. 1908 Devrimi ile doruğuna çıkan liberal demokratik talepler, Devrime giden süreçte Osmanlı'nın siyasal kültürüne hali hazırda girmiştir (Kansu, 2002).

Osmanlı'nın çöküş döneminde sürekli borçlanması, Batılı devletler ve büyük sermaye gruplarına bağımlılığı arttırmış, Osmanlı'yı adeta Batı'nın eline düşürmüştü. Osmanlı Hanedanı monarklarının ve bu rejime bağlı reaksiyoner grupların toplumsal pozisyonlarını, en önemlisi de mevcut iktidarlarını koruma çabası, uygulanmaya çalışan reform hareketlerini, liberal-demokratik yenilikleri baltalamıştır. Her şeye rağmen istibdat rejiminin sona erdirilmesi ile Kansu'nun da saptadığı üzere Devrim sonrası düzende liberal ve plüralist bir toplumsal, siyasal ve ekonomik yapı kurulmaya çalışılmıştır (Kansu, Toprak, 1995: 2-10). Sadece seçimlerin yapılması ve anayasal bir düzenin liberal-demokratik olarak uygulanması değil, iktisadi anlamda da liberal politikalar benimsenmiştir. Türkiye ekonomisinin iç pazar bütünlüğü sağlanmış iç gümrük birliği yapısal olarak tek bir iktisadi ekonomik yapı haline getirilmiş, yerli ve yabancı yatırımcılara kredi olanağı sağlayacak bankalar kurulması teşvik edilmiş, özel bankacılığın önü açılmıştır. Devletin aktif olarak sivil toplum alanını işgal etmediği ve ekonomiye müdahil olmadığı liberal-demokratik politikalar izlenmiştir. Politik ve toplumsal alanda da ilk işçi örgütlenmelerinin ve sendika hareketlerinin 1908 Devrimi sonrasına denk düşmesi tesadüf değildir (Kansu, 2002; Kansu, 2016: 1-19). Kansu'nun çalışmasında gösterdiği üzere, İttihat ve Terakki'nin liberal politikaları ve Türkiye'deki özgürlükçü ortam bir yere kadar devam edebilmiş; 1912'de yaşanan siyasal kırılmalar ile bu durum değişmiş İttihat ve Terakki otoriterleşmiştir (Kansu, 2016).

İttihatçıların liberalizm ekseninde gerçekleştirmeye çalıştıkları pek çok politikanın yaşanan savaşlar ve ekonomik buhranın etkisiyle sertleştiği ve parti içinde daha özgürlükçü siyasal düzen talebinde bulunanların etkinliklerini yitirdikleri söylenebilir. Örneğin İttihat ve Terakki son ana kadar İngilizlerden destek beklemiş ve İngilizler tarafından oyalanmıştır. Beklenen ekonomik ve siyasal desteğin bulunamaması nedeniyle parti içerisinde Almanların tarafında olan kadroların ağırlığı galip gelmiş, İttihat ve Terakki'nin seçenekleri daralmıştır. İttihatçıların arzuladığı liberal ekonomik politikaların istenen etkiyi yapmaması da hatırlanmalıdır; örneğin özgürlükçü ve çoğulcu iktisadi politikalar istenen düzeyde sermaye yaratamadığı gibi, yabancı sermayenin Türkiye'ye çekilmesini de teşvik edememiştir.

Dahası sonradan korporatist argümanlara su taşıyacak olan “aksi tesir” etkisi de belirtilmelidir. Hirschman’ın önemli çalışması *The Rhetoric of Reaction*’da Avrupa üzerinden gösterdiği örneklere benzer şekilde Birinci Dünya Savaşı sonrasında korporatist Kemalist gruplar, İttihat ve Terakki’nin anayasal düzeninin, liberal politikalarının ve özgürlükçü arzularının memleketi ateşe attığı, tam tersi bir etkiye sebep olduğunu dile getirir. Bu argümantasyona göre liberal politikalar ülkenin sermayesini uluslararası emperyalist gruplara açtığı gibi, gayrimüslimlerin zenginleşmesine, yabancı şirket ve bankaların piyasaya hâkim olmasına neden olmuştur. Bununla beraber kapitalist serbest piyasanın mesleki grupları ve Müslüman Türk halkını mülksüzleştirmesi neden gösterilerek liberal politikalar ve doğrudan liberal parlamentarist gelenek mahkûm edilir (Kansu, 2001; Bozkurt, 1923a; Bozkurt 1923b: 3; Bozkurt, 2014: 150-151; Bozkurt, 1922: 1-2; Hirschman 1991: 12-27). Böyle bir tarihsel ortamda, milliyetçilik ve halkçılık, dahası korporatist esinlerle bezeli bir iktisadi anlayış, yani ekonomik korporatizm Türkiye’de kendine en uygun zemini bulmuştur (Kansu, 2001; Parla, 2009: 22-26).

İmparatorluğun içinde bulunduğu buhran ve özgürlükçü politikaların istenen sonuçları vermemesi, İttihat ve Terakki Fırkası içinde korporatist, proto-korporatist eğilimleri olan Friedrich List, John Ray, Gustave Geffroy, Paul Cauwes, Leon Bourgeois, Alexandre Millerand, Charles Gide, Emile Durkheim, Charles Rist, Adam Müller, Henry Charles Carey, Charles Seignobos, Ferdinand Buisson ve özellikle Leon Duguit gibi düşünürlerden yoğun biçimde etkilenmiş figürlerin güçlenmesiyle daha kapalı ve anti-liberal, anti-kapitalist ve anti-parlamentarist bir politik anlayışın yerleşmesine zemin hazırlamıştır. İttihat ve Terakki içinde güçlenen korporatist ideolojiyi benimsemiş Yusuf Kemal Tengirşenk, Tekin Alp, Ziya Gökalp, Kör Ali İhsan İloğlu, Kara Kemal Bey, Memduh Şevket Esendal gibi isimlerin halkçılıkları tam olarak buradan, yani korporatizmden, dönem içindeki ismiyle ‘mesleki temsil’ düşüncesinden gelmektedir. Bu kişilerin söylevlerinde, makale ve yazılarında sürekli referans verdikleri yukarıdaki “Batılı” korporatizm, korporatist-sendikalizm ve proto-korporatizm kuramcıları da bize batıcılığımızın biçimsel özelliklerini gösterir niteliktedir (Berkes, 1975: 230-340; Toprak, 1995: 49-51). Batı’daki bu solidarist

ve korporatist gelenekten etkilenmiş Türk aydınları, Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, Ankara'da toplanan mecliste aynı savaşı ve Batılılaşma eksenindeki tartışmaları, başka bir ifade ile Batı'daki liberalizm, parlamenter demokrasi ve modern kapitalizmin 'korkunç' etkilerine karşı mücadele yürüten tartışmaları yeniden gündeme taşırlar. Yukarıda bahsettiğimiz İttihat ve Terakki içindeki korporatist kadrolara ek olarak Erken Cumhuriyet Dönemi'nde bu tartışmalar, Kansu'nun da saptadığı üzere mecliste Mahmut Esat Bey, Nail Bey, Muhittin Birgen, Sadık Vıcdani Kayıkçıoğlu, Yunus Nadi Abalıoğlu, İsmail Suphi Soysallıoğlu, Süleyman Sırrı Aral, Mehmet Şükrü Koç, Koçzade Yusuf Ziya Bey, Dr. Abidin Nesimi Bey, Ragıp Bey, Fevzi Bey ve Mustafa Kemal Atatürk vd. pek çok isim tarafından savunulur (Kansu 1998; Çeşitli, 1991: 28-30; Atatürk, 1931: 7559-7565). Bundan şu sonucu çıkarmak yersiz olmayacaktır: Türkiye'deki liberal geleneğin eleştirisi, özellikle 1908 Devrimi sonrasında serpilen liberalizmin ve özgürlükçülüğün, demokrasinin eleştirisi bahsettiğimiz şekilde bir açıdan çelişkili olarak bir açıdan da çelişkisiz ve doğrudan olarak Batı'dan alınmış ancak batı düşmanlığı ile ivmelenmiş korporatist ideoloji ekseninde gerçekleşmiştir (Kansu, 2001: 256-258).

Söz konusu korporatist figürler arasında Ziya Gökalp yoğun biçimde etkili olmuştur. Parla'ya göre Gökalp'in korporatizm düşüncesi, dönem içerisindeki egemen görüşlerden, özellikle Fransa'daki reaksiyoner tartışmalardan, Avrupa'daki genel korporatist fikir hareketlerinden ve Türkiye'nin içinde bulunduğu buhrandan etkilenmiştir ve tüm bunların karışık bir kodifikasyonu gibidir (Parla, 2009: 33). Parla'nın iddiasına göre Atatürk'ün "fikir babası" olan Ziya Gökalp'in korporatizmi daha plüralisttir ve çok partili bir yaşama imkân sağlamaktadır (Parla, 2009: 9; Parla, 34-35). Fakat Gökalp'in düşüncesinde partilere ve parlamentoya yer olup olmadığı incelendiğinde, buna verilecek yanıt oldukça tekinsiz olacaktır. Özellikle "Fırka Nedir?" ve "Makaleler IV" başlıklarıyla derlenen gazete yazılarında, Gökalp'in bu konuda daha farklı fikirleri olduğu görülüyor (Gökalp, 2010; Gökalp, 1977). Gökalp fırkayı tanımlama biçiminde fırkalar/partiler klasik anlamda ferdi iradenin yani bireysel çıkarların temsil edildiği bir yer değil, daha çok anayasaların doğurabileceği ferdiyetçiliklere yıldırım gibi inecek uyumlaştırma mekanizmaları olarak görülür. Gökalp'in birtakım ifadeleri

de temsil/temsiliyet konusunda neyi kastettiğini anlaşılabilir kılmaktadır, bazı durumlarda temsilden bahsederken delegasyondan (*delegation*) bahseder gibidir (Gökalp, 2010; Gökalp, 1977: 14 ve 21).

Ziya Gökalp açısından milli iktisadın güçlenmesinin anahtarı korporasyonlardır. Çünkü herhangi bir ulusun iktisadi gücü, bu belirli iktisadın mesleki vicdanı tarafından oluşturduğu varsayılan ahlaki ilkeler tarafından desteklenmedikçe yok hükmündedir. Gökalp daha 1908-1909 yıllarında İttihat ve Terakki'nin oturumlarında benzer bir ahlaki bunalımı korporatist-ahlak temelinden eleştirerek Leon Duguit'in korporatist fikirlerini haklı bulmaktadır (Toprak, 1995: 21; Arslanmirza, 2021: 94-100; Gökalp, 1917: 4; Gökalp, 2014: 104-109; Gökalp, 2014: 199-201; Gökalp, 1977: 54-66). Mesleki ahlak ve toplumsal ahlakı özdeş gören Gökalp sınıf savaşımını, çatışan çıkarları elbette temelden reddetmekteydi. Gökalp de 20.yüzyılın egemen ekonomik ve siyasal düzeninin korporatizm olduğunu düşünerek, 19.yüzyılın liberal kapitalizminin ve liberal siyasal kurumlarının, yani parlamentarizmin artık geride bırakılarak korporatizm tarafından aşıldığı kanaatine varıyor; kapitalizmin ve kapitalizmin yarattığı çeşitli sınıfların varlığının da sönümleneceğini düşünüyordu (Kansu, 2001: 260-261). Elbette bu sönümlenme ahlaki anomileri nötralize eden korporasyonlar, yani mesleki teşkilatlanma yoluyla gerçekleşecek, "meslek devri" tüm sınıfları tek bir partinin güdümünde geliştirecek korporatist ideoloji yardımıyla nihayetine ulaştıracaktı (Atak 2021: 97; Gökalp, 1977; Gökalp, 2010). Gökalp'in Yeni Mecmua'da 14 Mart 1918 tarihinde yayımlanan fikirlerini aktarırsak:

Bir cemiyetin dâhilinde birtakım tabakaların yahut sınıfların bulunması dâhilî müsavatin bulunmadığını gösterir. Binaenaleyh, halkçılığın gayesi, tabaka ve sınıf farklarını kaldırarak, cemiyetin birbirinden farklı zümrelerini, yalnız işbölümünün doğurduğu meslek zümrelerine hasretmektedir. Yani halkçılık, felsefesini bu düstürde icmal eder: Sınıf yok meslek var! (aktaran Toprak, 1977: 93).

Meslek sayesinde, 20.yy. insanların organik şekilde dayanıştığı bir çağ olacak, birbirine muhtaç meslek zümreleri tek bir aşkın gaye içinde eriyikleşecektir (Toprak, 1977: 94-97). Peki, Osmanlı'nın içinde bulunduğu durum, korporatizm tarafından neden fırsat olarak görülüyordu? Bunun sebebi açıktır. İmparatorluğun

pre-kapitalist yapısı bunun başında gelmektedir. Henüz kapitalizm tarafından atomize edilmemiş ve zamansallığı kapitalistleşmemiş, başka bir ifade ile bireyselleşmemiş bir toplumda Le Play sosyolojisinin yapı taşı olan cemaatçi yapı, kök-aile ve geleneksel ahlaki payandaların hala sürdüğünü ve bunun korporatist düşünce ile uyum içinde olduğu düşünülmekteydi. Devletin, bir türlü gerçekleş(e)meyen, geç kalan bir kapitalizme, kapitalizmin aşırılıklarını ve sivil toplum ve kültür alanına sıçramasını engelleyerek, kontrol ederek güdümlü bir “yol” vaadi sunması düşüncesi hâkimdi. Devlet müdahaleciliği sayesinde, toplumsal, ekonomik ve siyasal alan tek bir organik birliktelik içinde değerlendiriliyor; güdümlü bir üçüncü patikada ilerleyerek ulusal ve toplumsal ilerlemenin içinde bireysel ilerlemenin hiçlendiği bir sınıfsızlık halini Osmanlı İmparatorluğu’nda uygulanabilir bulunuyordu. Sınıfsal ayrılıkların veya kapitalizmin henüz palazlanmadığı argümanı, geleneğin ve meslek ahlakının taşıyıcısı olan esnaf/lonca/meslek örgütlerinden oluşan bir temsil sistemi ile çözüme kavuşturuluyor, kapitalizmin aşırılıklarının daha ortaya çıkmadan engelleneceği var sayılıyordu. Bu açıdan da kapitalist iş bölümü yerine, solidarist-korporatist organik dayanışma ve uyum önceleniyordu (Köker, 1993: 203-209; Kansu 2001). Dolayısıyla 1908 Devrimi’ne giden yolda ve sonrasında siyasal düşünce dünyasında dolaşımda olan halkçılık, korporatist, anti-liberal bir mahiyettedir. 1912 yılında Trablusgarp Savaşı’nın yarattığı etkiden sonra ve bir kırılma noktası olarak özellikle Birinci Dünya Savaşı’nın bitmesiyle korporatizm, manik bir milliyetçilik hali ve halkçılık anlayışıyla etkin hale gelmiştir. Türkiye’deki politik figürler ve aydınlar ülkenin kurtuluşunu ve kalkınmasının çaresini korporatizmde bulmuşlar; liberalizmin söz konusu olmadığı, meslek örgütlerinin ve meslek ahlakının belirleyici olduğu, Manoilescu’nun belirttiği şekli ile korporatizmin siyasal ve ekonomik alanda belirleyici olduğu yeni bir döneme, yeni bir devre doğru ‘ilerlemeyi’ arzu etmişlerdir.

2.2. TEK PARTİ DÖNEMİNDE KORPORATİZM

Birinci Dünya Savaşı son bulup Millî Mücadele başladığında, Ankara’da açılan mecliste memleketin kurtuluş ve kalkınması korporatist ideolojide ve korporatist örgütlenmede görüyordu. Hali hazırda tarihsel bağlamı içerisinde egemen ideoloji korporatizm idi ve Birinci Meclis’teki tartışmalar bu ekseninde şekillenmişti. Ankara’da kurulan meclisteki “kurucu meclis, hâkimiyeti milliye ve anayasa” tartışmaları bu ekseninde değerlendirildiğinde ideolojik bağlamına oturtulmuş olacaktır. Mecliste iki kanat vardır. Birinci kanat korporatistler ve reaksiyonerlerden oluşmaktadır; çoğunluğu Atatürk çevresinde örgütlenen, Kemalist tarafta yer alan korporatist mesleki temsilciler ile Kemalistlerle aynı politik pozisyonu savunan fakat onlara mesafeli davranan Celal Nuri İleri gibi korporatist-kooperatifçilerdir. İkinci kanattakiler temelde anayasa ve hükümet sistemi tartışması üzerinde şekillenen mücadelede 1909 değişiklikleri yürürlükte olan anayasayı savunan, liberal, demokratik ve parlamentarist özelemleri olan İttihatçı taraftır.

Hali hazırda yürürlükte olan anayasa yerine yeni bir anayasal düzenin mücadelesinin verildiği Birinci Meclis’te, korporatist anayasa demokratik seçimlerin, evrensel genel oy hakkının ve parlamentarizmin alternatifi olarak sunulmuştur. Korporatizm tartışmaları meslek ve mesleki temsil üzerinden geliştirmiş gibi görünse de korporasyon ve lonca kurma çabaları da yine bu dönemde gözlenebilir. Korporatist anayasa ve korporatist yeni düzen çözümünün gündeme getirilmesi Kör Ali İhsan Bey’in mesleki temsil programının etkisiyle ivmelenerek sonrasında Kemalistlerin radikal önermeleri ekseninde şekillenmiştir. 1920-22 arası anayasa ve anayasacılık tartışmaları Türkiye’nin az gelişmişliği dolayısıyla sahip olduğu pre-kapitalist toplumsal yapıları bir avantaja çevirme ekseninde ilerler. Türkiye’de sınıfların olmaması bulunmaz bir nimet olarak görülürken, bunu mesleki grupların organik uyumu ve dayanışmasının katalizörü olarak görmek meclisteki tartışmalarda sık sık gündeme taşınır (Kansu, 2001: 258-261; Kansu, 2008: 365-368; Toprak, 1980: 45-49). Toplumsal sınıfların ayrışmaması ‘olgusu’nun veri kabulünü takiben, bir liberal-demokratik parti sisteminin oturmamış olduğu, parti sisteminin Türkiye siyasal kültüründe yersiz olduğu ve kabul görmediği argümanı da şiddetli tartışmalara neden olmaktadır (Bozkurt, 2014: 404-411). İşte bu korporatist amaç doğrultusunda korporatist bir

anayasa ve meclis yapısı planlanır. Bu korporatist anayasal düzene göre, meslek temsilcilerinden oluşan bir tasarı kabul edilmelidir. Nitekim teklif 1920 Ekim’inde Encümen-i Mahsus’a tarafından kabul edilir. Lakin korporatist bir düzene olan muhalefet oldukça büyüktür (Kansu, 1998; Parla, 1991: 12-22). Parla 1921 anayasasının 4. 12. ve 9. maddelerinin korporatist maddeler olduğunu ve meclisin bu maddeleri reddettiğini aktarır; 1921 Anayasası yasamanın üstünlüğü prensibini bozmaktadır ve meclis içindeki şiddetli tartışmaların bir bölümü bunun üzerinden şekillenmektedir (Parla,1991:14-15). Buna göre Meclis’in seçtiği başkan aynı anda Vekiller Heyeti’nin de tabii başkanı olması suretiyle aynı anda hem “Meclis Namına imza koymaya” hem de “Vekiller Heyeti’nin kararlarını onaylamaya yetkilidir” (Parla, 1991: 15). Bir yetkiler yüklenmesi veya Parla’nın ifadesi ile kuvvetler birliğinin “yetki toplulaşması/yüklenmesi” problemi ile nerdeyse bütün siyasal süreçlere üstün geldiği bir yapı doğuran bu durum yasamanın başındaki kişiyi olağan üstü bir yetki ile donatarak korporatist bir kontrolü mümkün kılmaktadır. Parla 1921 Anayasası’ndaki bu korporatist etkiyi, korporatist entelektüel Ziya Gökalp’e de referansla şöyle ele alır:

Mustafa Kemal’in Ziya Gökalp’ten aldığı "tabiatta dahi tevhidi kuvva vardır" (doğada bile kuvvetler birliği vardır) sözündeki güç odağı, burada kurumsal anlamını yitirmiş ve hem Yasama’nın hem Yürütme’nin başı olan kişiye indirgenmiştir. Oysa, böylesi bir ‘şef –[aynı anda] hem devlet başkanı, hem meclis başkanı, hem Yürütme’nin başı– ‘meclis hükümeti’ sistemiyle bağdaşmaz. Bu bakımdan 9. madde ‘şahsa göre yapılmış’ bir madde olarak görülebilir, ama 1921 Anayasası’nın bütününe egemen olan yasamanın üstünlüğü ilkesini zorlasa da tam bozmadığı söylenebilir (Parla, 1991: 14-15).

Hâkim siyasi tarih yazımı içerisinde 1920 yılı ile 1923 yılı arasındaki meclis tartışmalarında Hâkimiyeti Milliye üzerine bir uzlaşma olduğu fikri yerleşmiştir. Buna göre egemenliğin, egemen olarak halktan türediği, halkın genel iradesi olarak kayıtsız şartsız yine halkın bizatihi kendisine ait olduğu konusunda bir tartışmaya mahal yoktur. Ancak az önce belirttiğimiz gibi meclis içerisinde iki ayrı grup iki farklı “Hâkimiyeti Milliye” anlayışına sahiptir. Hâkimiyeti Milliye tartışması üzerinden ise kişi hak ve özgürlükleri ve birey olarak özne ile uyruk olarak özne arasında oldukça nüanslı, nüanslı olduğu kadar da derin ve uzlaşmaz bir çatışma yürütülür. İlk Hâkimiyeti Milliye, ulusal egemenlik ‘*national sovereignty*’ boyutu

ile bir tür bağımsızlığı, bu bağımsızlıktan türeyen kollektif egemenlik halini imlemektedir (Kansu, 1998: 136-140). Hâkimiyeti Milliye aynı anda içeride ve dışarıda bağımsızlığı (*national sovereignty/independence*) ülke içindeki insanların seçimler yolu ile söz sahibi olduğu, politik aktör olarak kendi çıkarlarını ifade edebildikleri bir demokratik ortamı ve hâkimiyeti kasteder. Yani tek bir kategori olarak 'ulusal egemenlik altında' iki şey kastedilmektedir. İlk boyutu yani ulusal bağımsızlık olarak Hâkimiyeti Milliye'yi savunan taraf Atatürk'ün başında olduğu Kemalist taraftır. Hâkimiyeti Milliye'nin liberaller ve İttihatçılar tarafından kavranan diğer boyutu ise birey olarak *subject* olma haline tekabül etmektedir, bu boyutunu *popular sovereignty* olarak anlamalıyız (Kansu, 1998: 138). Bu kavrayış ayrılığı kanımızca yüzeysel bir şekilde geçilerek, iki farklı tarafın Hâkimiyeti Milliye'den çıkardıkları anlamın farklı olduğu göz ardı ediliyor. Kemalistler bu tartışmanın daha *autarkic* kısmına odaklanarak *national sovereignty* olarak anladıkları ulusal bağımsızlığı ön plana koyarlarken, Hâkimiyeti Milliye'nin diğer boyutunu yok sayma eğilimindeydiler, bu nedenle de korporatist temsil mekanizmasını öneriyorlardı. Daha liberal bir taraftan meseleyi ele alan ikinci grup ise kavramın iki şekilde de anlaşılması gerektiğini söylüyor, asıl ağırlığın *popular sovereignty*'e verilmesinin elzem olduğunu dile getiriyorlardı (Kansu, 1998: 137-140). İkinci grubun ajandasındaki *popular sovereignty* boyutuna yapılan bu vurgu parlamentarist bir temsil sisteminin müdafaası için de çok büyük bir önem teşkil etmektedir. Gerçek Hâkimiyeti Milliye'nin ulusun iradesinin egemen olmasını, bu yüzden de birey iradelerinin siyaset içindeki tercihlerinin temsil edilmesini zaruri görüyor ve ulusal egemenliği bu temelde tanımlıyorlardı (Kansu, 1998). *National sovereignty* savunularında bulunan Kemalistlerin başında iki isim gelmekteydi, bunlardan en önemlisi Mahmut Esat Bozkurt, diğeri de Atatürk idi. Egemen olarak halkın nasıl temsil edileceğine yönelik ilk tasarı, Atatürk, Mahmut Esat Bozkurt, Mazhar Müfit Kansu ve Yunus Nadi Abaloğlu'ndan gelmiştir; öncelikle 13 Eylül 1920'de "Halkçılık Programı" adı altında, literatürde Bolşevik Anayasa'ya benzer bir program olarak anılan, lakin esasında korporatist anayasa taslağının kristalize olduğu bir proje olan bu tasarının sonrasında ise 14 Ekim 1920 tarihinde, egemen olan halkın, yani çok'lüğün (*multitude*) iradesini dışa vurduğu seçimlerde 'Mesleki Temsil'

esaslarına uygun şekilde bir yapılandırmaya gidilmesi önerisinde bulunuldu. Yunus Nadi Abalıoğlu'nun 14 Ekim 1920 günü Anadolu'da Yeni Gün adlı gazetede ve Hâkimiyeti Milliye Gazetesi'nde yazdıkları incelendiğinde, Kemalistlerin bu konuda ne kadar ciddi olduğu anlaşılacaktır (Kansu, 1998). Dönem içinde Mesleki Temsil tartışması özelinde Meslek Dergisi'nde, Anadolu'da Yeni Gün, ğt, Hâkimiyeti Milliyet gibi gazetelerde seriler halinde korporatist temsil savunuları yapılmıştır. Ziya Gökalp, Tekin Alp, Mustafa Kemal Atatürk, Mahmut Esat Bozkurt, Muhittin Birgen, Yunus Nadi Abalıoğlu, Mazhar Müfid Kansu, Celal Nuri İleri, Kr Ali İhsan, Muhiddin Baha Pars, Tevfik Rüştü Aras, Hakkı Behiç Bayi, Yusuf Kemal Tengirşenk, Besim Atalay, Memduh şevket Esendal gibi pek çok isim mesleki temsil tartışmasının odağındadır (Toprak, 1977: 112; Tekeli ve İleri, 2010: 307-311; Kansu, 1998: 141-145; Karaömerlioğlu, 2006: 176-177; eşitli, 1991: 41-47). Mesleki Temsilciler yani korporatistler, klasik parlamentarist rejimlere ve demokrasilere tekinsizlik türettiği için ısınamadığından, bu sistemlerin temsiliyet üzerinde problem yarattığını savunmaktadır. Köklü bir liberalizm eleştirisini içeren mesleki temsil ve korporatif anayasa argümantasyonu, temsil problemini korporatist bir hukukçu olan Carl Schmitt gibi ele alır ve buna kişilerin sahip oldukları haklar temelinde de bir eleştiri getirir. Liberal temsil sistemi ve demokrasi halkın iradesini gerçekten yansıtmadığı ve temsil etmediği için gerçekçi değildir. Ayrıca temsilin kendisi korporatist kuramda oldukça şüpheyle yaklaşılan bir durumu ihtiva eder, milletin iradesi temsil edilmenin ötesindedir ve bu iradeyi temsil edecek bir meclis, hele ki kuvvetler ayrılığı ile iyice gten düşmüşse toplumsal, politik ve iktisadi düzeni tanzim edemeyecektir; böylece sağ ve sol arasındaki bitmek tükenmek bilmez mücadele yüzünden Türkiye uçuruma sürüklenecektir. Halk Hkmeti'nde ve korporatist bir toplumsal düzende temsil, yaşamın ve *hakların kendisinin türediği meslekten* yani çalışmaktan doğmadıkça halk iradesini yansıtamamaktadır. (Toprak, 1980: 46-48; Nadi, 1920; Birgen, 1920a; Birgen 1920b, Birgen, 1920c; Bozkurt 1920a; Bozkurt 1920b; Bozkurt, 1920c; Bozkurt, 1921a; Bozkurt, 1921b; Bozkurt, 1921c).

Bir eleştirel analiz yapılacak olursa mesleki temsil fikri organik toplumun statü temelli eşitsiz toplumsal düzen fikrinden çıkar; mesleki bir tasnifin organizmacı

toplum modelinden türetilerek veri kabul edilmesi söz konusu mesleki sınıflar uyarınca kompartımanlara ayrılmış bir parlamento ikamesini tabii kılmaktadır. Mesleki temsil ikamesi, Avrupa'daki korporatizm tartışmalarından aldığı esinle, işçi işveren ilişkileri arasındaki tezatlığı reddeder. Temsil problemine yönelttiği eleştiriyi ise korporatif mesleki temsil ile kollektivist bir yaklaşımla çözmekte, bireyi sönmülmendirmektedir. Başka bir ifade ile bireylerin özel hakları ve iradeleri ve/veya özel hukuktan doğan muhtelif çatışan iradeleri, ya da çıkarların birbirlerine karşı olduğu bir toplumsal piyasa düzenini ve öznelere birbirleri aleyhine var-olma hali reddedilmektedir. Pratik uygulamada ise mesleki organizasyonlar, diğer adıyla korporasyonlar aracılığı ile gerçekleştirilecek bir temsilde mesleki sınıfların temsilcileri ne üyesi oldukları sınıfı temsil edebilmektedirler, ne de kendi iradi menfaatlerini serbest biçimde ifade edebilirler. Keyfi bir delegasyon sürecinden, korporatist tek parti devletine bağlı bir rejimde mesleki teşekkül yöneticileri devletin kontrol mekanizmalarına her zaman daha bağlı olmuşlardır. Mesleki temsilin kollektivist statü temelli eşitsiz sınıfsızlık idealini, ideal korporatist koşullarda bile gerçekleşmesi pek mümkün görünmez. Ünlü hukukçu Leibholz özel çıkarların eriyerek yok olduğu, bireyin hiçlendiği bir mesleki temsil ütopyasında organik sınıfsız birlik idealinin mümkünlüğünü abesle iştilgal bularak şöyle söylemektedir:

Böyle bir teşekkülde [mesleki teşekküllerden mürekkep bir sistemde] mümkün olması muhtemel yegâne şey, meselâ, işçilerle iş verenlerin yahut müstahsillerle müstehliklerin yekdiğeri ile çarpışan menfaatleri; veyahut bunlar arasındaki tezatlar, şümullü ve vâsi organizasyonlar veya cemiyetler teşkili ile ortadan kaldırılmış buldukları takdirde, bilfarz sanayi, ziraatin, ticaretin ve orta halli sınıfın yekdiğeri zıt menfaatleri arasında siyasî mahiyette olmayan bir anlaşmanın husule gelebilmesi imkânıdır (Leibholz, 1938: 653-654).

Leibholz'un da bahsettiği gibi mesleki temsile dayanan sistemler 1918 yılında ve 1933 yılında Almanya'da veya Fransa'da *Conseil National Économique* örneğinde görüldüğü gibi teorik olarak sakatlığı ve pratik olarak mümkünlük problemiyle karşılaştığı için tatbik edilemezler. Leibholz korporatist bir devlet ve temsil modelini de köklü biçimde eleştirerek korporatif vekiller meclisinden oluşan bir meclisin hakiki bir mesleki parlamento bile sayılamayacağını söylerken, siyasî

hesap verilebilirlik açısından haklı olduğu kadar, korporatist bir meclisin hükümete karşı hiçbir politik ehemmiyetinin olamayacağı argümanıya da çok haklıdır; çünkü bu meclisin üyeleri Türkiye’de 1930’lu yıllarda olduğu gibi, doğrudan parti ya da parti lideri tarafından atanan/delege edilen siyasi kayyumlardan ibaret olup, zaten belirlenmiş ve atanmış olan adayların seçime katılabilmesinden ibaret kalmaktadır. Tayin edilerek seçilen mebusların meslek zümrelerinin kollektif iradelerini dahi temsil edemeyecekleri gayet açıktır (Leibholz, 1938: 654-655).

Kemalizm kelimesini ilk defa 1932 yılında kullanacak olan Bozkurt, Kemalizm’i daha ayrıntılı ve incelikli şekilde sistematikleştirme gayesi ile hareket etmiştir (Halıcı, 2004: 559). Ona göre “Kamalizm”deki millet hâkimiyeti (hâkimiyeti milliye) eski deyimle ve ‘farklı’ olan bir millet hâkimiyetine denk düşmektedir. Millet, bütün olarak hâkimdir, “herhangi bir sınıf değil!” Çünkü “Kamalizm, sınıfı kabul etmez. O yalnız iş bölümünü benimser. Ona [Kamalizme] göre, hayat bir iş bölümüdür”, yani “İşçenlikdir” (Bozkurt, 1935). Korporatist organik toplum tasavvuruna benzer yaklaşımla Atatürk de öykünmektedir:

Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sunuf halinde değil bilakis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesâisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada sami’lerinin [samilerim?] çiftçilerdir, sanatkârlardır [zanaatkârlar], tüccarlardır ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir. Çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların [diğer] hepsine, yekdiğerine ve ameleğe muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir (aktaran İnan, 2018: 68).

Atatürk ve korporatist yeni düzen tasavvurunda bulunan Kemalistler yeni rejimi kuvvetler birliği ilkelerine dayandırmanın mücadelesini veriyor, Ankara’da toplanan Büyük Millet Meclisi’ni kurucu meclis olarak adlandırıyorlardı. Korporatist politik düzen önerileri 1920-1922 arasında o kadar şiddetli bir hale gelir ki Atatürk bizzat kuvvetler birliğinin sınırlılıkları üzerine bir tartışma bile yürütür. Atatürk kuvvetler ayrılığını salık verdiği için Rousseau’yu eleştirir (Tunçay, 2006: 147—50; Köker, 2021a; Toprak, 2021; Köker 2021b; Babanzade, 2014; Şirin, 2022; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İçtima Senesi: 3, Cilt: 21, 15/7/1922: 398; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İçtima Senesi: 2, Cilt: 14,

1/12/1921: 334-340). Mete Tuncay ve Levent Köker Atatürk'ün bu eleştirisini dönem içindeki teorik tartışmaları bilmemesine ve Rousseau ile Montesquieu'yü karıştırmasına yorsa bile, Atatürk Leon Duguit gibi Rousseau'ya da hâkim olduğu, bu düşünürlerin çalışmalarını edindiği ve okuduğu neredeyse kesindir ve Atatürk Rousseau'yu sosyal demokrat olduğu için, kuvvetler birliğini savunurken yürütme gücünün iktidarını ve yetkilerini sınırlandırmaya çalıştığı için eleştirmektedir (Şirin, 2022). 1921 yılında verilen kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı mücadelesinde, Atatürk'ün ilgili konuşmasında uzun sayfalar boyunca görüleceği üzere Kemalistler başta Atatürk olmak üzere bir aksi tesir ve boşunalık tezi inşa ederek meşrutiyetin (1908 Devrimi), açık bir ifade ile liberal bir düzenin başarısızlığını kanıtlama gayesi içerisindedirler (Hirschman, 1991: 11-60). Atatürk bu konuşmasında zaman zaman Rousseau ile Montesquieu'ü birbirine karıştırırsa dahi, ana eleştirisinin hedefini unutmamak gerekir. Atatürk Heyet-i Vekile'nin Salâhiyet ve Vazifesine Dair Kanun Teklifi üzerine yaptığı 1 Aralık 1921 tarihli konuşmada korporatist bir siyasal düzenin ana hatlarını çizer: Tek parti, tek yürütme ve tek kontrol merkezinin silüetinin habercisi olan bu konuşma yasama organının ve parlamenter bir düzenin başarısızlığına işaret eder (Kansu, 1998; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İctima Senesi: 2, Cilt: 14, 1/12/1921: 332-344). Neredeyse epistemolojik bir koyutlamada bulunan Atatürk, tarih boyunca tüm devletlerde yasama organının güçsüz kaldığı, meşrutiyet gibi liberal demokratik ve özgürlükçü heveslerin aksi tesirlere neden olduğu, aksi tesire neden olmadığı durumlarda ise gereksiz, izleksiz, boşuna ve işlevsiz kalarak yürütmenin güdümünde kaldığını savunmaktadır. Atatürk bu tarihsel örnekleri yürütmenin gücünün doğallaştırılmış bir sonucu olarak görürken, tarihsel sürece ve siyasal düzenlerin yapısına oldukça pozitivist bir bağlamdan yaklaşır. Atatürk'e göre "yürütmenin gücü hiçbir anayasa ve parlamentoda hiçbir zaman sınırlanamadıysa onu sırlamak ve sınırlarken daha kötü neticelere sebep olmak niyedir? Hayatın gerçekleri bizatihi bunu emretmektedir" (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İctima Senesi: 2, Cilt: 14, 1/12/1921: 332-344).

Atatürk parlamentoların ve meşrutiyet düzenlerinin hesap verilebilirlik nedeniyle istikrarsızlaşmasına karşı olarak, mesleki temsil düzenini, yani korporatist bir anayasanın kutsayacağı bir korporatif meclis düzeni fikrini 1922 Ocak ayında bir

adım ileri götürerek, genel oy hakkını da sorgulamaya açar fakat bu radikal fikrini bir daha gündeme getirmez ve cepheden bir korporatizm tartışması yürütmez. Bunun nedeni Türkiye'nin içinde bulunduğu durum ve muhalefetin baskısında aranmalıdır. Yine de Atatürk'ün bu korporatist söylemine burada yer vermek zaruridir:

Milletimizin bu günkü idaresi, hakiki mahiyeti ile bir halk idaresidir. Türkiye'deki bu değişiklik şekilde değil, milletimizin zihniyetinde görülmektedir. Emek (meslek) sahibi olmayanlar insandan sayılmamak, hakkı emeğe (mesleğe) dayandırmak asli inancı nazara itibara alındı. Türkiye'nin bu mahiyetini takdir ve tasdik etmek, Türkiye halkının mevcudiyetini, istiklal ve saadetini ciddi olarak arzu etmektir¹⁰ (Atatürk, 1922).

Yeni kurulan Kemalist Rejim'de devletin rolü oldukça açıktır. Fakat devletin mutlak belirleyici olduğu bir rejimde otoriteryen bir devletçiliğin niteliği önem arz etmektedir. Hemen her durumda korporatizm güdümündeki Kemalist politika ve uygulamalar devletçilik başlığı altında değerlendirilerek soğurulmaktadır (Boratav, 2006; Keyder, 1987; Tuncay, 2012; Berberoğlu, 1982; Tekeli & İlkin, 1982; Tunaya, 2016a; Tunaya, 2016b; Tunaya, 2023; Heper, 1988; Heper, 1985, Tekeli ve Şaylan, 1978; İleri, 1994; Koç, 2022; Zürcher, 2020; Karpas, 1959; Karpas, 2004; Saylan & Özdikmenli Çelikoğlu, 2021; Kili, 2011). Bu devletçilik çoğunlukla devlet kapitalizmi, karma ekonomik model ve etatizme benzetilmektedir. Devlet Kapitalizmi esasında ekonomik korporatizmdir fakat asıl karmaşa yaratan durum devletçilik şeklinde Türkçeye çevrilen ve Kemalist modernleşmenin çerçevesini oluşturduğu iddia olunan etatizmdir. Konuya açıklık getirmek gerekirse, etatizm, korporatizme benzemekle beraber korporatizmin daha yumuşak bir hali, kontrolün dozajının az olduğu bir versiyonu olduğunu söyleyebiliriz. Özel teşebbüsün giremediği, güçlü olmadığı alanlarda devletin insiyatif aldığı etatizm, korporatizmde olduğu gibi sektörleri organik

¹⁰ Konuşmanın bütünü hak ve emek-meslek kavramlarının özdeşliğinin kabul edilmesi ve mesleki temsilin önemini vurgulayan bir bağlama sahip. Atatürk'ün bu konuşması bir gün sonra 4 Ocak 1922 Tarihli Hâkimiyeti Milliye Gazetesi'nde de yayımlanmıştır. Atatürk'ü bu konuşmasının farklı transkripsiyonları için bkz. Eyüpoğlu, 1999: 46; Bila, 1979: 42; Arslan, 2002: 109-113; Atatürk, 1952: 26-29; Atatürk, 1922; Atatürk, 2005: 200.

kurumlar vasıtasıyla devlete doğrudan bağlama amacı bulunmaz. Türkiye’de devletçilik dendiğinde, nominal bir çeviri ögesi olarak etatizm akla gelse de bağlamsal açıdan bu korporatist-devletçiliğe, kısaca korporatizme izdüşmekte, etatizm devletçiliğin karşılığı olmamaktadır. Yani *etatizm*deki devletçilik ile korporatist devletçilik kuramsal açıdan farklı olduğu gibi, düşünsel ve tarihsel bağlamları da farklıdır. Bu ayrımı Mahmut Esat Bozkurt’un ve Bozkurt gibi Avrupa’da eğitim almış Kemalistlerin doğrudan yapması fakat akademik yazında bağlamı içerisinde değerlendirilmeyip doğrudan eş anlamlı olarak kullanılması dikkat çekici bir durum. Çünkü Türkiye’de devletçilik tartışılırken argümantasyon çoğunlukla gönendirilmesi ve desteklenmesi gereken alanlarda devletin yapıcı çözümleriyle aksiyon aldığı ve bunun ‘Batı’da da böyle olduğu yönünde görünüyor; fakat esasında devletçilik dendiğinde, Kemalist kadroların kastettikleri devletçilik, kendi tarihsel bağlamları içinde etatizm, ya da ‘etatizmin devletçiliği’ değil korporatist devletçilik ve pozitif anlamda çok daha engin kontrol potansiyeli ve yetkisi ihdas edilmiş bir korporatif düzen, korporatist devlettir. Bozkurt’tan alıntılacak olur isek, Kemalistler ve yeni Tek Parti Rejimi, etatist değildir. Korporatizmin bir tanımını yapan Bozkurt daha Nisan 1923 yılında rejimin biçimsel özellikleri henüz belli değil ve yoğun tartışmalar yürütülürken Yeni Türk Devrimi’nin iktisadi düzenini karma bir sistem üzerine tanımlıyor ancak ana hatlarını da kesin çizgilerle belirliyordu:

Biz iktisat meslekleri [doktrinleri] tarihinde mevcut mekteplerden [ekollerden] hiçbirine mensup değiliz. Ne ‘bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar’ mektebine ne de sosyalist, komünist, etatist veya himaye mekteplerinden değiliz. Bizim de yeni Türkiye’nin yeni iktisadi manasına göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben ‘yeni Türkiye iktisat mektebi’ diyorum. Yukarıda zikrettiğim mekteplerden hiçbirine mensup olmamakla beraber, memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan istifade etmeyi de ihmal eylemeyeceğiz. Yeni Türkiye karma bir iktisat sistemi takip etmelidir. İktisadi teşebbüs kısmen devlet ve kısmen şahsi teşebbüs tarafından üstlenilmelidir. Mesela büyük kredi müesseselerini, sanayi teşebbüslerini vs. devlet idare edecektir. Çünkü memleketimizin iktisadi vaziyeti bunu gerektiriyor (Bozkurt, 2014b: 153-154).

Bozkurt devletçilik biçimlerini ayırırken kuramsal olarak dikkatlidir. Hatta daha 1921 yılında Türkiye-Rusya harici ilişkilerinde Türkiye’nin Sovyetlerle kurduğu ilişkiyi dile getirirken, Rusların da korporatizme yakın olduğu, artık sağa kayarak

devlet sosyalizmi damgası vurulmuş bir devletçiliği tatbik ederek dördüncü yıllarında artık sağa-döndüklerini söylemekte idi (Bozkurt, 2014a: 475).

Bozkurt bu 'yeni' devletçiliğin özgün, iktisat tarihinde ve kuramında görülmemiş ve hiçbirine mensup olmayan bir iktisadi patikada ilerleyeceğini bu patikanın da Türkiye'yi daha önce görülmemiş bir Halk Devleti'ne götüreceğini söylemektedir. İzmir İktisat Kongresi'nde ilk defa dile getirdiği bu Halk Devleti, korporatist biçimde tanımlamaktaydı (İnan, 2018: 77-78). 1930'lu yıllarda Bozkurt'un yaptığı bu kuramsal ayrımın ayırında olan Kemalist özneler ve ayırında olmayan Kemalist özneler de olmuştur. Örneğin yanlış bir biçimde Ahmet Cevat Emre, 1931 yılında yayımlanan resmi aylık aile mecmuası olan Muhit Dergisinde, Tek Parti Rejiminin korporatist yapısını sınıflar üstü bir temsil içerimine dayandırarak korporatist söylemi sürdürmekte fakat etatizm konusunda ise şöyle demektedir:

Son birkaç aylık hadiseleri sentetik bir muhakemeden geçirmek isteyenlerden İzmir nutuklarıyla ikinci bir fırka yaratmak teşebbüsünü tasvip ve teşvik arasında çelişki arayanlar olursa, Kemalizmin iki esaslı karakteri üzerine dikkatlerini çekeriz: Kemalizm demokratik ve etatist'tir [devletçidir]; ve kapanan Serbest Fırka lideri tarihi misyonunu layıkıyla anlamış olsaydı memleketimizde demokratik hayatın normal işlenmesini temine hizmet edebilecekti. Toplumsal sınıflarımızın en büyük ihtiyacı toplumsal-iktisadi teşkilattir. Kemalizmin devletçiliği de bu noktada halkı toplumsal-iktisadi teşkilatla cihazlandırmada görülecektir. Burjuva sınıflarının en kuvvetli toplumsal-iktisadi teşkilatı ticaret odalarıdır ki devletin desteğiyle vücut bulmuş müesseselerdir. Esnaf da orta ve küçük köylü de, amele de bu kuvvette, bu himayeye mazhar teşkilatlara muhtaçtır (Emre, 1931, 1-4).

Etatizm konusunda Bozkurt'un yaptığı kuramsal ayırmada bulunan Zeki Mesut Alsan ise devletçiliği başka tür bir özgün devletçilik olarak ele alarak daha incelikli bir devletçiliğin, bizim açımızdan korporatist devletçiliğin etatizm ile olan farklılığını dile getirmeye çalışmaktadır. Zeki Mesut Alsan Fransa'da eğitim görmüştür; içtimai siyaset ve hukuk alanlarında aldığı eğitim kendisinin analizini Bozkurt'ta olduğu gibi kuramsal açıdan daha incelikli yapmaktadır. Alsan'ın ayrıntılı analizine göre:

...bizim halkçılığımız ile bizim devletçiliğimiz, bunların yabancı lisanlarındaki karşılıkları nazarı itibara alınmak suretiyle izah edilemez. Devletçiliğin Fransızcası 'etatisme'dir. Fakat bizim devletçiliğimiz Fransızların anladıkları ve anlattıkları ve

liberalizmin zıt anlamlısı olarak kabul ettikleri etatisme değildir. Fransa'da ve diğer Avrupa memleketlerinde daha ziyade sosyalizmin diğer bir ifadesi gibi kabul edilen etatizm ferdi hürriyetlerin, ferdi teşebbüslerin düşmanı sayılmaktadır. Oralarda etatizm sınıf mücadelelerinden doğmuş ve yine bir sınıfa hizmet için tasavvur edilmiş iktisadi bir meslektir. Liberal hükümet kapitalizmin hizmetkârı ise etatist hükümet de sosyalizmin destekçisi kabul edilmektedir. Bizde böyle sınıf mücadeleleri, sermaye ve iş kavgaları olmadığı için devletçiliğimiz de Avrupa memleketlerindeki dar manasını taşıyamaz. Bizim devletçiliğimiz hiçbir vakit vatandaş ile devlet arasında bir mücadele tasavvur ederek bu mücadelede devleti tercih ve vatandaş fedâ eden bir mahiyet göstermez. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın devletçilik umdesi milli ideallerimizin gerçekleşmesi uğrunda vasıtaların en kuvvetlisini teşkil etmek itibarıyla her şeyden evvel vatandaşların menfaatini ve yükselmesini hedefler. Bizim devletçiliğimiz şu veya bu sınıfı, şu veya bu zümreyi tercih ve himaye eden devletçilik değildir. Devlet genel menfaatin hamisi olmak itibarıyla onu unutmak isteyen zümrelere veya fertlere meydanı boş bırakmaz. Genel menfaat kadrosu içinde faal olan vatandaştan teşvik ve himaye etmeyi en büyük vazife bilir. Hizmet ederek kazanmak serbesttir. Birçok vatandaşlar zararına olarak iş görmeyi veya fertlerin ataletinden kaynaklanan geriliğe göz yummayı liberalizm kabul etse de, bizim devletçiliğimiz bunu adalet ve ilerleme umdelerine uygun göremez (Alsan, 1932: 1).

Ali Rıza Erem de Kemalist devletçilik ile etatizmin benzeşmediğini tekrar etmekte, bu devletçiliğin ne liberalizm ne sosyalizm ve ne de etatizm teorilerinden devşirme, kapmaca, benzetici (taklitçi) bir devletçilik örneği olduğunu ve Kemalist devletçiliğin prensip olarak "adı 1930'da" takılmış olsa da temelini daha eski bir tarihe "1923'te" atıldığını vurgulamaktadır (Erem, 1935a: 3; Erem, 1935b: 3). Demirhan Fahri Erdem de korporatizm güdümünde bir devletçik olduğunu koşullu olarak kabul ederken konu hakkında şunları söylemektedir:

Devletçi ekonomi politikası, Türk siyasal seçkinlerinin gözünde sosyalizmden de farklıdır. Bu farklılığı Atatürk, 'Medenî Bilgiler' kitabının 'vatandaşa karşı devletin vazifeleri' başlığı altında dile getirmektedir. Burada Atatürk şöyle demektedir: 'Bizim takibini muvafık gördüğümüz 'devletçilik' prensibi, bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden ve hususî ve ferdî, iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan sosyalizm prensibine müstenit kolektivizm, komünizm gibi bir sistem değildir.' Yine Atatürk'ün devletçiliği değerlendirdiği şu sözleri, liberalizmden farklı olduğunu belirttiği devletçiliğin sosyalizmden de ayrı tutulduğunu açıkça ortaya koymaktadır: 'Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi XIX. asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlere alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir' (Erdem, 2007: 244).

Görüldüğü üzere, Kemalizm egemen korporatist ideolojinin etkisiyle ivmelenen bir Korporatist-Kemalizm'dir. Yine bu yıllarda Ziya Gökalp'in korporatist fikriyatının billurlaşmış bir hali olan Türkçülüğün Esasları'nın yayımlandığını ve

rejime entelektüel esini sağladığı unutulmamalıdır. Korporatizmin modern ile anti-moderni, gelenek ve medeniyeti, eski ile yeniyi, sağ ile solu içermeyen ancak tüm bunlara da mesafeli arafta bir ideoloji olarak reaksiyoner-modernist ihtivası Kemalistler için bulunmaz bir alternatif ideoloji gibidir. Sosyalizm ve komünizme düşman, liberal ve parlamentarist taleplere mesafelidir; akabinde karma bir model olarak toplumsal, siyasal, iktisadi alanda 20.yüzyılın kaderini elinde tutan bir ideoloji olarak kendisini sunmaktadır. Dönem içerisinde dolaşımda olan bu tür söylemler, Kemalist kadroların aldığı eğitimlerin korporatizm çağında ve korporatist sosyal bilim çevrelerinde gelişip serpilmesi, Kemalist figürleri korporatizm etkisinde bırakmıştır. Nitekim korporatizmlerde tek bir partinin olması, Göze'nin de gösterdiği gibi fertlerin toplum ve devletin "amacı değil aracı olduğu", hukuki açıdan oldukça otoriter bir rejimi gerekli kılmaktadır. Korporatist bir devlet görüşüne sahip Kemalizm'in de Tek Parti sitemini savunması ve önermesi tesadüf eseri değil bizzat korporatizmin içsel tutarlılığı gereğidir. Bu bir "zorunlu"luk halidir; "Tek Parti ise anti-demokratik, anti-liberal, anti-parlamentarist ve otoriter bir yönetimdir" (Göze, 1968: 33-35).

2.2.1 Korporatist Yeni Düzen

Korporatist Kemalist Tek Parti Dönemi'nde arzulanan ve hayata geçirilen pek çok politika korporatist ideoloji çerçevesinde değerlendirildiğinde tarihsel bağlamını kazanır. 1923 intihapları sonrasında seçilen ve anayasa yapmakla olağan üstü biçimde görevlendirilmiş meclis 1925 yılına gelindiğinde genel seçimler yapılamadan Takrir-i Sükûn Kanunu ve Türkiye'nin doğusunda çıkan isyanlar gerekçe gösterilerek bastırılır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasını takiben 1925-1930 yılları arasında ülke içindeki muhalefet kesin surette bastırılarak kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Söz konusu korporatizmin izlerini Tek Parti Dönemi'nde uygulanan hemen her kanun ve politikada görebiliriz. Bu politikaların ayrıntılarında da korporatizm etkisi ağır şekilde hissedilmektedir. Örneğin kat mülkiyetinin tanınmaması ya da kanunla sıkı şekilde tanımlanmasa da olmasa da ev sahibi olabilmek için evli

olmak ve aile reisi olmak gibi yönetmelik uygulamaları bu kapsamda değerlendirilmelidir. Kaba ve kısa bir sıralama yapacak olursak:

- 1923-İzmir İktisat Kongresi
- 1926-Ceza Kanunu
- 1926-Medeni Kanun
- 1926-Kabotaj Kanunu
- 1927-Ali İktisat Meclisi
- 1927-(1934-35 Değişiklikleri ile)-Teşviki Sanayi Kanunu
- 1930-1580 Sayılı Yeni Belediyeler Kanunu
- 1933-Mevduatı Koruma Kanunu
- 1935-İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği
- 1936-İş Kanunu
- 1936-Türk Bankalar Kanunu
- 1937-Beden Eğitim Kanunu
- 1938-Avukatlar Kanunu
- 1938-Basın Birliği Kanunu
- 1938-Cemiyetler Kanunu
- 1940-Millî Korunma Kanunu
- 1942-Varlık Vergisi
- 1943-Ticaret ve Sanayi Odaları Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu
- 1945-Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Yukarıdaki listeye vergilendirme metotları, doğru bir ifade ile korporatist vergiler de eklenebileceği gibi eğitim politikaları, üniversitelerin korporatist profesörlerle tahkim edilmesi, yol kanunu, 1580 sayılı belediyeler kanunu vd. pek çok uygulama ve politika da korporatizm etkisi altında anlaşılmalıdır (Kırık, 2020: 190-195). Örneğin Türkiye'deki pek çok kanun korporatist hukuki geleneğin etkin olduğu devletlerden alınarak Türkiye'ye uyarlanmıştır (Miller, 2005: 95-107; Miller, 2005: 107-115). Korporatist bir düzen tasavvurunun billurlaştığı anlardan en önemlisi İzmir İktisat Kongresidir. İzmir İktisat Kongresi ise Tek Parti yönetiminin üzerinde yükseldiği korporatist-ekonominin temelini atmıştır. Atatürk kongreyi korporatist bir konuşma ile açar ve Cumhuriyet'in üzerinde yükseleceği iktisadi ilkeler istişare edilmeye başlanır. Daha önce alıntılanan, "Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sunuf halinde değil bilakis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesâîsi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada sami'lerinin [samilerim?] çiftçilerdir, sanatkârlardır [zanaatkârlar], tüccarlardır ve ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir. Çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların [diğer] hepsine, yekdiğerine ve

ameleye muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir” sözleri oldukça belirgin bir korporatizm esinine delil olarak gösterilebilir (İnan, 2018: 68).

İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanır; Lozan görüşmelerine henüz ara verilmiştir ve bir açıdan bir fırsat olarak İktisat Kongresi hemen tertip edilir. Ekonomi Bakanlığı'nın organizasyonu ve daveti ile 1135 delegenin iştirak ettiği İzmir İktisat Kongresi'nde işçiler, patronlar/sanayiciler, tüccarlar ve en önemlisi çiftçiler dört grup halinde temsil edilir. İşçiler ve patronlar ise tek bir grup içinde değerlendirilmiştir (İnan, 1972: 2-12).

Yeni Cumhuriyet'in izleyeceği iktisadi patikayı belirleme amacı taşıyan kongrede belirlenecek iktisadi esaslar farklı sektörlerin gruplarının önerileri olsa dahi tüm grupların onayına tek tek sunulmuştur (Boratav, 2006: 40-43). Tam bağımsız Türkiye'nin temellerinin atıldığı kongrede, dışarıdan gelecek yardımlar ve kapitülasyonlarda tamamen reddedilmiştir; bunun korporatizm açısından önemi ise otarşik bir ekonominin temellerinin atılmasıdır. Bozkurt'un devletçilik konusundaki konuşması kongreye davet edilenlerce şaşkınlık uyandırıcıdır, ancak yine de korporatist devletçilik için önemli bir mihenk taşı olan bu tanımlar yönetici kadrolar ve İktisat Vekâleti tarafından haklı bulunmuş ve kabul edilmiştir. Bozkurt iktisadi tartışmaların ve devletçiliğin cihetine ek olarak bir ahlak tartışması da yürütür.

Kongrede bir temsil sorunu olduğu da açıktır. Örneğin işçilerin temsili ve etkinliği çok az olmuştur. Hâlihazırda “var olmadığı ve zayıf” olduğu iddia edilen işçi sınıfının sosyalist ideolojiye ya da enternasyonal taleplere kapılmaması için peyda olan Umum Amele Birliği'nin kurulmasındaki ideolojik amaç göz önünde bulundurulduğunda, işçilerin neden temsil edilemedikleri açıktır. Makal ise bu olguya koşullar ve şartlar gerekçesiyle yaklaşarak işçilerin hem kongrede hem de iktisat ve siyasal hayatta zayıf olmasını şöyle ifade eder:

Belirli bir nicel büyüklüğe ulaşmamış, toplumsal olarak güçsüz ve örgütlülüğünden tamamıyla uzak bulunan bağımlı çalışanlar kitlesinin taleplerinin Kongreye yeterince yansımaması doğal karşılanmalıdır. Bu Kongrede oluşan genel felsefenin ise liberal bir iktisat düzeni yönünde olduğu söylenebilir. Aslında, bu felsefe Kongrede değil, belirli bir tarihsel geçmiş içerisinde oluşmuştur (Makal, 1999: 211).

Enis Mutlu Atak ise daha ilginç bir duruma değinerek işçileri temsil eden grubun başına Kemalist entelektüellerden figürler atandığını, işçi sınıfını kontrol ederek taleplerini yönlendirecek olan bu figürler arasında Aka Gündüz'ün de bulunduğunu, işçilerin "beynelmilel" istek ve arzularını budama stratejisi olarak Kemalistlerin böyle bir yol izlediğini saptamaktadır (Atak, 2021: 114).

Kongrenin İktisat Vekâleti tarafından organize edilme biçimi de takdire şayandır: İzmir İktisat Kongresi mesleki temsil temelinde düzenlenir (Kuş, 2011: 175-176; Koraltürk, 2009: 37). Çağrılan delegelerin organize edilme biçimi de yine korporatist mesleki temsil yapısına uygun şekildedir. Demirhan Fahri Erdem doktora tezinde Bozkurt'un yoğun etkisinden bahsederken korporasyonların kurulmasının temelini atılmaya çalışıldığını vurgular. Fakat bu vurgu Bozkurt'un tek başına bir belirleyen olduğu ve neredeyse Halk Partisi ve Atatürk'ten bağımsız yönünde sunulur. Makal, Korkut Boratav, İlhan Tekeli ve Ökçün de Bozkurt'u tek belirleyen olarak yinelemektedir (Erdem, 2007: 187-188). Esat Bozkurt'un asıl amacı mesleki temsile uygun biçimde düzenlenmiş bir kongreden ziyade, bunun ötesinde 'korporasyon/lonca'ların sendikalar adı altında tanzim edilmesi ve korporatist bir toplumsal-siyasal-iktisadi örgütlenmenin Türkiye'de inşasına yöneliktir (Makal, 1999: 139-140). Mahmut Esat Bozkurt ise, Anadolu isimli İzmir'de çıkarılan bir gazeteye verdiği demeçte, Kemalistlerin gerçek siyasi taleplerinin ne olduğunu şöyle açıklamaktadır:

...Harpten en yorgun çıkan iktisadiyatımız oldu. İktisadiyat âmillerimiz oldu. Binaenaleyh bu iktisadiyat âmillerini dinlemek istiyoruz. Bakalım ihtiyaçları nedir? Ne istiyorlar? Hükûmetten neler bekliyorlar? Biz de bunları öğrendikten sonra kendilerine tavsiyelerde bulunacağız. Teşebbüs-ü şahsileri ile yapılacak çok şeyler vardır. Faraza, sendikalar, dernekler, klüpler, amele, zürrâ, tacir klüpleri, dernekleri. Bu klüpler, dernekler açıldıktan sonra bunların hepsini bir merkez-i umumiye bağlamak istiyoruz. Bu merkez-i umumi anasır-ı iktisadiyenin ihtiyaçlarını Hükûmete bildirecektir. Bu suretle muhtelif anasır-ı iktisadiyemizi bu teşkilâta doğru götüreceğiz. Biz bu teşkilâtı hayatın yarısı addediyoruz (aktaran Erdem, 2007: 188).

İzmir İktisat Kongresi'nde billurlaşan korporatizmi izleyen ilk uygulama 1924 yılında uygulamaya koyulan Alkol/Müskirat Tekeli'dir. Kansu'ya göre alkol tekeli

içki ve likör endüstrisini, özel olarak da şarap üreten Yunan kökenli Türk vatandaşlarının girişimlerini baltalamıştır (Kansu, 2008: 367-68). Akabinde Kansu korporatizmin kristalleştiği tekelleri analiz ederken istatistiklere dayalı ciddi saptamalar da yapılmaktadır:

Bunu kısa süre içinde başka tekeller de izledi. 1920'lerde şeker, tuz, alkol ve kibrit üretiminde, ithalatında ve satışında da tekeller oluşturulmuştur. Benzin ve tüm petrol ürünleri, spor tabancası fişekleri, mermi kapsülleri ve tabancalar ile endüstriyel patlayıcıların satışı da tekelleştirildi. Öte yandan bunlar, terimin tam anlamıyla 'devlet tekelleri' değildi. Çoğu durumda bu tekellerin münhasır hakları, kurucuları ya Atatürk'e yakın Kemalist milletvekilleri ya da yabancı kapitalistler veya her ikisinin karışımı olan 'özel' şirketlere verildi. Kimi durumlarda ise Atatürk, büyük bir hisseye sahip olduğu Türkiye İş Bankası aracılığıyla bu tekellere bizzat müdahil olmuştur. 1927 yılına gelindiğinde ise, tekellerin olumsuz etkileri tüketicileri sarsan yüksek fiyatlarla kendini göstermiş ve yeni yeni görülmeye başlanan tarımsal canlanmayı tehdit etmeye başlamıştı. Temel tüketim mallarının yanı sıra tuz ve şeker gibi devlet tekelindeki tarımsal girdilerin fiyatları dünya piyasa seviyelerinin çok üzerinde seyrediyordu (...) Bir başka örnek de ardiye hizmetleri için çok yüksek fiyatlar talep eden İstanbul Liman İdaresi Müdürlüğü örneğidir. Denizcilik hatlarının millileştirilmesi, Türk limanları arasındaki yolcu ve mal trafiğinin yanı sıra Türkiye'nin Karadeniz, Ege ve Akdeniz'deki komşularıyla olan trafiğini de etkili bir şekilde baltalamıştır (Kansu, 2008: 368).

İzmir İktisat Kongresi'nde temel alınan sınıfsız toplum ideali ve meslek zümreleri üzerine inşa edilmiş bir korporatist düzen idealinin gözlemlenebileceği bir diğer uygulama/politika ise 25 Haziran 1927'de kabul edilen ve 19 Temmuz 1927'de yürürlüğe konulan Ali İktisat Meclisi'dir (Koraltürk, 1996: 49). Sonrasında kapatılarak Sümerbank'a evrilen Ali İktisat Meclisi'nin korporatist devletçilik açısından başarısız olması, Werner Sombart'ın da öğrencisi olan Vedat Nedim Tör tarafından eleştirilmiştir (Koraltürk, 1996: 55).

Korporatizm etkisinin olduğu kanunlar arasında 1925 Liman Tekeli ve 1926 Kabotaj kanunları da sayılabilir. Kemalistler, ekonomide otarşik bir korporatist düzeni sağlayabilmek adına Türkiye'deki ticaret odalarının hepsini devlete bağlı hale getirirler. Aykut Kansu 1929 Büyük Buhranına da önem atfeder, dünyanın içinde bulunduğu ekonomik bunalım içinde korporatist arzular bir fırsat görmüş, korporatist devletçilik politikalarına daha çok ağırlık verilerek krediler ve para politikaları korporatist esaslar uyarınca düzenlenerek Türk Bankalar Kanunu ile taçlandırılmıştır. 1930'lar boyunca Tek Parti bankaları merkezden katı biçimde

denetleyerek ve tekelleri güçlendirecek kanunlar çıkararak otarşik bir ekonomi-toplum planını uygulamaya almak amacıyla tüm gücüyle çabalar (Kansu, 2001: 261-264; Kansu, 2008: 370-372). İzmir İktisat Kongresi sonrasında kurulan ve başarısız olan Ali İktisat Meclisi'nin yerini Sümerbank alır. Ali İktisat Meclisi ile birlikte çıkan 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu, korporatist bir ekonominin kontrol aracı olarak kullanılmıştır. Bu kanun korporasyonların kurulamaması nedeniyle uygulanamayan bir korporatif düzeni ikame etme stratejisi olarak okunabilir. Başta sanayi sektörlerine belirli şartları sağladıkları ve yıllarca süren bürokratik gecikmelerle işleme alınan Teşvik-i Sanayi Kanunu 1930'ların ortalarına gelindiğinde doğrudan doğruya Sümerbank'a bağlanır. Artık Sümerbank'a organik bağı olmayan sanayi kolları ve işletmeciler, Sümerbank'tan yararlanamayacaklardır. Bu bağlamda kanunun yarattığı ayrıcalıkların kullanımı Sümerbank'ın ikame edilmesi ile sağlanacağından sektörlerin bu kuruma bağlı kalması neredeyse bir zorunluluk haline getirilmiştir.

1930 yılında toplanan, Şevket Süreyya Aydemir ve Vedat Nedim Tör gibi Kemalist entelektüellerinde katıldığı Sanayi Kongresi de bize daha önce bilinmeyen korporatist vergilendirme metotlarının görmek konusunda bir iç görüş kazandıracaktır. Kongrede gümrük tarifeleri, Teşvik-i Sanayi Kanunu, bankacılık ve kredi imkânları meseleleri üzerine büyük cereyanlar kopmuştur (Sanayi Kongresi, 1930). 1930 yılı Sanayi Kongresi'nin üzerinde durduğu pek çok iktisadi konu olmakla birlikte bunlardan en büyüğü vergilendirme metotları üzerinedir. Kemalist rejimin üretim ve üretilen ürünlerin dağıtılmasıyla ilişkili uyguladığı birçok vergi korporatizmle güdülenmiştir. Bu vergiler temel olarak kapitalizmin güçlenmesini ve kitle üretimine geçilmesini engeller niteliktedir. Bu vergiler oktruvo/oktruva, muamale ve duhuliye vergileridir. Kapitalist rekabetin yarattığı kontrolsüzlük ve ahlaki anomiden azade olmak isteyen birçok korporatist rejimde olduğu üzere bu vergiler büyük üreticileri zayıflatıcı, büyük sanayiye yavaşlatıcı ve böylece iş gücü piyasasındaki hareketliliği ve dönüşümü durdurmak için kullanılmıştır. Bir sonuç olarak iş gücü mobilitesinin hızının kesilmesiyle engellenen göç kültürü de akılda tutulabilir. Oktruvo/oktruva ve muamele vergileri doğrudan doğruya üretilen birim ürün üzerinden alınmaktadır. Ayrıca buna ciro vergisi de eklenmiştir. Dokuma sektörünün başını çektiği pek çok sektörde bu

vergilere karşı bir serzeniş ve tepki kongre boyunca hissedilir¹¹. Dokuma sektörü temsilcileri %6 muamele ve %7 ciro vergisinin pek çok sanayiciyi batma noktasına getirdiğini ve rekabeti baltaladığını ifade eder (Sanayi Kongresi, 1930: 17-23). Duhuliyeye vergisi ise modern ulus devletinin bir gereği olan iç pazar bütünlüğünün aksini gösteren bir vergidir. Korporatizmlerde arzu edilen planlı üretim ve planlı tüketim ürünlerin otarşik ekonomik bölgelerle sınırlı tutulmasını gerektirdiğinden Kemalistlerin kullandığı duhuliyeye vergisi hem modern-kapitalist devletin biçimsel özelliklerine aykırıdır, hem de ürün çeşitliliği ve kitlesel üretimi anlamsız kılıcıdır. Bütüncül bir iç pazarı olan bir ekonomide, şehirler arasında gümrük vergisine gerek duyulmaz, ekonomik bütünsellik içinde ürünler ve emek piyasası özgürce hareket eder. Okruvo gibi vergiler feodal durağanlık bağlamının izini taşıyan vergilerdir. Emek gücünü hapseder, bir açıdan da arz fazlasını ve üretim fazlasını engelleyerek işçileşmeyi de kontrol altında tutar. Duhuliyeye ise bunun üretim tarafını vergilendirir. İstanbul'dan veya ülkenin herhangi bir yerinden çıkan bir mal, bir başka şehre (il) ulaştığında belediye tarafından alınan duhuliyeye vergisini, bir gümrük vergisi gibi ödemek durumundadır. Bu da Kemalistlerin uyguladığı korporatist otarşik önemler arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Teşvik-i Sanayi Kanunu ve bankacılık konusunda da kongre korporatist devletçilik ve korporatist kontrol özelinde daha önce rastlanmadık bilgiler içeriyor¹². Öncelikle Sanayi ve Maden Bankası'nın sermayesinin azlığı, bu nedenle kredi olanaklarında işlevsiz kalmasının anlamsızlığı kongrede daimî olarak eleştirilmiştir¹³. Ekonomik sıkıntılara derman olması beklenen diğer bankaların da (yani Emlak, İş, Ziraat Bankaları gibi) sektörlere kredi vermediğinden yakınılır (Sanayi Kongresi, 1930: 22-23). Bu dönemde bankalar

¹¹ Bir başka örnekte muamele ve okruva vergilerinin sanayiyi tahammül edemeyecek surette ezdiği ve vergi nedeniyle Türk sanayicilerinin "hayat memet mücadelesi" yaşadığı söylenmektedir (Sanayi Kongresi, 1930: 72-33 ve 95).

¹² Bir sanayici Teşviki Sanayi Kanunu'nu vergiler nedeniyle yererek şunları söylemektedir: "4-5 senede, 4-5 makine ile başlayan İpek Mensucat Sanayi'nin bu kısa müddet zarfında, bu derece bir terakki ibraz etmesinde ne hükümetin nakdi bir muaveneti ve ne de Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun bir dahli olmuştur. Bu müspet netice bizzat ülkedeki hususi teşebbüs hizmeti ile vücut bulmuştur" (Sanayi Kongresi, 1930: 32-33).

¹³ Bankacılık problemi ile ilgili önemli eleştirilerden biri şöyledir: "Türkiye'deki bankaların hiçbiri sanayi siyaseti takip etmemektedir. Hiçbir milli sanayi inkişafına zahir olmuyor (...) Binaenaleyh memlekette sanayii erbabına bazı müşkül ve geçici zamanlarında, onların ellerinden tutabilecek tek bir banka mevcut değildir demiş olmakla hakikati itiraf etmiş oluruz zannındayız" (Sanayi Kongresi, 1930: 70-71).

tarafından büyük sanayi sektörlerine hiç kredi verilmediği verilen kredilerin “küçük bir tüccar” kadar ya da daha az ve yüksek faizli krediler olduğu anlaşılıyor (Sanayi Kongresi, 1930: 22-23 ve 69). Sanayileşme ile kurulan gerilimli ilişki ticaret merkezleri olan şehirlerdeki ticaret odalarının kapatılması ile de görünürlük kazanmaktadır. Örneğin, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, İstanbul Türkiye’deki en büyük sanayi merkezi olduğu halde ne İstanbul’a ne de Türkiye’deki diğer milli sanayi unsurlarına hiçbir destekte bulunmamaktadır (Sanayi Kongresi, 1930: 87-89).

Korporatizm sanayileşme ile sorunlu bir ilişki kurar, reaksiyoner-modernist bir yaklaşım geliştirerek devlet kontrolü vasıtası ile sanayileşmeyi katı kontrollere bağlamaktadır (Herf, 1984). Kemalizm de benzer bir reaksiyon göstermiştir. Bankaların sanayi sektörlerine destek vermemesi, ticaret odalarının kapatılması iktisadi kontrolün aracı olarak belirli vergi formlarının kullanılması ve tüm bu politikaların güçlenmeye çalışan büyük sanayi üretimini zapturapt altına almaya çalışması korporatist anti-kapitalist ideoloji uyarıncadır. Bu durum aynı zamanda sanayi şehirlerine ve metropollere karşı duyulan korporatist tepkiden ve dönüşüm karşıtlığından da kaynaklanmaktadır (Nadi, 1944).

Üzerinde durulması gereken bir diğer sorun ise Kemalizm tarafından daimi bir kerteriz noktası olarak alınması gereken, bütün olarak değerlendirilen toplumsal-siyasal-iktisadi hayatta tümel olduğu varsayılmış, korporatist ideolojiler tarafından daimi olarak öykünülen bir genel “ahlak/ahlakilik” sorunudur. Korporatizmde ahlakın ne olduğunun ölçütü veya epistemolojik koyutlamaları rasyonel bir aklın ürünü değil, bunun yerine anti-rasyonalist ve anti-aydınlanmacı bir akıl yürütmenin sonucudur. Özellikle korporatizm etkisindeki Kemalistler ve ‘Batılı’ korporatist ideologlar bir kıstas olarak ahlakın, özdeş olan siyasal ve ekonomik hayata uygulan(a)maması sebebiyle problemlerin baş gösterdiğini düşünüyorlardı. Korporatist vergiler, korporasyonlar, mesleki zümreleri ve sanayi sektörlerini tek bir elden yönetecek meclisler, bankacılık kontrolleri, sendika kontrolleri gibi iktisadi önemler ahlaki problemlere sebebiyet verecek kapitalist düzeni dizginlemek içindir. Bu ahlak ya da ahlaklılık kavramları pek çok alana uygulanılmaya çalışılmıştır. Meslek ahlakı, iş ahlakı gibi alanlarda Almanya ve İtalya’da yoğun biçimde tartışılmış, değer yaratan iş ile anomi ve ahlaksızlık

yaratan iş biçimleri korporatistler tarafından birbirinden ayrılmıştır. Korporatistlere göre rantiyerliğe, vurgunculuğa, spekülörlüğe, faize, paradan para kazanan sermayedarlara, çalışmadan oturduğu yerden kira ve sömürü yolu ile birikim elde edenlere çanak tutan liberal kapitalizm bir iktisadi ve politik anominin sonucunda ortaya çıkmıştır; buna karşı durulmalıdır. Bu durum ayrıca artık-değer, değişim değeri gibi kapitalist sistemin ürettiği kötülüklerin de kaynağıdır (Toprak, 1995: 20-22; Toprak, 1980). Atak'ın saptaması bu durumu tam olarak açıklamaktadır. Toplumsal ahlak ile mesleki ahlak özdeşleştirilmiştir. Çöküş döneminde devleti ve milleti kurtarmanın, milli mücadele döneminde de yeni ve ahlaklı bir ulus inşa etmenin yegâne yolu ekonomik ve siyasi düzeni, mesleki ahlakın oluşacağı ve köşe bucak yayılacağı meslek zümreleri üzerine inşa etmekten geçmektedir (Gökalp, 2010: 91- 97; Atak, 2021: 104). Çünkü korporasyon özün açığa çıkacağı, gerçek 'temsilin' zuhur edeceği, mesleki vicdanın müstahkem duvarları içinde anomi yaşamayan, kapitalizm tarafından atomize edilemeyecek bir siyasi düzenin anahtarıdır (Gökalp, 1977: 54-66; Atak, 2021: 104). Benzer ahlakilik söylemlerinde görebileceğimiz gibi konut ve mekân tartışmaları üzerinden gözlemlenebilir.

2.3. KORPORATİST BİR HUKUKÇU: LEON DUGUIT'İN ETKİSİ

Berrin Koyuncu Lorasdağı'nın işaret ettiği üzere Leon Duguit'in *Hukuk-i Esasiyye* başlıklı anayasa kitabı (1923,) Osmanlı ve Cumhuriyet anayasa tartışmalarını ve genel olarak hukuk anlayışını etkilemiş, Atatürk tarafından da çok yoğun bir ilgi görmüştür (Lorasdağı, 2020: 393-394). Toprağın ifadesiyle ise "solcu" Leon Duguit dönem içinde Bozkurt ve Fındıkoğlu başta olmak üzere pek çok Kemalist figür üzerinde etkili olduğu gibi Atatürk'ün düşüncesinin odağında yer alır. Duguit'in kitaplarının Türkiye'deki korporatistlerin her daim ilgisini çektiğini söyleyebiliriz

Leon Duguit'in eserleri Osmanlı'daki korporatist figürlerin ve '1923 Devrimi' sonrasında Türk anayasacılarının takip ettiği eserler arasında olmuştur (Toprak, 2012: 185). Daha 1910 yılında, Mehmet Münir Ertegün, Duguit'in *Fransa'da*

Hürriyet-i Matbuat ve Matbuat Nizamnameleri kitabını çevirir. Keza 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi de Leon Duguit'in görüşlerinden faydalanarak kodifiye edilir.

Cumhuriyet'in ilanını takiben Duguit'in anayasa hukuku kitabı Türkçeye kazandırılır. Çeviriyi Fransa'da Toulon Üniversitesinde doktora eğitimi alan Menemenlizade Edhem Bey Büyük Millet Meclisi'nin talebi üzerine yapmış, *Hukuk-i Esasiyye* başlığıyla iki cilt olmak üzere 1923 ve 1924 yıllarında dilimize kazandırmıştır (Toprak, 2016: 172; Toprak, 2020: 239). İsmail Hakkı Bey de yine 1924 yılında Duguit'in Colombia Üniversitesi'nde verdiği Devlet, Özgürlük ve Egemenlik konulu konferansları ve dersleri *Hâkimiyet ve Hürriyet* başlığı ile Türkçeye çevirir (Toprak, 2016: 172). Duguit'in kitapları Mülkiye'de uzun yıllar okutulmuştur. Üniversitede verilen derslerde kullanılan temel materyaller, örneğin Celaleddin Arif Bey ve Babanzade İsmail Hakkı Bey'in kitaplarının referans noktası da yine Duguit'in hukuk teorileridir. Birçok aydınının kitabı Leon Duguit etkisi altında yazılmıştır (Toprak, 2016: 1964).

Babanzade İsmail Hakkı Bey'in kitaplarında ve çevrilerinde seçme ve seçilme hakkı kadınlar için de erkekler için de bir haktan öte vazife idi. Ethem Menemencioğlu'nun *Cemiyet, Hukuk ve Devlet Nazariyeleri* adlı Leon Duguit çevirisi de unutulmamalıdır. 1930'lu yıllarda sürekli dolaşımda olan ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi korporatist profesörlerce el üstünde tutulan Duguit uzun yıllar etkisini sürdürmüştür. Zafer Toprak bu eserleri Atatürk'ün özel olarak okuduğunu ve özel bir ehemmiyet verdiğini aktarır. Duguit Medeni Kanun'un tatbiki konusunda Kemalist kadrolara verdiği ilham bizzat Atatürk'ün üzerinde hak ve hürriyetler konusunda yoğunlaşır, Atatürk özel olarak Leon Duguit'i okumakta, tartışmakta, hukuki düzen tasavvurunda esin bulmaktadır (Toprak, 2016: 172-174). Atatürk'ün anayasacılık ve hukuk konusunda başvuru kaynağı olan Leon Duguit, özellikle medeni kanun konusunda ayrı bir öneme sahiptir (Toprak, 2016: 170-175). Atatürk manevi kızı Afet İnan ile sık sık Duguit üzerine mülakatlar yapar ve medeni kanunun ana hatlarını çizmiştir. Zafer Toprak'a göre, Afet İnan'ın 1930'lu yıllarda verdiği pek çok demeç, İnan'ın Atatürk ile yaptığı mülakatlar Duguit'ten alıntılar barındırmaktadır. İnan'ın 1930 yılında Türk Ocağı'nda yaptığı kişi hak ve hürriyetleriyle öznelerin devlete ve topluma karşı vazifelerini

betimlediği konuşma, Toprak'a göre doğrudan 1923 ve 1924 yıllarında Babanzade İsmail Hakkı Bey'in yaptığı çevirilerden ve Atatürk ile yapılan istişarelerden sentezlenmiştir (Toprak, 2016: 173). Afet İnan'ın yaptığı konuşmanın ana hatlarını Atatürk'ün oluşturduğu, verdiği direktiflerle konuşmanın ana çerçevesini belirlediğini yine Toprak'ın verdiği bilgilerden öğreniyoruz (Toprak, 2020: 240).

Korporatist anayasa, solidarizm ve mesleki temsil tartışmalarında Atatürk Duguit'ten ilham almaktaydı (Toprak, 2016: 415-416). Bunun ötesinde Toprak'a göre, Kemalist Hukuk Devrimi'nin temel başvuru kaynağı Leon Duguit'tir (Toprak, 2016: 449). Zafer Toprak Atatürk'ün Duguit'in eserlerine olan ilgisini ve aldığı ilhamı ispatlamak için önemli bir olay aktarmaktadır: Millî Mücadele'nin henüz bittiği bir zamanda, Atatürk bir gece Ethem Menemencioğlu'na bir atlı gönderi ve Leon Duguit'in iki cilt olan eserini ister; kitaplar geldikten sonra Atatürk bu iki cildi ayrıntıları ile okur ve inceler (Toprak, 2016: 416). Atatürk, Leon Duguit'in anayasacılık kitaplarının orijinal Fransızca nüshalarının ve Türkçe çevirilerinin hepsini toplamıştır, kütüphanesine Duguit'in anayasacılık ile ilgili 5 kitabını eklemiştir, bunları özel olarak sık sık çalışmıştır (Toprak, 2020: 241; Toprak, 2020: 279). Atatürk'ün Ekim 1927 yılında verdiği Nutuk'unda Kemalist figürler açıkça Leon Duguit etkisi gördüklerini söylüyor, düşünsel bağlantıya işaret ediyorlardı. Bu iki yönden ilginç bir durum. Dönemi içinde Kemalistlerin Atatürk ve Duguit arasında kurdukları bağlantı Atatürk ile Duguit arasındaki fikri ilişkiyi göstermekten öte, esasında, bu bölümde saptamak istediğimiz üzere Kemalist kadroların, dönem içerisindeki önemli bürokratlar ve figürlerin Duguit'ten yoğun biçimde etkilendiğinde bir göstergesidir. Bir örnek verecek olursak, Saffettin Pınar'ın Yücel Dergisi'nde kaleme aldığı "Atatürk ve Realist Devlet Nazariyesi" makalesi doğrudan Duguit'in metninin başlığına gönderme taşır:

Atatürk'ün 1927'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde söylediği bu tarihi sözlerin bugün beynelmilel ilim hayatında büyük bir kıymeti haiz olacağına işaret etmek isterim. Zira bu asrın üzerinde büyük münakaşalar koparmış meşhur bir nazariye gene bu asırda yaşamış en büyük ve en pratik bir devlet adamı tarafından teyit ediliyor. Bir nazariyenin hakikate tevafuku bakımından cihan muvacehesinde bundan daha itminan verici tecrübe ve teminat olabilir mi? Leon Duguit ölmeden bu teyidi işitmiş olsaydı, muhakkak ki hayatının en büyük gurur ve şuurunu duyacaktı.

Atatürk'ün bu sözleri Duguit için dikilen edebi bir abide olarak kalacaktır (aktaran Toprak, 2016: 416).

Zafer Toprak, Atatürk ve Duguit ilişkisini analiz ederken ilginç bir meseleden de söz etmektedir. Toprak'a göre Atatürk, Üçüncü Cumhuriyet'ten aldığı büyük esinde kesinlikle Rousseau'dan etkilenmiştir, fakat Leon Duguit'in devlet kuramına daha yakın konumlanmaktadır (Toprak, 2016: 418-419; Toprak, 2020: 282-284). Bu saptama hatalı olabilir. Duguit'in devlet ve devletin egemenliğine yönelttiği köklü eleştiri, Atatürk tarafından biliniyorsa kabul edilebilir türden değildir. Duguit devletin egemenliğini yok sayan bir hukuk sosyolojisi kuramsallaştırarak, devletin tüzel kişiliğini/*personalitesini* pratik koşullara bağlayarak herhangi bir tüzel kişilik/*personalite* ile eş düzeyde kabul etmekteydi. Willoughby'un çalışmasında gösterdiği üzere, Duguit devlete karşı fragmente yapıların tüzel kişiliklerini devletle eşit düzeyde görerek daha sonra siyasal plüralizm olarak bildiğimiz akımın ortaya çıkmasına neden olacaktır (Willoughby, 1930: 385-410; Willoughby, 1930: 427-457; Allen, 1927: 341-342). Dolayısıyla Atatürk'ün Duguit'ten yana ağır basan tercihi, objektif hukuk, hukuk sosyolojisi kuramları ve anayasacılık bağlamından kaynaklanması daha olası görünüyor. Nitekim Atatürk'ün bireysel hakları kabul etmeyen, buna bağlı olarak da mesleki temsil ile genel oy hakkını ilga eden fikirleri, doğuştan gelen kişi hak ve ödevleri yerine vazifeleri-ödevleri ön plana çıkaran fikirleri buna delil olarak gösterilebilir. Toprağın öne sürdüğü gibi Atatürk'ün Duguit'ten etkilendiği açıktır (Toprak, 2020: 281). Duguit temsil sürecinde bireyleri irade sahibi ve kamusal özne olarak görmediği için, seçmenlerin iradeleri yerine toplumun total iradesinden bahseder, dolayısıyla bireylerin oy kullanma hakkından çok (ki bu kadınların seçme ve seçilme hakkı içinde geçerlidir) objektif ve fonksiyonel bir kaide olarak 'vazifelendirilmişlik'ten söz etmektedir. Seçmenler toplumun iradesini zuhur ettirme vazifesine yazgılı olarak, memur konumundadırlar. Korporatizm açısından ise Duguit'in kuramı ve Kemalistlerin mesleki temsil projeleri, toplumu oluşturan bireyler arasında ancak 'bazılarının', bu durumda meslek sahiplerinin oy kullanma vazifelerini yerine getirmelerini salık verir. Toplumdaki tüm bireyler değil, meslek sahibi olanlar, topluma katkı sağlayanlar, seçme vazifesine memur

edilmişlerdir. Atatürk'ün kaleme aldığı Medeni Bilgiler adlı eserde Duguit'in bu fikirlerini bulmak mümkündür, bu fikirler aynı anda Durkheim ve Gökalp'in de savunduğu egemen korporatist ideolojinin ekseninde oluşmuş fikirlerdir. Nitekim Atatürk'ün yaptığı tanımlarda hak ve vazife terimleri birbirleri yerine kullanılır (İnan, 2010: 18). Fakat burada çok daha önemli olan durum Duguit çok uzun yıllar boyunca Türk Kamu Hukuku'nun önemli bir belirleyeni olması, üniversitelerdeki hukuk eğitiminde önemli başvuru kaynakları arasında bulunmasıdır (Yeğengil, 1938; Toprak, 2016: 420; Toprak, 2020: 281; Akbay, 1951; Abadan, 1952; Güriz, 1985).

Leon Duguit'in yarattığı ideolojik etki anayasacılık konusunda olduğu gibi, rejimin genel hukuk anlayışını da etkilemiş görünüyor. Özellikle korporatist mülkiyetin tanımına denk düşmeyen, kapitalist mülkiyet biçimleri devlet tarafından tanımlanmadan bırakılmıştır. Bu safhada Duguit'in kim olduğu¹⁴ ve ideolojik pozisyonu iyi tahlil edilmelidir:

Bazı düşünürler, korporatif temsil sisteminin tatbiki sonucunda, aile teşekküllerinin ve aile menfaatlerinin Devlet teşkilâtı içinde temsil edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Diğer bazı düşünürler, korporatif temsil sisteminin tatbik edilmesi ile, meslek teşekküllerinin Devlet teşkilâtı içinde temsil edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Diğer bazı düşünürler ise, ilk iki sistemi birleştirerek, korporatif temsil sisteminin tatbik edilmesi ile, aile teşekküllerinin, meslek teşekküllerinin ve bunların dışında kalan diğer sosyal teşekküllerin Devlet teşkilâtı içinde temsil edilmesini savunmuşlardır (Göze, 1968: 41).

¹⁴ Leon Duguit 1859 yılında Fransa'da, Libourne kentine bağlı Giorne kasabasında doğdu. Doktorasını bir taşra üniversitesi olan Bordeaux Üniversitesinde 1882 yılında bitirerek doktor derecesini aldı. Yine 1882 yılında doçentlik sınavını kazandı. 1883'te Caen Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde çalışmaya başladı. 1886'da Bordeaux'taki Hukuk Fakültesine geri dönen (dönmek zorunda kaldığı yönünde dedikodular da vardır) Duguit, 1892'de artık Anayasa Hukuk Profesörü olmuştu. 1901 yılında Hukuk Fakültesi Dekan Yardımcılığı görevini, 1919'da ise Dekanlık görevini ifa etti. Duguit'in Amerika ziyareti 1920 yılına denk gelmektedir. Bu sürede Duguit pek çok ülkeyi dolaşan Duguit misafir profesör olarak New York-Colombia Üniversitesinde 5 yıl ders verdikten sonra, 1925 yılında Kahire'ye gitmiş, orada Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kurucu Dekanı olarak görev yapmıştır. Mısırdaki çok kalmayan Duguit tekrar Fransa'ya döner. Légion d'Honneur madalyasına layık görülen Duguit 1928 yılı aralık ayında Bordeaux'da hayatını kaybeder (Mirow, 2019: 359-360; Weisz, 2009: 96). Kitapları, 1908'de Osmanlıcaya akabinde 1923-1924 yıllarında modern Türkçeye, 1909'da Rusçaya, 1919'da İspanyolcaya, 1923-1924 yıllarında Yunancaya, 1919'da ise İngilizceye (Laski tarafından) çevrilmiş ve korporatist rejimlere esin kaynağı olmuştur (Fouillee, A., Charmont, J., Duguit, L., Demogue, R., 1916: 82-96; Mirow, 2019: 360; Kansu, 1998). Duguit yaşadığı dönemde Fransa'da solidarist korporatizmi benimsemiştir (Landauer, 1983: 76-79; Hayward 1960a: 21-32; Hayward, 1960b: 186-198).

Ayferi Göze'nin ifade ettiği şekli ile Duguit son kategoriye dâhil olan korporatist bir düşünürdür. Leon Duguit idare hukuku, anayasa hukuku konularında üniversitede ders vermiş, bu konularda önemli kitaplar yazmıştır¹⁵. Kendisi anayasacılık özelinde kamu hukukunu korporatizm ekseninde ele almıştır (Kansu, 1998: 147-149). Duguit hayatının bir bölümünde Durkheim ile aynı üniversitede çalışmıştır. Durkheimden ve Durkheim'in korporatist toplum anlayışından¹⁶ çok etkilenen Duguit, hukuk sosyolojisinin, sosyolojik hukuk sistematığının kurucusu olmuş; aynı zamanda da sosyolojik pozitivizmin savunucuları arasında önemli bir konum elde etmiştir (Türközer, 1996: 3-4; İlikçi, 2001). Kamu hukuku alanında Duguit hukuki konuları sosyolojik boyutu ile ele alır. Kendisinin hukuki meselelerde ve sorunlardaki tavrının radikal biçimde sosyolojik olduğunu söyleyebiliriz (Türközer, 1996: 2-3). Duguit'in hukuk sosyolojisi ve objektif hukuk kuralları hem gerçekçi hem de toplumsaldır (Fouillee, A., Charmont, J., Duguit, L., Demogue, R., 1916: 251-523). Bu açıdan da korporatist epistemolojinin eşliğini bizim için aralar. Objektif hukuk gerçekçidir; çünkü ilk elden gözlemlenen ve kanıtlanan toplumsal işlev olgusuna dayanır. Toplumsaldır; çünkü toplumsal yaşamın temellerine dayanmaktadır¹⁷ (Türkbağ, 2001). Duguit'e göre dünyayı gözleme yöntemi mutlak olarak toplumsal olayları odak noktasına alan bir yöntem olmalıdır. Aksi takdirde objektif yargılara ulaşmak imkânsızdır. Toplumsal olaylar, öznelere tekil eylemlerinden çıkan kolektif birer deneyimdir fakat bireysel olandan farklıdır. Duguit bundan radikal biçimde korporatist bir koyutlamayı türetmektedir. Buna göre toplumsal olaylar ve edimler bireysel olandan farklıdır. Birey, bireysel olaylar, bireysel edimler ancak ve ancak kişi tekil ve yalıtık olarak hayatını sürdürüyorsa varlığından söz edilebilir. Fakat toplum vardır. Verili bir toplumda artık tikel bireysel edim ve

¹⁵ Leon Duguit'in başlıca kitapları kronolojik olarak şunlardır: *Devlet, Objektif Hukuk ve Pozitif Hukuk*-1901 (L'Etat, le droit objectif et la loi positive); *Devlet, Yönetenler ve Aktörler*-1903 (L'Etat les gouvernants et les agents); *Anayasa Hukuku İncelemeleri*-1911 (Traite de Droit constitutionnel); *Kamu Hukukunun Dönüşümü*-1913 (Les transformations du droit public); *Egemenlik ve Özgürlük*-1922 (Souveraineté et liberté); *Kamu Hukuku Dersleri*-1926 (Leçons de droit public général faites a la Faculté de droit de l'Université égyptienne pendant les mois de janvier, février et mars 1926). Bunlardan başka Duguit'in pek çok makalesi mevcuttur.

¹⁶ Duguit'in korporatizmi ve Durkheim'den etkilenmesi de elbette tesadüf değildir; Giddens'ında gösterdiği gibi "Durkheim'in devletin genel çerçevesi içinde mesleki birliklerin yeniden canlandırılmasına yönelik önerileri, radikal sosyalistlerin dayanışmacılığıyla ve daha geniş anlamda Fransız siyaset teorisi tarihinde sosyalizmle iç içe geçen korporatizm gelenekleriyle kesin yakınlıklara sahiptir" (Giddens, 1986: 20).

¹⁷ 1920'li yıllarda yazılmış bir makalede Duguit'in takındığı bu kuramsal tavra *nominalist* yakıştırmaları yapılır (Wilde, 1920: 352).

olaylardan söz etmek mümkün değildir, çünkü Duguit açısından toplum içerisindeki çokluk tek bir organizma oluşturmuştur. Duguit'in akıl yürütmesine göre toplum var ise, bireysel edimlerden söz edemeyiz. Her şey toplumsaldır ve insan toplumsal bir varlık olarak diğer insanlarla olan, o insanların da başka insanlarla olan bağından ayrı düşünülemez (Duguit, 1954: 10-13). Duguit'in toplumsal olay ve edimden neyi anladığı dikkat çekicidir. Kendisinin, toplumsal edim-olay-fenomen olarak adlandırdığı şeyler toplumsal kuralları merkezine almaktadır. Toplumsal dayanışmanın anahtarı olarak işbirliğini kuvvetlendiren şey toplumsal davranış kurallarıdır (Türközer, 1996: 147-149). Duguit mantık yürütmesini doğal sonuçlarına ulaştırarak, toplumsal kuralları dayanışmanın zorunlu sonuçları olarak kabul etmiştir.

Korporatist bir düşünür olarak Duguit, Durkheim'in'da etkisiyle insan eyleminin değerini (buna haklar da eklenebilir, yani insan hakkının değeri) toplumsal dayanışmaya, bu dayanışmanın kendisini bir mutlak amaç olarak ele alarak, dayanışma amacına hizmet ettiği oranda değerli veya değersiz olarak ölçmektedir (Türközer, 1996: 145-148). Benzer şekilde hakların değeri de toplumun varlığı için kullanıldıkları ölçüde değerli, kullanılmadıkları ölçüde değersizdir. Çünkü toplumu doğal olarak oluşturan tek bir pozitif kanun, doğal yasa, olgu vardır: Toplumu yaratan organik dayanışma ve uyumdur. Duguit'in kuramında belirttiği gibi toplumsal kurallar dayanışmaya uygun davranma "zorunluluğu" bilincine karşılık gelmektedir (Wilde, 1920: 353-354).

2.3.1. Duguit'in Korporatizmi

Duguit tüm korporatist düşünürler gibi anti-liberal, anti-parlamentarist, anti-bireyci anti-sosyalist, anti-komünisttir. Fakat aşırı devletçiliğe karşıdır. Leon Duguit'in korporatist hukuk teorisi özellikle iki savaş arası dönemde etkili olmuştur¹⁸. Bu etki Türkiye'de özellikle hissedilmektedir. Korporatist düşünürlerin çoğunda

¹⁸ Duguit etkisi politik plüralizme kaynak sağladığı gibi Sovyet hukukçularını ve Doğu Marxismini de etkilemiştir (Schlesinger, 1949: 147-148; Jaworskyj, 1967: 209-212; Head, 2008: 133); ayrıca 1925 tarihli Şili anayasasında, 1936 yılında yapılan Kolombiya anayasasında, Arjantin'de 1949 yılında yapılan anayasada Leon Duguit'in hukuk ve anayasa teorisi önemli bir belirleyendir (Partalçı, 2022: 285).

gözlemlenebildiği üzere, Duguit'te çağına ve kapitalist dönüşüme nefret ile bakıyordu. Fakat dönüşümün yaşanmış olması olgusu onu modern kapitalizm ile sürüşmeli ve çelişkili bir uzlaşmaya sürüklüyordu. Duguit demokrasinin, İngiliz geleneği olarak gördüğü liberal parlamentarizmin ve liberal kapitalizmin yarattığı ekonomik ve sosyal bunalımdan şikâyetçiydi. Duguit yirminci yüzyılı diğer korporatistlerle benzer şekilde yorumlamaktadır. Toplumsal hayat ve devlet kapitalizm ve parlamentarizm tarafından sıkıştırılırken, özneler anarşi ve kaos içinde atomik bireylere dönüşüyor toplumsal dayanışma ve işbirliği bozuluyordu. Duguit'in hukuk sosyolojisi kuramı ve objektif hukuk önermesinin politik bağlamı, yukarıda bahsedilen türden bir reaksiyonerliği içinde barındırmaktadır. Duguit'in devleti dayanışmacı ilkeleri takip etmelidir (Hayward, 1960b: 192-194). Bu korporatist devlet doğası gereği, kamusal olanı özel olana öncelemelidir; katı şekilde sosyo-ekonomik politikalar uygulamalıdır ve tüm bunları toplumsal iş birliğini odağına koyarak yapmalıdır.

Duguit için toplumsal dayanışma tüm normların belirleyicisi olarak tüm yasal hükümlerin kaynağını teşkil eder. İnsanlar bu hakikati, yani objektif ilkenin nesnel doğasının tüm toplumsal dayanışma ve iş birliği biçimlerinin özünde yattığını kabul etseler, Duguit'e göre korporatist ütopya gerçekleşmiş olacaktır (Hayward, 1960b: 187-193). Bu ütopya toplumunun müesses nizamı statü temellidir; Duguit toplumsal düzenin doğal olarak her bir zümreye ve gruba toplumsal organik iş birliği içerisinde işlevsel bir rol yüklediğine inanır. Dolayısıyla toplumda eşitsizlikler görünmesi doğaldır, toplumun varlık ilkelerinde eşitsizlik mevcuttur ve bu eşitsizlikler fonksiyon ile meşrulaştırılmıştır.

Durkheim'den etkilenmiş olsa bile, Duguit'te dayanışma ve işbirliği arasındaki bağlantı çok daha korporatist bir mahiyettedir. Durkheim için toplumsal hayatın etik temelleri dayanışma fikri çerçevesindeki iş birliğini mümkün kılar. Fakat Leon Duguit, iş birliğini objektif bir zorunluluk olarak görmektedir. Objektif zorunluluk olan işbirliği ödev kavramı ile içeriklendirilmiştir. Duguit'in korporatizminde öznelerin bilinci toplumsal yaşam tarafından öznelere dışarıdan etkiyle oluşmaktadır. Kişi olma hakkı, doğal hak teorilerindeki gibi etik açıdan bir kurgu değildir. Bir kişi toplum içinde organik bir fonksiyonu görüyorsa, bu kişi öznedir. Birey olmak vatandaş olmak ödev-vazife ile ilgilidir. Bireyler haklarını kullanırken,

bunu çevresi ile ilişkisi bağlamında kullanılmalıdır. Kişi hakları çevreden bağımsız değil, iş bölümü ve toplumsal organizasyonla birlikte algılanmalıdır. Dolayısıyla birey toplumsal bütün tarafından belirlenendir (Fouillee, A., Charmont, J., Duguit, L., Demogue, R., 1916: 273-284).

Durkheim yapısal olarak toplumsal analiz ederken iş bölümünü tikel öznelerin iradelerinden ayrı, bağımsız bir süreç olarak ele alır. Toplumsal hayatın gereksinimleri ile zuhur eden ihtiyaçlar mekanik bir şekilde, insanların çeşitli görevler üstlenmeleri ve uzmanlaşmalarına neden olur. Tüm bunlar da dayanışmaya yol açmaktadır (Işıқтаç ve Koloş: 325). Durkheim'a göre çağdaş toplumlarda dayanışmayı sağlayan şey bu ahlaki gerçekliktir (Durkheim, 1995: 8-10; Durkheim, 1964: 11-13). Toplum bireylerin sayısal toplamının ötesinde, bireyleri içermeyen ama tek tek bireylerin toplamını aşan, üstün ve özgül niteliklere sahiptir (Durkheim, 1995: 10-12). Duguit'te ise öznelerin iradelerinden söz edilirken onları tikel olarak ele almak yerine ait oldukları toplulukları birer tikel entite olarak ele alma eğilimi görürüz. Duguit daha çok bireylerin nesnel iradeleri yerine, nesnel mikro grup iradelerini ön plana koymuştur.

2.3.2. Toplumsal Hakikat Objektif Hukuk

Objektif Hukuk bir grubun üyelerinin büyük bir kısmının, iktidardakiler tarafından düzenli olarak uygulanmasını meşru olarak kabul ettiği bir hukuk normundan, sosyal bir normlar toplamından ibaretir. Bir hukuk kuralı, insanların büyük bir kısmının vicdanı, bu yaptırımını toplumsal dayanışmanın sürdürülmesi için gerekli olarak arzuluyor ve talep ediyorsa ortaya çıkar¹⁹. Dolayısıyla, Duguit'e göre hukuk normları kitle vicdanının kendiliğinden bir ürünüdür. Yalnızca nesnel hukuk kuralları (ki bunlar yalnızca "hukuk normları" olarak adlandırılır) kendi başlarına zorunlu bir güce ve geçerliliğe sahiptir. Öte yandan, pozitif hukuk kuralları²⁰

¹⁹ Duguit'in hukuk sosyolojisine göre objektif hukuk hiçbir şekilde egemen bir iradenin ürünü değildir; hukuk nesnelir. Duguit'in tezi tam olarak şudur: 'Bireyin ve devletin üzerinde, yönetenlerin ve yönetilenlerin üzerinde [tüm bunları aşan] bir hukuk kuralı vardır; bu kural hem biri [devlet] hem de diğeri [birey] için geçerlidir; ve eğer devletin [salt] egemenliği diye bir şey varsa [ki yoktur], bu egemenlik hukuksal olarak, [objektif] hukuk kuralı tarafından sınırlandırılmıştır (Wilde, 1920: 353).

²⁰ Duguit ayrıca pozitif hukuk ile objektif hukuk arasında da bir ayırım yapmaktadır. Buna göre inşacı-kurucu (*constructive*) hukuk kuralları insanlar tarafından bilinçli olarak oluşturulur, fakat "hukuk normları" bundan

(temelde yasa olarak adlandırdığımız şey) kendi başlarına bağlayıcı değildir, ancak nesnel bir hukuk kuralını onayladıkları takdirde ve dolayısıyla sadece bu nedenle bağlayıcıdır.

Korporatist dünya görüşünün teklifi toplumsalın içindeki çokluktan türetmesi gibi, Duguit de objektif hukuku türetmiştir. Ona göre “Objektif Hukuk” dışında bir şey yoktur²¹. Korporatizmin parlamenter demokrasi, parlamentarizm temsil sisteminin karşısında nesnel bir argüman olarak sunulan objektif hukuktan türeyen mesleki temsil önermesinin yanı sıra, aynı zamanda kişi hak ve hürriyetleri karşısında öne sürülen argümantasyon buradan doğar. Objektif hukuk dışında bir şeyin bulunmaması, sübjektif hukuka yer bırakmaz; sübjektif hukuk, Duguit’e göre metafizik saçmalıklardan ibaret bir hayaldir, gerçek değildir. Salt soyutlama ve rasyonalizmle ulaşılmış bir rüyadan ibarettir. Duguit özel hukukun bu kategoriye girmesi imasında da bulunur (Duguit, 1954: 21-23). Duguit’e göre hukuk ancak ve ancak toplumsal niteliğe sahiptir, bu niteliğiyle de sadece toplumsal dayanışma üzerinden temellenebilir. Dolayısıyla, örneğin “adalet” kavramı gibi evrensel-tümel bir kavram olamaz, evrensel bir adalet kuralından, yasasından, kanunundan bahsedilemez; “adalet” toplumsal dayanışma bilinci üzerine kurulmuş kabuller ne ise ona verdiğimiz, pratik şekilde toplum menfaati amacına faydası dokunacak her şeydir (Türközer, 1996: 188-192).

Bu noktada Duguit’in mesleki temsil savunucusu olduğunu hatırlatmak gerekir. Toplumsal dayanışmanın anahtarı çalışmak, toplumsal işbirliği için meslek sahibi olmak olduğuna göre; haklar ancak dayanışma ve işbirliği ile açığa çıktığına göre, Duguit’in mesleki temsil sonucuna ulaşması hali hazırda kaçınılmazdır. İnsanlar

oldukça farklıdır. Pozitif hukuk devlet veya kamu gücü tarafından konulan, uygulanan ve yürürlüğe konulan hukuk kuralları pozitif hukuk kurallarıdır. Duguit’in tanımında hukuk kuralı, verili bir toplumun yaşamının mevcut ve değişen koşullarından türetilen, gözlem ve rasyonel analiz yoluyla belirlenen, toplumun tüm üyelerine belirli eylemleri emreden ve başka eylemleri yasaklayan kuraldır. Bu şekilde bakıldığında, nesnel/objektif hukuk toplumsal olgulara zorunlu olarak bağlanır (Duguit, 1917: 73-76; Duguit, 1920: 818-823; Duguit, 1921a: 22; Duguit, 1921b; Duguit, 1921c: 244-249; Srinivasan, 1939). Bu kuramsal yaklaşıma göre bir yasa nesnel bir hukuk kuralı tarafından desteklenmediğinde geçersizdir, zorunlu bir gücü yoktur ve vatandaşlar ya da mahkemeler üzerinde hukuki olarak bağlayıcı değildir (Allen, 1927: 337; Wilde, 1924: 79; Vogt, 2009: 186-188).

²¹ Duguit’te objektif hukuk doğal bir dayatma ya da hakikat gibidir. Hakikatten kaçılmayacağı gibi toplumsal hayatın içindeki bireyler ve gruplar da ondan kaçamaz. Dolayısıyla objektif hukuku kabul etmek dışında bir seçenekleri yoktur. Nihai uygulanması gereken olarak Objektif Hukuk, Duguit’de korporatist ideolojinin son raddesine varmış hali gibidir. Toplumsal faydayı ve toplumun ortak çıkarlarını güvence altına almak, kendinden bir amaç olarak elde edebilmek için toplumda yaşayan herkes tarafından benimsenmek zorundadır (Menemencioğlu, 1939: 1-4).

haklarını kazanmaz, ödevlerini yerine getirerek hak ederler (Elbow, 1966: 117-118).

Hukuk anlayışı ve hukuk teorisinin bu safhasında Duguit, Türkiye’de 1960 darbesi sonrasındaki anayasacılık faaliyetlerinde ve elbette günümüzde de ağırlığı olan fakat özellikle 1920-1950 yılları arasında yoğun şekilde etkilenilen ‘ödev(ler)’, kavramını öne sürecektir. Duguit şu soru ile hareket etmiştir: Subjektif haklar, liberal haklar, insan hakları yoksa o halde tüm bunlar yerine ne vardır? Duguit yanıtında objektif hukukun doğal ve mantıksal sonucu olarak gördüğü ödev(ler) olduğunu söyler. Toplumsal yaşamdan bireysel hakları çıkarmak abesle iştigaldir; çünkü yaşamın kendisinden, hayatın pozitif gerçekliğinden bireysel haklar değil bireysel “ödevler ve vazifeler” türetilir. Atatürk’ün yazmış olduğu Medeni Bilgiler’de sık sık aynı argümanlara rastlarız, örneğin Afet İnan ve Recep Peker’in yazdığı söylenen fakat Atatürk’ün kaleme aldığı kitaplarda ikinci ciltte²², intihap yani seçme-oy kullanma bir hak değil bir ödev kategorisinde korporatizm bağlamı içerisine oturtulmuştur.

Ödev(ler) haklardan farklı olarak toplumsal dayanışma içinde bireylerden yerine getirmeleri beklenen ve gereken, dayanışmanın zorunlu kıldığı davranışlardır (Işıқтаç ve Koloş, 2022: 96; Türközer, 1996: 203-206). Duguit hukuku ve hukuk kurallarını büyük bir indirgemecilikle tek bir fonksiyona indirgemıştır. Hukukun tek işlevi onun toplumsal bir araç olarak kullanılmasında yatar. Konuyu yine toplumun organik dayanışması eksininde değerlendiren Duguit, bu toplumsal işlev dışında hukuka herhangi bir amaçlılık ya da fonksiyon yüklemeyi (Gurvitch, 1951). Örneğin, özgürlük(ler) kendi başlarına mümkün değildir ve varlığından bahsedilemez²³. Kişi ancak “çalışarak, toplum için çalışarak” toplumsal içerisindeki ödev ve vazifelerini yerine getirerek özgür olabilir. Duguit’te özgürlük toplumsal yükümlülüklerden ya da ödevlerden ayrı düşünülemez. Eşitlik mümkün değildir. Eşitsizlik, adeta kabul etmekten başka çaremizin olmadığı sosyolojik bir

²² Medeni Bilgiler kitabı Afet İnan ve Recep Peker’in ismiyle çıkmış olmasına rağmen, Atatürk’ün yazdığı ve düzenlediği kitaplar olduğunu Ayşe Afet İnan’ın kendisinden öğreniyoruz (İnan, 2010).

²³ Özneler özne olma hallerinden doğan evrensel bir öznellik-kendilik mülkiyetine sahip olmadıklarından; korporatist mülkiyet biçimindeki toplumsallık ve toplumsal işlev/fonksiyon kutsaması altında asla özgürlüklerini kullanamazlar. Özgürlük yeniden tanımlanarak “ortak iyi” için çalışılarak elde edilen ve ancak bu yolla açığa çıkan bir zorunlu ödev özgürlüğü gibi tanımlanmıştır (Güriz, 1969: 308-310). Korporatizmin salık verdiği şekli ile tüm bireyler-özneler özü bozulmamış toplum içerisindeki yerini, vazifelerini bilen ve ortak fayda-iyi için var olarak, özne vazifesini yerine getirerek olarak var olabilir.

objektif-hukuk yasasıdır (Güriz, 1969: 308-310). Dayanışma hukuku, kişi hak ve hürriyetlerini galebe çalmakla kalmaz toplumsal dayanışma ayrı bir kategori olarak devletin yasalarına da galebe çalmaktadır²⁴.

2.3.3. Anti-Parlamentarizm ve Sendikalizm

Leon Duguit, meclislerde siyasi partiler içinde ve etrafında toplanan fertlerin temsil olunmasıyla o toplumun sosyal yapısı hakkında gerçek bir fikir edinmenin imkânsız olduğunu, ancak menfaat ve iş birliği esasına dayanan sosyal teşekküllerin meclislerde temsil edilmesi ile, toplumun sosyal yapısının gerçek yüzünün ortaya çıkabileceğini belirtmiştir (Göze, 1968: 64). Parlamentarizm temsil sisteminin çürümüşlüğü olarak gördüğü anayasal düzeni tashih etmek gayreti içinde olan Duguit, buna karşı korporatist/korporatif bir temsil mekanizması önerir (Laborde, 1996: 238). Liberal parlamentarizm sınıf çatışmasını tetiklediği gibi parlamentolara anarşistleri, proleterleri, komünistleri doldurmaktadır (Laborde, 1996: 236). Bu akıl yürütme neredeyse aynı sözlerle Kemalistlerce, örneğin Recep Peker tarafından da ifade edilir (Peker, 1935a: 15-28; Peker, 1935b: 1). Toplumsal işlev temelli hiyerarşik bir temsil sistemi, yani mesleki temsil sistemi parlamenter demokrasinin aşırılıklarını törpüleyeceği gibi, klasik liberal temsil sisteminin işlevsizliğine ve çürümüşlüğüne karşı verilmiş en iyi ve en korporatist bir yanıt olacaktır (Laborde, 1996: 239, Elbow, 1966: 117-118).

Duguit'in işlevsel, yani mesleki temsiline göre ferdi ya da sınıf çıkarlarının peşinde koşarak toplumsal düzeni çürütme potansiyeli taşıyan bireyler ya da sınıflar sendikalar aracılığıyla devletin kontrolünde baskılanmalıdır; böylece devlet korporatist asimilasyon yoluyla sınıf savaşımının amaçsız enerjisini yeniden

²⁴ Devlet, Duguit için soyutlanmış ve rasyonalize olmuş impersonal (kişilik dışı) bir kategori değil; toplumsal gerçekliğin objektif ve pozitif bir ürünüdür (Günel, 1964: 284-286). Duguit'de devlet yalnızca ortak fayda ve dayanışmayı zenginleştirecek ya da kuvvetlendirecek kamu hizmeti veren bir sistem olarak anlaşılmalıdır. Devlet olarak adlandırılan yapı dayanışma üzerinde yükselen ve bu dayanışmanın zorunlu sonuçlarından birisidir (Günel, 1964: 287-290). Devletin ihdas ettiği ya da kodifiye ettiği her hukuk kuralları yasal/kanuni değildir, objektif hukuka uyduğu ölçüde kanuni olabilir. Bir yasa, hak, edim ya da hukuki tezahür en büyük toplumsal iyi ve fayda olan toplumsal gerçeklik içerisindeki dayanışma olgusuna hizmet ettiği ölçüde hukuka uygundur (Yörükoğlu, 1998: 87-89).

döverecek ortak fayda lehinde kullanabilecektir (Laborde, 1996: 239-243). Duguit, en azından alt meclisin seçimi için genel oy ilkesini tamamen reddedememiştir. Ancak ikinci meclis, yani meslek gruplarından oluşan parlamento, dolaylı genel oyla seçilecek ve belirli öznelerin birden fazla kez oy kullanabildiği ve başka öznelerin oy kullanmadığı 'çoğul oyla' değiştirilecektir. Çokluğun her şeye kadir gücünü etkisiz hale getirmeyi amaçlayan böylesi bir "gerçek" ya da "organik" demokrasi, aslında bir demokrasi değildir; ancak Duguit ulusun "gerçek yaşamını" temsil eden ekonomik ve sosyal grupların temsilini güvence altına almak adına mesleki temsilde direktmektedir (Laborde, 1996: 239-40). Çünkü mesleki temsil devlet otoritesini sağlamanın tek ve nihai yoludur.

Duguit, Landauer'in açıkladığı şekli ile korporatist bir sendikalizmi²⁵ savunmaktadır (Landauer, 1983: 39-44 ve 76-80). Hayward'ın çalışmasında gösterdikleri ışığında, Duguit'in eleştirilerinin hedefini korporatist bir akıl yürütme ile sendikalara ve sendikalizme yönlendirmiş görünüyor²⁶. Sendikalizmin korporatist bir yorumunu geliştiren Duguit, belki de sırf bu yüzden hatalı bir şekilde solculukla ilişkilendirilmiştir (Toprak, 2016: 420; Göze, 1968: 64). Bu yanlış ilişkilendirmenin sağlamlasını veren Hayward, çalışmasında Duguit'in sendika hareketlerini, 20.yy. başı toplumları için en hayati örgütlenme olarak gördüğünü göstermektedir. Fakat Duguitin sendika referansı korporatist bir bağlamdadır. Duguit'in anladığı şekli ile sendikacılık, organik uyumun sınıfsal çıkarları bastırdığı, bir ülkedeki organik yekpareliği garanti altına alan bir korporatist örgütlenme olduğu için makbuldür (Hayward, 1960b: 186-187). Duguit'in korporatist sendikalizminde, sendikalara zorunlu katılım, anti-bireyci bir eriyik özne anlayışı, toplumsal eşitsizliklerin sendika/meslek teşekkülleri içinde meşrulaştırılması, temsilin meslek teşekkülü vasıtasıyla sağlanması vardır. Tüm bunlar ortak menfaati savunan organik bir bütün olan korporatif sendika varlığı ile

²⁵ Sendikalizm toplumun tekil, gönüllü, rekabetçi olmayan, hiyerarşik olarak sıralanmamış birimler (syndicats) etrafında örgütlenmesini ve devletin müdahalesi olmaksızın kendi değerlerini özerk bir şekilde tahsis etmesini öngören bir ideolojidir. Dönemin Fransız siyasi düşüncesinde sendikalist teori Georges Sorel, Edouard Berth ve Maxime Leroy gibi devlet karşıtı neo-Proudhoncular tarafından geliştirilmiştir.

²⁶ Duguit sendikaların devlet içinde söz sahibi olması gerektiğine inanıyordu. "Bireylerin sayısal çoğunluğunun egemenliği" sorununun, toplumsal gerçeğe aykırı olduğu gerekçesiyle reddeden Duguit, daimî olarak meslekî temsili savunmuştur. Örneğin 1908'de, partilerin orantılı temsiline yanı sıra, çıkarların mesleki temsiline, yani sendika korporasyonlarıyla örgütlenmiş çeşitli sosyal sınıfların temsiline ve bir sendikalar federasyonunun/korporasyonun örgütlenmesinin gerektiğini ifade ediyordu (Elbow, 1966: 117-118).

temellendirilir. Bu açıdan Duguit korporatist ideoloji aracılığı ile sendikaları yeniden tanımlar. Sınıfsal sürtüşmeleri körükleme tehlikesi olan sendikaları, mesleki teşkilatlar olan loncalar²⁷ gibi yeniden-bağlamlaştıran Duguit, sendikaların grev hakkını korporatist objektif hukuka, toplumun nesnel yasalarına ve en önemlisi toplumsal dayanışmaya aykırı bularak reddetmektedir. Grev bir hak değildir! Grev kollektif bilince ve toplum menfaatine karşı işlenmiş bir suçtur çünkü dayanışmanın objektif yasalarını ihlal eder (Laborde, 1996: 239-240). Sınıf savaşımını ve farklı sınıfsal çıkarların varlığını savunan her türden düşünce, ideoloji, öğretisi Duguit için tiksindiricidir. Duguit lonca ve meslek teşkilatlarının ikamesi olarak düşündüğü sendikaların sınıf savaşımını tedavi edeceğine dair manik bir inanç geliştirmiştir (Laborde, 1996: 239). "İşçi ve işveren sendikalarının şehirlerdeki küçük sanayici ve tüccar teşekküllerinin, tarım sendikalarının sosyal gücün birer unsuru" olduklarına inanan Duguit, bu teşekküllere devlet teşkilâtı içinde de yer verilmesi gerektiğini, ancak bu şekilde siyasî yapının sosyal yapıya intibak edebileceğini" savunuyordu (Göze, 1968: 64). Mesleki örgütler olarak sendikaların devlet tarafından içerimlenmesini savunan Duguit, mesleki tabakaların korporatist hiyerarşi içinde devlet ve ortak *iyi* için çalışmasıyla toplumsal dayanışmanın güçleneceğine inanmaktadır (Adams, 1942: 185-187). Devlet sendikalar aracılığı ile olabildiğince fazla toplumsal grubu/tabakayı içermeli ve yine mesleki örgütler vasıtasıyla bir toplumsal alışım, korporatist asimilasyon uygulamalıdır. Böylece sınıf çatışımı sona erecektir (Laborde, 1996: 239-243). Diğer bir ifade ile korporatist devletin mesleki teşekküller üzerinden toplumu yekpare bir asimilasyona tabi tutması başarılı olmazsa, sınıf ayrımları belirginleşecek, devleti zor ve işlemez bir durumda bırakacaktır.

²⁷ Fransız korporatistleri ve reaksiyoner düşünürleri Fransız Devrimi'nin sorumlusu olarak öncelikle XVI. Louis sonra da XV. Louis'i görmektedir. Benzer bir argümanı Mahmut Esat Bozkurt da Türkiye özelinde kurar. Le Play, De Bonald ve Leon Duguit gibi isimler 1789'daki devrimin esas nedenini, Lonca teşkilatlarının merkezi feodalite tarafından kapatılması olarak görüyordu (Kansu, 2009a: 158-162; Kansu, 1998). Meslek örgütlerinin ortadan kalkmasıyla Fransa ve Osmanlı toplumsal çözünmenin önünde duran son kaleyi de yıkılmış oldu. Bu korporatist itkiyle Duguit loncaların, yani meslek teşkilatlarının 1789 sonrasında da kapalı kalmasını her fırsatta şiddetle eleştirmiştir (Hayward, 1960b: 184-187).

2.3.4. Mülkiyet Vazifesi: Korporatist Mülkiyet

Korporatizm tartışmalarında kilit meselelerden bir diğeri ise korporatist düşüncenin anti-kapitalist olup olmadığıdır. Özel mülkiyete (hatta kimi örneklerde söylemsel olarak özel teşebbüse) verdiği önem ve mülkiyeti koruma konusunda geliştirmeye çalıştığı mekanizmalar, korporatizmin anti-liberal yanının aslında anti-kapitalist yönüne ağır bastığının, hatta korporatist ideolojinin kapitalizm ile çok sıkı bir ilişki içinde olduğu düşüncesini kuvvetlendirmiştir (Özta, 2007: 518 ve 527). Fakat esasında bu kabul hatalı veya eksiktir. Korporatistlerin cepheden mülkiyete karşı olmamalarının esas nedeni, mülkiyetin (*property*) Lockçu ya da liberal bir manada değer katılarak (*improvement*) elde edilmesi gibi bir mülkiyet teorisinden türemez. Burada mülkiyetin ayırt edici bir formuna göndermede bulunmaktadır. Korporatist mülkiyetteki *property*, feodal dönemdeki mutlak mülkiyet olarak (*absolute property*) *dominiuma* denk düşmektedir ve bu açıdan da toprağa dair olan ya da toprak mülkiyetinden ve el emeğinden türeyen bir mülkiyet çeşidi olarak anlaşılmalıdır. Toprak mülkiyeti, özel olarak da küçük toprak mülkiyeti kastedilirken bir yandan da komünütaryen yaşamın temelini teşkil eden toprak temelli karasal hâkimiyet alanını da ifade etmektedir. Fakat korporatizm üzerine yapılan çalışmalarda mülkiyet kavramının korporatist ideoloji de ayrılmış olduğu tam ifade edilmez. Kapitalizm öncesinde politik ve ekonomik alanların özdeştiği bir düzene gönderme taşıyan bu bağlam, Fransız korporatistleri örneğinde parlömenliklerin *dominium*larını merkezi feodaliteye karşı savunmaktadır. Bu örnek modern dönemde ise, parçalı küçük köylü toprağı ya da memurin kooperatiflerinde memurlara sunulan *siedlunglar* üzerinden işlemektedir.

Bu çerçevede korporatist ideolojinin emeğin ve sermayenin rolüne ve etkinlik alanlarının genişliğine dair tasavvuruna yakından bakmak önem taşımaktadır. Özel mülkiyeti, “doğal hukukun dokunulamaz bir unsuru” olarak kabul eden korporatist ideolojide, kapitalist ekonomi içerisinde yoksullaşan ve toplumdaki yabancılaşma sürecine giren emek unsurlarına karşı beslenen duygularda bir korku atmosferi hâkimdir (Özta, 2007: 527).

Burada “Doğal Hukuk” ile kast olunanın Wood’un gösterdiği üzere eşitsizlikleri eşitmiş gibi davranmaktan peyda olan bir eşitsizlik durumunun giderilmesi için kuramsallaştırılan, Roma’daki patrici sınıfının, yani senatörlerin doğal hukuku olduğunu, korporatizmin haklar konusunu arkaik bir bağlamda ele aldığını akılda tutmak gerekir (Wood, 2011: 94 ve 109-114). Statü temelli eşitsizlikleri meşrulaştıran doğal hukukun bu bağlamı, Duguit’de objektif hukuk ile birebir örtüşmektedir (Wood, 2011: 109-114). İlkinde, yani doğal hukukta, evrensel yasanın bağlamı toplumsal eşitsizliklerin kabulü, dolayısıyla doğal yasa uyarınca öncelenmiş bir *physis*’ten hareket etmekte, bu açıdan da dayanak noktasını toplumsal düzenden almaktadır (Wood, 2011: 54 ve 143). Antikitedeki toplumsal eşitsizliklerin, örneğin köle ve insan arasındaki ayrımın doğal yasa uyarınca soyutlanması ile elde edilen toplumsal kurallar, esasında soyutlanmış toplumsal kanunlardır (Wood, 2011: 109-114; Wood, 2011: 143-145; Wood, 2011: 209-215). Eşitsizlikleri doğallaştıran doğal yasa veya doğal hukuk zamanla doğuştan gelen haklar eksenine kayarak daha liberal bir açıdan kuramsallaştırılmaya başlamıştır. *Physis*’i ifade eden doğal yasa ile Duguit’in objektif hukuk kuramı aynı toplumsal amacı gütmektedir. Objektif hukukta da gösterildiği gibi benzer bir akıl yürütme soyutlamaya gerek duyulmadan öylece doğallaştırılır. Doğal hukuku bağlamından kopartarak tartışmak hem korporatist mülkiyeti anlamamızı zorlaştıracaktır²⁸ hem de modern evrensel hukuk ile karıştırılmasına neden olarak korporatist ideolojinin mülkiyeti kabul etme gerekçesini ıskalayacaktır. Çünkü korporatist subjektif haklar bulunmadığından evrensel bir mülkiyet tanımı da korporatistlerce kabul edilmez.

Duguit, devlete ya da hukuka ilahi ya da yarı-ilahi veya mistik olarak aşkın bir karakter atfeden tüm teorileri reddetmektedir. Bu reddin yanı sıra, doğal veya öznel/sübjektif hakları, yani özgün ve değişmez kaynağını bireyde bulan ve bu nedenle siyasi veya hukuki otoritenin meşru alanına veya kapsamına sınırlar koyan hakları sisteminden dışlamaktadır (Willoughby, 1930: 386; Alvarez et al., 1918: 69). Bireysel insanın öznel/sübjektif haklarının inkâr edilmesiyle, bireyci hukuk sistemlerinin de temeli yok edilir. Bu nedenle Duguit’e göre geçerli bir

²⁸ Duguit’in karşı çıktığı “Doğal Haklar” ile bölümün başında bahsettiğimiz Doğal Hukukun farklı bağlamlara sahip olduğun tekrar hatırlatalım.

hukuk felsefesi inşa edilecekse, aşkın ve sübjektif bireyci fikirleri ortadan kaldırması anlamında bu dünyaya dair ve objektif bir inşa olmalıdır. (Willoughby, 1930: 387). Duguit, insanların içinde yaşadıkları sosyal grubun dayanışmasından genel bir hukuk kuralı çıkarır. Duguit'e göre, toplum içinde yaşayan insan/birey haklara sahiptir; ancak bu haklar bir insan olarak sahip olduğu ayrıcalıklar (doğuştan gelen haklar) değildir; bu haklar görevlere özdeştir ve bireyin toplumsal bir varlık olarak yerine getirmesi gereken toplumsal bir görevi olduğu ve bunu yerine getirme hakkına sahip olması gerektiği için sahip olduğu güçlerdir (Willoughby, 1930: 406-407). Fransa'da çoğu Durkheimci, Duguit gibi kişisel hak ve hukuku gereksiz görmektedir, dolayısıyla Duguit bu konuda yalnız değildir (Voght, 2009: 187).

Bireysel haklar mülkiyet haklarından yalıtık şekilde düşünülemediği için, Duguit en önemli meseleyi odak noktasına alarak mülkiyet hakkı ve onun formlarını tartışmaya açmaktadır. Mülkiyeti korporatist mülkiyet teorisinin taşıyıcısı olan klasik feodal mülkiyet formunun reaksiyoner-modernist bir yorumuna indirger. Reaksiyoner-modernist bir önermeyle feodalizmin aristokratik mülkiyet tanımına yakın, *leisure* getirisi olan bir mutlak-objektif mülkiyet (*absolute property*) tanımı yaparak adeta *dominium* tipi mülkiyeti modernize etmiş; ama bu formun toprak ile kurduğu klasik ilişkiden de bir türlü kopamamıştır. Mülkiyeti doğal bir şekilde oluşması beklenen dayanışma dinamiklerinin, yine doğal olan toplumsal çıktısı gibi sunmaktadır. En önemlisi söz konusu reaksiyoner-modernist tavır şu anlayışta billurlaşmaktadır. "Mülkiyet hakkı", bir olgu olarak belirli bir ekonomik varsılığa erişmiş bireylerin veya ailelerin, toplumsal dayanışma ve uyum tarafından kendilerine (doğal ve zorunlu olarak) yüklenmiş toplumsal ödevlerini yerine getirebilme imkânı ve özgürlüğü anlamına gelir. Bu 'özgürlük' toplumsal iyi için öznelerin içine hapsediği bir 'dirayet' ve 'toplum için eyleme' özgürlüğüdür. Bu açıdan da ilginç bir şekilde zorunlu, onto-politik açıdan bireyleri kendi varlığına karşı zor kullandıran bir özgürlük türüdür (Üskül, 2004: 789-793). Açığa çıkmasının koşulu, doğuştan değil toplumsal ödevi yerine getirerek ve toplumla eriyikleşerek, insanın kendisini imha etmesi ile mümkün olur.

Korporatist mülkiyet biçimi, Duguit'in açıkladığı şekli ile sosyal fonksiyon gören ve dayanışmanın pekiştireci olan bir çimento vazifesi görmesi beklenen bir biçimselliktir. Bu açıdan mekâna dair örtük önermeleri olduğu da söylenebilir. Duguit'in mülkiyet anlayışı bu bağlamda değerlendirildiğinde, oldukça aristokratik, feodal mülkiyet formlarından etkilenmiş bir mülkiyet biçimini çağrıştırmaktadır. Apartman, banka, fabrika ve kapitalist mülkiyet ve birikim biçimleri toplumsal dayanışmanın kolonlarını dinamitlediği için bizatihi toplumun aleyhine mülkiyet formlarıdır. Bunlar ya devlet tarafından yutulup işletilir ya da kaldırılarak daha uygun (anti-kapitalist) formlar bulunmalıdır. Duguit'e göre özel mülkiyet işlevsel, topluma dair olan, ahlaki bir meseledir. Klasik liberal mülkiyet biçiminden farklıdır. Özel mülkiyet, kolay kazanç, rantiyerlik, faizcilik yapılarak elde edilen bir biçim değildir (Williamson, 1989: 26). Toprağa, aile kurumuna, toplum menfaatine dair korporatist bir içeriklendirme ile çevrilidir. Dolayısıyla Duguit ve Duguit'ten önce Atak'ın tezinde aktarmış olduğu korporatist ideologlar, özel mülkiyetin ancak alın teri, el emeği²⁹ ile kazanılması halinde bir hak olabileceği, bu hakkın ahlaki ve siyasi meşruiyetini ancak bu şekilde kazanabileceğini savunmaktadır (Atak, 2021: 18-19).

Duguit'in hakların kaynağına karşı bu yaklaşımı ne modern ne de cepheden anti-modern bir yaklaşımdır. Bu reaksiyoner-modernist bir hukuk anlayışıdır ve modern olarak kastedilen şeyin bağlamı organik dayanışma ve geleneksellikte doldurularak *modernlik* konservesine konulmuş gibidir. Bu durum mülkiyet konusundaki katı kapitalizm ve liberalizm düşmanlığında daha iyi ayyuka çıkmaktadır çünkü haklar tartışmasından sonra Duguit'in sözleri *yeni* bir mülkiyet tanımının ve anlayışının gerekliliğini hedefe alır. Bizim açıklamaya çalıştığımız biçimi ile bu reaksiyoner-modernist bir korporatist mülkiyettir. Duguit geleneksel mülkiyeti haklar kuramından kopartarak onu doğallaştırır, mülkiyet bir menfaat kullanımı ve çalışma edimi ile açığa çıkmaktadır; yani mülkiyet hak olarak değersiz ve önemsiz fakat toplumsal ve siyasal yaşam için objektif olarak geçerli

²⁹ El emeği en yüksek erdemlerden birisi olduğundan onun vasıtasıyla elde edilen servet ya da mülkiyet de doğal düzene uygun olacaktır. Atak'da bunu onaylayarak, korporatist mülkiyet anlayışının Türkiye'nin de dahil olduğu otoriter korporatist devletlerde sık rastlanan bir durum haline geldiğine işaret etmektedir (Atak, 2021: 20-21).

ve gerekli bir doğallıktır (Jaworskyj, 1967: 209-212; Head, 2008: 133; Schlesinger, 1949: 147-148). Dolayısıyla söz konusu doğallık dışındaki yeni mülkiyet formları kaçınılmaz biçimde dışlanır. Kendisinden aktarırsak:

Mülkiyet, tabiri caizse, toplumsallaştırılmaktadır. Bunun iki anlamı var: birincisi, özel mülkiyetin özel bir hak olmaktan çıkıp toplumsal bir işlev haline gelmesi; ikincisi ise, servetin yasal olarak korunması gereken kolektif kullanım alanlarına tahsis edildiği örneklerin giderek daha da yaygınlaşmasıdır (...) Burada kendi başına önemsiz olan bir mülkiyet hakkı ve bir kullanıma adanmışlık keşfediyoruz ki bu her şeydir; hatta mülkiyet hakkının kendisine karşı bile korunmaktadır. Burada mülkiyetin bir kullanıma uygulanması etkin bir şekilde korunmaktadır (Alvarez et al., 1918: 129-147).

Korporatizmden etkilenmiş rekasyonier-modernist hukukçular ve düşünürler Otto von Gierke örneğindeki gibi, özel mülkiyet hakkını sınırlandırırılar. Mülkiyet sahibinin mülkiyetini toplum yararına uygun biçimde kullanmaya yükümlü olduğunu savunurlar. Dahası mülkiyetin varlığı toplumsal kullanıma göre belirlenir (Alvarez et al., 1918: 129-147). Willoughby'da bu görüşümüzü doğrulamaktadır. Doğrudan moderni reaksiyonier modernist bir bağlamda içeriklendiren Duguit'ten çevirirsek:

Mülkiyete gelince, mülkiyet 'modern' hukukta artık kişinin serveti üzerinde tartışılmaz, tasarrufi, sonsuz ve mutlak bir hak olarak görülmemektedir. Mülkiyet hakkı vardır ve var olmalıdır. Mülkiyet toplumun refahı ve yüceliğinin dayandığı vazgeçilmez koşuldur; mülkiyeti kolektivize etmek ise barbarlığa geri dönüşten ibarettir. Mamafih mülkiyet bir hak değil, toplumsal bir işlemdir. Mal sahibinin, yani servet sahibinin, sahip olduğu servet sayesinde yerine getirmesi gereken toplumsal bir işlevi vardır. Görevini yerine getirdiği sürece, mal sahibi olarak eylemleri korunur. Eğer (toplumsal içindeki organik) işlevini yerine getirmez ya da kötü bir şekilde yerine getirirse, örneğin toprağını işlenmeden bırakır ya da evinin harabeye dönmesine izin verirse, bir mülk sahibi olarak toplumsal işlevini yerine getirmeye zorlamak için Devletin müdahalesi bu durumda haklıdır. Bu müdahale, mal sahibinin elindeki servetin *doğasına* uygun olarak kullanılmasını sağlamaktan ibarettir (Alvarez et al., 1918: 74-75).

2.3.5. Kemalist Mülkiyet ve Korporatist Mülkiyet

Kemalizm toplum menfaatini güvence altına alacak önemli unsurlardan olan toprak ve mülkiyet konusunda özel bir dikkat refleksi gösterir. Mülkiyet ile ulusal

bütünlük özdeşleştirilmiştir. Mülkiyet dayanışmayı ve ailenin devamlılığını, dolayısıyla ulusun geleceğini güvence altına almalı, onu tehdit etmemelidir. Örneğin rejimin ve Atatürk'ün gündemini sürekli işgal eden küçük toprak mülkiyeti bunun göstergesidir. Büyük mülk sahiplerinin mülki tasarrufları toplumsal yarar uğruna yine topluma geri dönüyorsa bu tür bir mülkiyet Kemalist görüş ve hedeflerle uyum içerisindedir. Ancak mülkiyetin biçimi ve kullanımının toplumsal 'sonuçları', toplum menfaatlerine aykırı düşüyorsa, ulusal huzuru, uyumu ve dayanışmayı bozuyorsa bu Kemalist görüşe ve anlayışa aykırıdır.

Dikkatimizi celp etmesi gereken temel nokta hukuki ya da ideolojik bir tavır olarak mülkiyetin ne'liğine yapılan bu biçimsel göndermelerin hepsinin amaca dair olması, bu amacında sürekli potansiyel olarak bekleyen sosyal problemlerin çözümünü işaret etmesidir. Toplum menfaati toplumun dirliğinden çok onun uyumu, huzuru, ahlaki kondüsyonunun daimiliğine gönderide bulunmaktadır. Başka bir ifade ile eşikte bekleyen toplumsal problemlerin ahlaki çözünme ve kaos nedeniyle daha doğmadan bertaraf edilmesinin koşulu mekânın içeriğine, özel olarak meskenlerin durumuna bağlandığı gibi, mülkiyet üzerinden sermaye birikimi modelini de kontrol altında tutacak hukuki gerekçelere bağlanmıştır. Bundan şu sonuçlar çıkabilir: Korporatist mülkiyet, mülkiyeti algılama biçimiyle toprağa dair olan mülkiyet ve mesken biçimleri ile kapitalist mülkiyet formlarını dışlamaya çalışmaktadır. Bu ayrıca korporatizmin mülkiyetin formuna ve varlık koşullarının kullanım alanlarına, dolayısıyla mülki tasarrufların sermaye birikimi konusundaki toplumsal etkilerine karşı tutumu ahlak ve toplumsallık temelinde olduğunu da göstermektedir. Dolayısıyla korporatizm mülkiyet teorisi ve hukuki dayanağını, toplumsal hayatın düzenini ve ahlaki normları tehlikeye attığını düşündüğü mekân biçimlerini bertaraf etmek için geliştirmiş, bir ambalaj olarak kullanmıştır. Bu nedenle mesele tersinden anlaşılmalıdır. Duguit ve etkilediği korporatist hukukçuların ve düşünürlerin hukuk sosyolojisini öne sürerek kişisel hak ve hürriyetleri korporatist ve reaksiyoner-modernist biçimde ele alış şekilleri hukuki kuram temelinde yapılan yalıtık bir tartışma olarak anlaşılırsa mesele ıskalanmış olur³⁰.

³⁰ Örneğin Duguit'in ve Durkheim'in yoğun şekilde etkilediği Ziya Gökalp İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde verdiği demeçlerde, kasıtlı olarak buna vurgu yapmaktadır. Gökalp Duguit'in Hukuk Sosyolojisi ve Objektif

Dolayısıyla mesele mekâna, kentin parçalarına, özelde meskenlere, fabrikalara, apartmanlara geldiğinde, konut tiplerinin mülkiyet statülerinin değerlendirilmesi ya da sermayenin üretim mekânlarının mülkiyet bağlamında ele alınması saydığımız bu mekânların hukuki statüsünün korporatizme uymaması ya da korporatist hukuki kurama uymayışı değildir. Sözelimi bahçesi ve işleyecek toprağı olmadığı için belirli türden konutların mülkiyetinin şarta bağlanması ya da kabul edilmemesi, bu mülkiyet biçimlerinin yaratacağı varsayılan sosyal ve ahlaki bunalımdan kaynaklanır. Apartmanlar özelinde düşünürsek, sözelimi Romanya'da ya da İtalya ve Almanya'da, dairelerde yaşayanların aile huzurları kaçmasın, insanlar sınıfsal olarak dönüşmesin, örgütlenmesin, bekârlar ile evli insanlar aynı mekânı paylaşmasın diye kat mülkiyeti kabul edilmemiştir. Kat mülkiyetinin tanınmadığı bir diğer önemli ülke de Türkiye'dir (Gönensay, 1945a; Gönensay, 1945b). Kat mülkiyeti kabul edilmediğinden ya da yasaklandığından apartmanlar ya da evler tek bir kişinin mülkiyeti haline gelmektedir. Bu kişi de bu mülki tasarrufunu daireleri kiralarak kullanmaktadır. İşte bu korporatist mülkiyet anlayışının ahlaki ve toplumsal temeller üzerine yükseldiğinin asıl göstergesidir. Apartman mülkiyetini sermaye olarak ele aldığımızda ya da modern bankacılık anlamındaki tasarrufları düşündüğümüzde paradan para kazanmak, daire kiralamak, işçiyi ya da kiracıyı sömürmek korporatizme göre doğal, ahlaki ya da doğru değildir. Çünkü başta söylediğimiz üzere mülkiyet özgürlükten ya da doğal haklardan türeyen bir hak değildir. Apartman mülkiyeti sahibi, fabrikatör, rantiyer, banker, faizci oturduğu yerden, çalışmadan bir emek vermeden, el emeği ile faaliyette bulunmadan para kazanmakta, bu da yetmezmiş gibi bir de toplumu sömürerek organik uyumu bozmaktadır. Hukuk burada korporatistlerin saptadığı ve sorun olarak gördüğü şeyleri bertaraf etmeleri için gerekçelendirilmiş araçları sağlar.

Hukuk teorilerini tabi hukuka karşı değil, ahlaki ve sosyal buhrana karşı haklı olarak öne sürdüğünü söylerken; ya da Doğal Hukuk'un soyut 'anlamsızlıklarını' Fransa'yı bireyselleşmiş insanlarla doldurduğu, bunun da 1789 Devrimi ile sonuçlandığını söylerken toplumsal çözünmeyi önceler ve Duguit'i kapitalizm ve modernizm karşısında Fransa toplumunu müdafaa eden bir kurtarıcı olarak görür (Arslanmirza, 2021: 94-100 ve 96). Hukukun ve hukuki tartışmaların boşunlığını da bu argüman içine gömülmüştür. Ahlaki ve toplumsal buhranın ortaya çıkmış olması, toplumsal kurumların çözünmüş olmasına karşı öne sürülen korporatist önermeler hukukileştirilmektedir.

“Kat Mülkiyeti” ve apartman mülkiyet formunun önündeki engellerden biri Duguit’in de etkisinin bulunduğu Medeni Kanun’un (1926) kendisidir. Murat Balamir’in de gösterdiği üzere, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Ankara veya herhangi bir kent içinde arsa alıp apartman yapabilecek, maliyetleri karşılayabilecek bir sermaye kuvveti mevcuttur (Balamir, 1992: 53). Medeni Kanun ise gerekli güvenceleri sağlamayan bir içeriğe sahiptir. Devletin mülkiyet formları arasında yaptığı korporatist yaklaşım kat mülkiyetinin tanınmamasında, tüm taleplere rağmen mülkiyet kategorisinde değerlendirilmemesinde billurlaşır (Gönensay, 1945a; Gönensay, 1945b). Kat mülkiyetinin tanınmaması da Duguit’in etkisine delil olarak gösterilebilir. Kat mülkiyeti, Gönensay’ın ilgili metninde belirtildiği üzere, Kemalist Rejim tarafından apartman mülkiyetiyle birlikte toplumsal dayanışmayı ve düzeni zedeleyici bir zeminde görülmektedir. Türkiye’deki mesken buhranını nihayete erdirebilecek bir çözüm olarak kat mülkiyetinin ve apartman mülkiyet formunun engellenmesi, oldukça ciddi bir göstergedir. Kat mülkiyetinin var olmaması, ortaklaşa bir kamu mülkiyet formunun ve buna bağlı olarak değişen korporatist mahiyette bir toplumsal ilişki anlayışının tartışılmasına neden olmuştur (Balamir, 1992: 53). Kamu mülkiyeti üzerine kurulu bir model tartışılmıştır. Bu modelde taşınmazlar ortaklaştırılmış ve hisseler bölünmüş olan bir mülkiyet ve yönetim biçimi ile tasarruf sahiplerinin mülki hakları olarak düşünülmüştür. 1936 tarihinde gelen bu öneri İstanbul’daki ‘kaos ve düzensizlik’ yani mesken sorunu nedeniyle tartışılmıştır. Kat mülkiyeti yönündeki eleştiri ve yetersizliklerin daha çok dile getirildiği dönem 1940’lı yıllara denk düşmektedir (Balamir, 1992: 54-55).

Korporatizmin bir anti-ler ideolojisi olarak esnekliği ve eklemlenebilme kabiliyeti, modern ve anti-modern arasında uzlaşma yaratabilme kabiliyeti yapılan analizlerde gözden kaçabilen ve işleri güçleştiren bir durum. Bir sonraki bölümde korporatizmin mekâna dair politikaları incelenecek olup, korporatist mülkiyet ve makbul konut formlarının modernizm ile olan ilişkisi incelenecek, Tek Parti Rejim’i özelinde mekâna dair yapılan ideolojik tercihler üzerinden korporatist ideolojik etkinin izi sürülmeye çalışılacaktır.

3. BÖLÜM: KORPORATİST MEKÂN VE MİMARİ

16. yüzyılda İngiltere’de ve daha sonrasında Avrupa’da feodalitenin kriziyle istenmeyen veya öngörülemeyen bir sonuç olarak ortaya çıkan kapitalizm, modernizmin de etkisiyle siyasal, ekonomik, toplumsal düsturların kurulu düzeninde bir dönüşüme neden olmuştur. Bu dönemde şahit olunan şey, modernizmin gelenekle kurulan bağı buharlaştırırken, dönüşüm heyulasının kendisinin dünyayı kasıp kavurması, kurulu düzeni, düzenin soyutlanmış normlarını temelden sarsmasıdır (Kansu, 2001: 253-254). Sosyal, siyasi ve ekonomik dönüşüm ya da dönüşüm tehdidi sebep olduğu tekinsizlik, *ancien regime*’lerde, başka bir deyişle eski dünyanın donmuş ve ‘yerinden oynatılmaz’ kurumlarında, toplumsal ayrıcalıkları sürdürürebilmek adına bir direnç doğurmuştur. Söz konusu direnç, mekanizmasının işleyiş dinamikleri içeriğini reaksiyonerlik, tepkicilik ve gericilikte kazanır (Hirschman, 1991: 10-13). Reaksiyonerlerin dünyayı algılama biçimleri, varlık koşullarının donukluğunun doğallığı üzerine kurulu olduğundan, söz konusu aşkın doğal düzen, toplum yasaları ve doğal hukuktan doğan otarşik düzenin krize girmesi, modernizmle kapitalizmin her şeyi buharlaştırdığı bir çağı deneyimleyen reaksiyonerler için dayanılmaz olmuştur. Kendilerini modern, kapitalist bir dünyada bir sürgün gibi tedirgin hissederler; kendilerine ve değerlerine düşman bir dünyayı deneyimlemektedirler (Hirschman, 1991: 11).

Reaksiyonerliği, yani gerici tepkiselliği özel olarak şehre karşı duyulan reaksiyonu, başka bir ifadeyle kapitalizm ve modernizm heyulasını kavradığımız ölçüde kavrayabiliriz. Şehirlerin ve mekânın reaksiyonerliği tespit etmedeki önemi, üretim ilişkilerinde ve toplumsal değişikliklerdeki değişime ışık tutması ve bir gösterge olmasıdır. Feodalizmin krizi toprağın, toprak/emek oranının bozularak krize girmesi nedeniyle başlamıştır. Topraktan sağlanan üretimin rekabet içindeki *tenetlar* aracılığıyla ücretli emek üzerinden kazanılan kâr biçimini almasıyla belirginleşmiştir (Brenner, 2008: 70-74; Wood, 1991: 10-11, 22-23). Kriz toprak/emek oranındaki dengesizlik, köylünün feodal lord tarafından karşılanan *geçimliliğinin* ücretli emeğe evrilmesi olarak da ele alınabilir. Köylü’nün

geçimliğinin ortadan kalkması, emek güçlerini ücretli emek olarak fiyatlanması, köylünün doğa ile kurduğu ilişkiyi de dönüştürür. Artık köylü emeğini satan, varlığını sürdürebilmek, yaşayabilmek için başkaca iş imkânları arayan bir köylü olmayandır, yani işçidir. İşçileşmiş köylüler, fabrikaların, tekstil sanayinin, kapitalistleşmiş tarım alanlarının toplandığı mekânlara, kentlere göç ederler (Wood, 1991: 27, 47-48). Veyahut işçileşmeye başlamış köylülerin buldukları taşra mekânı dönüşerek bir merkez haline gelir ve hali hazırda konumlandıkları mekân köy biçiminden, genişleyerek ve büyüyerek bir kent biçimini alır. Konuya bu çerçeveden baktığımızda, insanın toprakla kurduğu ilişki bozulup buharlaşmaya başladığında, toprak dönüştüğünde cemaat yaşamı da bozularak cemiyet biçimini alması mekânın değişmesi ile paralellik gösterir; fragmente komünal yaşantılar tektipleşerek çözünür, köydeki mekânın uyruk/tebaa olan öznesi (*subject*), kentteki mekânın öznesi haline gelir. Nitekim tebaa ve uyruk olan taşra yaşamındaki cemaatle ve komünle ilişkisi bağlamında kişiliğini kazanan dayanışmacı-kışı ile ferdiyetçi-bireysel çıkarlarıyla güdülenen bencil kişi arasındaki fark, köylü ve işçi arasındaki farkı imlemektedir (Wood, 2011: 163-220).

3.1. ESKİ DÜNYA'YA ÖYKÜNÜŞ

Ekonomi politiğin daha muhafazakâr yorumlarında feodal köydeki duygudaşlık feodal toplumsallığın bir gereği olarak yansıtılmıştır. Köy/kasaba ekonomisi otarşik bir organizasyon olarak güzellenir. Keltlerde, Almanlarda, Romalılarda, başka bir ifade ile antikitede ve feodal üretim ilişkilerinin hâkim olduğu her yerde, tek bir iktisadi düşünce hâkimdir. Bu düşünce tarzı iktisadi olanı iktisadi olmaktan çıkararak (muhafazakârlarca ya da korporatistlerce) ahlaki olduğu varsayılan bir fikre bağlanmaktadır: Kar için değil, ortak fayda ve yaşamın idamesi için üretim faaliyetinde bulunmak (Nausbaum, 1937: 20). Feodal köylü, bu durumda uyruk olarak özne, primitif tarıma 'doğal olarak' bağlıdır; çünkü yaşamını sürdürmek için gereken ihtiyaç ve geçimlik toprakla olan bu ilişkisinden kaynaklanır. Bu 'olgu', korporatist ve muhafazakâr teorisyenler tarafından verili kabul edilir.

Bu açıdan, proto-endüstriyel üretim biçimleri³¹ örneğin giysi, araç gereçler, kap-kacak, barınacak meskenlerin hepsi, köylü özne formunun kendi hane halkının ya da evinin meselesidir. Ev-mesken ile doğrudan ilintili olup, bunların devamı, uzantısı ile ilişkilidir. Farklı bir ifade ile dönüşmemiş köylü öznenin doğa ile ilişkisi hanesiyle-meskeniyle ilişkisi çevresinde devinir; kendi içinde otarşıktır ve tam da bu yüzden üretim faaliyeti 'gereği kadar'dır; ihtiyaç fazlası bir üretimde bulunmasına doğal olarak gerek yoktur³². Korporatist tarih okuması köyü ve makbul mekânı böyle görmektedir. Peki, bu türden bir öznenin 'daha etkin', büyük gereçlere ihtiyacı olursa ne olur? Nausbaum bunu, Sombart'ın da vurguladığı şekli ile örtük bir özlemlerle açıklar. Eğer feodal öznenin daha büyük, daha etkin, sözgelimi demircilik ve döküm ile ilgili ya da su değirmeni gibi araçlara ihtiyacı olursa köy halkı, komün, cemaat ona ve onunla birlikte köy topluluğunun diğer üyelerine ihtiyacını sağlayacaktır (Nausbaum, 1937: 20-21). Çünkü bu araçlar cemaatin ortak mülkiyeti ve faydası içinde konumlanır (Nausbaum, 1937: 21). Bu türden umumi atölyeler köy halkının ortak mülki iradesine tahsis edilmiş görünür. İhtiyaç halinde köyde ikamet eden her hane halkı bu araçlara erişebilir. Söz konusu paylaşım toprak için de geçerlidir. Toprak ihtiyaca orantılı olarak, sadece geçimlik için, köylü halk arasında paylaştırılmıştır (Nausbaum, 1937: 21-24; Maitland, 1907: 144, 341).

Özellikle ekilebilir arazinin farklı köylüler için bölümlere ayrıldığı (*open-field towns*) köylerde en küçük birim aile kurumu olarak görülmektedir. Bireyler değil aileler toplam arazi üzerinde parçalı ancak kollektif haklara sahiptirler. Bu türden köy toplulukları yaklaşık 30 aileden oluşmakta, 30 aile 150 akrelik bir araziyi kollektif olarak paylaşmaktadır. Küçük köylülük mülkiyeti gerçek anlamda bir mülkiyet değildir. Çünkü toplam ekilebilir alanda kimin arazisinin nerede başladığı

³¹ Bunlar artizanal haldedir ve el emeğini kutsarlar.

³² Reaksiyoner argümantasyonun ve projelerin hemen hepsinde bulunan otarşi, modernizmin ve kapitalizmin getirmiş olduğu en büyük sakıncalardan biri olan kente, metropole verilen, en tabii bir tepki gibidir. Otarşi (*autarchy*) Aristoteles'in politikasında vurguladığı şekliyle kendi kendine yetebilmek, polis için ise iktisadi olarak kendi kendisine yetkin ve yeterli olan koşulları haiz olan demektir. Bedensel otarşiyle polis'in otarşisi arasındaki özdeşlik iyi, dengeli, altın orana göre hayatını sürdürebilme kapasitesiyle belirlenir (Aristoteles, 1993: 9-11). Mussolini 1936 yılındaki konuşmasında bunu açıkça ifade ediyordu ve kendine yeter her ekonominin korporatist biçimde geleneksel tarım ilişkilerini sürdürerek bağımsızlığını sağlayacağına inanıyordu. Farklı muhafazakâr teorisyenler de otarşinin önemini, kapitalizme bir alternatif teşkil etmesi, kapitalizm dışı politik ve ekonomik politikaları imkânlı kılması nedeniyle sık sık vurgularlar (Baltzly ve Salomone, 1950: 349-351; Nadi, 1944: 1).

ve nerede bittiği belirli değildir. Aile reisleri kendi aralarında uzlaşarak bu sınırları belirler, topraklar arasında ekilmeyen belirli şeritleri ayırt edici sınırlar olarak kullanırlar; fakat toprakla ilişkisi nedeniyle bu sahiplenme biçimi doğal olarak yorumlanmaktadır (Nausbaum, 1937: 22).

Genel olarak tüm muhafazakâr tarih okumalarında kendine yeterlik ve geçimlikle ilerleyen köy iktisadı içerisinde gelişen pratik çalışma yöntemleri cemaati birbirine bağlayan doğal bağlayıcılar olarak görülür; toplulukla sıkı şekilde bağ kurmanın, bu bağdan türeyen ortak olarak inşa edilmiş karşılıklı etkileşimin değeri ile kapitalizmin insanı yalıtıklaştıran yönleri hatırlatılır. Veri kabul edilen ‘olgusal köy yaşantısının’ doğa ile kurduğu ilişki makbul ve ‘olması gereken’ olarak kabul edilir. Çayırarda, merada, ormanlık alanda köy tipi pederşahi ailelerin 150 akrelik alan içindeki hakları dolayimsız şekilde topluluğun diğer üyeleri ile ilişkilidir. Dolayısıyla pederşahi ailenin toprak ve doğayla kurdukları ilişki, sahip oldukları, işlediği toprak parçası, kesilen odun özel mülkiyetten çok daha farklı bir mülkiyet ilişkisini gerektirmektedir. Bu bireysel mülkiyet hakkı değil, bir arada ve organik olarak zuhur eden köy topluluğunun, cemaatin, ama esasında doğal olarak eşitsiz olan uyrukların ortak bir faaliyette bulunmasının “hakları ve edimleridir” (Nausbaum, 1937: 21-23). Başka bir ifade ile bu türden bir mülkiyet biçiminin ortak faydayı sürekli yeniden üretmesi ve “bizatihi sosyal işlev göre doğal bir aparat” olması özellikle kayda değerdir (Nausbaum, 1937: 21-23). Birçok kuramcı bunun önemini vurgular. Hatta daha önce gösterildiği üzere, Leon Duguit mülkiyet hakkını hayatın ve toplumun objektif kanunlarından, bu bağlamda da çalışmaktan türeterek onu kollektif sosyal işleve indirgeyecek ve bu çıkarımı doğallaştırarak onaylayacaktır. Dolayısıyla Duguit’in 20.yy. başında yeniden keşfettiği toplumsal faydayı gözetten mülkiyet formu, esasında feodal düzenden türetilmiştir. Mülkiyet bireysel bir hak değildir; mülkiyet pratik faydanın gözettiği organik birliğin sürdürülmesinin aracı olarak tanımlanmaktadır (Willoughby, 1930: 385-411; Jaworskyj, 1967: 209-212; Head, 2008: 133; Schlesinger, 1949: 147-148).

İşçi haline gelmiş köylü iç piyasadaki dolaşım içerisinde toprağa bağlı kalmaz, aynı anda toplumsal piyasada mobiliteye sahip olur. Reaksiyoner ve romantik toplumsal teorinin ön-kabullerinden önemli bir tanesi, kapitalist sınıfın, köylünün özünü bozarak düzeni tehlikeye atmasıdır: Geleneksel üretim metotlarıyla ilişkisi

bozulduğu için, sermayedarın, başka bir deyişle patronun eline düşerek emeğini metalaştırmak zorunluğunda kalır. Nitekim tam da bu sebepten ötürü mekân evrilir; işçiler, memurlar, patronlar üst üste yığılarak, zorunlu bir dönüşümün dişlileri haline gelir, “kent” ya da “şehir” denen merkezleri meydana getirirler. Romantik bir bakışla değerlendirildiğinde tüm bunlar problemler, en yumuşak muhafazakâr bakışla bile sakıncalar doğurur. Barınma ve konut sorununa sıhhi ve dayanışmacı yaşam koşullarının yitip gitmesi eklenir. Kentin giderek daha fazla insanı kendine çekmesi, Howard’a gönderme ile *magnet* görevi görmesi endüstrileşme ile eş zamanlı gerçekleştiğinden, eski ticaret merkezlerini şehirleştirmiştir (Lees, 1985: 1). Endüstrileşmenin etkisiyle yeni şehirler öyle hızlı peyda olur ki 19. yüzyıla gelindiğinde Barmen³³, Paris, Londra gibi şehirler, kendi ülkelerindeki toplam nüfus artışından çok daha fazla ve hızlı nüfus büyümesiyle karşı karşıya kalır (Lees, 1985: 2-3). Bu durum şehirlerin/kentlerin zuhur etmelerinin ana etmenlerini gözler önüne sermektedir: Şehirler doğum oranlarındaki içsel bir nüfus artışıyla değil, taşranın çözünmesiyle meydana gelmişlerdir.

Kentlerdeki çekici güç sanayi zaman geçtikçe sanayi sektöründen hizmet sektörüne kaymakta ve istihdam arzı sanayi sektöründen bağımsız olarak birikmektedir (Şenyapılı, 1978: 14). Reaksiyonerler açısından düşündüğümüzde çözünmenin sembolü olarak alımlanan şehir, barındırdığı doğal olmayan yaşam mekânlarıyla gizil bir tehlikenin imgesini taşır. Tehlikelerin mahiyetini kavramanın yolu, anti-kapitalist dünyanın makbul dengesini kavramaktan, reaksiyoner ve korporatist sosyal teorilerin dünyayı yorumlama yöntemlerini incelemekten geçer.

3.2. DÖNÜŞEN DÜNYAYA REAKSİYONERLİK: İNSAN-DOĞA İLİŞKİSİNİN BOZULDUĞU YER ŞEHİRLER

Modernite ve kapitalizm mekânı büyütür ve onu tektipleştirirken, mekânın niteliksel dönüşümüyle sınırlı kalmaz; reaksiyoner düşün açısından en önemli

³³ Barmen Almanya’da köylülüğün bozulmaya başladığı dönemlerde öncü bir endüstri merkezi olan bir metropoldür; 1920’li yılların sonuna gelindiğinde etrafındaki diğer kasabalar ile birleştirilmiş ve günümüzde Wuppertal olarak bilinen şehri oluşturmuştur.

sorunlar söz konusu biçimsel dönüşümdür. *Urban/Kent/Şehir* ile *Rural/Köy/Taşra* arasında karanlık, yaşamsal bir uçurum vardır. Belirsizlik ve kaos yüklü boşluğun sebep olduğu tedirginlik kuramsal sabitler üzerinden değerlendirilmektedir. Pre-modern dönemin toplumsal düzenine dair gerçekçi olmayan, ancak sanal bir şekilde öyle olduğu var sayılan reaksiyoner kuramsal ön-kabuller çok kısa bir şekilde şöyle özetlenebilir: Aile toplumun en küçük ve en tabii bir birimidir. Doğal bir yapı olarak aile kurumu bireye karşı öncelenmiştir. Aile'nin mekânı ev, evin formu küçük, müstakil, mahrem olan bir köy evidir. Bu ev ailenin sürekli olarak yaşadığı, bir yaşam alanı kategorisindedir; yuva ve ev olarak yaşam alanı tarıma ve toprağa dair bir mühür taşır. Ev halkı yaşadıkları alandan, geçimliklerini, yalnızca tüketmeleri lazım gelen kadar tükettikleri ve üretmeleri lazım gelen kadar ürettikleri kapalı, küçük kendi içinde otarşik ihtiyaçlarını karşılarlar. Toprağa bağlıdırlar, mülkleri olarak onu korurlar. Bu akıl yürütmede köylülerin ve köy hanesinin doğal olarak yurt-toprağına bağlı sonucu çıkarılmaktadır. Köylülerin isyan etmeyecekleri, enternasyonal fikirlere kapılarak mevcut kurulu düzene meydan okumayacakları veri kabul edilir. Köylülük ve küçük toprak sahipliği ise *Blut und Boden* akımının veya Türkiye'de Karaömerlioğlu'nun köycülük çalışmalarıyla gösterdiği üzere romantik varsayımlarla temellendirilmektedir. Küçük toprak sahibi köylüler devrimci değil, tutucu, müesses nizama bağlı milliyetçi özneler olarak kabul edilmektedir. Köylülere, küçük toprak, başka bir ifade ile tarlayla temsil edilen sosyo-politik ve sosyo-ekonomik varlık koşullarından kurtulmak istemeyen yurtsever makbul bireyler gözüyle bakılmaktadır. Korporatist entelektüellerin öne sürdüğü gibi gerçekten de küçük toprak olarak tarla için neredeyse çok az ya da hiç iş-bölümü, bilimsel strateji veya yöntem kullanılmasına gerek yoktur. Bu açıdan hiçbir dönüşüme, en iyisi de modern-kapitalist dönüşüm ya da gelişim farklılaşmasına ihtiyaç duyulmaz. Mülkiyet biçiminin bu hali, toplumsal hayatta düzenin koruyucusu, tutucu bir 'sınıfsal' pozisyonu ön görüyor gibi görünmektedir. Fakat konu şehirlere geldiğinde geleneksel kurumların, başta aile olmak üzere çözünmesi, reaksiyoner düşünürleri kente göçü durdurmaya ve şehir düşmanlığına itmiştir. Anti-modernist düşünürler bunun çaresini ararken ve toprağa, köye, taşraya geri dönme proje ve planları inşa ederlerken; reaksiyoner-modernistler ise artık köye geri

dönülemeyeceğinin farkındadırlar; dolayısıyla köyün çözünmesinin ve köylünün işçiye dönüşümünün durdurulamayacağı kabulü onları hibrit, karma, 'üçüncü yol' formüllere götürür.

Almanya'da insanlar tarafından fikirleri "gülünç" karşılanan Ricardo Walther Oskar Darré de bunun çok iyi bir örneğidir. Darré'ye göre sanayi kapitalizmi, beraberinde getirdiği dayanılmaz şehircilik musibetiyle birlikte Alman ulusunun gerilemesinden ve ahlaki olarak çürüyerek çözünmesinden sorumluydu ve bu gerilemenin ancak toprağa geri dönüşle durdurulabileceği fikri kendisiyle birlikte 19.yy. Almanya'sındaki pek çok reaksiyoner düşünürce paylaşılıyordu. Berthold Auerbach ve Conrad Ferdinand Meyer gibi korporatizm etkisi altındaki popüler Alman entelektüelleri, köylüyü Alman ulusunun gerçek temsilcileri olarak idealize ediyorlardı (Lovin,1967: 280-281). Aynı yaklaşımı modernizm ve kapitalizm karşısında gösteren ve endüstrileşmeyi durdurmak için artizanal faaliyetleri destekleyen *Österreichische Aktion*'da da gözlemleyebiliriz (Diamant, 1960: 202-205).

Ekonomik ve politik alanın kapitalist üretim biçimiyle ayrılmaya başlaması, köylülüğün çözülmesini hızlandırmıştır. Dolayısıyla kırsal, pastoral doğal yaşantı bozulmuştur. Kurulu düzenin mihenk taşları ve donuk dinamiklerini eriten modernite, köyün özsel doğasının tam tersi olan, tabiatın özünün bozulduğu kentler meydana getiriyordu. Kent, pratik ve soyut bağlamlarıyla köyün sembolize ettiği şeylerin tam anlamıyla zıttıdır. Köy düzenli, ahenkli bir huzuru garantilerken durağandır; şehirdeyse dinamizm, kaos ve sıhatsız bir yuvasızlık hissedilir.

Şehirlere karşı hissedilen tekinsiz gerilimin kaynaklarından birini de romantiklikliğin reaksiyonerliğinde (*romanticism*) bulabiliriz. Korporatizmin de kaynaklarından birisi olan, romantiklik, tüm reaksiyonerlikler gibi Aydınlanma Düşüncesi'ne bir tepkiydi. Dünya görüşü daha duygusal (*sentimental*) olan romantiklik, ya da bizim ele aldığımız biçimiyle reaksiyonerlik tabiatın güzelliklerine, doğanın eyliyor görüldüğü yasalarına karşı derin bir hayranlık besler; duyguların ve geleneklerin soyut akla üstün tutulmasına inanır; hayal gücüne ve mitlere derin bir önem yükler; insanın dikkatinin dış dünyadan önce özüne, içine dönmesi öğütler (Snavey, 1969: 166-167). Romantikliğin daha

korporatist versiyonlarında, halk kültürüne ve diline yaklaşma çabasının da izlerini görürüz; köy yaşamının duruluğunu anlama ve bu yaşama geri dönme arzusunun altında politik bir ajanda saklıdır. Böylece köylü ile daha iyi bir iletişim kurularak yeni bir strateji geliştirilebilecektir. Aydınlanma rasyonalizminin toplumsal kurumları salt akılla inşa projesi, geleneksel mekânları da kapsamaktadır. Bu açıdan bakıldığında zaman içerisinde deneyim yolu ile elde edilmiş bir kültür birikiminin sonucu oluşan geleneksel denge mekanizmaları yerine, salt akılla ivmelenen bir rasyonalizm değerleri yeniden ele almaktadır, bunun sonucunda da şehirlerde doğal olmayan rasyonel mekânlar yaratılmaktadır. Doğanın tahribi ve insanın kendini yeniden üretmesi için mekanik bir araca ya da en kötü ihtimalle bir hammadde yığınınına dönüşmesi her şeyin merkezine bireyi koymaktaydı. Reaksiyonerler, romantikler, korporatistler ise bunu en büyük tehlike addediyorlardı. Ufuk boyunca uzanan dümdüz caddeler, tabiatın topografik şekillerini görmezden geliyor; dağlar ve tepeler kapitalizm tarafından öğütülüyor; topraktan bitmesi imkânsız betonarme yapılar, apartmanlar dikiliyordu. Bu yapıların oluşturduğu şehir, insanın el emeğinden, *insan elinden* çıkmış görünmekten çok, tabiat ile zıt son raddede bir rasyonalizmin kutsadığı akıl ürünüydü (Spengler, 1928; Spengler, 1940: 180-200).

Ahlakçı reaksiyoner söylemin taşıyıcılığını yapan şehir planlamacılarına göre, kapitalist toplumun sosyal sorunların nedeni mülk sahipliğinin olmamasıydı (Everett, 2019: 69-70). Elbette mülk sahipliğinden kasıt “mesken olarak konut”, yani apartman dairesi olmayan bir “ev”di. Dolayısıyla tek çözüm daha fazla mülk, ev, yuva sahipliği idi. Bu şehir planlamacıları, büyük ölçüde işçi kitlelerinin akın ettiği şehirlerdeki sözde ahlaki çöküşün nedenini, güvenli ve samimi ilişkilere izin vermeyen kiralık dairelere (*mietskaserne*) bağlıyordu. Kira-kışlaları ev ve ocak sevgisi aşılamayan barınaklardı, yani barınma yerleri idi; bu nedenle yoksul insanlar paralarını barların, büyük kentlerin ahlaksızlığına harcıyor ve ev içi, düzenli, temiz bir aile hayatını neredeyse hiç bilmiyorlardı. Çevresel koşullar eşzamanlı olarak birikerek Avrupa’da beden ve ahlakın yozlaşmasına yol açtığını düşünüyorlardı. Kiralık daireler, *mietskaserne*ler topluma adeta hakaret ediyordu. Ev sahipleri açısından bakıldığında ise, korporatistlere göre mülk

sahipliği yeni bir değer yaratmıyor ve çalışmayan insanları destekleyen karlar üretiyor mesleki ahlakı zedeliyordu. Sonuç olarak ev sahibinin dairesini kiralayan sakinlerle hiçbir özel ilişkisi ya da manevi ilişkisi olmuyordu. İşçi sınıfı arasında ev sahibi olma imkânı da kısıtlıydı ve daha da kötüsü apartmanlar homojenleştiriciydi. Ayrıca apartmanlarda yaşayan insanlar sevgisiz bir yaşam sürüyor, duygusal olarak da aile kurumuna ve yurduna iyice yabancılaşıyordu (Everett, 2019: 70). Bu eleştiriler reaksiyoner bir perspektifte ve korporatist ideoloji güdümündedir. Eleştirilerdeki tek haklılık payı, özellikle hijyen problemi üzerinedir. Gerçekten de 19.yy. sonunda ve 20.yy. başında Avrupa'daki, sözgelimi Almanya'daki apartman dairelerinin çoğunda bir banyo ve tuvaletin olmaması halk sağlığı sorunlarını doğuruyordu. Bu noktada şehirlerdeki kapitalist ihtiyaçlara göre gelişen konut tipleriyle, kırsal yaşamın konut tipi birbiri ile çatıştığı düşüncesi ortaya çıkmıştır. İnsanın doğa ile kurduğu ilişki iki farklı dünyadan olan mimari ve konut tiplerinde bambaşkadır; köydeki sağlıklı ve gülbüz yaşamın yerini kentin hastalıkları almıştır. İngiliz, Alman, İtalyan, Türk örneklerinde, konut tiplerine karşı kategorik bir zenofobi de gelişmiştir (Tanyeli, 2001: 20-30; Treves, 1980). Modernizmin ve kapitalizmin tekinsiz öğretileri, öz-mimari formu, bu form içerisindeki kültürel içeriği boşa çıkartarak çürütmekte, yok etmektedir. Bunun yanında, modern mimari yine tabiat ile uyumsuz kabul edilmektedir (Herf, 1984: 191).

Sihhatli yaşamın ve yuva huzurunun ancak kırsal köy yaşamında mümkün olduğu varsayımı, şehir yaşamına karşı kullanılan başlıca argümanlardandır. Uyrukların doğayla kurdukları ilişkinin arkaikliği, feodal mahiyettedir. Feodal düzen içerisindeki yaşam sıhhi olmanın ötesinde, uyrukların, ailenin, köyün ve tüm sınıfsal konumların birbirleri arasındaki dengesine, bu dengenin sağlıklı doğasına işaret etmektedir. Bu düzen içerisinde komünal bir cemaat yaşantısı deneyimlenir. İnsanlar doğa ile kurdukları ilişkide özlerini bulmaktadır. Aile'nin sıcak yuvası, aile içi şefkat stresten azade olmuş ölçülü bir yaşamın sürülmesinin anahtarıdır ve ancak komünal köy yaşantısı içerisinde mümkün kabul edilmektedir.

Cemaat topluluğunda işbölümü modern/kapitalist bir işbölümü değildir. Bu nedenle, taşra yaşamdaki üretim her biri kendi kişisel güdülleri ile hareket eden,

çıkarları çatışan, ötekenden azade olmuş bencil fertlerin iş bölümü (*division of labour*) yerine, öteki ile ayrılmayan, öteki için var olan, tek bir cemaatin içinde aynı amaçları güden dayanışmacı bireylerin organik iş bölümünü (*cooperation in solidarity*) yansıtmaktadır. Öznenin mahiyeti toplumsal fonksiyon gören vasıflı, ödevleriyle/vazifeleriyle güdülenmiş annelerden, babalardan, kardeşlerden, yoldaşlardan/arkadaşlardan ibarettir. Sınıfsal bir katmanlaşmanın görünmezliği kurulu düzenin devamlılığı pahasıdır. Dolayısıyla, köy yaşantısı bütün sıhhatli 'birlikte yaşama' vasıtalarına sahip görülmektedir (Spengler, 1928; Tönnies, 1957: 35).

Yukarıdaki kuramsal çerçeve, pozitivist sosyal teorisyenlerin, sosyal sabitleriyle kuşatılmış görünüyor. Aynı kuramsal çerçeve, Le Playci kök-aile tipinin çözümlenmesinden duyulan kaygıya işaret ediyor (Kansu, 2009a: 157-164). Toplumun en küçük birimi kabul edilen ailenin içinde yaşadığı mekân olarak köy-evi, kırdan donuk ve durağan, metropollerdeki modern mimarinin dinamik yapısı, apartmanlar, gökdelenler aile kurumuyla uyumlu kabul edilmemektedir. Köy-evinin yapay apartman dairesine evrilmesi ise, tiksintiyle karşılanmaktadır. Şehir yaşamı ve bu yaşamın sürekli yeniden üretimi mülkiyetin formu üzerine de problemler yaratmaktadır. Konak, köy evi, toprak aile kurumunun serpiştiği bir atmosferdir; fakat doğal hukuktan kaynaklanan sıkı bir mülki bağlamın olmadığı apartmanlar aile kurumuna uygun sayılmadığından ve toprak ile doğrudan ilintili olmadığından mülkiyetin tam tersi olarak algılanmaktadır. Klasik mülkiyet biçimi *absolute-property* olarak *dominium*, kapitalizm tarafından öğütülmeye başlamıştır ve mülkiyet biçimi değişmiştir (Wood, 2011: 1-28, Wood, 1991: 1-23). Ekonomik zor nedeniyle kente göç etmiş aile ya da işçileşmiş bekâr birey, çoğunlukla sahibi olmadığı apartman dairelerinde kirada yaşamaktadırlar ve rantierler tarafından kira yoluyla, apartman daireleri üzerinden "sömürülürler" (Lees, 1985: 87). Şehir düşmanlığının sakınca olarak saydığı bir diğer şey kentli ailelerin huzurunun olmaması ile kentlerin bekârlarla dolması, kadın nüfusunun erkeklere göre oldukça az olması ve evlilik oranlarındaki düşüştür. Ankara örneğinde tam olarak bu durumdan yakınılır (Atay, 1937a). Reaksiyonerler tarafından, aile kurumunun devamlılığı konut sorunuyla ilişkilendirilir; evlilik oranlarındaki düşüşün müsebbibi

şehirlerdir. Çünkü şehirlerdir ki kurulu düzenin yapıları altına mayın döşer, denetimsiz kozmopolit apartman blokları doğurur (Treves, 1980).

Kent düşmanlığının hedefinde kapitalizmin katalizörü olarak görülen kapitalist sınıflar vardır. Korporatist toplum kuramcıları bu sınıfları, bizatihi sınıf olarak görmekten ziyade pejoratif kategorilere atıflarla kapitalizmle ilişkilendirir, vurgunculukla suçlar. Örneğin *grofstadt'a* yani modern büyük şehirlere yönelik düşmanlık, 1920'lerde Spengler'in *Der Untergang des Abendlandes* adlı eserindeki kent uygarlığını insan kültürünün yozlaşmış son aşaması olarak nitelendirmesiyle daha da güçlenmiştir (Ladd, 1990: 186-236; Macdougall, 2021: 41, Worbs, 1993: 146-148; Angelo, 2021: 48; Lees, 1985: 308-310; Diamant, 1960: 202-207; Spengler, 1940: 178-232; Herf, 1984: 42-49; McElligott, 2001: 11 ve 26; Spengler, 1928: 85-111; Midgley, 2003: 121-124; Barnstone, 2016: 28-29). Hans Freyer, Ernest Jiinger, Carl Schmitt, Werner Sombart, Oswald Spengler, Gottfried Feder gibi reaksiyoner kuramcıların hepsi bu düşüncüyü paylaşmaktadır (Herf, 1984).

Kemalizm örneğinde ise akarlar vasıtasıyla gelir kazanan, mülkiyet biçimlerini dönüştüren kapitalist rantiyerler, Ahmet İhsan'ın vurguladığı gibi "kiraya verecek odalardan başka bir şey düşünmez" bir grup olarak kabul edilir (İhsan, 1931: 49). Müsebbip olarak görülen sermayedarın fabrikalar yoluyla işçilerin dönüşmelerini sağlaması, işçileri sömürmesi ve özünü bozması yetmezmiş gibi, mesken ve yaşama-yeri sayılamayacak *mietskaserne*'ler aracılığıyla sömürüyü sürdürürler, bu yüzden de sevilmezler (Shanahan, 1954: 352-353; Lees, 1985: 308-310). Sömürünün yöntemi korporatistlere göre apartman mülkiyeti üzerinden şekillenir, bu nedenle reaksiyoner ve korporatist teorisyenler tarafından apartmanlara itirazlar yükselir. Korporatist reaksiyoner-modernist söylemde sermayedarlar, paradan para kazanırlar. İş ahlakları el emeği üzerinden bir değer yaratımını içermez; bu sebeple doğal bir değer üretimi yerine yapay ve makbul olmayan, dayanışmacı bir toplumsal fonksiyon taşımayan bir değer üretirler. Bu da haklı değer sayılamaz. Sermayenin mülkiyetin uzantısı olup olmadığı, onun formuyla ilgili olduğu kadar, toplumsal işlevi ile de ilgilidir. Sözgelimi kapitalist rantiyer sınıfının apartman dairesi 'gerçekten bir mülkiyet sayılabilir mi' sorusu çok önemlidir. Öncelikle bir iş veya mesleki edim, el emeği olmadan kazanç elde

ediyorsa çalışma-etiğine ve toplumsal düzene aykırı kabul edildiğinden kötüdür; akabinde kapitalistlerin çalışmadan, oturdukları yerden işçileri, kiracıları sömürerek gelir elde etmeleri toplum yararına değil zararınadır. Organik uyumu zedelediği gibi, bir kimsenin başka kimse için var olduğunu salık evren toplumsal objektif kanunları çiğnemek demektir.

Kentlerde atomize olmuş ferdietçi bireylerin sınıf bilince kazanma olasılığı bir heyula gibi ortada durmaktadır. Bireyci insanın kişisel çıkarlarıyla güdülenmesi, özne haline gelmesi, evde babanın otoritesine, kamusal alanda ise siyasal otoriteye karşı bir tehlike yaratmaktadır (Lees,1985: 84). Siyasal otoritenin toplumsal düzen ve birlik ihtiyacına cevap vermeyen birey kentli özneyken, köylü milliyetçi ve vatanına bağlı bir bireydir. İşçi kitleleriye bilinçsizce kargaşa çıkarır veya bilinçsiz kitleler kentlerde ideolojilerin esiri olarak proleterleşmektedir (Lees, 1985: 67-68). Daha da kötüsü, kitlelerin sınıf bilinci kazanarak pederşahi kontrol mekanizmalarına karşı birlikte hareket etmeleri, sınıf savaşımına sebep olmaları ve toplumsal tehdit etmeleri olasılığıdır. Sanayi sektörü kentlere yığılan ücretli emeği gerektiği kadar hızlı ememez ve işsizlik sorunu kent yaşamına hâkim olur çünkü üretkenlik artışı ile istihdam olanakları çelişkilidir, birbirlerine paralel ilerlemezler (Şenyapılı, 1978: 7). Fakat korporatist ideoloji bu gerçekliğe sanal bir şekilde yaklaşmış; işsizliği sınıfsal tehlikelerle özdeşleştirmiştir. Proleterler, sermayedarlar gibi *köksüzdürler* ve toplumu dönüştürme tehlikesini arttırırlar (Lees, 1985: 83). İdeolojilerden etkilenen bireylerin sınıf mücadeleleri, hak arayışları “toplumsal düzenin” esenliği ile karşı karşıya gelmiş kabul edilmektedir.

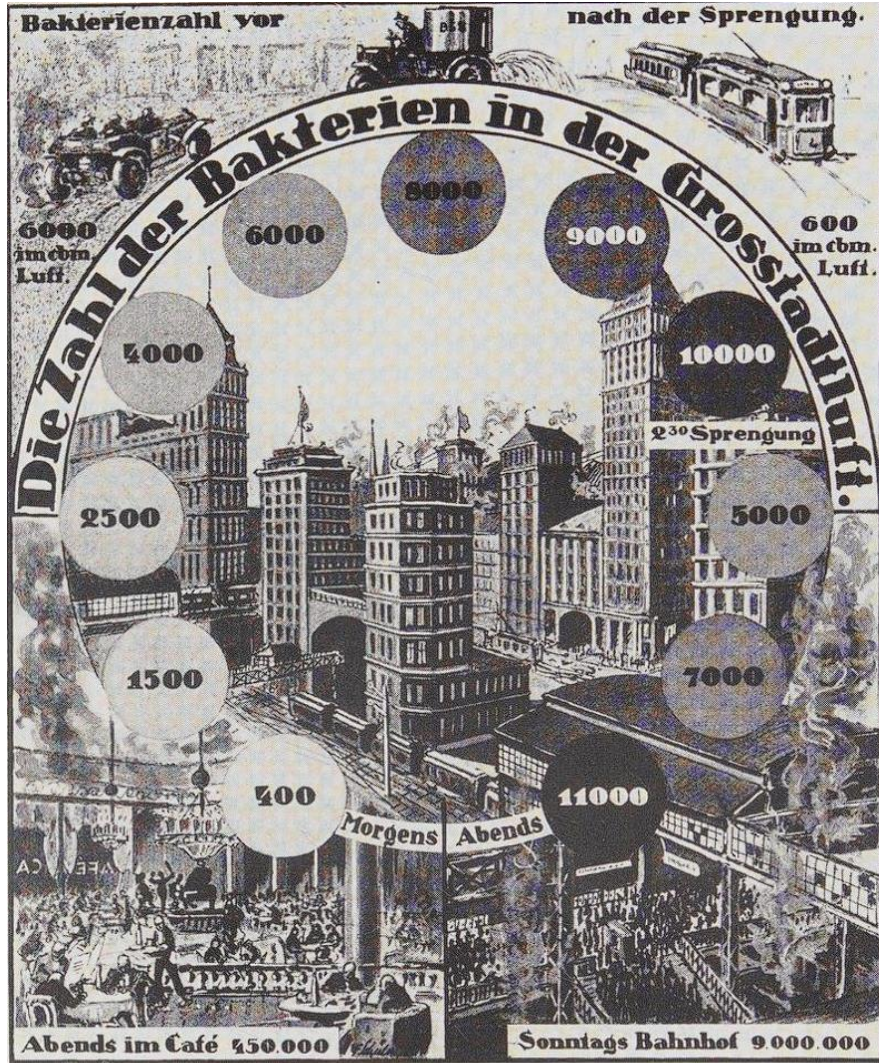
Kentlerdeki tehlikelere salgın hastalıkların hızı yayılması, sağlık problemleri, aile meskeninin selametini bozan insan canına kasteden apartman (konut sorunu), trafik, gürültü ve hava kirliliği eklenince, modernizme duyulan tepkisellik sertleşmiştir. (Lees, 1985: 275-276). Devrimlerin kent merkezlerinden çıkagelmesi şehirlere yöneltilmiş öfkeyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Kentler hak arayışındaki devrimci özneleri, gelenek ve kültür içinde yoğrulup serpilen toplumsal kurumları ortadan kaldırma günahına yönlendirmektedir. İnsanların başlangıçtaki temsil ve ifade özgürlüğü talepleri sosyalizm ve komünizm gibi yıkıcı ideolojilere dönüşüyordu (Kansu, 2001: 257). Kurulu düzenin özneleri olan mülklü sınıfın kent heyulası karşısında huzursuzluk hissetmesi, onları şehre akın

eden köylü nüfusu ideolojik olarak nötralize etme gerekliliğine yönelik bir çözüm arayışlarına da götürür; çünkü elde Fransız Devrimi ve İtalya'daki işçi ayaklanmaları gibi 'korkunç' örnekler unutulmamıştır.

Korporatizm köylüleri yurdun harsına sahip, ahlaki olarak yozlaşmamış özneler olarak görmektedir; korporatist ideolojiye göre köylülerin küçük toprak sahibi olmaları köylüleri korporatistlerin gözünde işçiler karşısında da üstün ve güvenilir kılıyordu çünkü özleri (ırkları-kanları) bozulmamıştır (Karaömerlioğlu, 2006: 60-70; Öztan, 2007). Esasında korporatizmin köycülüğünün önemli bir kısmı buradan, büyük şehir düşmanlığından beslenmektedir. Kurulu düzenin savunucuları reaksiyonerlere göre, proleterler ve sermayedarlar, köylülere kıyasla enternasyonal fikirlere çok daha hızlı adapte olabilmektedirler, dolayısıyla bu saydıklarımız güvenilmezler kategorisinde değerlendirilir. Birçok korporatist rejimin iktidarlarını köycülük üzerine kurmaları, köylüleri "yeni devrimlerinin" selametini koruyacak apolitik vatanseverler olarak alımlamaları tam da bu yüzdendir; *Blut Und Boden* örneğindeki gibi ya da Fransa'da tartışılan toprağa geri dönüş hareketi gibi aynı bu ön kabul ile hareket edilmektedir (Lovin, 1967; Meline, 1906; Lekan, 2004: 153-204; Gerhard, 2005: 129-140; Darré, 2021; Farquharson, 1976). Türkiye'de ileride göreceğimiz üzere, Ankara İmar Planı'nın sahibi Hermann Jansen mekâna dair yaptığı toprak vurgusu ile aynı şeyi savunuyordu. Çünkü milliyetçi özneler, toprakla ilişkileri ve köylülere benzemeleri oranında yurda bağlanabilirdi (Jansen, 1935b: 4; Jansen, 1936: 42-47).

Pastoral bir yaşam geleneksel normlara bağlı özneleriyle her zaman daha makbuldür. Köylünün tüm milletin efendisi olduğu ön-kabulü sıhhi ve *eugenic* bir yaşam sürmesine ek olarak kendi konumunu, yerini, kapasitesini bilmesi, sınıfsız ve çelişkisiz bir yaşam sürmesine bağlanmıştır. Çoğunlukla korporatist sosyal teoride gördüğümüz feodal köy yaşantısı ve kurumlarına öykünüş, geçirgen olmayan otarşik sistemleri sürdürmesi nedeniyle mülklü aristokratik sınıfların işine yaramaktadır. Buna karşı kent ele alındığında, sınıfların belirginleştiğini ve sınıflar arası geçirgenliğin artarak aristokratlara ek ikame sınıfların oluştuğunu, kapitalist ve kapitalist olmayan burjuvaların aristokratları yerlerinden ettiğini görürüz. Sınıfsal geçirgenlik sorunu sadece köylü ve kentli öznenin dönüşümüyle ilintilendirilmemiştir; aynı zamanda farklı etnik gruplara karşı duruşun argümanını

da beslemektedir. Sözelimi kentlerin kozmopolit yaşamı farklı renklerdeki insanları içermesi açısından da birçok nedenden arzu edilmez ve fakirliğin, kirliliğin/hijyensizliğin kaynağı olarak görülür. Bu hijyensizliği ve kirliliği 'ifşa etmek için çeşitli afişler dahi bastırılır (McElliott, 2001: 97-101). Örneğin Tocqueville, köyden kente göçü örtük biçimde eleştirdiği ve ele aldığı bir yazısında toplum içindeki işlevleri isyan çıkartmak ve düzensizliği derinleştirmekten başka bir şey olmayan yoksul göçebeleri, ayak takımını ve birtakım burjuvaları Fransız sömürgelerine götürerek orada işlevselleştirmeyi ve toplumsal bir fayda için kullanmayı önermektedir (Pitts, 2007:18-19). Toplumsal ölçünün, dolayısıyla düzenin sağlanmasının anahtarını otarşide görmek, reaksiyonerler arasında çok yaygındır. Aristotelesçi bir argüman olan otarşinin altın oranının her yerde uygulanması, adaleti garantileyecektir.

Görsel 1 - Büyük Şehrin sakıncalarının altını çizen bir poster (McElligot, 2001: ss.97-98).

Genel olarak kentleşme-metropolleşme fenomeni kırdan kopma olgusu üzerinden şekillenir. Kırdan kopma ediminin kendisi ise hakıyla incelenmemiştir (Şenyapılı, 1978: 18). Kent fenomeninin zuhurunda ana sav kentlerde bir takım istihdam olanaklarının ortaya çıkması, bu olanakların köydeki kötü yaşam koşullarıyla hemhâl olmasıyla nüfusun daha çekici olan kente kayması üzerinden ele alınır. Fakat gerçekliğin kendisi başka türdendir çünkü feodalizmin krizi ve toprak/emek oranının krize girmesi fenomeni yeterince incelenmemiştir (Hilton, 1995: 130-132; Brenner, 2008: 72-74). Bir diğer mesele de köylülerin yüzlerce

yıldır kötü yaşam koşulları altında yaşaması gerçeğidir (Şenyapılı, 1978: 18). Dolayısıyla şehirler her daim taşra nüfusu için potansiyeli ve daha iyi yaşam olanaklarına sahip olması nedeniyle çekici olmuşlardır (Şenyapılı, 1978: 19).

Bütünleşik serbest bir iç piyasada nüfusu taşrada tutmaya çalışmak tutuculuk-reaksiyonerliktir (Şenyapılı, 1978: 14). Nüfus yerli yerinde tutulduğunda iç kolonizasyona benzer otarşik izole alanlar yaratmak kolay olacak ve durağan bir toplumsal model temaşa edilebilecektir. Şenyapılı'nın verdiği örnek çok önemli bir korporatist devlet örneğidir, Türkiye için de benzer bir durum olduğu ileri sürülebilir. Bu durum (köylüyü köyde tutma stratejileri) tarım emekçisini toprakla satılan köle durumuna indirir. Kentleşme tarihinde bu yöntem 1931 ve 1939 yılının faşist İtalya'sında kentlerin büyümesini önlemek için geçirilen yasalarla denenmiştir/tatbik edilmiştir (Traves, 1980; Clark, 1954). Tarım emekçisinin 25.000 nüfusun üzerindeki bölge merkezlerine ve sanayi merkezi olarak bilinen yerleşmelere, önceden ve sürekli bir iş bulduğunu kanıtlayamazsa, göçmesi yasaklanmıştı. Hükümetten izin almadan toprağını (meskeni ve yaşama-alanı) terk edenlere polis kentte oturma ve çalışma izni vermediği için göçen (köylüler) kentte yatacak yer bile bulamıyor, iş bulma bürolarına başvuramıyordu.

Metropol/büyük şehir düşmanlığı 20.yüzyıl felsefesini sandığımızdan çok daha derinden etkilemiştir (Çete, 2022). William Wordsworth'tan Heideger'e, Althussius Johannes'ten Ebenezer Howard'a hatta Vedat Nedim Tör'e pek çok figürde birbirine yakın politik görüşlerin sebep olduğu bir modern kent/metropol düşmanlığını gözlemleriz. Sosyal teorisyenlerin politik kaygıları iktisadi olanlardan çok sosyal kurumların akıbeti üzerinedir. Kırdan kente göçmek durumunda kalan nüfus kendilerine tamamen yabancı, yapay bir kent ortamına girmektedirler; kentle yüzleşen bireylerin hepsi kişisel sorunlarla yüzleşir; büyük düş kırıklığına uğrarlar; eski dünyalarında sahip oldukları geleneksel-pastoral normları yerle bir olur; inançlarını ve özyitirirler; çevreleri ile sağlıklı bir ilişki kuramadıklarından kendilerine ve toplumsal yaşama yabancılaşırlar; daha çok bireyselleşerek iç dünyalarına çekilir bu yüzden toplumsal ilişkiler kuramayıp bu ilişkilerde başarısız olurlar; dayanaksız ve köksüz bir yaşam sürdürdükleri için çaresiz kalırlar; en kötüsü de tüm bunların birleşmesiyle umutsuzluk, köksüzlük, çaresizlik içerisinde zamanla kurulu düzenin kendisini hedef alan, otoriteye karşı

çıkan politik-radikal öznelerle dönüşürler (Şenyapılı, 1978: 30-32). Bu köksüzlük ve yersiz yurtsuzluk, başka bir ifadeyle meskensizlik söylemi Erken Cumhuriyet Dönemi'nde doğrudan ve örtük olarak dile getirilen bir söylemdir (Atay, 1938a; Atay, 1936a).

Modernizm ve kapitalizm karşısında sunulan gerici anti-kapitalist argümanlar eskiye, modern öncesine, donuk toplumsal düzenin dağınık ademi-merkezi yapısına, ve tabii bu anlamda "doğallaşmış" ve "doğal kabul edilen" düzene geri-dönülmesi savları üzerinden şekillenir. Bu savlar öncülleri içinde bir mekân tasarımını barındırır. Çünkü kapitalist dönüşümün zorladığı geleneksel devlet mekanizmaları, geleneksel toplumsal yapılar gibi belirli türden bir *terra* içerimine sahiptir; modernizm ve kapitalizm ikilileri ise bu belirlenimleri örselemektedir.

Korporatizm bağlamında ele alındığında, dünyadaki ve Türkiye'deki kent düşmanlığını, taşradaki nüfusun kentlere akın etmesine reaksiyoner yaklaşan ideolojik varsayımları şöyle özetleyebiliriz:

1-Kent göçen kişi için başta ahlaki olmak üzere her türlü anomi yaratacak kadar yabancı, umulmadık, sert ve düşman bir ortamdır. 2-Göçenler bu yeni çevreye uyum sağlayamayacak ölçüde kentten habersiz, uyum için gerekli bilgiden, eğitimden, görenek ve psikolojik esneklikten yoksundurlar. 3-Göçenler kentte kendileri ve aileleri için umdukları hedefleri ve olanakları karşılayamazlar. 4-Göçenin içine girdiği kent, kırdan daha üstün, daha yüksek olanaklar sağlamaz. 5-Kentte çevresel bir işlem göremeyen göçen bireyler, çevre ile doğal ve yaşayan bir ilişki kuramaz, bu nedenle çevreye ve kendisine yabancılaşır. 6-Göçenler kentte ekonomik, sosyal ve politik pozisyonları benzeyen homojen bir topluluk kurarlar. Sınıfsal dost ve düşmanları kavramaya başlarlar. Ekonomik ve sosyal tatminsizliklerini, sıkıntılarını politik eyleme dökerek aşmaya çalışırlar. 7-Anomi ve yabancılaşma kurulu düzeni, otoriteyi, toplumsal dirliği hedefe alır; politik açıdan hızlı örgütlenen işçileşmiş köylüler örgütlenirler (Şenyapılı, 1978: 29-31).

Sonuçta bir tümele varılmakta ve modern kent yaşamı soyutlanmaktadır. Modern kapitalist hayat kentlerde, metropollerde yaşanmaktadır. Beton duvarlar halkın benliklerini zincirler ve onları esir alır, insan ise doğasından koparak gerçek dünya denen şeyden, sahicilikten kopar. Bu nedenle insanlar deneyimsiz, yabancılaşmış ve yapay kalırlar. Korporatizmin 'gerçek dünya', 'sahicilik' göndermeleri yaptığı doğal düzende kuramsal açıdan moderniteye ve kapitalizmin yapaylıklarına yer yoktur. Fakat pratikte özellikle 20.yüzyılda korporatizmin eklektik doğası onu reaksiyoner-modernist olmaya zorlamaktadır.

3.3. METROPOL VE KENT PROBLEMİNE BİR ÇÖZÜM: REAKSİYONER MODERNİZM VE KORPORATİZM

Modernizm, modernitenin kültürel bir dışavurumu olarak, gittikçe homojenleşen ve burjuvalaştığı iddia olunan bir dünyada bireysellik, yaratıcılık ve estetik değer adına (belirli türden) bir alan yaratmaya veya söz konusu alanı koruyarak muhafaza etmeye çalışan araçsallaştırılmış *aklın* ve piyasa kültürünün saltanatına bir protesto olarak tasvir edilir. Ancak bu muhafaza ve yaratım ikilisinin modernizm içerisindeki yeri ve kurdukları ilişkisellik moderniteyle yaşadığı gizil gerilim oranında belirlenir (Herf, 1981: 813; Herf, 1984: 2-10). Nitekim muhafaza etmek ve yaratmak farklı iki strateji önermektedirler. Birincisi köklerini romantik ve nostaljik biçimde geçmişe dayanan bir anti-modernizmi ve onun ifadelerine düşmanlığı içerir. Bu etnografik müzeciliğin ideolojik önermelerinden olan artizanlık, zanaat ve el sanatları (*arts and crafts*) hareketlerinden, genel olarak Katolik korporatist sosyal teoriyle ilişkili, anglo-katolikliğe, klasik korporatizme ve faşizme kadar bir dizi fenomenle ilişkilendirilen bir geçmişe öykünüştür. Bu modernizm, yeni içinde eskiyi diriltir, diriltmediği durumlarda eskiyi yeniden üreterek ve kitle kültürü efsanesi haline getirerek yeniden-kurar ve inşa eder (Armstrong, 2005: 4). Yeni içerisindeki geçmiş-eski yeniden keşfedilerek, öze ve *birliğe* yeniden 'geri' dönülmektedir. Eskideki unutulmuş ya da unutturulmuş *kultur* otantik bir kültürdür; otantik olduğu ölçüde de halk (*folk*) kültürü olarak ele alınır; aynı anda da *ancien regime* göndermeleri taşıyan aristokratik yüksek kültürün "arzu edilen makbul modernizm" (-ki bu bir anti-modernizmdir) anlayışıyla yeniden icat edilmiş, biriciklik kalıntıları üzerine kurulmuştur (Armstrong, 2005: 4-5). Bu tip bir modernizmlere takı olarak modernizm adını vermek meseleyi zorlaştırmaktadır; Armstrong'un ve genel olarak "özgül" modernleşme çeşitlerini tek bir potada eriterek modernizm olarak adlandırmak bir açıdan yukarıda zikredilen anti-modernist gelenekleri, ideolojileri dolaylı ya da dolaysız olarak aklamaktadır. Herf'in "reaksiyoner-modernizm" kavramı bu durumu çok daha açık bir şekilde karşılayan bir kavram; Herf'in kavramını kullanmakla birlikte Barnstone yukarıda bahis olunan sırtını geçmişe

dönmüş bir modernizme “anti-modernist modernizm” de demektedir (Barnstone, 2014). Armstrong’un bahsettiği şekli ile kavrandığında modernizm nominal bir kavramsal takıdır. Bağlamı ve anlamından tahayyül edilenler ise reaksiyoner modernizmden, katı bir anti-modernizme kadar uzanır. Asıl dikkatleri celp etmesi gereken kapitalizm ve modernizmden duyulan tedirgin boşluk hissinin şiddeti ve bu şiddetin dışavurumlarıdır (Armstrong, 2005: 62).

Herff’in ve bizim ele aldığımız biçimiyle reaksiyoner-modernizm çelişkilerden ve gerilimlerden mürekkeptir. Geçmişin belirli bir dönemini reddeder, onu unutturken başka bir belirli geçmiş ve gelenekselliği fetişize eder. Barbar ötekileri karşısında primitif ve pastoral bir erken medeniyete öykünerek özgül durumunu kutsallaştırır (Herf, 1984; Armstrong, 2005: 5-7). Teknik, teknolojik gelişmelere karşı korku dolu bir heyecanla motive olur, çünkü teknoloji yarattığı iktisadi, sosyal ve siyasi dönüşümler ile toplumsal düzenin geleneksel kurumlarını yok edebileceği gibi, bir araç olarak *kultur*’ün müstahkemleştirilmesine, medeniyetin özünün korunmasına yardımcı da olabilir (Herf, 1981: 820).

Bu türden modernizm patikaları, Herf’in vurguladığı biçimiyle, anti-modernist olan bir modernizm, reaksiyoner modernizmdir ve medeniyet (*civilization*) kavramından alımladıkları teknoloji kavramından anladıkları ile aynıdır: Bağlamı ve anlamı, kapitalist üretim ilişkilerinin ilerlettiği modern teknoloji ya da medeniyet değil, tersine kavramların geleneksellikte olan kültürel bağlantısı uyarıncadır.

Reaksiyoner-modernistlerin başarısı şu şekilde özetlenebilir: Modern teknolojiyi Alman milliyetçiliğinin, yani *Kultur*’un siyasi söylemi içine yerleştirdiler ve onu aydınlanma, akıl ve uygarlık söyleminden tamamıyla uzaklaştırdılar. Daha önce Alman muhafazakârlarının ve reaksiyonerlerinin fazla teknolojinin Alman kültürünü yok edeceğini iddia ettikleri bir politik bağlamda, reaksiyoner-modernistler teknolojinin yokluğunun Alman ulusunu mahvedeceğini öne sürerek karşı çıktılar. Her şeyden önce teknolojinin, soyutlama, analiz, akıl, zihin ve kavramların sözde cansız retoriği yerine Adorno’nun "otantiklik jargonu" dediği dolaysızlık, deneyim, ruh, his, kan [ve toprak], kalıcılık, irade ve içgüdü diliyle tanımlanabileceğini iddia ettiler. Teknolojiyi biçimsizlik, dolaşım-değişim değeri (exchange value) ve asalak finans sermayesi ve rantiyerler yerine biçim, üretim, kullanım değeri (just-use value) ve yaratıcı emekle özdeşleştirerek, elbette gerçek mülkiyet ve sınıf ilişkilerine hiçbir tehdit oluşturmayan, duygusal açıdan çok güçlü bir anti-kapitalist protesto biçimi geliştirdiler. Sivil egoizmin *Gesellschaft*’ına alternatif olarak Birinci Dünya Savaşı siperlerinin *Gemeinschaft*’ını çağrıştırarak, topluma yapılan çağrılarının geleceğin imgeleri için uzak *geçmişe* bakmak zorunda olmadığı yönündeki anlayışlarını ve bilinç yapılarını açığa vurdular. Nasyonal Sosyalist antisemitizm reaksiyoner-modernist söylemle birleşti, Yahudiler bir kez kapitalizm ve komünizmle bir tutulduğunda, Yahudilerin yok edilmesi modern dünyadaki iki büyük kötülüğü

ortadan kaldıracak ve nihai hedefe ulaşacaktı: Nasyonal Sosyalist Devrim (Herf, 1981: 821).

Nitekim teknik ve medeniyet kavramları söz konusu makbul bağlamların dışına çıktıklarında, korporatist Mussolini İtalya'sının 1936 yılı tarım politikalarında veya Almanya'da 1930'lu yıllarda görüldüğü üzere, anlamlarını dönüştüren reaksiyoner-modernist gelenekler tarafından ıslah edilir, dengelenir ve doğru yola sokularak hizalanır (Baltzly ve Salomone, 1950: 348; Cooperative Movement in Germany, 1943). Tarımda mekanik tekniklerin kullanılması söz konusu olduğunda Korporatist-Faşist Parti bir yandan Ulusal Korporasyonlar Meclisi/Konseyi'nde mekanize tarımı geleneksel metotlar karşısında kötüler; aynı anda da geleneksel üretim metotlarından taviz verilmemesini salık veren 18 Haziran 1935 tarihli Sendikalar-Arası Komite kararlarının istisnasız olarak uygulanmasına karar verir (Schmidt, 1938: 105-108; Schmidt, 1938: 8; Schmidt, 1938: 120).

William Butlar Yeats'in köycü idealleri, burjuvalaşmış İrlanda toplumunda köyü ve aristokrat sınıfını yüceltmesi; Muarras'ın çalışmalarından etkilenen Thomas Stearns Eliot'un on yedinci yüzyıl nostaljisi (Armstrong, 2005: 34); D. H. Lawrence'ın animizminin pastoralist önermeleri ve kendisinin rasyonalizme ve endüstriye duyduğu nefret nedeniyle mitleri kutsayışı bahsettiğimiz anti-modernist ve reaksiyoner-modernist "modernizm" biçimlerine örnektir. Reaksiyoner modernizmlerin tümünde, modernitenin müesses nizam üzerindeki baskılarını *cycnic* bir eleştiriye tabi tutarak, gerilimlerin terapi edilerek hafifletilmesi amacı güdülür. Sözgelimi pastoralist izcilik hareketlerinin, ya da romantik şairlerin kente karşı doğaya dönüş planlarının temel amaçları aynı tepkiselliği içermektedir (Armstrong, 2005: 4-5). Öyleyse Herf'in önerisinin mantıksal sonucu, modernizm ve anti-modernizmi kapsayan bir kavramsal olarak reaksiyoner-modernizmin iki ucu birbirine bağlayan, patoloji ve patolojinin tedavisi-rehabilitasyonu çizgisi üzerinden inşa edilen, modernizmi kapsayarak tersini yansıtan diyalektik bir kavram olmasıdır.

Reaksiyonerlik, ideolojik spektrum içerisinde pek çok şekilde kendisini göstermektedir, bu ideolojik biçimlerinden en yaygını, sağ ve soğu içererek onları

aşan, yeni bir kalkınma formülü sunan korporatizmdir. Sosyalizm, liberalizm ve kapitalizme, bu ideolojilerin bir görünümü addettiği kentlere bir başkaldırı olan korporatizm, anti-kapitalist düşünce metoduyla *şehri* kendi içsel ilişkileri ve moderniteyle birlikte düşünmekten kaçınmaktadır. Bu sebepten ötürü, *şehir* tanımlanır ya da ele alınırken onu köylerden daha kalabalık, daha büyük bir gelişmiş taşra olarak düşünme refleksi gösterirler.

Korporatistler ve genel olarak reaksiyonerler gözlerini çelişkilerin mekânı olarak gördükleri şehirlere dikmişlerdir. Şehir yaşamından, şehrin formundan, içindekilerden derin bir tiksinti duymaktadırlar. Hoşnutsuzluğun belirtilerini ve tepkilerini muhafazakâr şehir planlamacıları ve mimarlarda gözlemlemek oldukça kolaydır. 19.yüzyılda belirginleşen ve 20.yüzyılda kuvvetlenen, klasik mimariye öykünme ile pastoralist bir feodal köy yaşantısını öven reaksiyoner mimari akım saydığımız tüm çelişkilere birtakım yanıtlar vererek, kapitalizmin ve modernizmin doğurduğu sakıncaları tedavi etmeyi amaç edinmiştir. Şehirlere karşı en nihai çözüm, feodal mesken biçimine, komünal yaşantının korporasyonlar ya da loncalar tarafından dondurulduğu eski dünyasına dönmek olduğu kendilerince besbelli olsa da, çoğu muhafazakâr, reaksiyonerler gibi modernizmin ve kapitalizmin geri dönülemezliğini istemeyerek de olsa kabul etmiş gibi görünmektedir. Bu noktada kavram kaosunu Jeffrey Herf'in reaksiyoner-modernizm kavramı sonlandırıyor. Anti-modernistlerin, reaksiyonerlerin ve muhafazakârların nasıl olup da modernite içerisinde var olduğu ve 20.yüzyıla giden süreçte verdikleri tepkinin, korporatizm gibi bir alternatif-yol olduğunu reaksiyoner-modernizm kavramı çok iyi karşılamaktadır. Herf, Nazi Almanyası'nın faşistleşmiş korporatizmini *kultur* ve *zivilisation* arasında bir gerilime oturtarak, modern olanın, yeni olanın, gelenekselliği yıkanın içerisinde eskinin, geleneğin nasıl anlamlandırıldığını incelemek için bir araç olarak bu kavramı kullanır. Reaksiyoner-modernistler, moderniteyi, yeni toplumsal düzeni istemeyerek kabul ederler, mevcut maddi koşullar ise olabilecek en az şekilde değiştirilerek, ancak geleneksel toplumsal düzeni ihya edecek biçimde modern olan içinde yeniden kurulmaya çalışılır (Herf, 1984: 2-8).

Bu fenomen "özgül bir modernizm", İtalyan tipi modernizm, Türk tipi modernizm olarak ele alınır ve üstün körü geçilir. Cumhuriyet Türkiye'si özelinde mimarlık ve

estetik anlayışımızı, toplumsala ve siyasala bakışımızı “Batı modernizmine” referansla sentezlediğimiz argümanının peşi sıra, 1920 ve 1950 arası dönemde, özel olarak da 1930’larda, “Batı modernizminin” hali hazırda modernizmden hayli uzaklaşmış bir özgül modernizm olduğu argümanı eklenmektedir. Buna göre argümanın bir sonraki adımı, 1930’lardaki korporatist, faşist, milliyetçi söylemin etkisi altındaki modernizm üslubunun Türkiye’yi etkilemesi ve benzer kimlik tartışmalarına neden olmasının şaşırtıcı olmaması olacaktır. Bu eklemli argümanın temel eksiği politik ve ideolojik bağlamdan, korporatizmden yoksun olmasıdır. Korporatizm ise, daha önce bahsettiğimiz gibi kuramsal olarak anti-kapitalist, anti-modernist, anti-liberal ve anti sosyalist olan, kapitalizmin sanayileştirdiği ve kentleştirdiği modern toplum biçimine köklü biçimde itirazda bulunan, 19.yüzyılın ortalarında güçlenmeye başlayan ve 20.yüzyılda iyice popülerleşen bir ideolojidir (Bealey, 1999: 89). Modernite ve kapitalizme her açıdan karşı çıkmaktadır. Kendisini karşı çıktığı ideolojiler üzerinden tanımlayan korporatizm, ön-varsaydığı kapitalizm öncesinde var olan geleneksel ve yoğun biçimde feodal-pastoral yaşama iktisadi, siyasal, toplumsal ve mekânsal olarak geri dönerek, kapitalist ve modernist sakıncaları ortadan kaldırdığını savunmaktadır (Kansu, 2001: 256).

Tenasüpçü toplum yapısının bozularak, organik birliğin kaybolması, şehirlerin bu birliği çokluğa bölerek kapitalizmi hızlandırması, mesken sorunları ve buhranlarına neden olması, korporatizmin şehir düşmanlığını (*anti-urbanism/großstadtfeindschaft*) açıklar niteliktedir (Lees, 1985: 279-281). Korporatist rejimlerin medeni kanunlarının hepsinde kat-mülkiyetinin menedilmesi tesadüf değildir. Buna göre Türkiye, İtalya, Almanya, Romanya vd. korporatist rejimlerde apartman dairesi veya kat mülkiyeti tanınmamaktadır (Gönensay, 1945a: 534; Gönensay, 1945b). Şehirler geleneksel yöntemlerle kontrol altına alınamayan işçi sınıfının bilinç kazanmasında önemli bir etkidir ve proleter ile taşradaki insanlar karşılaştırıldığında, korporatistlerin tercihleri özlerinin bozulmadıkları düşünülen milliyetçi farz edilen köylülerden yana ağır basmaktadır (Lees, 1985: 278). Şehirlerdeki büyük meydanlar, sendikalar tarafından örgütlenmiş işçilerin otoriteye karşı ayaklanma girişimlerinde toplanma alanları gibiydi. Geniş caddelerde önu alınmaz protesto ve yürüyüşler yapılabilirdi. Apartmanlar da aynı

sakıncaları barındırmaktadır. İşçilerin, bir arada yaşadıkları kira-hücrelerinde (*mietskaserne*) örgütlenerek patrona, daha kötüsü politik otoriteye başkaldırmaları gibi tehlikeler kaçınılmaz addedilmektedir. Toplumsal ahenkten kopmuş bir başka sınıf olan kapitalist sermayedarların sürdürdükleri hayat da korporatistler tarafından tehlikeli ve ortadan kaldırılması gereken bir durum olarak kabul görmektedir (Makal, 1998: 289-290). Çünkü esasında, anti-kapitalist korporatist teoriye göre köylüleri işçileştirmiş ve onların tabiatını bozmuş olan kapitalist sınıfı (Rosenberg, 1930).

Saydığımız tüm sakıncaları tedavi için birkaç çözüm önerilmiştir. Feodal yaşama geri dönülemeyecekse, en azından tamamı ile kent yaşamına teslim olunamaz, “sosyal mesele” bir şekilde çözümlenmeli ve ailenin çözünmesi durdurulmalıdır. Çözümlerden en ünlüleri, Jean-Baptiste André Godin’in mesken planı olan 1859 tarihli *Familistère de Guise* yani sosyal konak, başka bir ifade ile sosyal kampüs yaşamıdır (Ruby, 2016: 114). Bir diğeri ise çok daha ünlü ve etkili olan, reaksiyoner-modernist *Garden-City* ütopya planı ve Bahçeli-Ev projesidir.

3.3.1. Familistère

1848 Devrimleri Fransa ve İtalya’yı kavurduktan sonra Charles Fourier öne sürdüğü ilkeler doğrultusunda, Paris’in her mahallesinde işçileri meskenleştirmek için kurulacak ve 400 işçi ailesini bünyesinde barındıracak yapı kompleksi Fourier’in korporatizmden izler taşıyan sosyal teorisinin esiniyle planlanmıştır. Yapı kompartman-dairlere bölünmüş olarak planlanmıştır (Gide & Rist, 1948: 253-255). Familisterlerin her biri kendi içerisinde bir komün olarak ele alınır ve her familisterin kendi okulu, çalışma salonları, bahçesi ve banyoları vardır. Yapı kompleksinin reaksiyonerliği esasında Paris’te her an ayaklanma çıkarabilme potansiyelinin sembolü olan işçilerin sosyal hayatını apolitikleştirerek, bu sınıfın aşırılıklarına son verme, nötralize amacıyla gözlemlenebilir. Familistler veya Familistèreler patronlar ile işçileri, lord ve tabası gibi bağlayarak dikişsiz bir organik toplumsal bağı mümkün kılmayı amaçlamaktadır: Böylece toplumsal sürtüşmeler tedavi edilecektir (Gide & Rist, 1948: 255). Cite Rochechouart’ın

planlanması ve inşası “bekar ve başıboş” işçi sınıfını evlendirmek, meskenlendirmek fikrinin bir ürünüdür.

Fikrin bağlamı 1830 ve 1849 yıllarında Paris'teki buhar makinalarının sayısının 130'dan 1200'e çıkmasıyla endüstrileşmenin hızlanması etrafında şekillenir. 1845 yılında Paris popülasyonu 400.000 yerleşimciden mürekkepken 1848 yılına gelindiğinde bu sayının bir milyonu aştığını görürüz. Kolera salgını, işçi ayaklanmaları kenti kasıp kavurmaktadır. Çözüm ise bir “aracılık” yöntemi ideolojisi ile gelmelidir. Andre Godin'in asıl amacı da tam olarak bu aracılığı sağlamak yönündedir. Fourier'in düşüncesini bir adım öteye taşıyan Jean-Baptiste Andre Godin (1817-1888) girişimci bir fabrikatördür. Fransız demir sanayine önemli katkılarda bulunan Godin bir işçi şehri inşa ederek işçilerin mevcut durumlarını düzeltmeyi amaçladığı gibi, patronlar ile işçiler arasındaki sınıfsal anlaşmazlıkları giderecek bir kampüs mekânı da tasarlamak istemiştir (Andre Godin, 1886; Stern, Fishman & Tilove, 2013: 207). 1844'te *De l'Extinction du paupérisme*'yi yayımladığında, Louis-Napoléon Bonaparte işçileri meskenlendirme meselesine çoktan eğilmişti. 1848 yılında iktidarı elde ettikten sonra Paris'teki her mahalleye bir familistère kuracağını beyan ediyordu.

Godin'in bu projesi dikkat çekici olsa da Ebenezer Howard'ın *Garden-city* çözümü kadar büyük bir etki yaratmamıştır. Şehircilik ve şehir planı konularında ayrıntılı argümanları olmasa da, kentleşmenin yarattığı konut problemine kooperatifçi bir yanıt vererek ve insanlara asgari yaşam koşullarını sağlamaya çalışmış bunu yaparken de sınıfsal ayrılıkları törpüleyici bir komüniteryen mekân yaratmayı amaç edinmiştir. Godin'in çözümünden çok daha etkili olan bir diğer çözüm köy ve kenti bir araya getiren, köy-kent icad eden Bahçe-Şehir/ Bahçe-Kent modelinden, gelmiştir.

3.3.2. Bahçe-Şehir ve Bahçeli Ev

Kitlelerin sürekli artan sayısına, insan nüfusu sorununa en kesin yanıt, Ebenezer Howard'dan gelmiştir (Mumford, 1966: 184). Bahçe-Şehir/Bahçe-Kent çözümü *To-morrow: A Peaceful Path to Real Reform* adıyla 1898 yılında daha sonra

içeriği sabit bırakılarak farklı isimde 1902 yılında yayımlanmıştır. Kitapta kullanılan Bahçe-Şehircilik ve bahçeli ev kavramları Ebenezer Howard tarafından ortaya atılan kavramlardır³⁴. Ancak bundan öncesine dayanmaktadır. *Yarının Bahçe-Şehirleri* kitabında Howard Antik Yunan şehir planlamacılığı anlayışını yeniden keşfederek günümüze uyarlar. Antikitedeki doğal limitleri yeniden koyar ve bu limiti her organizasyon için dayatır. İnsanın ölçülü yaşama gayesini, şehir imgesine bir önlem olarak geri getirir. Bunu yapabilmek için sadece Antik Yunan'ın şehir anlayışından yararlanmaz, yüzünü politik anlamda da maziye dönerek Antik Yunan pratiğini de yeniden keşfeder (Mumford, 1966: 586). Howard'a göre insan topluluğunun ihtiyaç duyduğu temel kentsel işlevleri yerine getirmek kentin kolonize edilmesiyle çözüme kavuşturulabilir. Amaçsız insanların üst üste bindiği metropollerin, modern büyük şehirlerin yerine; gecekondu kültürünün yerine, endüstriyel kirliliğin yerine; uzayan çalışma saatleri ve insanın işi ve evi arasındaki kat edilemez görünen uzun mesafelerin yerine Ebenezer Howard çok daha "organik bir şehir" fikri³⁵ ile bir set çekmektedir (Mumford, 1966: 586). Bahçe-Şehir öyle bir şehirdir ki, nüfus kontrolsüzlüğünden vareste, belirli sınırlamalar vasıtasıyla yeni türden organik bir "terra" içinde otarşik, başka bir ifade ile ihtiyaç duyulandan fazlası olmayan, tüm örgütsel fonksiyonların/işlevlerin kent komününe hizmet ettiği bir şehirdir.

Howard kentlerin sağlık ve konfor koşullarını iyileştirmeyi böylece iyi bir yaşamı garantilemeyi amaç edinir. Tasarımın önemli özelliklerinden birisi tarıma ayrılmış toprak parçasıyla çevrili uydu-magnet kentleri önermesidir. Kapitalist endüstrileşmenin endüstri bölgelerinde yarattığı sıhhsiz, düzensiz, ölçsüz ve

³⁴ Howard 1850'li yıllarda henüz 15 yaşındayken mahkemelerde stenografik yapıyordu. 21 yaşına geldiğinde amcasıyla Amerika'ya çiftçi olarak çalışmaya gitti ve 5 yıl boyunca bir çiftlikte çalıştı. 26 yaşına bastığında Howard bu çiftçilikten usanmış ve Londra'ya geri dönmüştür. Londra'ya döner dönmez ütopya fikriyle haşır neşir olur ve ütopyalar hakkında okumalar yapmaya başlar. Bir şehir planlamacısı olmayan ve mimarlık eğitimi almayan Ebenezer Howard özellikle iş, işçilik, işçi emeği, yaşama hakkı gibi etik ve politik konuları üzerine de araştırmalar yapar. 1898 yılında Garden-City kavramını ortaya attığı kitabı kale alır, kitap 1902 yılında aynı içerik, farklı başlıkla yeniden yayımlanır. Londra'nın ezilen sınıfları, hastalıklı sokakları, kentin pisliği, kanalizasyon sorunları, şehir kalabalığı, düşük maaşlar, mesken sorunu, havasız doğadan kopuk rutubetli ve sağlıksız evlere çözüm aramaktadır. Howard 1899'da Bahçe-Şehirler Birliğini kurar. Birlik satın aldığı bir arazide bahçe-kent yaratmak için gerekli her şeyi yapar ve sonuçta 1903'te Letchworth kurulmuş, bir bahçe kent örneği olmuş olur. 1913'te ise Bahçe-Şehirler ve Şehir Planlama Birliği kurularak Britanya ölçeğinde harekete geçer ve köy-kent aşkın formunu tüm dünyaya ihraç eder; kısa bir sürede Birlik sadece İngiltere'de 30'dan biraz fazla *Garden-City* kurmuştur.

³⁵ Howard'ın dengeli-organik toplum fikri, ütopyacı selefi Charles Fourier'den oldukça etkilenmiştir; Mumford Howard'ın Fourier'den etkilendiği halde ona hiç atıfta bulunmamasını manidar bulur (Mumford, 1966: 589).

insancıl olmayan koşullara bir başkaldırı olarak ortaya çıkan bir fikirdir. 1887 yılında Norman Shaw, bir bahçeli evler sitesi olan Londra'daki Bedford Parkı kurmuştur. Howard 20.yüzyıla girilirken yakın arkadaşı Sir Raymond Unwin ile şehircilik hususunda yeni fikirler ortaya koymaya ve kentleşme problemlerine yeni çözümler bulmaya çalışıyordu. *Garden-city* fikrinin olgunlaşması söz konusu tartışmaların ürünüdür. Bahçe-Şehir teoride 4390 dönümlük bir arazi parçasının merkez bölgesini oluşturacak, çapı yaklaşık 1206 kilometre olan bir daireden meydana gelecektir. Bahçe-Şehir altı bölüme ayrılmıştır. Her semtin kendine özgü bir fonksiyonu/statüsü vardır ve söz konusu fonksiyona ait kamu binaları tarafından kuşatılmıştır (Howard, 1898: 14-16; Hasol, 1975: 67). Hâkim fikir birliğinin aksine, bölümleri ayıran bulvarlar değil, yeşil kuşaklardır (*green belt*) ya da diğer ismiyle yeşil bantlardır. Mumford'un da belirttiği gibi, kent ve köyün bu evliliğini daimleştirebilmek için Howard yeni devrimsel kentinin belirli noktalarında yeşil kuşaklar/yeşil bantlar kullanmıştır (Mumford, 1966: 587). Mumford yeşil kuşakları ilginç bir şekilde yeşil "duvarlar" olarak adlandırır. Mumford'a göre Howard'ın yeşil kuşak kullanımı şundan ileri gelir: Yeşil duvarlar yalnızca taşrasal köy mekânını sürekli bir yakınlık ve belirteç olarak kıyıda tutmakla kalmaz, aynı zamanda diğer yerleşim bölgelerini ve mesken alanlarını birbirinden yalıtık da kılar. Mumford'un duvar göndermesinin manidarlığı burada devreye girer, toplumsal sınıflar arasında kompartmanlara ayrılmışlık, antikitedeki ideal şehri (polis) çağrıştıracak biçimde, içsel dayanışma birliğinin bir koşulu gibi yansıtılır (Mumford, 1966: 587).

Howard ve Bahçe-Şehir kuramcılarının önerileri, toplumsal bir rolle kutsanarak fonksiyonelleştirilmiş bir yeşil kuşaktır. Yeşil kuşak kentleri, mahalleleri birbirinden ayırmaya yarar, tikellikler yaratarak köy yaşamının donukluğunu sağlamanın araçlarını sağlar. Aynı zamanda kentleri kendine yetebilmeleri için, otarşik yapılarını garanti altına alan tarım-besleme sahalarıdır (Howard, 1898: 16-17; Hasol, 1975: 487; Hasol, 1975: 541).

Kuşakların en dışında, şehir yaşamını gürültü, kirlilik, işçi ayaklanmalarıyla tehlikeye atabilecek fabrikalar, ambarlar bulunacaktır. Tüm bunların çevresinde de 21.950 dönümlük bir tarım alanı bahçe şehri kuşatacaktır (Howard, 1898: 13-14). Böylece *Garden-City* kendi kendine yetebilen otarşik bir kent olabilecektir;

yine aynı otarşik prensibin sonucu kentin nüfusunun sabitlenmiş olmasıdır. Her bir kentin içindeki mahallelerin sakin sayıları da sabitlenmiştir. Sir Raymond Unwin tarafından Letchworth planı 1903 yılında bu saiklerle inşa edilir.

1891 yılında Londra İl Meclisi'ndeki konuşmasında Lord Rosebery kırların izbeleşmesi sorununa kentleri, özelde de Londra'yı mahkûm ederek parmak basar. Benzer şekilde önde gelen birçok papaz köylerin yerinde saymasından esef duymaktaydı. 1840'larda ise İngiliz kentlere ur (*wen*) yakıştırmaları yapılır. Howard bunu haklı görmektedir çünkü ur büyümüş kocaman bir tümör olmuş, bir *elephantiasis* hastalığına dönüşmüştür (Howard, 1898: 3). Tümör analojisi düşünüldüğünde kırsal bölgelerin yaşamını, kanını, kemiğini sömüren şehirlerin karşısına organik düzenin tahkim edildiği, doğal dengenin sağlandığı Bahçe-Şehirciliğin konumlandırılması oldukça beklendiktir (Howard, 1898: 5-9).

Howard'ın şehirciliğe en büyük katkısı Mumford'a göre, şehrin fiziksel formunu yeniden şekillendirmekten ziyade bu formun altında yatan organik kavramları geliştirmesidir. Kafasındaki şehir planında, modern metropollere merhem olacak dinamik denge ve organik dengenin temel biyolojik kriterlerini icat etmişti. İlk daha geniş bir ekolojik örüntüde şehir ve taşra/köy arasındaki denge ve şehrin çeşitli fonksiyonlarının kent ve köy arasındaki "evliliği" pekiştireç görevi göreceği ikincil denge. Howard her şeyden önce, alan, sayı ve ikamet edilen bölgedeki nüfus yoğunluğunun sınırlandırılmasında büyümenin olumlu kontrolü yoluyla elde edilen bir dengeden bahsediyordu. Toplumsal düzen, yani komün, yalnızca işlev kaybına yol açacak aşırı bir boyut artışı tehdidi altında olduğunda Bahçe-Şehir yönetimi yeni bir kolonizasyon uygulamasına gidecekti. Eğer kent, sakinleri için yaşamı sürdürme işlevine devam edecekse, kendi içinde herhangi bir organizmanın sahip olduğu organik öz-denetimin kendi kendini çevreleme özelliğini sergilemek zorundaydı (Mumford, 1966: 587). Howard bu şekilde büyük modern şehirlerin, yani metropollerin aşırı büyümelerinden önce sahip oldukları avantajları insanoğlunun yeniden keşfedebileceğini düşünüyordu; bunu başarmanın yolu da Bahçe-Şehir türü ile bu avantajların yeniden kazanılmasıydı. Howard, bir kez optimum büyüklüğe ulaştıktan sonra, tek tek kasabaların ihtiyacının gerektirdiği alanları ve nüfusu artırmak yerine büyük nüfus topluluklarının ve kapsamlı tesislerin avantajına sahip daha büyük bir sistemin,

parçalı ancak organik birliğini tesis edecek bir kent düşünmüştür (Mumford, 1966: 587). Banliyö modelini reddeden Howard, sanayinin kentin ayrılmaz bir parçası olması gerektiğine ve atölye ve fabrikaların genellikle her eve makul ölçüde kısa bir mesafede olması gerektiğine inanıyordu. Fakat bu fabrikaların ölçekleri Bahçe-Şehir yönetimi tarafından kontrol edeceğinden, kirliliğe ve gürültüye sebep olmayacağı gibi, küçük işletmeler ve artizanal meslek teşekküllerinin modernize edilmiş halleri olarak reaksiyoner-modernist üretim mekânları olacaklardı. Böylece meslek ile kurulan mekânsal bağ ile geniş bir yuva olarak tasarlanan doğal bahçe-kentin bağı hemhal olarak birbirlerini nôtürleyecek, insanın önce kendisine, sonra yaptığı işe, en fenası da ailesine olan yabancılaşması durdurulabilecektir (Mumford, 1966: 588). Bahçe-şehrin başarısı, aşırı nüfuslu merkez şehirlerine aşırı büyümenin büyük ölçüde yok ettiği temiz havayı, güneş ışığını ve doğal güzelliği geri vermek olacaktı (Mumford, 1966: 588).

Howard'a göre, İngiltere, Avrupa, Amerika şehir ülkeler haline gelmekteydi. Dünya büyük şehirlerden (metropollerden) oluşan ülkeler mecmuası haline gelmekteydi. Kırsal bölgelerin boşalmasından derin üzüntü duyuyordu; Londra'nın "rezilliği" Howard'ın ve il meclisi üyelerinin gözlerinin önünden gitmiyor, çalışan milyonlarca insan keyiflerini ve uykularını kaçıyordu; ayrıca tarımsal uğraşların endüstriyel uğraşlardan keskin bir şekilde ayrılması olasılığı gelecekte için korkunçtu (Howard, 1902: 11). Köy-kent olan Bahçe-Şehir ütopyayı yansıtan bir idealdir. Bu idealin bağrında şehre gelerek tarımsal faaliyeti unutan insanoğluna ölçülü bir yaşamı hatırlatmak yatmaktadır. İnsanlar toplu iğne ve şehirler birer magnet/mıknatıs gibidir.

Parsel büyüklükleri bahçeli evler için büyük önem taşır; parseller 6'ya 40 veya 6'ya 30, yani 240 veya 140 m²'dir. İkamet alanları dolduğunda ve nüfus 30.000'e ulaştığında artık yeni konut alanları açılmaz ve şehir büyüyemez, ancak küçülemez de. Bunun yerine yeni bir Bahçe-Şehir kurulmalı ve aynı prensipler orada tatbik edilmelidir. Kent daha fazla büyümeyeceği için trafik, nüfus, sıhhat ve düzen sorunları ortadan kalkacak ve daha insancıl bir yaşam hasıl olacaktır. Howard bunun için feodal bir korporatist legal tüzel kişiliğe sahip âdem-i merkeziyetçi belediyeler ve vergi biçimleri planlar. Eserinde, köy-kent/Bahçe-

Şehir biçiminin hukuki statüsü devletin “legal tüzel kişiliğine” eş bir hukuki statüye sahip olarak tartışılır (Howard, 1902).

Şehir yaşamı doğadan kopuktur fakat bir takım sosyal imkânlarla sahiptir. Eğlence mekânları yine buradadır; fakat kalabalık kitleler tecrit edilmiştir. Ücretli emeğin fiyatlanma potansiyeli daha geniş olduğu için yüksek maaş imkânını vadeder fakat aynı ölçüde fahiş kira bedelleri ve pahalı ürünler hayatta kalmayı zorlaştırmaktadır. İstihdam olanaklarının fazlalığına karşın uzun ve yorucu mesai saatlerinden kaçınılamaz. Kır ise doğanın güzelliği ile kuşatılmıştır; komünal cemaat yaşantısı içerisinde mutluluğu ve esenliği vaat eder; insanın tembellik edebileceği ve benliğini dinleyebileceği boş zamanlar çoktur; kiralar ve geçim için gereken mallar ucuzdur ve insancıl yaşam kolayca elde edilebilir. Havası temizdir ve uzun saatler düşük ücretlere çalışılmaktadır. Howard’ın anti-modernizmi, modernizmin yarattığı dönüşümün varlığını kabul etmiştir, bu nedenden ötürü de bir reaksiyoner-modernizmdir. Taşradaki köy yaşantısının olumsuzluklarını istemeyerek kabul etme zorunluluğu hisseder, ancak modern metropoller ise Howard’ın kâbuslarına konu olmaktadır. Nitekim tüm olumsuzlukları, yani taşranın görece az, kentin ise inkâr olunmayacak kadar keskin eksilerini nötralize ederek apolitikleştirecek bir *reform* önerir. İki biçim yani köy ve kent birleşmeli, ikisinin eksikliklerinin ortadan kalktığı bir alternatif yol icat edilmelidir.

Ebenezer Howard’ın *Yarının Bahçe-Şehirler* adlı kitabı, korporatizm üzerinden okunduğunda bize neredeyse şaşılacak derecede ilginç çıkarımlar sunmaktadır. MIT’deki derslerinde Lewis Mumford *Yarının Bahçe-Şehirleri* kitabı için “çağdaş kent planlama akımını bu yapıt kadar etkisi altında bırakan ve *amaçlarını* bu kadar değiştiren başka bir kitap olmadığını” söyler (Howard, 2019: 8-11). Kanımızca, tüm dünyayı etkileyen Bahçe-Şehir planlama akımı köy yaşamını kente getirmenin oldukça reaksiyoner bir yoludur (Mumford, 1938: 394-396). Söz konusu planlama biçimi *siedlung* adı verilen, bahçeli ev mimari tipinin gelişmesine de yoğun şekilde katkı sağlamıştır.

Bahçeli ev veya *siedlung*, köyleşmiş-kent (*rural-urban*) planlarının olmazsa olmazıdır. Almanya’da modernist mesken planlarına karşı kullanılmıştır. Öyle ki oldukça ilginç bir örnek olan, kartpostallarla Alman mimari geleneğini “katleden”

modernist mimarlarla dalga geçtikleri Weissenhof vakası, korporatistlerin modern mimari stiline verdikleri anti-modernist *cynic* tepkilerden en önemlisidir (Willette, 2017). Alman Evi tipinin ve Alman Şehri tipinin modernistlerce özünün bozulmaya çalışıldığını savunan eden korporatistler, buna karşılık, (Sedat Hakkı Eldem'in yazmış olduğu Türk Evi kitabı da buna örnek verilebilir) pek çok Alman Evi çalışması başlatmış ve Alman Evi tipinin yeniden tahkim edilmesini öne sürmüşlerdir (Reuben, 2017). Bahçe-Şehir mimari akımını belirli bir bağlamda ele alan korporatistler Alman Evi'ne öykünürlerken, bunun karşısına modern-apartmanları koyuyorlardı (Reuben, 2017).

Görsel 2 - Weissenhof modernist mimari örnekleri (Willette, 2017).

Görsel 3 - Weissenhof'taki modernist mimariyi aşağılayan bir kartpostal (Willette, 2017).

Bahçe-Şehir, on dokuzuncu yüzyılın büyük sanayi şehirlerinin sosyal ve çevresel sorunlarına tepki olarak üretilen yeşil çözüm türlerinin paradigması olarak bir “ara yolu” temsil eder. Tipik olarak tepkisel biçimde ortaya çıkmış ve Avrupa’daki reaksiyoner çevreler arasında yayılmıştır. Howard başlangıçta Bahçe-Şehir modelini Londra’da yaşayan insanların sosyal izolasyon, gecekondu ve kirlilik yerine, doğa ve sosyal fırsatlar arasında optimal bir denge sunan kent ve taşranın bir birleşimi, bir evliliği olarak tasarlamıştır; Howard’ın düşüncesinin doğal sonuçları genellikle daha basit bir şekilde kentsel yoğunluğa bir alternatif, endüstriyel şehirden bir kaçış ve doğaya dönüş olarak anlaşılır; dönemi içinde de böyle anlaşılmıştır. Almanya örneğinde Berlin’in dış mahallelerindeki yeni bahçe kentler, apartmanlara (*mietskaserne*) karşı savaşta en kuvvetli bir silah vazifesi görür (Angelo, 2021: 48-50).

Howard’ın planının amacı çelişkilerin dışavurumu ve çatışmaya dönüşmesini engellemeye dönük tedbirleri öngörür; nihai olarak da bu çelişkilerin bizatihi kendilerini bertaraf etme amacı güder. Sermaye ve işçi arasındaki gerilimin sönümlenmesi, işçinin bahçeli bir evde toprakla haşır neşir olması ile paralel

gider. Aile kurumunun devamını, nüfus kontrolünü garanti altına alır. Bahçe-Şehir mimari tipi, işçiyi artizan kırsal yaşama geri döndürmektedir. Ayrıca apartmanlar ve geniş caddeli mahallelerin Bahçe-Şehir planlarında genel olarak bulunmaması otoriteye karşı hareketleri baypas etmektedir. Bahçe-Şehirlerde, geniş meydanlar, yerini küçük meydansız “boşluklara” bırakmıştır, bu meydansız-meydan biçimi çoğunlukla bir devlet kurumu tarafından işgal edilir, ya da abidevi bir anıt tarafından ikiye hatta üçe bölünür, böylece bir ölçüsüzlük halinde örgütlü hareketler kolayca bastırılabilir. *Green-belt*, yani yeşil kuşak, nüfusu kompartımanlara ayırdığı gibi tarımı şehir merkezine geri getirmektedir (Mumford, 1966: 573-578).

Howard'ın reaksiyoner-modernist yönü, sosyalizm ve liberalizm arasında, ikisinin de kötü tarafının törpülediği, ancak ikisini de aşan ve soğuran bir orta /üçüncü yolun mekânını tasarlamış olmasından da kaynaklanır (Tizot, 2018: 3/19). Bahçe-Şehir ütopyası, korporatizmin “yeni devrim” ile “yeni bir medeniyet” kurma söylemini devam ettirmektedir (Tizot, 2018: 4-19). Bahçe-Şehirler metropollerin yerini alacak, kent ve köyü evlendirerek, gerçekten de devrimsel bir patikanın temelini atacaktı (Howard, 1902: 25-27). Daha da önemlisi, Bahçe-Şehir çatışmaları sonlandırarak toplumsal yaşamın içinde şekillendiği mekânı ideolojik olarak huzurlu ve dengeli bir erdemle kuşattığı gibi maddi koşulları da denetim altına alarak devletin kontrolüne sunmaktadır. Ne de olsa şehirler insan eliyle yaratılır; ancak şehir sonradan özneyi yeniden inşa etmekte onu yeniden biçimlendirmektedir (Tankut, 1998: 20). O halde şehri kırsal köy yaşantısını simüle edecek biçimde yeni bir bağlama ve içerime oturtmanın yolu bellidir. Onu bir şehir olmaktan çıkartarak *zivilisation* ile olan ilişkisini ve kavramsal bağlamını yeni bir alana, *kultur* bağlamına oturtmak gerekir (Herf, 1984: 157-159). Bağlamın ne'liği üzerine küçük bir analiz, bizi korporatizmin romantikliğine ve anti aydınlanmacı, anti-rasyonalist doğasına götürmektedir. Modern şehirler hali hazırda doğal olana karşı rasyonalize edilmiş bir mesken planını odak noktası edinir, doğayı dönüştürerek, manzaraları, dağları, tepeleri, ormanları öğütür, tıpkı içindeki insanları da öğüttüğü gibi tabiata zarar verir (Herf, 1984: 141). Howard'ın projesinin reaksiyoner-modernist öğeleri açıkça görünüyor. Herf, Nazi mühendis ve siyaset teorisyenlerinin teknoloji karşıtlıklarını değerlendirirken, karşıtlığın

teknolojinin bağlamının reaksiyoner-modernist pratikler aracılığı ile medeniyetten kültüre kaydığını, bu yolla kültür ve medeniyet kelimelerinin eşlendiğini iddia etmektedir (Herf, 1981: 812). Aynı kavram setini Howard için de kullanabiliriz. *Zivilisation*'dan bahsedilirken eskinin donuk pastoral yaşamına, gelenekselliğin denge içindeki kutsal ve erdemli medeniyeti kast olunur (Herf, 1984: 1-18). Reaksiyoner-modernism Herf'in tanımladığı biçimde tam olarak da budur. Modern olanı kültürel yapının sanal haznesi içinde soğurarak onu eskinin hamurunda yoğurmak ve yeniden üretmek. Bu yeniden üretim, yeni içinde eskiyi; kent içinde köyü (*rural-urban*) yaratmaya çalışmanın, çelişkileri sonlandırmanın stratejisidir (Herf, 1981: 813). Elbette 20.yüzyıla gelindiğinde Howard'ın ideallerini birkaç adım öteye götüren reaksiyoner mimarların ortaya çıkması kaçınılmazdı. Kemalist mekânının yaratılması süreci ile birlikte Howard'ın fikirleri Türkiye'yi daha çok etkilemiştir.

Howard'ın fikirlerinin tercihine dair en önemli neden korporatizm ile Bahçe-Şehir arasında yukarıda göstermeye çalışılan paralellikler, dolayısıyla da Tek Parti Rejimi'nin egemen ideoloji uyarınca yaptığı mekânsal tercihlerdir. Bu tercihlere bağımlı olarak Almanya ve Avusturya'dan Türkiye'ye gelen başta Carl Christoph Lörcher ve Herman Jansen gibi mimarlar ve şehir planlamacıları Howard'ın etkisini ve neo-klasik mimari stili Türkiye'de yaygınlaştırmışlardır. Bu mimar ve şehir planlamacıları üniversitelerde eğitimler vermiş, kendi öğrencilerini yetiştirmiş, Berlin ve Stuttgart Teknik Üniversiteleri ile yakın irtibatlar kurulmasına yardımcı olmuşlardır (Almanya'da Kalan Öğrenciler, 1944).

4. BÖLÜM: KORPORATİST BİR ŞEHİR: ANKARA

Türkiye'nin korporatizm macerası kavram karmaşasına boğulmuş bir manzara çizse bile yapılan çalışmalar korporatizmin yeni Türkiye'nin kuruluş sürecindeki önemini gözler önüne sermektedir. İttihat ve Terakki içerisindeki anti-liberal kesim tarafından tartışılan, daha öncesine dayanan korporatist ideolojinin benimsenmesi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında anayasa tartışmalarından Kemalizm'in bir tür korporatist ideoloji olarak ortaya çıkmasına kadar uzanır; korporatizm siyasi tarihimize köklü şekilde nüfuz etmiştir (Kansu, 2001: 258-261; Kansu, 1998: 148-151, 152-155). Sürgün meclisinin Ankara'daki toplantılarında ve akabinde 1923 yılındaki devrim sürecinde korporatizm, eğitim politikalarında, iktisadi, siyasal ve anayasal düzenin tasavvurunda en belirleyici etkendi (Kansu, 1998: 151; Göze, 1968: 64). Ziya Gökalp'in korporatizmi ve Halk Fırkası'nın umdelerini korporatist açıdan kuramsallaştırmasıyla, özellikle halkçılık pastoral bir mesken tasarımının taşıyıcısı görevi gördü. Korporatizmlerde, Kemalizm'de de olduğu üzere, halkçılık toprakla adeta bir alışım oluşturmaktadır. Bu alışımın içerisindeki pastoral deneyim ve akıl yürütme, Kemalizm örneğinde görüldüğü gibi, tüm korporatist deneyimlerde köycülükle bezelidir (Karaömerlioğlu, 2001a: 275-277; Demirel, 1994: 195 ve 239). Halkçılığa köycülük de eklenir ve köy yaşantısı kent yaşamına karşı galebe çalması beklenen bir ideali simgeler (Karaömerlioğlu, 2001b: 285-286). Kemalistlerin korporatizm etkisindeki mekân tahayyülü, bir yandan rejimin Osmanlıyla bağıntısını koparmak isteği bir yandan da İstanbul, İzmir gibi görece daha liberal ve modernist bir geleneğin yerleştiği kentlerden ayrı bir "yeni-kent" kurma arzusuyla Ekim 1923'de başkent olan Ankara'ya yönelmiştir. Sözünü ettiğimiz tahayyül belirli türdendir ve Türkiye'nin özel koşulları içerisinde Bahçe-Şehir akımından etkilenmiştir (Kansu, 2009b: 56-59). Avrupalı büyük devletler gibi "yeni devrim", modernizasyon patikasında yepyeni ve özgül bir yol benimsenmiştir ve bu yola göre yeni bir modern bağlamına kapalı biçimde işaret edilir (Karaosmanoğlu, 1929).

Ankara'nın kentleşme öyküsü iki ana anlatı üzerinden şekillenir. İlki modern Türkiye Cumhuriyeti'nin bir nişanı olarak başarıya ulaşması için tasarlanmış, hatta ulaşmaya yazgılı olan bir imar planı serüvenidir. Eski Rejime, İstanbul'a

karşı yeni devrimin kalesi ve yeni Cumhuriyet Rejimi'nin başarısının göstergesi konumunda olan Ankara, yeni rejimi temsilden öte onunla özdeş kabul edilir (Tekeli, 2009: 33-35). Muasır bir ülkenin muasır bir kente gereksinimi vardır; dışarıdaki kapitalist güçler ve içerideki burjuvazinin korkunç baskılarına rağmen Ankara, İstanbul ve İstanbul'un sembolize ettiği her şeyden devrimci bir kopuştur. Bir diğer argümana göre, Ankara şehirleşirken kendine özgü bir biçimde, projeli-modernleşmiştir, fakat bu modernleşme İstanbul'un modernizminden tamamıyla farklıydı (Kaynar, 2007: 27-37).

4.1. DOĞUŞTAN ANTI-MODERNİZME YAZGILI BİR ŞEHİR

Ankara'nın “modern ve batılı” bir şehir olarak, adeta çöl olan bir kasabadan doğması 16 Şubat 1924'te Şehremanite'nin kurulmasıyla başlamıştır. Şehremaneti genelde Vekiller Heyeti, özelde ise Dahiliye Vekaletine bağlı olan, yeni şehrin oturtulacağı alanları kamulaştırarak “mesken” yaratacak bir kurumdur. 1920'li yıllarda Ankara'da üç tip konut görülmektedir. Birincisi Ankara kalesi ve çevresindeki eski konutlardır. Bu konutlar Osmanlı tipi geleneksel Ankara evleridir. İkincisi, hor görülen ve çoğalmasında arzu edilmeyen, akar sağlayan, rant amacıyla inşa edilmiş az sayıda 4 ile 5 katlı apartmanlardır. Sonuncusu ise *siedlung* tipi, bahçeli evlerden mürekkep villalar ve memurin konutlarıdır (Batur, 1983).

Ankara üzerine yapılan ilk planlamalar 30 Mayıs 1924 yılına dayanır. Plan 30 Aralık 1923 tarihinde İstanbul'da faaliyet gösteren Keşfiyat ve İnşa'at Türk Anonim Şirketi'ne ısmarlanmıştır (Cengizkan, 2018; Tankut, 1988: 101). Ankara'nın ilk planını yapan Lörcher, Camillo Sittle'nin öğrencisidir. Türkiye'deki hemen her çalışma Camillo Sitte'den, Sitte'nin öğrencisi Lörcher'den ve Jansen'den modernist kent planlamacıları olarak bahsetmektedir (Batur, 1983). Lörcher'in hocası olan Sittle ele alındığında durum hiç de böyle gözükmemekte. Modernist kent planlamacıları, Camillo Sitte'nin fikirlerini neredeyse temelden reddetmişlerdir. Bunun sebebi Sitte'nin prensiplerinin modası geçmiş olmasından öte, reaksiyonerliği ve geleneğe olan özcü vurgusundan kaynaklanır. Çünkü Sitte

hızla dönüşen toplumun ihtiyaçlarını yansıtmayan bunun yerine modern içinde geleneği yeniden canlandırmaya çabalayan bir şehir planlayıcısıdır. Sitte, geleneksel kentçiliğin bir savunucusuydu ve kentsel mekânların güzelliği, uyumu ve sosyal etkileşimi teşvik etmek için tasarlanması gerektiğine inanıyordu. Ancak modernist kent planlamacıları, kentsel mekânların işlevselliği ve verimliliği için tasarlanması gerektiğini, estetik veya sosyal etkileşime daha az önem verilmesi gerektiğini düşündüler. Sitte'nin fikirlerini nostaljik ve duygusal olarak görüyorlardı. Modern kentsel yaşamın zorlukları için uygun olmadığı kanısındaydılar. Özel olarak Le Corbusier, Sitte'nin çalışmalarını reddetmektedir. Sözelimi Sitte geniş caddelere karşı çıkmaktadır, fakat Le Corbusier birbirini dik kesen ve ufka uzanan caddelerin mekanize edilmiş kapitalist bir dünya için elzem olduğunu vurgulamaktadır (Doruk Atay, 2018). Sonuçta, modernist kent planlamacıları kentsel tasarım ve planlama konularındaki kendi yaklaşımlarını modern kapitalist toplum içerisinde üretmek için Sitte'nin fikirlerini büyük ölçüde reddetmişlerdir.

30 Aralık 1924 yılında Ankara Kalesi ve Merkez İstasyon arasında kalan yerleşkeyi düzenleyen, popülasyonu 200.000 kişi olarak hedeflemiş eski şehir planının en önemli özelliği “Yönetim Kompleksi” projesidir. Yeni şehri düzenleyen ikinci plan 24 Mart 1925'te hazır edilen olan “Türklerin Başkenti Ankara'nın Yapılaşma Planı – eski şehir ve Yönetim Şehri: Çankaya” başlıklı plandır. Planda İstasyon, Bankalar, Erzurum, Hâkimiyeti Milliye, Denizciler, Çankırı, Kazım Karabekir, Anafartalar/Karaoğlan caddelerine ek olarak, Kale Önü, İstasyon Bölgesi İş Merkezi, Soğuk Kuyu, Hamamönü, Şehir Parkı ve Sergi Bahçesi, Millet, Hükümet, İtfaiye/Tiyatro, Gazi, Yıldız, İstasyon, Hacı Bayram gibi mekânlar tasarlanmıştır (Hür, 2020: 322-323; Uluiş, 2015: 42-45).

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Kemalistler, neo-klasik Osmanlı formları ile donatılmış Birinci Mimari Üslup'u makbul bulmuyorlardı. Yeni korporatist rejimin temelleri Osmanlı'dan kopmuş olmakla sınırlı kalamazdı. Lörcher, devlete sunduğu 30 Mart 1924 tarihli “Ankara Şehrinin İmâr ve İnşâ Planına Âid İzahnamedir” başlıklı raporda, Ankara'nın Helenistik Çağ ile olan “tecrübesine”, pek çok kadim ve antik imparatorluğun merkezi olduğuna dair kanıtlar göstererek özel bir vurgu yapıyordu (Uluiş, 2009). Bu vurgu Ankara'nın Roma İmparatorluğu ile olan,

dolayısıyla *Batı* ile olan bağlarının tasdikini taşımaktadır³⁶. Dolayısıyla Ankara Kalesi sadece kültürel entite olarak kullanılmamalı, bunun yerine şehre hâkim bir estetik azameti, işlevselleştirilmeli ve devlet-sivil toplum arasındaki hiyerarşinin bir sembolü haline getirilmelidir. Fakat bir yandan da Yönetim Kompleksi vasıtasıyla, devlet ve sivil toplumun özdeşliği, ayrılıksızlığı, devlet lehine ispat ve tasdik edilmelidir. Kamusal alandan özel alana hiyerarşik bir hücrelendirme vardır ve organik bütünlüklü uyum içerisindeki her hücre işlevlerine göre gruplandırılmış kamu yapıları ile çerçevelendirilmiştir (Uluiş, 2009; Uluiş, 2015: 42-45).

Lörcher'in Planı tatbik edilememiştir. Bunun birkaç nedeni vardır. İlk Lörcher'in planı nüfus artış hızının taleplerini karşılayamamıştır. Ankara'nın kozmopolit ve modern şehircilik anlayışından farklı olarak küçük ve nüfusu sınırlı planı dönem içerisinde yetersiz kalmıştır ve plan gerçekçi bulunmamıştır. Böylece 1927 yılında bu defa Lörcher'in bulunmadığı Hermann Jansen, Joseph Brix ve Leon Jausseley'in bulunduğu bir heyet yeni bir plan için Ankara'ya çağrılır. Dolaylı bir başka sebebi Lörcher Planı'nın rafa kaldırmak üzere olduğu 1927 yılında Hermann Jansen'in bir mektubundan öğreniriz. Lörcher'in Ankara'daki eski şehrin üzerine kurduğu plan sakıncalı görülmektedir. Bu sakıncalardan biri caddelerin olması gerektiğinden fazlaca geniş olmasıdır (Cengizkan, 2018: 104-105; Kansu 2009b: 62). Ayrıca Lörcher'in önerdiği planda kendisine pay yer verilmeyen yeni şehir dolaylarının çok daha parçalı planlanması gerektiğini öneren, Lörcher Planı'nı eleştiren Jansen büyük bir şehir yerine daha parçalı bir şehirleşmeyi öngörmektedir. Cengizkan Jansen'in bu önerilerinin Ankara Belediyesi'nde ve hükümette daha hoş karşılandığını aktarmaktadır³⁷ (Cengizkan, 2018: 96-106). Bu süre boyunca hükümet 1925 tarihli İstimlak Kanunu akabinde, 1926 yılında Emlak ve Eytam Bankası'nı kurarak imar işleri için yer ve finansman sorununu çözmek istemiştir. Herman Jansen'in Ankara İmar Planı'nı yeni baştan, fakat Lörcher'le benzer şekilde ele alacağı süre boyunca Kemalist rejim istemeyerek de olsa, Birinci Ulusal Mimari Üslup'un temsilcileri olan mimarları Ankara'ya davet

³⁶ Özellikle Atatürk, bu dönemde İtalyan Elçisi Vincenzo Lojacono ile olan konuşmalarında, özel direktifleri ile Ankara ve genel olarak Türkiye'deki arkeolojik kazıların amacını vurguladığı demeçlerinde Türk Ulusunun kadimliğine, özcü (*essentialist*) bir vurgu yapmaktadır (Hür, 2020: 323).

³⁷ Cengizkan çok daha ilginç bir durumu aktarıyor: Jansen'in Ankara İmar Planı'nı sonrasında Lörcher kendisine Berlin'de kendi projesini çaldığı iddiası ile bir dava açar (Cengizkan, 2018: 107).

etmiştir. Arif Hikmet Koyunoğlu, Mukbil Kemal Taş, Muzaffer Bey, Mimar Kemalettin Bey, Mongeri, Mimar Vedat Tek, Hasan Hadi Bey gibi isimler Ankara'yı İstanbul'daki modernist mimariye benzer birçok eserle donatmıştır³⁸. Geleneksel Osmanlı mimari formlarını, moderniteye uygulayarak neo-klasik bir mimari akım yaratmış olan bu mimarların söz konusu neo-klasizmi, Kemalist Rejim'in arzu ettiği türden bir neo-kasizizm ve korporatizmi dışladığı gibi, aynı zamanda da Osmanlı ile olan bağını kopartmadığı için de Tek Parti tarafından mesafeye yaklaşıyordu. Özellikle 1920'li yılların sonuna gelindiğinde, Theodor Post'un 1927 tarihli Sıhhiye Vekaleti eseriyle bu ayyuka çıkar. Korporatist rejimin, modernizm karşıtlığına ve yaptığı tercihlere verilebilecek hayati bir diğer örnek de Arif Hikmet Koyunoğlu ve Nazmi Bey'in 1925 tarihli sayıştay binasının akıbetidir. Mongeri'nin modernist yapılarına oldukça benzeyen yapı, Kemalist rejim tarafından mimari ve estetik açıdan yetkin bulunmamıştır. Bu nedenle reaksiyoner-modernist ve korporatist bir mimar olarak Clemens Holzmeister'in öğrencisi Ernst Arnold Egli 1930 yılında özel olarak görevlendirilmiş, yapının dış cephesi tamamen yıkılmış, korporatist taştan ve ebedi estetik uyarınca yeniden tasarlanmıştır. Bozdoğan, Birinci Ulusal Mimari Üslup ile Yeni Mimari'nin 'bir aradallığına' bir vurgu yapsa bile, ortada bir "tercih" olduğundan bahsetmektedir (Bozdoğan, 2002: 61-63). Ankara katiyen İstanbul ile benzer ve modernist olamazdı. Ne biçimsel olarak İstanbul'a benzemeliydi ne de gündelik hayat bağlamında bohem bir yaşantının esiri olacaktı. Bu dönemde modernist mimari ve şehir planlamacılığına yönelmiş korporatist bakış daimi mevcuttur. Falih Rıfkı Atay daha 20'li yıllarda modernist mimarinin Ankara'nın silüetini bozduğunu ima ederek, Mongeri'nin yapmış olduğu Ziraat Bankasını hedefe almaktadır (Atay, 1927a). Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Jansen ve Brix'in sunduğu raporun, "uzmanlar"ın görüşlerini bildirmesidir: 1927 Haziran'ında Ankara'ya gelen iki Alman uzman Prof. M. Jansen ve Prof. M. Brix, yaptıkları incelemelerin

³⁸ 1924 yılında inşa edilen Vedat Tek'in eseri TBMM, 1924 yılında Mukbil Kemal Taş tarafından planlanan Gazi ve Latife Mektebi, yine 1924 yılında Mimar Kemalettin tarafından tasarlanmış biri erkek diğeri kız mektebi olmak üzere Gazi Mustafa Kemal ve Latife Hanım mektepleri, 1925 tarihli Tahsin Bey Tarafından Tasarlanan Adliye Binası, Mimar Kemalettin'in eseri olan 1926 Tarihli Ankara Palas, yine aynı yılda Mimar Kemalettin'in tasarladığı Gazi Eğitim Enstitüsü, sırasıyla 1926 ve 1929 tarihli Mongeri eserleri olan Osmanlı Bankası ve İş Bankası, 1927 yılında Arif Hikmet Koyunoğlu'nun planladığı Hariciye Vekâleti Binası dönem içerisinde sayılabilecek birçok yapıdan yalnızca birkaçıdır (Batur, 1938; Bozdoğan, 2002: 60-69; Hür, 2020: 324; Akyüz & Akyüz, 2010: 261-262).

sonucunu Başbakan İsmet Paşa ve Dâhiliye Vekiline sunmuşlardı. Alman uzmanlar, “yaptığımız binaların umumiyetle iyi addolunabileceklerini söylemekle beraber, heyet-i mecmuadaki ahenksizliği tenkit etmekte ve küçük evkaf binalarının yanında muazzam Ziraat Bankasının teşkil ettiği nahoş manzarayı’ ahenksizliğe bir kanıt olarak göstermekteydiler” (Atay, 1927a). Falih Rıfkı Atay, Ankaralıların da baştan itibaren bu ahenksizliğin farkında olduklarını belirterek bu eleştiriye katılmaktaydı (Çapa, 2020: 101-102).

Kısaca Ankara, Yeni Devrimin ilkelerinin bir nişanesi olacaktı ve modernizm ve kapitalizme yönelik mekânsallıklar buna zarar vermemeliydi. Dönem içerisindeki Kemalist entelektüellerin romanlarında da bunu görürüz. Bu metinlerin bir kısmı Ankara özelinde geçen kurgulara sahip olsalar da ortaklaştıkları nokta, korporatist ideolojinin etkisindeki bir mekâna öykünmeleri ve büyük şehir düşmanlığına dair izler taşımalarıdır. Peyami Safa’nın *Fatih-Harbiye* (1931) romanı İstanbul özelinde gelişen bir büyük şehir düşmanlığını konu edinirken, Yakup Kadri’nin *Ankara’sı* (1934), Aka Gündüz’ün *Ben Öldürmedim Kokain* (1931) eserinde ve Memduh Şevket Esental’in *Ayaşlı ve Kiracıları* (1934) adlı yapıtında Ankara özelinde ideolojik değerlendirmelerde bulunmaktadır. Hatta kanımızca yurt içi gezi yazılarında mekânın ve mimarinin ideolojik olarak ele alındığı korporatist eserler bambaşka bir tezin konusu olmakla birlikte yine kayda değerdir, bunlardan belki de en önemlilerinden birisi Sadri Ertem’in *Kıyılardan Stepe Bir Vagon Penceresinden* (1934) adlı eseridir, ki içinde modern ve reaksiyoner-modernist şehir arasındaki farklılıklar dışa vurulmaktadır. Bunu edebi metinler üzerinden okumak oldukça kolaydır.

Ankara’nın kendi zamanında algılanma biçimi, her daim radikaldir. Daha 1918-1919 yıllarındayken “milli fikriyatın inşasına katkıda bulunmak isteyen” İstanbullu yazarlar Ankara’daki muazzam büyüklüğe sahip politik ve mekânsal şantiyeye iştirak ediyorlardı (Muhidine, 2022: 192). Muhidine Ankara’nın radikalliğin hissedildiği ve ütöpik bir mahiyeti haiz olduğunu yazar. Gerçekten de Muhidine’nin altını özellikle çizdiği gibi radikallik politik bir mahiyetin şemsiyesi altındaki mekânsallığa bir atıftır: Burjuva olana, bohem olana, modern ve kapitalist olana karşı konumlanan bir radikallik. Ankara’ya göçen yazarlar korporatist esinli yazarlar, örneğin Sadri Ertem’in altını çizdiği insanı disipline

çağırır, o karasal ve korporatist topoğrafya ikliminin şiddeti ile karşılaşır (Ertem, 1935: 40-44; Ertem, 1934: 42-44). Ankara, Beyoğlu'nun, İstanbul'un zıttı olmakla kalmaz, tüm modern şehir 'şaşkınlığının', disiplinsizliğin ve yozluğunun zıttı olarak konumlandırılır. Korporatizmden etkilenmiş azimli isimlerden birisi de Sadri Ethem Ertem'dir. Ertem egemen korporatist ideolojiden yoğun biçimde etkilenmiştir. Liberalizme, sosyalizme ve kapitalizme sonuna kadar düşman olarak proleterleşme tehlikesi ile her an karşı karşıya kalabilecek Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkış yolunu korporatist Kemalist devletçi politikalarda görmekte ve Atatürk'ün sözlerini kendisine delil göstermektedir (Ertem, 2007; Gazi Hz., Cumhuriyet, 1931). Ertem, Kemalist Rejim'in mekânı Ankara'nın karşısına kıyı şehirlerini (İstanbul'u ve İzmir'i) koymaktadır. Kıyı bölgelerine akın eden 'kitlelere', belirsizliğin mekânı olan, görece daha liberal kalmış bir mekânsallığa karşı öğüt verir: Korporatist mekân karasal olandır; karasal bir disiplin ve ciddiyete denk düştüğü varsayılmıştır, tamda bu sebepten keyfi eğlencelerin mekânı ya da alanı değildir. Bu mekân bohem burjuva laçkalığını reddeder. Ertem korporatist teorisyen Carl Schmitt'in de vurguladığına benzer şekilde, kıyının karşısına (*leviathan*'ın karşısına) "karasal olanı, toprağı adeta bir örs gibi döven yakıcı güneşi, o örsün kendisi olan enerjiyi, hareketi" yani bir korporatist bir ütopyanın süresiz teyakkuz halini (*behemoth*'u) koymaktadır (Ertem, 1935: 40-41). Bu karasal enerjide kıyının sunduğu 'güzellikleri' aşan başka türlü bir güzellik/estetik olduğu savunulmaktadır. Tabiatla dövüşmekten çok onunla birlikte devinen ve enerjinin, devrim enerjisinin ta kendisi olan Ankara belirir. Sadri Ertem özneleri bu karasal varlık mücadelesi alanına çağırır (Ertem, 1935: 41-43). Kemalist Devrimin somutlandığı Ankara'da, korporatist özne biçimi de somutlanacaktır. Ertem Ankara'nın zorlu karasal iklimine özel bir mana yüklüyor görünüyor. Kendisini diğer korporatist figürlerle yakınlaştıran noktalardan birisi ilerleme, değişim, devrim, beton, medeniyet kavramsallarını reaksiyoner-modernist ve korporatist bir bağlamda ele alıyor, anlamlandırıyor oluşudur. Sözgelimi kerpicin yerini modern inşaat malzemeleri ve tekniklerinin almasını görece olumlu ve faydalı görüyor fakat biçimsel olarak yeni mimarinin metropol vücuda getirecek bir form kazanmasına temkinle yaklaşıyor ve "vertikal miymari"ye karşı bir pozisyonda yatay mimariyi savunuyor (Ertem, 1935: 42). Halk Partisi genel

sekreteri ve edebiyatçı Memduh Şevket Esendal gibi, Sadri Ertem de apartmanlara, özellikle de yüksek katlı apartmanlara karşı yürütülen reaksiyoner-modernist söylemi geliştirmiş ve katkıda bulunmuştur.

Ertem'in korporatist şehir tanımı el yordamıyla yapılmış gibi olsa da ana temalar yine aynıdır. Ertem gezi yazısında Ankara'nın Kemalist Devrimin erken dönemlerindeki halini tasvir eder: Yazın toz dalgalarının bir volkan lavı gibi insanı boğduğu, tozdan kurtulmanın tek yolunun ise belediye çöpçülerinin, mesela eski istasyon yolunu ibrikleriyle sulamalarıyla mümkün olduğunu söyler (Ertem, 1934: 42). Kışın ise durum daha vahimdir, yine eski istasyon yolu "bir vıcık deryası" haline gelir, balçıktan yol katetmek mümkün değildir (Ertem, 1934: 42). Neyse ki bu eski Ankara'dan bir şekilde kurtulunmuştur. Yeni Ankara'ya gelen "medeniyet" onu bambaşka bir şehir haline getirmiştir. Yepyeni iskarpinleri artık çamur yüzü görmemekte, hatta bunun yerine Haydar Paşa'da, İstanbul'da daha çok kirlenmektedir (Ertem, 1934: 41-43).

Ertem'in yeni inşa olunan Ankara'daki "modernleşme" ve "şehirleşme" anlayışını ele aldığı paragraflar bizim açımızdan özellikle dikkate değer görünüyor. Çünkü korporatist-Kemalistlerin reaksiyoner-modernist mekân anlayışını yansıtan kuvvetli bir örnek olmasının peşi sıra, bu anlayışın Cumhuriyet Dönemi'ne özgü korporatist mekân tahayyülüne karşılaştırmalı bir örnek de sunuyor. Korporatizmin çelişkili devrim anlayışı her ne kadar köycü ve pastoralist olsa da bunu modernite içinde kurgulamıştır. Yeni kurulan rejim yüzünü romantik bir geçmişe, köye, yani taşraya, pastoral yaşamın kapitalizm ve modernite tarafından henüz bozulmadığı toplumsal ve siyasal bir düzene dönmüştür. Korporatist modernleşme ya da başka bir ifade ile reaksiyoner-modernleşme vasıtasıyla da bu romantik-nostaljik geçmişin sanallığı bir idil gibi 'orada' durur ve amaç edinilir.

Sadri Ertem'de bu etki kendisini farklı bir şekilde gösteriyor. Yazdığı metindeki can alıcı nokta, Vedat Nedim Tör'de doruğuna ulaşmış olan, korporatist mekânsallık. Ertem Ankara'yı ve inşa edilen yeni şehri görünce bir sıkıntıya düşmekte ilginç hissetmektedir; kentin "hududsuz" genişliği kendisinin üzerine çöker gibi olur ve onu rahatsız eder. Esasında bu benzetmenin, yumuşak ve

teklifsiz hoşnutsuzluğun latifesi ardından gelecek bir savunmayla olması ve anlaşılması gerekeni dışa vurmaktadır. Ertem'in tiye aldığı Ankara'yı bu hali ile beğenmeyenler ya da onu modern veya medeni bir şehir olarak görmekten imtina edenler olabilir. Nitekim Ertem de Ankara'nın bu halini, yaşadığı bir yanılsamayı kavrayan ve hatasını anlayarak Ankara'nın güzelliğini gören bir öznenin ya da vatandaşın yapması lazım geldiği gibi kabul etmek zorundadır. Hatta bunu olabilecek en doğru medenilik ve modernlik olarak kabul etmelidir (Ertem, 1934: 42-43). Çünkü şimdiye kadar şehircilik denen şeyi çok yanlış anlamıştır, "insanın aklına medeniyet ve şehir deyince" kapitalist, "sinemalarda görülen, mecmualarda" okunan medeni Amerikan şehirleri gelmektedir. Sadri Ertem peşi sıra New York şehrini gündeme getirir: "Dört tarafından sıkıştırılınca havaya fıskıran su gibi (yapay bir biçimde) yükselmiş binalar; on katlı, yirmi katlı, elli katlı, başları bulutlar içinde gömülü bina devleri" adeta bir heyuladır (Ertem, 1934: 42-43). Sadri Ertem için gökdelen ve apartman denen "bu hayvanların mideleri mahalleleri üst üste yığarak genişler" bunun sonucunda da yüksek apartmanlar/binalar huzuru ve uyumu komünal düşey yaşantıdan koparıp almaktadır. Ertem Kemalist (korporatist) şehirciliğin "şakuli [düşey-yatay] şehir ilkesini öne sürer. Kemalist şehirciliğin medeniyet anlayışı, "şakuli şehir demektir" (Ertem, 1934: 42-43).

Şakuli yani düşey şehir korporatist ahlakı, daha da önemlisi mülkiyet biçimini onamaktadır. Ertem, "bizim" (gelişmiş kapitalist) şehirleri kopya etmememiz gerektiğini çünkü "bizim" toprağa uzaktan kuşbakışı bakan bir şehrin, toprağa neden bu kadar uzaktan kuşbakışı baktığını düşünmediğimizi söyleyerek kendince bir öz eleştiride bulunur (Ertem, 1934: 43). Binaların kat kat ve üst üste olmasının yaratacağı sakıncaları Ankara'nın genişliğinin hakikati meşru olarak bozacaktır. Ertem'in toprağa yaptığı vurgu korporatizmin toprak ile kurduğu romantik ilişkiden ileri gelir. Mesken, ev, yaşama yeri meslek sahiplerinin rahata ereceği yerlerdir. Sabahtan akşama kadar pala çalan adam, istirahate muhtaçtır. Bol havalı, rahat, gürültüsüz, bu bağlamda da üst üste binmemiş bir evi, yurttaşlardan sakınmamak gerekir (Ertem, 1934). Ertem evi, yuvayı pala çalan, artanlar gibi el emeği ile geçinen makbul vatandaşın "kını" olarak tanımlaması ise mekânın bağlamı ve toprağa dairliği içerisinde yine korporatizm bağlamına

oturmaktadır. Toprağa bağlı meskeni olan ve toprakla kurduğu pre-kapitalist ilişkiyi yitirmemiş bir kurgusal aile, keskinliğini sürekli koruyacak olan meskenlerinde, evlerinde asla paslanmayacak sürekli diri kalmaya devam edecektir (Ertem, 1934: 44; Ertem, 2007; Kalaycı, 2009: 162; Kuruç, 1987: 128). Korporatist mekân sıhhati ve diriliği mekân vasıtasıyla adeta öjenikleştirir.

Peyami Safa, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Memduh Şevket Esendal eserlerinde billurlaşan büyük şehir düşmanlığı (*großstadtfeindschaft*) hareket noktasını derin korporatist toplumsal düzen idealinden aldığı gibi, İstanbul'un sakınılması gereken şehir hayatından almakta ve uyarmaktadır (Safa, 2023; Safa, 2022; Esendal, 2023; Karaosmanoğlu, 1987). Örneğin Ahmet Haşim daha 1929 yılında İkdam Gazetesi'nde benzer bir söylemle Ankara'yı Atlantis'e benzetir. Haşim'in kafasındaki Atlantis ilginç bir şekilde Schmitt'in Kara ve Deniz'ini ters yüz ediyor gibi görünüyor. Yine Haşim'in kafasındaki Atlantise göre Ankara Londra ya da Paris değil, ahlaki ve manevi olarak en müstahkem niteliklere sahip, yozlaşmamış ve yozlaşmayacak bir şehirdir (Muhidine, 2022: 192). Ahmet Hamdi Tanpınar ise Ankara konusunda, İstanbul'da bulunmayan ve belki de bulunamayacak "iki hususiyetin" altını çizmektedir: Destanilik ve Muhariplik. Bunlarsa mistifiye edilerek romantikleştirilmiştir (Tanpınar, 1969: 3-20).

Modern şehir hayatının eleştirilmesinde ve korporatist idealin benimsenmesi çizgisinde birkaç yazar daha farklı bir söylem geliştirir. Bunlardan ikisi Aka Gündüz ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dur. İki yazarda daha vahim olduklarını düşündükleri bir manzarayı resmeder ve Uğur Tanyeli'nin "çatlak ses" ile ifade ettiği şeye, yani gündelik yaşamın rejim tarafından kontrol edilmeyen 'disiplinsizliğine' kızgındırlar (Fındıklı, 2022: 380-385). Modern kapitalist bir şehrin bohem yaşantısının yaratacağı kötülük ve yozlaşmışlıktan daha kötüsü, bu isimlere göre, yeni Kemalist devrimin şehrinin dönüşmeye karşı koyamaması ve politik ideallerinden koparak, sosyal olarak hasta, zombileşmiş İstanbul, New York, Londra, Paris, Roma gibi kaosa sürüklenmesidir. 1930'lu yıllarda, bu yazarlar açısından, korporatist Kemalist ideolojinin toplumsala ve mekâna direttiği ilkelere riayet etmeyen Ankara 'hummalı' bir hale bürünmüştür.

Aka Gündüz'ün çerçevesini çizdiği yozlaşmışlık ruhiyesi garip bir şekilde tanımlanmıştır. Muhidine'nin de aktardığı şekli ile Ankara'da bohem bir yaşantı zuhur etmektedir. Kalabalık şehir yaşamında bireysel menfaatlerinin ve hazlarının peşinden koşan bireyler Ankara'da, 'kendilerine özgü sosyal bir çevre, mekânsallık ve sefahat yerleri' yaratmaya başlamıştır (Muhidine, 2022: 193). Gündüz, *Ben Öldürmedim! Kokain* adlı yapıtını 1931 yılında kaleme aldığı anda, frankofil asilzadelerden, Cumhuriyet memurlarının iradesiz yaşamlarından şiddetle yakınmakta bunu Fransa'nın 1920'lerde yaşadığı *Années Folles*³⁹ yıllarına benzetmektedir (Gündüz, 1931a). Aka Gündüz kapitalist yaşamın ya da bunu çağrıştıracak bir gündelik hayat tezahürü olan barlara da kökten karşıydı, Ulus Gazetesi'nde neşrolunan ve genellikle dördüncü sayfa haberlerinde görülen yazılarında sık sık Ankara'nın şirazesini kaydırıldığına inandığı bu gibi mekânları kötülemektedir. Bu tenkitlerin odak noktası bar ve pastane işletmelerinin çok büyük paralar kazanan vurguncu insanların, yabancıların işletmeleri olmalarıdır. Böylesine büyük paralar kazanan sınıflara karşı düşmanlığının ikinci boyutu Türkiye'nin bu sınıflarca yağma edildiği argümanıdır. Bu yağma hem ahlaki ve ekonomik sömürge ile devleti, hem de özneleri hedef almaktadır (Gündüz, 1931b: 4).

Karşıt bir örnek vermek gerekirse burjuva eğlencelerinin, bohem ve frankofil bir hayatın, ya da modern diyebileceğimiz Ankara yaşamının etkilerinin ele alındığı ve söz konusu yaşam tarzını meneden rejimin politik ve ideolojik tavrının yarattığı açmazlar, çelişkiler ve kısıtlayıcı etkilerden bahsedilen bir yazar olarak Nahid Sırrı Örik anılabilir. *Gece Olmadan* ve *Kıskanmak* romanları bunların göstergeleri olarak okunabilir. Ele aldığımız şekli ile korporatizmden etkilenmiş veya korporatist olan yazarların aksine Örik, *Gece Olmadan* ve *Kıskanmak*

³⁹ "Années folles" veya "Çılgın Yıllar," özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra ve 1930'ların başlarına kadar olan Fransa'daki dönemi ifade eder. Bu dönem, canlı bir kültürel ve sanatsal sahne ile özdeşleşmiştir. Özellikle savaş sonrası toplumsal değişimler, cinsiyet rollerindeki değişiklikler, artan kentleşme ve yeni teknolojilerin etkisiyle belirgin hale gelmiştir. Paris entelektüellerin, sanatçıların ve yazarların bir araya geldiği ve yenilikçilik iklimini teşvik eden bir merkez haline gelmiştir. Avangart hareketler, özellikle Sürrealizm ve Dadaizm, bu dönemde gelişir. Pablo Picasso, Gertrude Stein ve F. Scott Fitzgerald gibi dikkate değer figürler, Années folles'nin kültürel dinamizminin aktif katılımcılarıdır. Dönem aynı zamanda Caz Çağı'nı da tanımlayarak canlı bir gece hayatına ve yeni sosyal tutumların ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Aka Gündüz bu göndermesi ile, Birinci Dünya Savaşı sonrası ve 1929 buhranı öncesi hedonizm ve ahlaksızlık yüklü kapitalist yaşamı eleştirmektedir; nitekim kültürel coşkuya rağmen, ekonomik zorluklar ve politik gerilimler sonrasında 1930'larda daha hüznü ve bir döneme girilir.

romanlarında Ankara'yı mahkûm etmez. Bunun yerine Örik Ankara-İstanbul arasındaki farkı özneler üzerinden vurgular. İstanbullu kadınların, kadınsız Ankara'daki maceraları nükteli bir dille işlenir (Örik, 2018; Örik, 2008). Genel itibariyle Nahid Sırrı'nın bu romanlarında ve Ankara öykülerinde, Ankara'daki Devrimci Rejimin toplumsal düzen açısından neredeyse hiçbir şey değiştiremediği gösterilirken, Örik'in yakınma nedenleri ile Gündüz'ün nedenleri arasındaki uçurum belirgindir. Örik projeli bir modernleşmenin, bizim kullandığımız şekli ile reaksiyoner-modernist bir yeni devrimin toplumu dönüştürme girişimlerinin boşunalığını ele alır ve devrimin yeniliğini sorgular. Aka Gündüz'ün romanında ise kötü etkiler devrimin sembolü Ankara'yı o raddeye getirmiştir ki hafif ve aykırı bir kadın olan İdil ile Türk askerleri arasında geçen diyalogda iki taraf da birbirlerini Türk olduğuna ikna edemez. Birbirlerini Fransız sanır (Gündüz, 1931a: 89-93).

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nda ise düşkün ve yozlaşmış Batı'ya karşı çok daha idealist bir itiraz yükselir (Muhidine, 2022: 193-196). Ankara'da korporatist bir rejime yakışmayacak sefahat hayatı, burjuva yaşamı peyda olmasından duyulan öfke ve esef, bizzatı rejimin politikalarına karşı bit eleştiriyi gündeme getirmiş gibi görünüyor. Hiyerarşik, ölçülü bir yönetim şehir yerine, daha da önemlisi sınıfsal ayrılıkların belirginleşmemesi gereken bir korporatist şehir yerine Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye'sindekine benzer, İstanbul'daki, Beyoğlu'ndaki düşkün dekadans yaşantısının benzerinin ortaya çıkma tehlikesi bile kabul edilemezdir:

Yenişehir'de bütün evler, sanki, bir benlik ve benlikçilik kalesi gibidir. Etrafı bahçe duvarlarıyla çevrilmiş ve birbirinden en az kırk elli metre uzakta duran bu evler, dışardan bakan herhangi bir müşahit gözüne her şeyden evvel birer egoizm yuvası şeklinde görünür. Bellidir ki, burada bir cemaat, hatta, ne de bir mahalle hayatı teessüs edebilmiştir. Her aile kendi fildişi kulesi içine çekilmiştir. Bu yüzden, Yenişehir, daimî bir sessizlik ve ıssızlık içindedir. Bahçelerde bir tek çocuğun oynadığı görülmez; pencerelerden bir tek şarkı veya çalgı sesinin aksettiği işitilmez. Sokaklarda, gençliğe mahsus bir neşe ve şetaret tezahürüne rast gelinmez. Yenişehir'de birçok nişanlılar, birçok yeni evliler vardır. Fakat, bunlar, nerelerde görüşürler, eğlenirler, oynasınlar, sevişirler, hiç belli değildir. Burada herkes, o kadar kendi içine, kendi kabuğuna çekilmiştir, herkes birbirinden öyle uzak ve çekingendir ki, ne bu evin ıstırabından öbür evin, ne bu ailenin şevk ve saadetinden öbür ailenin haberi vardır (Karaosmanoğlu, 1987: 155).

Peyami Safa örneği de korporatizm ve korporatist mekân eleştirileri açısından önem arzeder (Safa, 1943). *İstanbul Hikayeleri* 1924 yılında yayımlandığında ana hatlarıyla kadın erkek ilişkilerini, yasak aşkları, batı ile doğu arasındaki uçurum ve uyumsuzluğu, insanların batı hayranlığını, fakat en önemlisi de aile kurumunun çözünmelerini işliyordu. Korporatizm bağlamında ele alındığında Safa'nın düşünce dünyasında yaşadığı kaygılar ve toplumda gördüğü 'buhranlar' ideolojik ve politik bağamlarına oturacaktır (Safa, 1943). Safa'nın çözünmeyi gözlemlediği mekân İstanbul şehridir. Batıya yakın, batıdan etkilenen, görece liberal bir geleneğin geliştiği İstanbul'daki modern kapitalist hayat sahte ve çürümüştür. *İstanbul Hikayeleri*'nde çerçevesi çizilen hayatlar çoktan mühürlenmiş ve solmuştur. Bu hayatlar burjuvalaşmış, bohemleşmiş dolayısıyla da özünü yitirerek ahlakından manevi kültürlerinden olmuş aileleri ve bireyleri konu alır. Bir kaos ortamında, fertlerin birbirlerine karşı salt arzularıyla hareket ettikleri Beyoğlu ya da İstanbul'un 'modern' semtlerinde samimiyetsizlik ve işret hüküm sürmektedir (Safa, 2023). Safa oldukça karamsar bir İstanbul portresi çizer. Bir kaçamak yapmak için İstanbul'un işlek "apartmanlarından" birine giden bir adam bu apartmanda 'sipariş ettiği' kadını görünce şoka uğrar. Safa gazete makaleleri ile de 1930'lu ve 1940'lı yıllarda apartman düşmanlığını sürdürmüştür (Safa, 1943: 64-66). "Piç!.." öyküsünde olduğunu gibi hüsrarla başlayıp hüsrarla biten, daha baştan kayıp hayatlar peyda olur kentlerde. Bütün bu kötülük ve sakıncaların mekânında karşımıza, Safa'nın *Fatih-Harbiye*'sinde son raddesine varmış bir "terra çıkar". Bu 'terra' modern, kapitalist, bohem olan büyük şehir İstanbul'dur (Safa, 2023; Safa, 2022). Sözgelimi Safa'nın romanlarında öznel kumar oynarlar, fakat önce koca şehir tarafından yutulurlar; seksüel arzularını işret yuvalarına dönüşmüş apartmanlara giderek karşılarlar; Beyoğlu'nda sahte ve samimiyetsiz modern burjuva yalanlarına kanarlar; şehirde kol gezen batının tüm değerlerinde bir kofluk, öylesinlik, ikiyüzlülük hâkimdir (Safa, 2023).

Peyami Safa'nın korporatizminin hedefindeki modern şehir eleştirisini en iyi Neriman üzerinden izleriz (Safa, 2022). Modern kapitalist bohem yaşam tarzının hüküm sürdüğü "mesken olmayan" semtlere gittiğinde Neriman'ın ruhundaki öz birdenbire bozulmuştur. Bu değişim hissettirmeden gerçekleşir; insan gruplarının ayrılmış olduğu izsiz mekânın kaosunda, ruh da ayrışır; bu mekânda

bireysel menfaatler ve amaçlar peşinde koşan insanlar şık ve sahte vitrin kültürüne maruz kaldıkça kendilerine iyice yabancılaşırlar. Safa'nın korporatist argümanı Neriman'da zuhur eder. Yedi yıllık sevgilisi ve müstakbel kocasını bir anda aldatır. Neriman bununla da kalmaz. Fatih-Harbiye tramvayı onu modern işe geleneksel, geçmiş ile gelecek, Doğu ile Batı, cemaatin komün hayatı ile modern kapitalist cemiyet yaşantısı arasında taşır. Bu git-geller neredeyse hayatının mahvıyla sonuçlanacakken, Neriman gerçeği kendisine anlatılan "rezil" bir intihar hikayesi metaforuyla ancak görür. Fakat roman içinde Neriman'ın geleneksel Fatih mekânı ve konağa benzer konut formu içerisindeki huzurunun, tramvaya bindikçe ve Macit ile Beyoğlu'nda buluştukça kaçtığını okuruz (Safa, 2022). Safa'ya göre kapitalist burjuva ahlakı cemiyetin bünyesinde şiddetli çalkantılar yaratmaktadır. Mekân, yani bohem hayatın dinamikleştirerek bireyselleştirdiği ferdi şehir mekânı öznelerim ve toplumsalın yozlaşmasını hızlandırmaktadır.

Safa modernleşme ve 'Batılılaşma' süreci olarak gördüğü tarihsel uğrağı, şehir mekânları üzerinden özneleri mühürleyerek konu edinerek; mekânın özneyi, ulusu dönüştürme ve yeniden üretme kabiliyetine korporatist bir eleştiri getirerek yanıt vermeye çalışır. Mühürlenmiş özneler hapsolmuşlardır, ama içlerinde bu mührü kırarak kudreti bulurlar. İstanbul'un batılı, modern ve kapitalist değerlerini kabul etmiş, görece bu değerler ile eklemlenmiş "mekânları" ile geleneğin ve özün bozulmadan kaldığı, batılı değerlerin kabul görmediği, o batının kendine serpilecek mikto terra'lar bulamadığı semtleri karşı karşıya getirir. Büyük şehirde modernite ve kapitalizm, kök-aile kurumunu çözerek babayı, batı ile entegre olmuş çocuklarından ayırır; baba gelenekle ilişkisine devam ederken aile dağılır ve atomik bireyler zuhur eder. Safa'nın romanı ve öykülerinin kahramanlarının akıbeti işte böyledir. Bu 'vahim' tablonun bütününde ise İstanbul eklektik bir çorba gibidir. Adeta yamalı bohçayı andırır ve belki de en kötüsü bu arafta kalmış tekinsizlik halidir. Kent, toplumsal, aile ve özneler, tüm kaos içinde acı çekmektedir. İnsanların ruhları kapitalist ahlak -ki bu ahksızlıktır- içinde törpülenir durur. Ankara ise tüm bunların karşısında korporatist bir ütopyadır.

Memduh Şevket Esendal'ın, Ayaşlı ile Kiracıları adlı eseri de korporatist mekân tasavvuru ekseninde değerlendirilebilir. Korporatizmle çok erken zamanlarda

tanışmış olan Esendal, bu romanı toplumu şiddetli bir biçimde eleştirmek için yazmış, yeni devrimin sonuçlarının korporatist ideal ile mesafesinin hatlarını çizmiştir. Ankara’da insanları sömüren ve meskensiz bırakan bir karakter merkezinde yazılan romanda bir kez bile Ankara ismi zikredilmemiştir (Bora, 2023: 11-12). Esendal’ın bu romanı köklü bir modernizm ve kentleşme eleştirisidir; apartman düşmanlığı bağlamında ise korporatist meskenin yokluğunun acıklı sonuçlarını değerlendirmektedir. Toplumsal ahlakı bozan kentlere korporatist bir eleştiri getiren Esendal’ın hedefi ahlaki yozlaşma meselesidir. Aile kurumu ve toplumsal ahlak apartmanlarda bozulmuştur, “Ayaşlı’nın apartmanındaki hayatlarda yolsuzluk, iltimas, aldatma, evlilik dışı cinsel ilişki ‘hatta’ çocuk yapma, hele kumar gırla gidiyordu” (Bora, 2023: 13). Dolayısıyla korporatist meskenin yokluğu, kent kültürü içinde, bir açıdan Safa’nın ve Hermann Jansen’in kafasındaki İstanbul’daki ahlaki anomiyeye sebep oluyordu. Fakat Tanıl Bora’nın da belirttiği üzere, roman ‘yeni’ bir aile, ‘yeni’ bir tür insanı müjdeleyerek kapanmaktadır. Esendal da Jansen gibi sanayileşmenin ve kentlere göçün yarattığı ahlaki çöküntüye karşı insanların kendilerini korumaları gerektiğine inanmaktadır, bu korunaklılık elbette bahçeli bir ev ile, toprağa dair bir mesken ile giderilebilir. Sanayinin getirdiği felaketler, afetler, hele hele vertikal modern şehirler korkunçtur ve karşı durulmazsa toplumu atomlarına ayıracaktır (Bora, 2023). Sanayileşmek demek, kalabalık şehirler, yüksek binalar, vertikal mimari demektir, apartmanlar demektir. Apartman ise rekabet ve menfaat çatışmasının mekânı olarak insanları homojenleştirici, hesapsız ve plansız bir büyümeye neden olan kapitalizmin habercisidir. Elbette tüm bu kötülöklere Esendal ve Kemalistlere göre tek çare korporatizmden gelebilir, küçük evlerin, küçük şehirlerin, küçük işletmelerin, küçük topraklılığın, otarşik bir ‘medeniyetin’ yardımıyla sınıfsal ayrılıklar ve insan seli durdurulabilecek, korporatist ilkeler doğrultusunda planlanabilecektir. “Ufki medeniyetin mekânı” olan modern şehirler Esendal nezdinde insanı, Ertem’in söylediği gibi laçkalaştırmaktadır (Bora, 2023: 16). Esendal modern şehirler karşısına köy hayatını, taşra yaşamının sakin ve mahrem doğasını koymaktadır, kentin kaosu karşısında yurduna bağlı özneler köylerden başka nerede bulunabilir ki? Roman korporatizmin anti-modernist mesajlarını pastoralizm zarfı içine gizlemektedir. Romandaki kahramanların

özlerinin topraktan gelmesi, ancak betonarme yapılar içinde, şehirde artık bu özün örselenerek kaybolması, oldukça manidardır (Esendal, 2023).

4.2. CARL CHRISTOPH LÖRCHER'İ İDEOLOJİK BAĞLAMINA OTURTMAK

Kemalist Tek Parti Rejiminin Cumhuriyet'in nişanesi olacak yeni bir mekânsallık yaratma konusundaki tercihi, bu bağlamda da başkent Ankara'nın planlanması konusunda atılacak adımlardan en önemlisi olan yeni bir şehir planı daha başından korporatist ideolojinin güdümündedir. Löcher'in planı her ne kadar uygulanamamış olsa bile, kendisinin imar planının başına getirilmesi bize çok şey anlatır. Ankara daha baştan İstanbul'daki modern yaşantının, kapitalizmin zıttı olarak düşünülmüş korporatist bir şehirdir. Yüzünü geçmişe dönmüştür. Daha Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yüksek apartmanlara, geniş caddelere, büyük meydanlara, kapitalizme karşı duracak bir mekânsallık bağlamında planlanmıştır. Birçok şehir planlayıcısı arasından, Lörcher'in tercih edilmesi bunun en önemli göstergesidir. Daha sonra Hermann Jansen'in Ankara Planı ve Yeni Şehircilik Esasları'nda bu tercih bir adım öteye giderek şiddetlenecektir.

Lörcher'in Ankara planında korporatist ve hiyerarşik bir şehrin izlerini görürüz. Lörcher mimarlık şehirciliği siyasetin total bir çıktısı, fakat ondan ayrılmaz bir bütün olarak görmektedir. Carl Christoph Lörcher daha Hitler iktidara gelmemişken 1931 yılında Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ne bağlı yan bir örgüt olan *Sturmabteilung*'a üyeydi. Lörcher radikal muhafazakâr ve korporatist eğilimleri ile tanınıyordu. 1933 yılında Hitler İktidarı elde eder etmez, Carl Christoph Lörcher'e Eğitim Bakanlığına bağlı Planlama Dairesinde başkanlık görevi layık görülmüştü (Uluiş, 2009: 74). Yine 1933 yılında haziran ayında Alman Sanat ve İş Adamları Federasyonu'nun yönetim kurulu başkanı olmuş, bununla da yetinmeyerek, 1933 Kasım'ında Alman Mimarlar Birliği başkanı da olmuştur. Lörcher anti-modernist ve faşist eğilimli çevrelerce çok sevilen bir figürdü. Alman Mimarlar Birliği ve Alman Sanat ve İş Adamları Federasyonu, Almanya özelinde mimarlık ve mekân politikalarında belirleyici aktör olan en önemli kurumlardandır (Uluiş, 2009: 74). Bu iki kurumdan çok daha etkili olan bir üçüncü kurumda Alfred

Rosenberg'in başını çektiği anti-modernist ve reaksiyoner-modernist Naziler tarafından kurulmuş olan Alman Mimar ve Mühendisleri Mücadele Birliği'dir ve Carl Christoph Lörcher bu kurumda da yöneticilik görevinde bulunmuştur.

Mimari, rejimler için hayati olduğundan ve toplumsal yaşamın yapısallığı mekânla iç içe olduğundan, yukarıda saydığımız kurumlar Nazilerin korporatist-faşist propagandaları için bir aparat olarak kullanılır (Uluiş, 2009: 75; Hillier, 2008: 227-229; Lefebvre, 2012: 167-170). Mekânı modern ve kapitalist olan tüm etmenlerden temizlemek nihai amaçtır. Lörcher'in ideolojik olarak eklemlediği bu gelenek, yukarıda saydığımız kurumları kullanarak "Weimar Cumhuriyeti'ndeki modern mimariyi hedef" almaktaydı (Uluiş, 2009: 75). Alman Mimar ve Mühendisleri Mücadele Birliği özellikle 1931 yılı sonrasında, İsviçre asıllı mimar Alexander von Segner, Eugen Höning, Paul SchulzeNaumburg, German Bestelmeyer ve pek çok anti-modernist Nazi mimar ile birlikte sistematik olarak modernist mimariye saldırmaktaydı. Lörcher'in de içinde bulunduğu bu mimarlar, Bahçe-Şehir mimari akımını temsil ediyorlardı, modernist mimari yerine ırka ait milli bir mimari formun, Alman Ev Tipi'ni yok olmaktan kurtaracağına inanıyorlardı. Lörcher'in de aralarında bulunduğu anti-modernist ve reaksiyoner-modernist mimar ve şehir planlamacıları, modernist mimariyi "Bolşevik mimarisi" olarak adlandırarak "karalama politikası" güdüyorlar ve Bauhaus'u "Marksizmin katedrali olan" Boşevik öcüsü olarak değerlendiriyordu (Uluiş, 2009: 75).

Lörcher'in başkanı olduğu Alman Sanat ve İş Adamları Federasyonu, modern sanatlara da karşı olması dolayısıyla, modernizmi de kapitalizm gibi Yahudilerle ilişkilendirerek "yozlaşmış ırkın sanatı" ve "estetiği" olarak görmekteydi bu yüzden modernist ve yahudi mimarların federasyona üyelikleri iptal edilmeliydi. Nitekim 1933 yılında "bir kararla ari ırka ait olmayan mimar ve mühendislerin -yani Yahudilerin- üyeliklerine son vermiştir" (Uluiş, 2009). Alman Mimarlar Birliği'ndeki yönetici kadronun köklü bir şekilde Mart 1933 yılında tasfiye edilmesiyle birlikte Eugen Höning bu kurulun tek başkanı yapılmıştır. Alman Sanat ve İş Adamları Federasyonu ile aynı politikayı izleyen Höning daha sonra bahsettiğimiz bu üç kurumu birleştiren ve Güzel Sanatlar Odası olarak bilinen bir tür korporasyonun başına getirilerek, doğrudan doğruya parti kontrolünün yegâne temsilcisi olmuştu. Uluiş'e göre Lörcher, Höning'in çok sıkı bir takipçisi olduğu için, Höning'in de

yardımıyla yukarıda bahsettiğimiz kurumların başkanlık görevlerini yürütmekte ve modernist mimarların “iplerini çekmekteydi” (Uluiş, 2009).

Uluiş başka örneği olmayan çalışmasında, Lörcher'in Nazi ideolojisine bağlılığını şu paragraf ile kanıtlamaktadır:

Lörcher, yeni Alman mimarisinin her anlamda Nazi partisinin ideallerini yansıtması gerektiği ve her mimarın bu amaçla çalışmasının bir vatan borcu olduğu görüşündedir. Çeşitli mimarlık dergilerinde bu görüşlerini açıkça dile getiren Lörcher'in, 17 Ağustos 1934 tarihinde Nazi partisinin en önemli yayın organlarından olan *Völkischer Beobachter* gazetesinde yayımlanan 'Aufruf der Kulturschaffenden' [Kültür Yaratıcılarının Çağrısı] altında da imzası bulunmaktadır. Sanatçıların Hitler'e olan sadakat ve bağlılıklarını dile getiren beyanname, 19 Ağustos 1933 tarihinde yapılacağı ilan edilmiş olan halk oylamasında Hitler'e destek vermek için yapılan propaganda faaliyetlerinden birisidir. Bilindiği gibi bu oylama, Cumhurbaşkanı Hindenburg'un ölümünden sonra hem başbakanlık (*Reichskanzlersamt*) hem de cumhurbaşkanlığı (*Reichspräsidentenamt*) makamlarının Hitler'in şahsında birleştirilmesini hedeflemektedir. Beyanname Lörcher ile rejimin ideolog mimarlarından Profesör Paul Schultze-Naumburg ve Profesör Eugen Hönig'in yanında, bugünkü Kızılay Meydanı'nda bulunan Emniyet Abidesi'nin -yani Güven Anıtı'nın heykeltıraşı olan ve aynı zamanda Nazi heykel sanatının önde gelen isimlerinden Joseph Thorak'ın da imzası bulunmaktadır (Uluiş, 2009: 76).

Lörcher kendi zamanında Almanya'nın öde gelen reaksiyoneri ve *siedlung* uzmanı olarak tanınmaktadır. Lörcher, *siedlunglar* vasıtasıyla, köy yaşamının yeniden popülerleştirilmesini ve taşranın kentlere karşı parlatılarak toprağa geri dönülmesi gerektiğini savunmakla kalmıyor, çeşitli projelerle bu reaksiyoner ve korporatist toprak idealini hayata da geçiriyordu⁴⁰ (Uluiş, 2009: 76). Köylüleri saf ve bozulmamış Alman ırkının bir temsilcisi olarak gören köycü ve pastoralist Lörcher, Walther Darré'nin fikirlerini katı şekilde benimsemiş, Kan ve Toprak ideolojisini mekânlar ve konut politikaları üzerinden kuramsallaştırmaya kendini adanmıştı. Bu yüzden büyük şehirlere karşı köyleri hiç olmazsa da köy-kentleri kapitalist yozlaşmanın önündeki yegâne çözüm yolları olarak görmekteydi. Levent Uluiş, Lörcher'in Nazi köy kanununu takiben kaleme aldığı ilgili yazısını şöyle değerlendirmektedir:

⁴⁰ Bu yaklaşım Cumhuriyet Rejimi'nin Köycülük ideali ile de benzerlik teşkil eder. Çünkü proleterleşme, ancak köyün kente gelmesi, işçinin köylüleşmesiyle engellenebilir. Köycülük, apartmanlara karşı köy konut tipini öne sürmesi, köye geri dönülmesi argümanları nedeniyle Falih Rıfkı Atay ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi pek çok yazar tarafından benimsenmiştir. Ankara'nın Ahi-Mesut mahallesi örneğinde görülebileceği gibi, bu akımın yurt içerisinde yaygınlaşmasının önemi her fırsatta dile getirilir (Atay, 1936b).

1933 yılında köy yaşamının desteklenmesini ve mevcut köylerin sayısının artırılmasını öngören iki kanun çıkarılmıştır. Bunlardan ilki 14 Haziran 1933 tarihli '*Gesetz über die Neubildung deutschen Bauerntums*' [Alman Köylülüğünün İhyası Kanunu], diğeri de 29 Eylül 1933 tarihli '*Reichserbhofgesetz*' [Toprak Kanunu] adlı kanundur. Aynı yıl Lörcher'in *Baugilde* dergisinde, başlığı 'Alman Köylerinin ve Köy Yapı Tarzının Yeni Köy Kültürünün Hizmetinde Yeniden Yapılanması' olarak Türkçeleştirilebilecek bir makalesi yayımlanır. Bu makalede yeni köy planlamasının nasıl olması gerektiğine dair fikirlerini anlatan Lörcher, şöyle yazmaktadır: "Amacımız, bugüne kadar yapılageldiği gibi göçmen evleri ve göçmen çiftlikleri kurmak olmamalıdır. Amacımız köylülerden oluşan cemaatler [*bauerliche Gemeinschaft*] kurmak olmalıdır. Ama bu köyler bir dizi evin bir araya getirilmesi şeklinde değil, köylülerin organik bir topluluk oluşturmasına elverişli bir düzenleme ile imar edilmelidir. Yani yeni ödevimiz, geçici göçmen çiftlikleri yerine, halkına ve vatanına bağlı köylülerin ikamet edeceği yerleşik köylü çiftlikleri kurmaktır" (...) Lörcher'in köy planlamalarında öne çıkan ortaçağ romantizmi, bahçeli küçük konutlar, kırma çatılı köy-evi stili, 1934 yılından itibaren NS *siedlung*'larının tipik özellikleri olmuştur. Özellikle işçi *siedlung* tasarımlarında, bu öğeler işçilerin vatan toprağı ile özdeşleştirilmesi, savaş durumunda beslenme sıkıntısını önlemek ve işçileri politikadan uzak tutmak gibi ideolojik işlevlere hizmet etmekteydi (Uluiş, 2009: 76).

Fakat, Uluiş'in gösterdiği üzere, tarihsel ve ideolojik gerçeklik Lörcher'in anti-modernist, en iyi ihtimalle de reaksiyoner-modernist olduğunu gösteriyor. Ankara'nın ilk imar planı olan Lörcher Planı, sanılanın aksine, oldukça reaksiyoner, anti-modernist bir plandı; siyasal bir kişilik olarak Lörcher radikal biçimde korporatistti. Berlin'e döndükten sonraki siyasi kariyeri, Nazi Parti üyeliği, korporatist ideolojinin sesi olması, siyasi düşüncesini gözler önüne sermektedir. Carl Christoph Lörcher tarafından 1924 ve 1925 yılında üzerinde çalışılan plan Şehrin eski kısmını da içeren bir plandır. Lörcher bu planda kentin nüfus potansiyelini (200.000 kişi) sınırlamıştır; tam da reaksiyoner mimarların özen gösterdikleri bir vakıa olan nüfus kontrolü, Lörcher'e göre mobilitenin olmadığı durağan bir yaşamı kurgulamanın anahtarıdır (Önen, 2004: 8). Projede, tren istasyonu ve Ankara Kalesi arasındaki alan merkezi teşkil ederek Lörcher tarafından yeniden tasarlanır (Uluiş, 2009: 77). Bu planda kamusal alan önemli devlet kuruluşları ve bakanlıklarla gözetim altında tutulur ve meydana meydanlardan oluşmuş olarak, kısıtlı bir mesken tasarımı kullanılır. Eski şehrin hâkim bir konumda kamusalın kalbi olarak tasarlanmasının amacı, Ankara'nın köklülüğüne yapılan vurgudan başka bir şey değildir. İstanbul'un köksüzlüğüne

karşı, Ankara'nın tarihi ve kültürel dokusu ile girift bir plan öne sürülmektedir; Lörcher buna "Yönetim Kompleksi" ismini verir (Uluiş, 2009: 74).

Görsel 4 – Lörcher'in tasarladığı Çankaya *siedlung* üçgeni, 1924-1925 (Uluiş, 2009).

Yönetim Kompleksi Ankara'nın kalbi olarak düşünülmüştür. Kanımızca Ulus ve Ankara Kalesi Jansen Planı'nda da Lörcher'in düşündüğü vazifeyi görmekteydi. köy-kent olarak düşünülen, doğuştan yani Cumhuriyet'in ilk günlerinden itibaren modernist bir kent olmamaya yazgılanmış Ankara'nın merkezi Jansen tarafından yeni şehre konumlandırılmak istense de, sonraki yıllarda Kızılay'a kaymıştır (Ankara: Ankara Değişiyor, Cumhuriyet, 1931). Önemli devlet kurumlarının Kızılay civarındaki üçgene konumlandırılması, Holzmeister'in de işin içine dâhil olmasıyla Jansen Planında önemli değişikliklere neden olmuş görünüyor (Gurallar, 2009: 70).

Şehir merkezi, kale ve ulus üzerine oturamadığından, Jansen bakanlıklarının inşa sürecinin istediği olmadığını söyleyerek bir öz eleştiride ancak aynı zamanda da yakınmada bulunmaktadır (Jansen, 1937c: 36-38; Tankut, 1993: 15). Jansen daha sonra bir akşam yemeğinde, imar planının tatbikinde karşılaştığı olumsuzluklardan bizzat Atatürk'e yakınır ve 1938 yılında "...planın altından adımı silebilirsiniz..." diyerek hoşnutsuzluğunu dile getirir (Yavuz, 1981: 29; Kent-Koop, 1989: 20).

Lörcher, Ankara'yı korporatizmin hiyerarşik düzeninin payandaları üzerinde tasarlamak istiyordu. Bakanlıkları ve kurumları hiyerarşik otorite imgelemi ile abidevi olarak tasarlamıştı, uyruklar üzerinde yükselen Kemalist mekân iktidarın gücü ve toplumsala egemenliğini perçinlemek istiyordu (Uluiş, 2009). Kurucularımızın korporatist tasarıları, mekân yolu ile eski rejime, yani Osmanlıya karşı çok daha kuvvetli ve müstahkem bir rejimin inşa edilmesini gerektirmektedir; daha 1923 yılında Atatürk korporatist toplumsalı tanımlarken aynı tasarıları dile getiriyordu (İnan, 1996, 79-81). Lörcher, Uluiş'in de gösterdiği üzere, cansiperane bir korporatist ve bir Nazi'dir. Modernistlere ve ari ırktan olmayanlara savaş açanların saflarında olması tesadüf değildir. Ankara'nın ilk planında kenti kapalı otarşik formda tasarlaması Kemalist rejimin modernist olmayan, reaksiyoner-modernist olan bir şehir tahayyül etmeleri konusunda çok şey söyler; köy kültürünün arkaik doğasını bir engele benzeten Lörcher insanların iç piyasada içerisinde mobilite kabiliyetine sahip olmasından da hoşlanmıyordu, dolayısıyla ortaya çıkan bu dengesizliği hiyerarşik otarşiyle, Yönetim Kompleksiyle baypas etme çabasına girmiştir.

Görsel 5 - Yeni Ankara'nın 'modern' sokakları (Uluiş, 2009).

Lörcher, göç kültürüne son vermek gerektiği, pastoral köy yaşantısının organik uyumunun her şeyden önemli olan bir amaç olduğunu savunuyordu (Lörcher, 1933: 838; Uluiş, 2009: 76-77). Lörcher'in korporatist eğilimleri bununla da sınırlı kalmaz. Konutlar açısından, öznelere yaşam koşullarının toprağa bağlandığı Bahçe-Şehir mimari tipi olan *siedlung*ları en uygun konut formu saymaktadır ve iki ayrı *siedlung* projesi planlamıştır. Uluiş'in ve Kansu'nun gösterdiği gibi bunlar korporatist rejimin sırtını dayadığı memurlar ile (pek arzulanmayan çünkü proleterleşmeye hazır) daha düşük gelir gruplarına hitap eden *siedlung*lardır ve küçük bahçelerinde ailelerin gereksinimlerinin bir kısmını toprak emeği üzerinden doğayla yakın bir ilişki içerisinde elde ettikleri makbul konutlar olarak planlanmıştır. Bu konut türü ihtiyaçlar kadar üretilen-tüketilen, kontrol edilemez kapitalist tüketim kültürüne karşı durabilmenin ilacıdır. Kırsalın kent içerisine getirilmesi, köyün tahakkümü vatanına bağlı güvenilir işçi kitlelerinin yerleşikliğinin güvence altına alınması amacını gütmektedir. Cengizkan tarafından modern olarak adlandırılrsa da kent planlaması anlayışı açısından hücrelere ayrılarak insan bedeni gibi tasavvur edildiği, Bahçe-Şehir akımından etkilendiği açıktır (Cengizkan, 2003: 157; Uluiş, 2015: 37-40). Korporatist ideolojinin teorik savlarını takip edebileceğimiz bu hat üzerinde Lörcher'in 13 Ekim 1923 tarihli Ankara Raporu okunabilir. Raporla kente taşra yaşantısının getirilmesi için yeşil-kuşakların, ortak tarım alanlarının kullanılmasının hayati olduğu daha raporun 6. maddesinde vurgulamaktadır (Cengizkan, 2003: 157). "Yol Şebekesi" başlıklı beş numaralı rapordaysa yolların genişlikleri Lörcher tarafından yapıların kütleleri ve işlevleri uyarınca yeniden anlamlandırılır ve kendi içinde bireyden kolektif ulusa doğru giden hiyerarşik bir düzenin anlamı keşfedilmeye çalışılır.

Lörcher'in planı uygulanamayınca, Camillo Sittle'nin bir diğer öğrencisinin öne çıktığını görüyoruz. 1927 yılında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Ankara Valisi Asaf Bey'in girişimleriyle Berlin'e bir komisyon gönderilir. Komisyonun davetiyle, Charlottenburg Teknik Üniversitesi şehircilik profesörü Joseph Brix, Stuttgart Teknik Üniversitesi tarafından ödüllendirilmiş Kraliyet Prusya Sanat Akademisi öğretim üyesi Hermann Jansen ve Fransız Leun Jaussely'nin katıldığı 1927

yılında açılan ve 1928 tarihinde sonlanan bir yarışma sonucunda, Atatürk'ün yarışmaya ağırlığını koyması neticesinde, Hermann Jansen başarılı bulunur ve Ankara'nın yeni şehir planlayıcısı olarak seçilir⁴¹ (Bozdoğan, 2002: 85-86).

4.3. BİR METROPOL VE APARTMAN DÜŞMANI: HERMANN JANSEN

Lörcher planı uygulanamayınca, korporatist şehir idealini tasarlamak, Albert Speer'in de hocası olan ve Löcher'den (1884-1966) daha deneyimli olan Hermann Jansen'e (1869-1945) kalmıştır. Jansen'in planının ve işçi meskenleri olarak tasarlanan *siedlungen*ın tatbik edildiğini biliyoruz (Jansen, 1937c: 20-25). Jansen'in "Yeni Şehirciliğin Esasları" olarak belirlediği ilkeleri vasıtasıyla, korporatist-yeni devrimin esasları gözeten ve Herf'in işaret ettiği şekliyle reaksiyoner-modernist umdelerin güdümünde bir Ankara planlanmıştır. Jansen Ankara'yı Bahçe-Şehir akımına uygun biçimde, korporatist ideal kent olarak tasarlamış görünüyor (Kansu, 2009b). Jansen üzerine yapılan çalışmaların hemen hepsi onu çağdaş, modernist, ilerici bir şehir planlamacısı ve mimar olarak değerlendirmektedir (Tankut, 1998: 20-21; Sancar, 2020: 2-5). Hatta daha ileri örneklerde Jansen'in aşırı derecede modernist bir planlamacı olduğu, bu yüzden Türk kent dokusunu zedelediği ve Ankara'nın özgün değerleri ile bir çatışkı yaşanmasına sebebiyet vererek geleneksel değerleri göz ardı ettiği sonucuna varan yorumlar mevcuttur (Özer, M.N. ve Özer, G, 2008).

Buna karşın, Ankara'nın İmar Planı adlı raporunda, Bahçe-Şehircilik akımının kuvvetli bir temsilcisi olan Hermann Jansen modernist mimariye ve modernist kent planlamacılığına taban tabana zıt, yer yer reaksiyoner-modernist ilkeler öne sürmektedir (Jansen, 1937c: 1-19; Kansu, 2009b). Kaleme aldığı ilkeleri yüzeysel olarak incelediğimizde, bu ilkeler insancıl kent, Bahçe-Şehir, yaya dostu kent, sağlıklı kent vd. öncüllerin altını çizmektedir (Jansen, 1937c: 1-19). İcat ettiği yeni ilkeler oldukça pastoralist, doğa ile uyumu bir ontolojik özü kabul eden, cemaat

⁴¹ Ayşe Hür bunun bir yarışma dahi olmadığını ima etmektedir (Hür, 2020: 325; Atay, Çankaya, 2018: 485-489).

ve komün yaşamını korumacı, muhafazakâr bir mimari anlayışa tekabül eder (Jansen, 1937c: 2-19).

Egemen korporatist ideoloji etkisindeki Kemalist rejimde, şehircilik karşıtlığı (*anti-urbanism*) düşündüğümüzden daha derindir. Jansen kitabında belirlediği umdelerinde modernist-metropole karşı olduğu gibi, gazete yazılarında da apartmanlara savaş ilan etmektedir. Ankara kent planını tasarlarken Jansen kültürel dokuya el sürülmemesinin gerekliliğini vurgulamıştır; ona göre bir şehrin en mühim noktası onun özü ve karakteridir; bu karakter doğa şekilleri, tepeleri, vadileri ve tümsekleri ile iç içedir ve şehir bu yapılar ile ahenk içerisinde olmalıdır. Örneğin Ankara'nın yollarını hem lüzumundan fazla maliyet tutmasın diye "tasarruf gerekçesi altında", hem de doğal yapıyı tahrip etmesin diye geniş tutmamayı bir zorunluluk olarak görmektedir (Jansen, 1937c: 1-17). Ayrıca caddeler geniş ve birbirlerini dik keserlerse, bir cadde bir diğeri ile herhangi bir şekilde kesişirse bu kaza tehlikesini doğurmaktadır. Jansen'e göre trafiğin olumsuz etkilerinden azade bir kent tasarlanması gerekmektedir. Yolların düz ve/veya modernist bir simetri gözeterek birbirlerine paralel konumlanmaları Jansen açısından büyük bir yanlıştır. Bu kent sağlığını trafik ile tehlikeye attığı gibi doğa ile uyumlu da değildir, nasıl ki bir akarsu topografyaya uyumlu şekilde kıvrılarak ilerliyorsa, yollarda Jansen'in korporatist şehrinde böyle olmalıdır (Jansen, 1937c: 1-17). Jansen'in ideolojik olarak geniş caddelere düşman olması ve bunun yerine dar sokakların makbuliyetini vurgulamasının nedeni Ankara örneğinde ve diğer sebeplere ek olarak, "tasarruf" gerekçesiyle sunulmaktadır.

Birçok büyük yolların bir ana caddede tevhide ile ve fazla lüzumsuz yollardan çekinilerek, heyet-i umumiyesinin mümkün olduğu kadar kısaltılması ile yüzbinlerce litre (mayi mahrukat) iktisat edilmiş olur. Bununla beraber düşünmelidir ki, yollar sade inşalarındaki masrafları ile kalmazlar; onların müteakip senelerdeki bakımları büyük masraf kapıları açarlar. Bu yüzden lüzumundan fazla geniş yapmamakla çok para iktisat etmek kabildir (Jansen, 1937c: 8-10).

Bulvarları yolların kesmemesine özen gösteren Jansen'in bu prensibini Cengizkan da Lörcher üzerine yazdığı makalesinde, Lörcher'in bugünkü Kızılay ve Sıhhiye'de açmış olduğu ve Atatürk Bulvarı'na bağladığı sokakları Jansen'in

kapattığını belgeleriyle göstererek doğrulamaktadır (Cengizkan, 2002: 37-59). Dar sokakların araçsallaştırılmasını çıkmaz sokakların yarattığı sosyal-huzur takip eder (Serçe, 1998). Jansen'in İzmir, İzmit, Gaziantep, Trabzon planlarında da dar sokaklar ve birbirini dik kesmeyen caddeler mevcuttur, hatta Serçe'nin çalışmasında Jansen'in sokakları dar tasarlamasının İzmir İmar Planı'nın tatbikinde, Jansen'in önerilerinin kabul edilmesinde önemli bir engel teşkil ettiği görülüyor (Serçe, 1998; Baran, 2003). Jansen, Ankara Kent Planı'nı tasarlarken çıkmaz sokaklar tasarlamış, toplum yaşamının cemaat yaşamına geri çekildiği alanlar yaratmak istemiştir. Le Playci manada kök-aile tipinin huzurla serpilebileceği, sadece mahalle sakinlerine tahsis edilmiş, kapalı alanlar yaratmak isteğini sık sık dile getirir (Jansen, 1937c: 1-17). Kollektif yaşam içerisindeki dayanışmanın kutsanması bütün korporatist rejimler için hayattır. Kollektivite içerisinde eriyikleşmiş insanın, toplumdaki diğer fertler için var olduğu bir toplumsallık hali korporatist mekânın ütopyasıdır. Aile, bir bütündür ve cemiyeti oluşturan en küçük entitedir. Aile kurumu Jansen ve Kemalistler tarafından "büyük insanlık âleminin, ahlaki ve sosyal/toplumsal düzen altında doğduğu en küçük birim" olarak kabul görmekteydi (İnan, 1931: 436).

Ebenezer Howard gibi Jansen de yeşil kuşak/yeşil bant (*green belt*) kullanımına çok önem verir. Yeşil kuşakları sadece kamu sağlığı ve yeşil alan yaratılarak şehre park, yürüyüş ve sıhhat alanları kazandırmak amacıyla planlanmış seküler mekânlar olarak yorumlamak; yeşil kuşakların politik ve sosyal işlevine sırtını dönmek, bu anlamda da gerçekliği ıskalamak olacaktır (Mumford, 1966: 579). Yeşil kuşaklar aynı anda birden fazla fonksiyona sahiptir. Yeşil kuşaklar şehrin en büyük eksikliği olan tarım etkinliklerine ayrılmış alanı şehre sağlarken, aynı anda da memurları, işçileri, hatta genel olarak farklı meslek gruplarını bölerek onları kendi aralarında mesleki kompartımanlara, deyim yerindeyse korporasyonlara ayırmaktadır (Kansu, 2009b: 55 ve 63). Jansen'in bu yaklaşımı Türk mimarlarını ve planlamacılarını da etkilemiştir:

Şehrin çeşitli ihtiyaçlara göre mıntikalara ayrılması da şehirciliğin esaslarından biri olarak ele alınmıştır. Buna örnek olarak da Ankara'daki mıntıkalaşma örnek verilmiştir: "Ankara şehri; yeşillik mıntikalar, endüstri mıntikası, spor mıntikası, amele mıntikası, ikametgâh mıntikası, üniversite mıntikası, sayfiye mıntikası, resmi daireler

mıntıkası ve bitişik apartmanlar mıntıkası olmak üzere sekiz mıntıkaya teksim edilmiş bulunmaktadır. Yeşillik mıntıkalarında inşaat yasaktır. Endüstri mıntıkasında ikametgâh yapılamaz. Evler için caddeden beş metre, komşulardan üç metre mesafe talep edilmektedir. İrtifaları 8-9 metreyi tecavüz edemezler. Atatürk Bulvarı üzerindeki bitişik apartmanlar dört kattan fazla olamaz ve caddeden beş metre geride olacaktır. Bu sistemi ilk defa Almanlar tatbik etmişlerdir. Almanya'nın Frankfurt ve Manheim şehirleri bu usulün en güzel tatbik sahaları olmuştur. Bugünkü urbanistler açıklık ve ağaçlık mıntikalara çok ehemmiyet vermekte, bunları şehrin teneffüs cihazı olarak telakki etmektedirler” (aktaran Aşkan, 2011: 24).

Öznenin toprak ile kurduğu ilişkiyi köyden kente taşıyan ara-formun yani köy-kentin (*rural-urban*) ideal sosyal işlevini gerçekleştiren aparat olan yeşil kuşaklar şehirleşmeyi ve topraktan kopuşu durdurmaya çalışmaktadır. Yeşil kuşaklar vasıtasıyla kentin büyümesi dengelenmiş, bir adım ötesinde de engellenmiştir. Howard'ın yeşil kuşakları kullanmasındaki en büyük etkenlerden biri de bunun nüfus kontrolü için bir araç vazifesi görmesidir (Howard, 1902: 27-29). Gerçekten de *Garden-City* planında nüfus kendine yeter ve otarşik bir biçime sokulur. Jansen de Ankara'nın nüfusunun 250.000 ila 300.000 sakinle sınırlı kalacağını düşünerek buna göre bir imar planı oluşturmuş, nüfus artış hızını, trafiği, yapılacak konut miktarını önceden sabitlemiştir (Yavuz, 1981: 30-34). Howard'ın etkilediği çoğu Bahçe-Şehir planlayıcısı, yeşil kuşakları başka bir amaç için de kullanmışlardır. Jansen bunun en önemli örneklerinden birisidir. Ankara, İzmir, İzmit, Trabzon ve Gaziantep imar planlarından görüleceği üzere, yeşil kuşaklar bulvarlardan ve caddelerden alan çalarak, yolları daraltmak için adeta birer baraj vazifesi görmektedir (Serçe, 1998). Jansen kaldırım ve yeşil kuşakları ideolojik vasıtalar olarak kullanarak tıpkı “1910 yılında Berlin'in Dahlem semtinin imarı için katıldığı yarışmada planında” yaptığı gibi “Ankara'daki caddelerin her iki tarafında yeknesak bir görünüm arz etmemeleri için, aynı genişlikte kaldırımın bulunmamasını ve caddelerin bir tarafında da bisiklet yolları olmasını önermektedir” (Kansu, 2009b: 62).

Almanya'da Jansen'in katılıp da büyük beğeni topladığı “*The Greater Berlin City*” planı yarışması Berlin'deki şehirleşme sorunlarına cevap arıyordu. Jansen'in aldığı övgünün bağlamı reaksiyoner modernist bir ihtivaya işaret eder. 1910 yılında yapılan yarışmada, yarışmayı kazanan Jansen'in sunduğu plan modernizmden etkilenmiş liberal ve sosyalist şehir planlamacıların soyut ve

ütopik planlarına bir yanıt niteliğindedir. Romantik ve pastoralist Karl Henrici'nin de öğrencisi olan Jansen piyasa ekonomisine karşı ise ılımlı gibiydi; fakat klasik mimarinin estetik kaideleri üzerinde yükselen bir mimari anlayışı kapitalist ve pragmatist bir modern-soyut mimariye tercih ediyordu (Everett, 2019: 104). Yarışmaya sunduğu planda Jansen Bahçe-Şehircilik esasları uyarınca hareket etmiş, yeşil bant/yeşil kuşaklar kullanmıştı. Jansen'in bu plandaki asıl amacı büyük Berlin'in "organik" bileşimini reaksiyoner-modernist bir tavırla sentezlemeye çalışmaktır. Bölgesel ulaşım sisteminin, şehir düzeninin dikkatsizce düşünülmüş sakin doğal güzellikleri restore edilmeli organik bir plan ile dengelenmeliydi. Jansen, ayrıca ormanların işçilerin evlerine erişilebilir olmasını ve yıkıcı sanayi sitelerini çevrelemesini istemişti; bu Jansen açısından işçilerin pre-modern dünya ile doğa ana ile ilişki kurmalarını ve insan doğa ilişkisi içinde yeniden bütünleşmelerini sağlayacaktı (Everett, 2019: 104). Bu şehirde sokaklar da düz olamazdı, doğal yapıya uyum sağlanmalı, organik mimariye uyulmalıydı. Sokakları sağa sola kıvrılan akarsu gibi düşünmek isteyen Jansen böylece trafik kazalarını da önlediğini düşünüyordu (Jansen, 1937: 8-9; Jansen, 1935d: 5; Jansen, 1948a: 13).

Görsel 6 - Jansen'in Almanya'da çizdiği bir plan (Everett: 2019: 106).

Ankara Planı'nın tamamlayıcısı ve mesken buhranının çözümü ise Jansen'e göre *siedlung* tipi konutlardır ve bunlar köy evlerine benzemeli, doğal ihtiyaçları karşılamalıdır⁴². Ziraat Evleri, Bahçeli Evler, Ucuz Evler, Emlak Sandığı ve Merbank Kooperatifi, bu türden evlere örnek olarak verilebilir (Kansu, 2009b, 55-56). Bahçe-Şehir tipi Türkiye'de yerleştikçe 1930'lu yıllarda apartman düşmanlığı ve apartman düşmanlığı üzerinden rantiyeye sınıfına yapılan saldırı artmış görünüyor. Türkiye'deki kent düşmanlığın dışavurumu olarak apartman düşmanlığı, radikal şekilde gerici yazarlardan geldiği gibi reaksiyoner-modernist Kemalistlerden de gelmiştir.

Jansen özellikle Bahçe-Şehir tipi mahallelerin ve Ankara planındaki meskenlerin "yeni" formunu taşra yaşamına olan yakınlığı ile övmekte ve bir sentez yarattığını düşünmekteydi (Tekeli, 2009: 115). Ulus Gazetesi'ndeki övgülerinin arkasından apartmanlara ve apartman yaşamına düşmanca yaklaşıyordu; meslek sahibi tüm ailelerin artık huzura kavuşması Jansene göre yakındı çünkü yeni bahçeli ev mahalleleriyle apartman yaşantısının huzursuz ve düzensizliği geride kalmıştı (Jansen, 1937a). Türklerin içtimai sorununu çözen bahçeli ev, Türklerin tenasüpçü bir toplum olma karakterinden hareket ederek, Türk milletine "yaraşır şekilde" köy-kentin parçası olarak planlanmıştır (Jansen, 1937a). Gazete haberinde, Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi'ne benzeyen mahallenin ortasına *Gemeinschaftsbauten der Siedlungsmitte* görevi gören bir okul ve Halk Fırkası binası kondurulmuştur. *Gemeinschaftsbauten der Siedlungsmitte* devletin gücü ile çevrelenmiş minik meydanları her zaman gözetim altında tutma görevi görür. Ulus Gazetesi'ndeki başka bir makalede ise, Avrupa'daki metropollerini eleştiren Jansen, kent merkezlerinin insan kalabalığı ile dolup taşmasının üzerinde durmaktadır; tabiattan uzakta, apartmanlarda yaşayan insanlar havasız hücrelerde kalmaktadırlar (Jansen, 1935a). Apartman düşmanlığını bir adım öteye götüren Jansen, apartman kelimesini kullanmak da istemez, onu *cynic*

⁴²Bahçe-Şehir'in özelliği köy kavasını koruyabilen bir mekânı tanzim etmesidir. Örneğin bugün bile Almanya'daki Hellerau Bahçe-Şehir'i olduğu gibi kalmış, köy havasını muhafaza etmiştir. Benzer şekilde Ebenezer Howard'ın İngiltere için uygun gördüğü bahçeli ev modelleri ve Bahçe-Şehir projeleri olan Letchworth (1903) ve Welwyn'deki (1919) bahçeli evlerin mimari tarzları Tudor dönemi 16-17.yy. İngiliz köy evlerine öykünmektedir.

biçimde küçük görerek “kira kışlaları” terimini kullanır ve Türkiye’deki tüm mimar ve kent planlamacılarını, “kira kışlalarının” mesken bozucu etkisine karşı tembihler (Jansen, 1935a).

1932 tarihli Anadolu Gazetesi’nde belirtildiği üzere, yüksek katlı yapıların olmaması gerektiğine inanan plancı, tek katlı yapılaşmanın daha doğru olduğunu ve üç kattan fazla yapılaşmaya izin verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Oysaki Danger-Prost planı binaların yüksekliği açısından bir değerlendirme yapmamış, planı iki boyutta ele almıştır (Aşkan, 2001: 137-140).

Herman Jansen aynı zamanda modern kapitalist ve özgürlükçü bir yaşamın belirteci olarak gördüğü İstanbul’a da İstanbul’un gündelik yaşamı içerisinde kendiliğinden gelişen bir modernizmin sebep olduğu çürümüş ‘Batı’ kültürüne de düşmanlık beslemektedir. Esasın Türkiye’deki egemen korporatist ideolojinin de hedefi olan İstanbul 1940’lı yıllara değin yoğun biçimde eleştirilmiştir. İstanbul’daki apartmanlar meskenin tersi olarak anlaşıldığı için reddedilir, örneğin Kessler “İstanbul’da şimdiye kadar bir mesken siyaseti takip edilmemiş yahut buna dair bazı tedbirler alınmışsa da semere vermemiştir” demektedir (Kessler, 1935a: 440). Hermann Jansen ise İstanbul’u beğenmez, şehri çirkin bulur; ona göre Anadolu’daki köylerin tabii yaşantısı, İstanbul’dakinden çok daha modern ve makbuldür. 1931 yılında Berlin’den Ankara’ya giderken İstanbul’a uğramak zorunda kalan Jansen’in adeta midesi kalkmış ve İstanbul’dan tiksiniştir (Jansen, 1931: 1-5). “Yeni İstanbulu *hiç* beğenmeyen” Jansen, “ulu orta yeni apartmanlar yapılmasına nasıl müsaade edildi konusunda hayrete” düşmektedir (Jansen, 1931:1-5). Yüksek binaların İstanbul’un kültürel manzarasına darbe vurduğunu, tabii olmadığı ve yapay olduğunu belirten Jansen, Beyoğlu’ndaki “büyük ve kötü tezatları” tenkit etmektedir. Kocaman kocaman binalar yapılmıştır ve bunlar şehrin güzelliğini bozmaktadır. Benzer bir şekilde Ankara’da Alman sefaretinin yanına bir apartman yapıldığını işiten Jansen, yeis içinde kalmış; “bu apartmanlar yapılmamalıdır” diyerek yeni şehircilik anlayışına uymadığını bildirdiği bu yapıları çirkin bulmuş, toplumsal tezatların kaynağı olduğunu iddia etmiştir (Jansen, 1931: 5). Ankara Belediyesi’nde olağan üstü yetkilerle donatılan İmar İdare Heyeti’nin başkanı olan, ancak şehir planlamacılığı konusunda

herhangi bir bilgisi olmayan Falih Rifkî Atay'da İstanbul'a karşı cephe alarak, Jansen'in tenkitlerini onaylamaktadır (Atay, 1938c).

Belgrat şehrinden misal veren Jansen, Çankaya'ya benzeyen Belgrat'ın büyük binalar nedeniyle artık "bir şeye benzemediğini", Ankara'nın da aynı tehlikenin eşiğinde olduğunu belirtir. İstanbul'un Beyoğlu'nda bina sahipleri "fazla paraya" tamah ettikleri için çok katlı apartmanlar yaptırmaktadır. Ayrıca İstanbul'un şehircilik anlamında çirkinlikleri, Jansen'e göre bitmek tükenmek bilmemektedir. Örneğin Taksim Meydanı kendisinin önerdiği plan kabul edilmediği için "kötü bir hale" bürünmüştür. Jansenin bu meydanı, Kızılay Meydanı gibi dar ve insanların toplanamayacağı bir bölünmüş kamusal mekân olarak planlamak istediği düşünülebilir. Jansen, İstanbul'u "düzeltmek" istediğini ancak bunun için uygun bir zaman gerektiğini, müsait bulunmadığını da eklemektedir. Bu noktada Jansen önemli bir öneride bulunur, İstanbul büyük bir metropol ya da modern bir kent olmamalı bunun yerine seyyahlar şehri olmalı, görece turistik bir mekân olarak kalmalı, fazla gelişmemelidir (Jansen, 1931: 5). Jansen düşüncelerini Yalova'nın da pek beğenilecek bir tarafı olmadığı, iyi bir mimarın elinden çıkan bir imar planı ile düzenlenmedikçe de beğenilmeyeceği yönündeki telkinleri ile sonlandırmaktadır.

4.4. YEPYENİ BİR 'MODERN ŞEHİR ALGISI': KORPORATİST ŞEHİRİN ESASLARI

Jansen bu dönemde yepyeni, kendine özgü bir tür yeni şehircilik akımı çağının başladığını iddia eder, buna göre kendisi bu akımın öncülerindedir. Korporatist şehircilik anlayışının "yeni" amentüleri, modern ve liberal pragmatist şehircilik anlayışının karşısında konumlanmaktaydı (Jansen, 1937c: 5-16; Jansen, 1948a; Jansen, 1948b). Jansen'in reaksiyoner-modernist "Yeni Şehirciliğin Esasları" korporatist şehirciliğin amentüsü gibidir. Bu esaslar anti-kapitalisttir. Korporatizmde olduğu gibi aileyi önceleyen, romantik, köycü, pastotalist ve reaksiyoner bir ideolojik söylemle yazılmıştır. Bahçe-Şehircilik akımındaki köy-kent biçimi ve bahçeli evleri modern şehir ve konut biçimleri karşısında bir silah olarak kullanır.

Bu esaslara göre doğallığı ve kültürel özü bozulacak bir şehir iyi korunmalıdır. Korporatizmdaki pastoralizm ve özcülüğün izlerini taşıyan bu yaklaşım, aklın doğayı ve dünyayı dönüştürmesine karşı manzaranın, doğal düzenin, kurulu yapıların devamlılığını önerir. Jansen o güne kadar görülmemiş ve alışılmamış olan yeni şehircilik esaslarını ilk olarak 1937 yılında yayımlanan *Ankara İmar Planı* kitabında, 1'inci ve 18'inci sayfalar arasında dağınık şekilde savunur. Bu ilkeler daha sonra tıpkı basım olarak Mimarlık Dergisi'nde 1948 yılında yeniden yayımlanmış ve tartışılmıştır:

Tabiat ve araziye bağlı kalarak ve tarihi kıymetlerin nazarı itibara alarak serbest ve gayet tabii olarak bu vazifeyi hallediyolarsa şehrin manzarası da insanı ikna edici bir manzara kazanır(...)Bilhassa en mühim şartlar olan manzara, iklim, iktisadi ve tarihi kıymetler yeni şehirciliğin hususiyetlerini teşkil ederler(...)Yeni şehircilik yaşayanlara bir hizmettir. Sokak ve yolların tanziminden daha pek büyük bir hizmetdir(...)Yeni şehircilikte yeni şehir kısımlarının kurulmasını eski kısmın yayılışından tamamen ayırmak lazımdır(...)Eski şehre mümkün olduğu kadar fazla el sürmemek gerekir(...)Yeni kısmın imarının tekemmül ve terakkisinden sonra es-ki kısma münasip bir şekilde dikkatle bağlamak kabil olur(...)En mühim nokta eski kısmın karakterinin bozulmamasıdır(...)Eski şehrin zamanla tazyik görmesinden kendimizin korumalıyız, kale ve etrafındaki mozaik gibi olan ahşap iskeleti dolma duvarlı Türk evleri, daima hükümet merkezlerinin göz bebeği olarak kalmalıdır (Jansen, 1937c).

Jansen'in reaksiyoner modernizmi kapitalizmin bir görünümü olan modern büyük şehrin yarattığı trafik, gürültü ve yapaylıkla problemlili bir ilişki kurar. İnsan aklından çıkma olan ve doğada göremeyeceğimiz türden dümdüz ve birbirini dik kesen alabildiğine geniş yollar, bulvarlar Jansen açısından kabul edilemezdir. Yeni şehircilik anlayışına ve Bahçe-Şehircilik esasına göre merkezdeki şehrin çeperlerinde küçük mahalleler olmalı, adeta dağılmış köyler birliğinden oluşan bir şehircilik tatbik edilmeli, aradaki boşluklar yeşil alanlarla doldurularak sıhhatlerini ve özlerini modern yaşam içinde kaybeden ve toprağından kopmuş insanlara özleri hatırlatılmalıdır. Jansen ayrıca yeşil alanları belirli meslekleri ve toplumsal grupları kategorilere ayırmak için de kullanır.

Yollar, sade inşalarındaki masrafları ile kalmalıdır. Onların müteakip senelerdeki bakımları, büyük masraf kapıları açarlar. Bu yüzden lüzumundan fazla geniş yapmamakla çok para iktisat etmek kabildir(...)Sefer caddelerini eski şehirden mümas (eski kısma dokunmadan) geçirmelidir, merkezde değil(...)Kazalar en ziyade caddelerin birbirlerini kat ettikleri köşelerde olur. Yolların birbirini kat etmelerini

mümkün olduğu kadar azaltmak lazımdır(...)En mütakamil ve pahalı şekli yol köprüleridir(...) Ana seyrüsefer hatlarının fazla ehemmiyetleşmesi beraberinde yollar arasında bir derece farkı da getirdi seyrüsefer ve mahalle yollarının ayrılığı(...)Yeni şehircilikte yollar ikiye taksim edilir. Birinci derece ana seyrüsefer caddeler ile ikinci derece mahalle ve toplama caddeleri ve mahalle yolları(...)Dümdüz bir cadde ancak çok süratli gidilmesi icap eden yerlerde, şehir haricinde ve düz arazide mantık ve hak kazanır. Yol kıvrımları daha ziyade iyi tesir bırakıcı manzara teşkil eden yerlerde yapılmalıdır (Jansen, 1937c).

Jansen'in yeni şehirciliği taşranın kente taşınmasının bir ilke olduğunu belirttiikten sonra dönem içerisinde sıkça tartışılan mesken meselesine odaklanır. Betonarme apartmanlar, yeşil alanların *antis*i gibi sunulur. Toprağı ile meşgul aile yaşantısının kök salamayacağı konutlar olarak imlenen apartmanlar yerine ailenin kök salacağı, trafiğin giremeyeceği, çıkmaz sokaklarla bezeli bir şehir planlanmalıdır. Jansen'in Ankara'yı dar ve çıkmaz sokaklarla planlamasının nedeni böylece anlaşılmış olur (Jansen, 1937c; Jansen, 1948a: 11-14; Jansen, 1948b:19-23). Müstakil bahçeli evlerden oluşan konutlar yalnızca aileleri önceleyecektir.

Araba, otomobil ve bilimum motorlu vasıtaların giremeyecekleri yol ve yerleri ayırmak yeni bir iştir. Yaya gidenler aynen bir otomobildekini hakkı ile rahatça gezerek şehirci tarafından kendisine tahsis edilen yerde rahatça hareketlerinde serbest kalırlar(...)Spor, vücut idmanları, ileride sade gençlerin devam edecekleri bir şey değil, bilakis her yaşda olanların bir taraflı meslek yorgunluklarını mütevizin bir hale sokan amildir. Sporunu umumileştirmek, bir milletin sıhhatli kalmasını teminde çok tesirli bir çaredir(...)Oturma mahalleleri mefhumunu göz önünde tutarak yeni yapılan şehir planında çok ehemmiyet vermek lazımdır. Yeni şehircilikte en büyük hedef birer ailelik evler olmalıdır. Buna da en iyi misal sade birer ailelik evlerden mürekkep olan eski Ankara şehri idi. Evin her iki tarafında sabah ve akşam güneşinden istifade edilebilir. Yeni ev inşaatında güneş görmeyen oturma kısımları kabul edilemez(...)Güzel bir manzaraya hâkim olmalıdır. Evler, 3 er metrelik yollarla caddeye bağlanır ve cadde üzerinde oturma vergisinden kurtulularak aynı zamanda sakin yaşamak kabil olur. Otomobiller eve kadar yaklaşamazlar(...)Geniş bahçelerden oluşan bu evler için kooperatifler aracılığıyla kudreti olmayanlar da ev sahibi olurlar(...)İyi kurulmuş apartmanlı ev mahalleleri de mütenasip birlikte çalışan şekilleri kendilerine mahsus karakterlerini kazanırlar. Bu evler tatmin edici bir umumi manzara sunar. En iyi ev tipleri araştırarak meydana getirmek bunların yaptırıcılara, mesela 3-4-8 odalı ve garajları ile(...)Yeni şehircilik sade birbirinden muayyen mesafelerde ve açık sahalarla ayrılmış adalar tanır. Şehir bu parçaların birleşmesiyle oluşur (Jansen, 1937c).

Jansen'in korporatist şehircilik esaslarının etkisi sonraki yıllarda da devam etmiştir. Öğrencisi Mithat Yenen'in dolaşımında tuttuğu bu anlayışı takip etmek

oldukça kolaydır. 1882 yılında kodifiye edilen Ebniye Kanunu'nun birkaç maddesini de içeren 2290 sayılı Yapı ve Yollar Kanunu 1933 yılında kabul edilir. Kanuna göre ülkedeki tüm şehir ve kasabalar kendilerine ait bir harita ve imar planı yaptırmak mecburiyetindedirler; kanun "projeli modernleşmenin hızlandırılması" zorunlu kılmaktadır. 1933 yılında kabul edilen kanunun etkisi az görüldüğünden İçişleri Bakanlığı duruma hemen müdahale eder; Bakanlık 1936 yılında 2763 sayılı kanunla imar ve mesken konularını kapsamlı olarak tanımlar ve bankaları imar planlarını 1933 ve 1936 yılında kodifiye edilen kanunların öngördüğü planları fonlayabilmek için seferber eder (Yenen, 1954: 73). Yenen, İller Bankası marifetiyle imar edilmiş imar projelerindeki şehircilik anlayışını birtakım prensiplerle tekrarla, bu prensiplerden birkaç madde özellikle ilgi çekicidir ve insanın doğa ile olan ilişkisinde, korporatist kent-doğa ahengini gözetilmiştir:

1- Eski şehir kısımlarında fazla istimlâkden kaçınılmakta ve bu kısımlar ancak sıhhi şartları yerine getirmek ve trafik güçlükleri ortadan kaldırmak için düzeltilmektedir. 2- Yeni devlet yolları ve ana yollar eski şehir kısımları içinden geçirilmemeğe çalışılmaktadır. 3- Her şehir ve kasaba karakterine ve ihtiyacına göre Bölgelere ayrılmakta ve bu bölgeler plânlarda gösterilmektedir. 4- Yeni iskân bölgeleri mümkün olduğu kadar seyrek ve bahçeli olarak plânlanmakta yalnız site ve iş ve Ticaret bölgelerinde sık ve yüksek katlı inşaata müsaade edilmektedir. 5- Yeni kurulacak şehir bölgeleri ve inkişaf sahaları için plânlama işinden evvel Jeolojik etüdlerin yapılması esas tutulmaktadır. 6- Şehir ve kasabalar Trafik durumlarına göre bir yol derecelenmesine bağlı tutulmaktadır. Ana yolların ikincisi ve daha tali derecede yollar tarafından sık sık kesilmemesine dikkat edilmektedir. 7- Yeni şehir inkişaf bölgelerinin plânlanmasında bilhassa Topografik hususiyetler gözetilmektedir. 8- Şehir meydanlarının mümkün olduğu kadar resmî umumî binalarla çevrenmesine çalışılmaktadır. 9- Dış bağlantı yollarının şehir merkezini rahatsız etmemesi ve dış trafiğin kolaylıkla şehre girip çıkabilmesi için çevre yollarının yapılmasına da dikkat edilmektedir. 10- Şehir İmar ve İskân hududlarının tesbitinde şehir karakterine göre nüfus başına bir saha tutarı kabul edilmekte bu saha nüfus başına 60-120 m² arasında olmaktadır. 11- Müstakbel nüfus miktarının hesaplanmasında nüfus sayımları göz önünde tutulmakta ve elde edilen artış nisbetine göre elli sene sonraki nüfus miktarı plânlanmaya esas olarak alınmaktadır (Yenen, 1954).

İlk iki prensip kültürel değerler ve gelenekle kurulan nostaljik ilişki üzerinden düşünebilir. Fakat söz konusu eski-şehir mekânı Osmanlı sembollerini taşıdığı ölçüde metruk bırakılma potansiyelini taşır. O halde eski-şehir içinde projeli modernleşme olanağından ve yeni bir bağlam stratejisinin kurulmasından

bahsedebiliriz. Fakat 4,6,7,8,10 numaralı maddeler özellikle dikkat çekicidir. Bahçeli ev kooperatiflerinin rejimin aktif ve resmi tercihi olduğu ortadadır, ancak Yenen, Jansen gibi kooperatiflerin seyrek bir iskân politikası uyarınca planlanmasını da vurgulamaktadır. Bahçeli ev coğrafi topografyaya uygun birbiriyle dirsek temasındaki minik köy-kentlerdir ve tıpkı köyler gibi fragmente biçimde şehrin etrafında dağılmaktadırlar. Duguit'i de hatırımızda bulundurarak, her biri kendi legal kişiliği sahip kooperatifleri, minik hücreler, ya da organcıklar olarak kavrayabiliriz. Cemiyet'ten cemaate bir geri geliş, geriye dönüş, seçilmiş pastoral bir eskinin yeninin kalbinde yeniden inkişafı, köy ve şehir formlarının alaşımında belirginleşir. Dolayısıyla bahçe-evlerin şehrin topoğrafyasına seyrek biçimde serpilmesi makbul mesken türünün köye yakın olması gayesini gütmektedir. Bahçesi ve doğa ile ahenk içerisinde olan bir öznenin vatan toprağına bağlılığı ile, apartmanların rutubetli, sıhhi olmayan betonarme duvarlarıyla çevrili işçi-memurların arasındaki fark, sanal ve romantik bir duygusallığın gölgesi altındaki makbul vatandaşla izsiz, ferdiyetçi özne arasındadır. Bu tür meskenlerin konusu olan özneler birbirlerinden bağımsız köy meydanlarında toplansalar bile otoriteye karşı edimsel bir strateji geliştirmeleri zora sokulmuş olacaktır. 8. Maddeyle birlikte düşündüğümüzde serpilmiş Bahçe-Şehirler ve şehir meydanları konusundaki egemen reaksiyoner tutumunun mahiyeti belirginleşmektedir. Meydansız meydanlar, bölünmüş meydan planları kitlelerin toplanarak otoriteye karşı protesto gösterileri yapabilme potansiyelinin altını oyduğu gibi, bir yandan da kamusal alanı sürekli bir gözetim altında tutmanın, kamusal bir panoptikon kurmanın stratejik araçlarıdır. Kamusal alanın korporatist parti devletin kurumlarıyla çevrili olması ile bahis konusu yapıların abidevi mahiyeti arasında da paralellik vardır. Özellikle, literatürde modernist, kübist kategori altında incelenmiş Erken Cumhuriyet Dönemi kamu yapılarının modernizmle kurdukları ilişki, söz konusu kamu yapılarının mimarlarının neo-klasik mimari akımla kurdukları ilişkiyle açıklanabilir. Holzmeister, Egli, Taut, gibi örnekler neo-klasisizme yakınken, Egli, Jansen, Emin Onat, Sedat Hakkı Eldem'in eserlerinin birçoğu köycü ve korporatist mimari biçim kategorisine sokabileceğimiz formlarda

görünmektedir⁴³. 7. ve 9. Maddelerdeki yol, yolların topografyaya uygunluğu, Mithat Yenen'in hocası Herman Jansen'in 1937 yılında Ankara'nın İmar Planı'nda gözettiği "Yeni Şehirciliğin Esasları" ilkeleriyle de paralellik içerisindedir (Jansen, 1937c: 1-18). İlkelerin korporatist pastoralizm ile bezeli olmasının dikkate değer olmakla birlikte, 1950'li yıllarda dahi etkisinin büyüklüğü de göz ardı edilmemelidir. Jansen'in prensiplerinin insan-doğa ilişkisini indirgediği anti-modernist zemin, yalnızca Jansen'in tarih, doğal çevre ve insan doğasının özüne karşı korumacı bir şehircilik tavrı sergilemesiyle açıklanamaz (Özer, M.N. ve Özer, G, 2008). Daha çok ideolojik düsturların ivmelendirdiği bir özcülükle kutsanmış eskiyi, dönüşmüş dünyanın içinde inşa etme gayesinin dışavurumu olarak, reaksiyoner-modernizm olarak anlaşılmalıdır.

Apartmanlar ise özellikle 1930'lu yıllardan sonra toplumsal ve politik olarak tartışılan, Yeni Şehircilik Esasları'na uymayan, 1940'lı yıllarda ise bir irat haline dönüşmesinin nüfus üzerinde yarattığı olumsuz etkileri irdelenen bir mesele halindedir. 1940'lı yılların sonuna yaklaşırken doğrudan doğruya apartman konut formuna yapılan eleştiriler, mülkiyetin kaynağı ve insan doğa ilişkisi temelinde tartışılan bir zeminden, *mietskaserne* olarak yaftalanmış apartman dairelerinin insanları kiraya mahkûm etmesi zeminine kayar ve yoğun biçimde ideolojik bir hale gelir. Yapılaşmaya ilişkin çeşitli düzenlemelerde; şehircilik ve konut tipleri, kat mülkiyeti üzerine araştırma ve değerlendirme yazılarında; özellikle edebiyatta korporatizmin etkileri hissedilir. Bu etkinin konut formu, mesken hayatı ve Cumhuriyet'in öznelerinin yaşadığı çelişkiler üzerinden bir söylem geliştirdiği iddia edilebilir. Apartman konut tipi üzerine pek çok mücadele gerçekleştirilmiş görünüyor. Murat Güvenç ve Oğuz Işık'ın çalışmalarında gösterdiği gibi Partinin verdiği karar doğrultusunda "her mesken bir konut iken, her konut bir mesken değildir" söylemi üzerinden hareket edildiğinden, apartman konut tipinin kendisi yeknesak bir olumsuzlama ile karşılaşmıştır. Kat mülkiyeti de toplum tarafından

⁴³Sedat Hakkı Eldem'de hakiki Türk karakterine en uygun oturma şeklinin apartman değil, ev (bahçeli ev) olduğunu seslendirerek, bu korporatist mekân kategorizasyonuna katılmaktaydı: "Fikrimizce hakikî Türk karakterine en uygun oturma şekli, apartman değil evdir. Ev sahibi olan, bilmeceburiye toprağa ve dolayısıyla memlekete daha merbuttur. Toprağa sahip olmak mefhumu bu suretle de kuvvetle halka aşılabilir. İktisadî zaruretler sebebiyle milletin efradını bahçeli evlerde oturtmak imkânı olmayacağı bedihidir. Ancak apartman usulünde iskânın, bu bakımdan nerelerde ve nisbette müsaade edileceği tetkik ve tesbit edilmelidir" (Eldem, 1946: 196).

talep edilse bile, yönetici kadrolar tarafından istenen bir durum olarak kabul görmemiştir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, apartmanlar oldukça olumsuz karşılanmaktadır. Literatür bunun nesnel nedenlerinin her şeyin üzerinde olduğunu belirtirken bu argümanı ideolojik nedenlerden arındırılmış olarak sunar. Özellikle korporatizm etkisi altındaki genel yazında, gazete haberlerinde, entelektüel çevrelerde, mesleki örgütlerinde apartmana karşı gösterilen tutum ve tavırları yüzeysel tartışmalar olarak geri plana atan bu yaklaşım oldukça hatalı görünüyor. Söz konusu nesnel nedenler arasında Murat Balamir yeterli gereksinme olmamasını, sermaye birikiminin buna el verecek kadar büyük olmadığını, son olarak teknolojik yetersizlikler olduğunu öne sürmektedir (Balamir, 1992: 43). Kadro Dergisindeki yazısında konuyu kendi dönemi içinde ele alan Yazman'a göre 1930'lu yılların "yapı heyecanı" apartmanları bir ölçüde yaygınlaştırmış olsa bile, Balamir'e göre bu beklendiği ölçüde yaygınlaşmamış ve apartman sayısında bir artış olmamıştır (Yazman, 1934: 37-39; Balamir 1992: 42). Esasında bu durumun nedeni devletin özel olarak apartman konut tipini engelleyici önlemler almasından kaynaklanır ve Balamir bunu asıl neden olarak görmemektedir. Aksine hâkim anlatıya göre bu çok doğaldır çünkü toplum bu konut tipine yabancıdır ve apartmanlar apartmanlara özgü bir "yaşayış biçimini" gerektireceğinden, insanların bunu yadırgamasını yadırgamamak gerekmektedir (Balamir, 1992: 43).

Kanımızca burada dikkat edilmesi gereken husus, apartmanlara özgü bir yaşayış biçiminin ne'liğinin ve bağlamının verili olarak kabul edildiğini ön koşullanmasıdır. Öncelikle insanların apartman konut tipinin ne olduğuna dair genel yargılarının korporatistlerin ifade ettiği ile aynı yahut da benzer olduğunu kabul etmek, sonrasında da apartmanlara özgü yaşayış stiline karşı verilen bu tepkinin kendisinin doğal ve gerekçeli olduğu sonucuna varmak demektir. Çatlak seslerin ya da modern kapitalizmin bir göstergesi olduğu korporatistlerce ve korporatist söylem tarafından işaretlenmiş yüksek apartmanların formal varlığına yönelik bu yaklaşım, bir açıdan da Erken Cumhuriyet Dönemi'nde apartman sahibi olmuş kişilere karşı takınılan kuşkulu bir tavır olmaktan öteye giden bakış açısını da bir daha hatırlatmaktadır.

Apartmanın korporatistler tarafından algılanışı, 1933 yılında yaşanan “Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu” tartışması aracılığıyla gözlemlenebilir. Büyük Millet Meclisi’nde ortaya konan görüşler apartmanı hafifleştirici ve aşağılayıcı bulur; dolayısıyla bir kuşkunun ve tekinsizliğin ötesine geçen bir söylemsel itham gözlenir. 1933 tarihli Tutanak Dergisi, cilt 1, sayfa 28-32 incelendiğinde, kanunun apartmandan kastının ticaret ve irat için yapılmış olan bina olduğu; bunun ise umuma açık olarak telakki edildiği belirtilmektedir. Oturumun sonunda apartmanların evler, yani esasında meskenler, gibi bir vergiye konu olamayacağı, ayrı bir kategoride ele alınması gerektiği sonucuna da varılır. Bunlardan vergi sisteminin ve kanunun yeni ihtiyaçlara göre şekillendirilmesine yönelik bir sonucuna varılmak yerine kategorik bir ayırım yapıldığını gözlemlemek daha önemlidir. Fakat aynı şekilde bu konunun sonraya ertelendiği ve apartman konut formu üzerine gerekli tecrübenin ve bilgi birikiminin edinilmesinin de beklendiği iddia olunabilir. Korporatist söylemin ve ideolojinin bir selamet ve sıhhat mekânı olarak planladığı korporatist şehirlerde konut tipleri, samimiyeti ve mahremiyeti imlerken, apartmanın “umuma açıklığına” yapılan gönderme, apartmanın ailenin mahremiyetini garanti edemeyeceğine yönelik argümana destek sağlamaktadır. Bahçeli evin yerine aile mahremiyetinin olmadığı, ya da az ve kuşkulu olduğu bir konut biçimi olan apartman korporatist idealden fersahlarca uzakta konumlandırılır.

Apartmanın ticari olması, bir akar sağlaması da onu vergi politikaları açısından ayrıştırıcı hale getirmiştir. Fakat bu ayrıştırma sınıfsal göndermelere içkindir. Mesken sayılamayacağı için, bir meta olarak ele alınması yetmez; aynı zamanda mesken olmamasının varlık koşulunu sağlayan bir gayri-tabii gelir kaynağı olarak da mühürlenmiştir. Çok sayıda üst üste istiflenmiş izsiz bireylere ev sahipliği yapan bu türden bir yapı biçimi bir grup insanın kira geliri üzerinden oturduğu yerden para kaynağı elde etmesini sağlar, dolayısıyla iş-etliği açısından makbuliyeti şaibelidir.

Balamir irat olan ve akar sağlayan kira kaynağı apartmanlara, sahiplerine kira geliri sağladığı için, “apartman” yerine “kira-evi/kira kışlası” yakıştırmasının yapıldığını vurgular. 1930’lu yıllarda apartmanlara pek çok isim takılır, bunların kaynağı Balamir’in önerdiği gibi gündelik hayat içerisindeki işlev ve

kullanımlarından kaynaklandığı gibi, egemen korporatist ideolojinin ve reaksiyoner-modernist bakış açısının kendisinden de kaynaklanmaktadır. Kira evi, kira kışlası, kiralık han yakıştırmaları aynı zamanda Alman anti-modernistlerinin ve büyük şehir düşmanlarının (*großstadtfeindschaft*) apartman kelimesini küçümsemek, aşağılamak için kullandıkları *mietskaserne* kelimesinin literal karşılığıdır. Bazı örneklerde mimarlık dergilerinde ve gazetelerde kira kışlası ya da kira evi kavramı Türkçe olarak verildikten hemen sonrasında Almancası da verilir. Kazım Mirşan örneğinde Alman apartman düşmanlığı esini doruk noktasındadır. Görece daha ilginç çağrışımlarda ise apartman konut biçimi “diferi evleri” olarak da geçmektedir (Atasagun, 1945: 76-77).

Apartman kompleksi konut biçiminin taşıdığı anlam toplumsaldan uzağa konumlandırılmıştır. Bahçeli ev, ya da *siedlung* bir ev-yuva üzerinde birden fazla kişinin hak sahipliğine içkindir, bu bağlamda komünaldır ve küçük-aile kurumuna denk düşer. Fakat kira kışlaları, kira evleri taşınmaz üzerindeki tekil-ferdi sahipliğe denk düşer. Kollektif olmadığı gibi, apartmanların yapım ve kullanım amaçlarını, korporatist bakış açısıyla bakıldığında, adeta ele verir. İhtikar rantiyer sınıfı, Kemalistler tarafından 1930’lu yıllarda ne memurlar ne de orta gelirli hane halkıyla birlikte anılır; bu anlamda da “halkın” ve “ulus” tanımlarının sınırında ya da ötesinde konumlandırılmıştır, bu nedenle de kat mülkiyeti tanınmamıştır. Dönem içerisindeki politik yazında apartmanın ferdiyetçi ve kendi dışında başkalarını düşünmeyen mülk-sahiplerine karanlık göndermelerde bulunulur. Haksız yolla, kapitalist ilişkilerle, savaştan elde edilmiş zenginliklerle varlık sahibi olmuş bireyler, gerçek bir emek ortaya koymadan, el emeğine ve meslek değerlerine karşı hareket ederek sermayelerini genişletmiş, “ihtikar” etmişlerdir (Balamir, 1992, 44). Özellikle bu görüşler değerlendirildiğinde apartmanın korporatist mülkiyete denk düşmediği iyice belirginleşiyor görünüyor.

Büyük buhranın dünyayı kasıp kavurduğu bir dönemde, Türkiye’de bundan ağır bir şekilde etkilenir. Buhranın etkileri göz önünde bulundurulduğunda apartman arzı ve talebi üzerine bir soru sorulabilir; apartmana gerçekten talep var mıdır? Kutay adeta bu türden bir arzı aktarmaktadır (Kutay, 1939: 29-31). Kira kışlalarına karşı talep o kadar fazladır ki, bunu apartman yapımı için belediyeye yapılan başvurulardan da takip edebiliriz. 1929 yılından 1930 yılı kasım ayına kadar

Ankara ve İstanbul belediyelerine o kadar fazla müracaat olur ki sonunda bu bir gazete haberine konu olmuştur (Apartmanlar, 1930: 2). Apartmanlara olan talep, belediyelerde birikmeye neden oluyordu. Özellikle İstanbul'da beş, altı, yedi, sekiz katlı apartmanlar inşaatları ile dolmuştu. Ankara ve İstanbul'da bu talep öyle bir duruma gelmişti ki, birçok gazetede artık apartman sahiplerinin küçük ve büyük apartman gözetmeksizin aldıkları izinlerle hemen inşaaata başladıkları yazıyordu⁴⁴ (Apartmanlar, 1930: 2).

Yıl	İstanbul		Ankara		İzmir	
	Konut	Apt.	Konut	Apt.	Konut	Apt.
1927	67.3	1.1	-	-	-	-
1935	67.3	2.2	69.3	1.5	73.4	0.6
1940	70.9	3.5	77.3	4.3	79.5	0.8
1950	74.9	3.4	80.6	5.6	77.4	3.1
1970	85.3	27.7	91.9	24.3	88.7	10.34
1984	90.8	-	92.3	-	90.7	-

Görsel 7 - Ankara, İstanbul ve İzmir'de konut yapıları stoğu ile apartman yapılarının kent yapı stoğu içindeki yüzdeler oranları, 1927-1984 (Balamir, 1992:31).

Ankara'daki apartmanların sayı itibariyle az da olsa çoğalmasına rağmen bunun talebi karşılamadığını, tüm ihtiyaçlara rağmen birtakım engeller olduğunu anlıyoruz. Apartmanlar arzu edilmeyen durum olarak yakından takip ediliyordu ve gerekli propaganda stratejileri ile karşılık verildiği gibi korporatist ideolojinin etkisindeki öznelerin bizzat saldırılarıyla tenkit ediliyordu. Ankara'da kira evi yapmanın vurguncu-sermaye sahipleri tarafından çekici bulunması hoş karşılanmıyordu; bunun en önemli sebeplerinden birisi, bahsettiğimiz gibi "kar" konusudur (Kutay, 1939; Balamir, 1992: 44-46). 1930'lu ve 1940'lı yıllarda konut biçimi ve mülkiyet formu olarak apartmanın henüz kabul edilmemiş olmaması,

⁴⁴Buna ek olarak apartman daireleri ve genel olarak konut problemine işaret eden "meskenler-yaşama yerleri" ihtiyacı o kadar büyük görünüyordu ki, Ankara ve İstanbul'da daha inşaat bitmeden daireler kiralanmaya başlıyordu.

Balamir'e göre kavramın pejoratif algılanmasını açıklarken, kanımızca apartmanın mülkiyet formları açısından makbul olmayışını yalnız başına açıklayamaz. Korporatist mülkiyetin kaynağına dair genel teorik tartışmalarla örtüşen bir paralellik Türkiye'de de kendisini hissettirmiş görünüyor. 1945 yılında Samim Gönensay tam olarak bu durumdan yakınmaktadır (Gönensay 1945a; Gönensay, 1945b). Duguit etkisinde hazırlanmış Medeni Kanun'daki korporatist mülkiyet formuna uymadığı için müsaade edilmeyen kat mülkiyeti, Gönensay'a göre yalnızca kuramsal ve hukuki bir önyargıdan ibarettir. Mesken buhranı konusunda adım atılması için kat mülkiyetini elzem gören Samim Gönensay, devletin artık kat mülkiyetine müsaade etmesi gerektiğini söylerken, reaksiyoner ve korporatist eğilimli rejimler gibi olmamamızı, yeni usuller benimsememiz gerektiğini önerir. Bunun yerine Amerika, Britanya, Belçika ve İskandinavya gibi memleketlerdeki mülki kanunları benimsemeli ve kat mülkiyetine izin vererek insanları ev sahibi yapmak gerekmektedir (Gönensay 1945a; Gönensay, 1945b). Gönensay'ın bu önerileri rejim tarafından dikkate alınmadığı gibi kat mülkiyeti konusundaki tasarılar 1954 yılına kadar sarkacak, en sonunda da 1964 yılına kadar Türkiye'de kat mülkiyetine müsaade edilmeyecektir. Devletin bir mülkiyet formu olarak apartmanlara müsaade etmeme tercihi, korporatist-makbul mülkiyet anlayışı ile paralellik göstermektedir (Balamir, 1975).

4.4.1 Mesken Anketi: Apartman Mı Olacak? Yoksa Bahçeli Ev Mi?

Ankara Kemalistler için "sadece bir merkez değil, Anadolu'nun bütün bakımlardan, inşası imkânlarını ve usullerini öğreten bir mekteb olmuştur". (Atay, 1935a). Falih Rıfkı Atay korporatist bir analogi kurar, devlet adamları çiftçiler gibidir, bahçesi de tüm Türkiyedir; devlet adamı bahçesinde çiftçi teri döker, vatani yeşertir, azmi ve enerjisi bir örs üzerinde dövülmüştür. Ankara'da unutulmuş ancak yeniden keşfedilen mimarlık ve şehircilik tüm Türkiye'deki 'yeni' bayındırlık tarzının bir örneği olmuştur ve olacaktır (Atay, 1935a).

Meskenin, şehrin, konutun ne olacağına dair muğlak durum 1935 yılında Kemalist rejimin resmi yayın organı Ulus Gazetesi'nde yapılan bir anket ile doğrudan

tartışmaya açılır. 24-28 Ekim 1935 tarihinde yapılan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk belediyeler kongresi henüz bitmiş; Uraylar Kurultayı'nda ciddi tartışmalar yapılmış ve mesken konusunda 'belirli' türden kararlar alınmıştır (Atay, 1935c; Atay, 1935d). Kongrenin temel amacı köy ve kentlerdeki bayındırlık işleri, yeni meskenler ve yeni usullerle Cumhuriyet'i kalkındırmaktır; bizim konumuz açısından önemli olan ise kongredeki korporatist etkidir (Atay, 1935d). Bu anket ve ankete gelen cevaplar o kadar önemlidir ki radikal biçimde anti-modernizme kayabilen reaksiyoner modernist ve korporatist yanıtlar daha sonra kooperatifçilik dergisi olan *Karınca*'da tıpkı basım olarak özel bir sayıda yeniden derlenmiş, *Karınca* dergisinde resimler ve bahçeli ev *siedlung*ları ile birlikte 1936 yılının Mart ayında, A:2 no'lu sayısında yayımlanmıştır. Bu dergideki ve Ulus Gazetesine gelen anketteki en çarpıcı cevaplar Jansen ve Sombart'ın öğrencisi Vedat Nedim Tör'e aittir. 2 Kasım 1935 tarihinde yayımlanmaya başlayan mesken ve şehircilik anketi cevapları, başta memurlar olmak üzere Ankara'da yaşayan insanların mesken sorununa birtakım yanıtlar veriyordu. Anket "arzu eden herkes" in katılabileceği bir anket olarak açılmıştır. Anketteki ilk soru başlığı devlet memurları ile ilgili, ikinci soru başlığı yapı kooperatifleri ile ilgili üçüncü ve son başlık da işçi meskenleri ile ilgilidir, sorular tam olarak şu şekildedir:

1-Devlet memurları meskenleri: a) Memur meskenleri bahçeli evler halinde mi, büyük apartman [kompleksleri] halinde mi yapılmalıdır? Fayda ve mahsurları. b) Bahçeli evler usulü tercih olunursa, bitişik [sıra] evler ve bahçe sistemini mi yoksa ayrı bahçeler içinde ayrı evler sistemini mi tercih edersiniz? c) Evler makama mı hasrolunmalıdır. Fayda ve mahsurları. Yoksa memurlara temlik mi edilmelidir. Fayda ve mahsurları. 2-Yapı Kooperatifleri: a) Yapı Kooperatifleri hangi unsurlar için faydalı olabilir? b) Yapı Kooperatiflerinde iştirak sermayesi ve yardımcı sermaye nasıl temin olunmalıdır? 3-İşçi Meskenleri: Aileli ve şehirde devamlı oturan işçiler, mevsim işçileri, bekar işçilere göre işçi evleri hakkındaki düşünceleriniz? (Ulus, 1935, 2 Kasım).

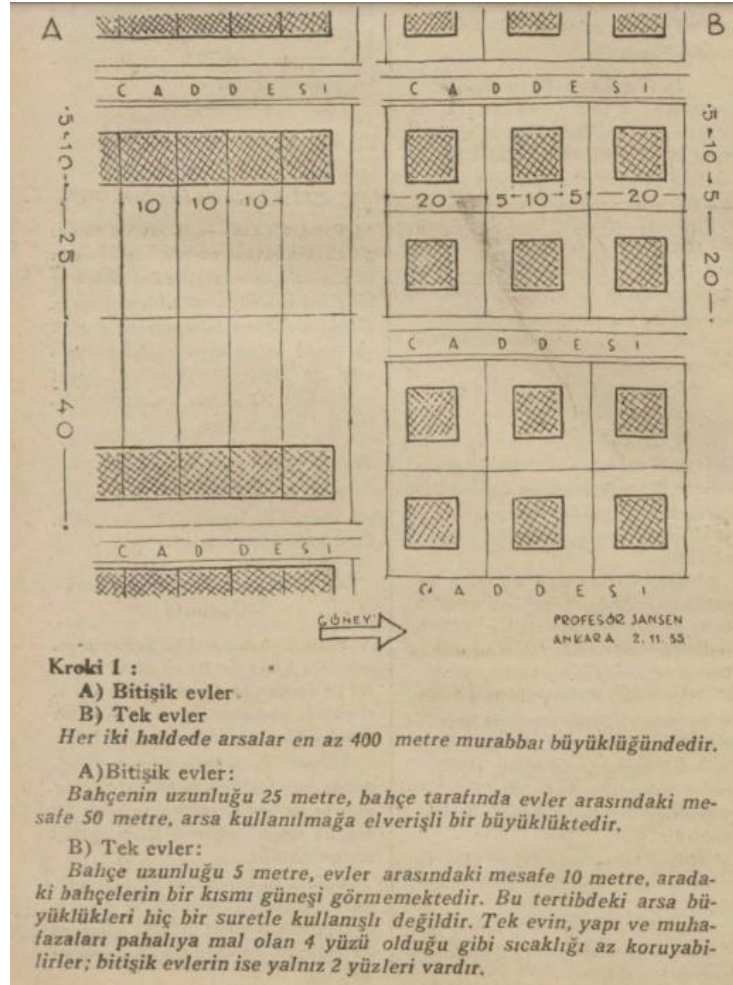
Ankete ilk cevaplar 2 Kasım'da yayımlanmaya başlar. Yayımlanan ilk cevap İtalyan mimar Vietti Violli'ye aittir ve görece ılımlı ve makul yanıtlardan oluşur. Ankara stadyumu müteahhidi ve mimarı olan Paolo Vietti-Violi meseleye ılımlı yaklaşarak, maliyet yükünden bahseder. Tek tek bahçeli ev inşa etmenin külfeti daha fazla olacağından, sıra evler çözümü daha akla yatkındır; yahut fazla kat yüksekliği olmayan, çünkü çok yüksek katlı olduğunda asansör maliyetleri

artırabilmektedir, bir iki katlı apartmanlar yapılarak mesken sorunu herkes için çözülebilir (Voili, 1935: 4). Violi İtalyan hükümetinin uyguladığı çözümleri, Türk hükümetine de önererek, memurları da işçileri de konutlarına bağlamayı, memurların maaşlarının bir kısmına el koyarak onları meskenlendirmeyi önerir. Kanımızca bu hem Cumhuriyet'in öznelerini kurulu düzene bağlamış olacaktır hem de aileleri ev sahibi yapmış olacaktır. Vittoli köylerinden kopup gelen ve fabrikalarda kapalı ortamlarda kalan işçiler için şu öneride bulunur:

Yeni açılan fabrikalarının işçileri, tabiatıyla eskiden çiftçi [köylü] olan kimseler arasından seçilecektir. Bunlar ise açıkta çalışmaya, açıkta gezip uyumaya alışmış oldukları için, kapalı yerler olan fabrikalarda çalışan işçilerin, bu kapanıklığı telafi etmek üzere, güneş ve açık havadan azami derecede istifade edecek şekilde evlerde oturmaları lüzumludur (Voili, 1935: 4; Voili, 1936: 19-21).

Görsel 8 - Ankara'nın Umumi Görünüşü (Kılıncı, 2012: 825).

Görsel 9 - Jansen'in Ulus Gazetesi'nin mesken anketine verdiği cevaptan bir çizim (Jansen, 1935b).

Konut yapımının önündeki bir engel de rejimin arsa spekülasyonları ile başa çıkamıyor olmasıdır. Devletin bu duruma bir çözüm bulamıyor oluşu da başka soruları doğurmaktadır (Erkan, 1935: 4; Erkan [Arkan], 1936: 37-41). Doktor Baha Erkan mevcut tüm sorunları ve mesken buhranını reddederek radikal bir yanıtla cevap vermektedir: “Ankara’da bir mesken buhranı yoktur, [içtimai] bir mesken meselesi vardır” (Erkan, 1935: 4; Erkan [Arkan], 1936: 37-41). Dolayısıyla şahsi teşebbüsün apartmanlar dikerek buna kendince bir yanıt vermesi, Erkan doğrudan bir fikir belirtmese de boşunadır, mesken meselesine verilecek en doğru yanıt kooperatiflerden ya da devletten gelebilir. Apartmanlar hijyenik olmayışı, ışık almaması, hava ve sestən ötürü sıhhi fenalıklara neden

olması Doktor Baha Erkan gözünde, elbette Jansen'i de kendisine şahit göstererek, bahçeli evlerin bu fenalıklardan azade olduğu sonucunu mutlak kılmaktadır; kapitalist 20.yy hayatı içinde apartman insanın sinirlerini daha çok germektedir dolayısıyla şehircilik bakımından tavsiye edilmesi hem halk ve aile sağlığı hem de sınıfsal gerginlikleri körükleyebileceği dolayısıyla zararlı olacaktır (Erkan, 1935: 4; Erkan [Arkan], 1936: 37-41).

Asıl kritik olan Jansen'in ankete⁴⁵ katılımı ve neredeyse radikal korporatist tutumudur. Ankete gelen beşinci cevap Hermann Jansen'e aittir ve Jansen'in cevabına tam sayfa ayrılmıştır. Bu cevap ankete gelen diğer cevaplardan çok daha başka, sert ve korporatizm etkisinde reaksiyoner-modernist bir ihtiva taşır. Jansen'in cevabı karşıtlıklar üzerine kuruludur ve bahçeli evlerin ya da *siedlung* tipi sıra-evlerin anti'si yüksek apartman kompleksleri ve bu komplekslerin kök-aile yapısını çözücü sıhhsiz ve anti-organik biçimi dikotomisiyle birbirine çarpıştırılır.

⁴⁵ İkinci cevap ismini vermek istemeyen bir okurdan gelir; bu okur, Londra'nın Paris'in sefaletini, bir odaya mahkûm olan üçten fazla ailenin hazin yaşantılarını alıntılıyarak Ankara'nın daha başlamadan bu durumdan arındırılmasını önermektedir. Anonim yazar, Kale ve Akköprü civarlarına akın eden amele ve rençber takımından, köylerden kente gelmiş olanlardan ve küçük memurlardan şikâyet ederek "tek odalarında bunalarak sokağa yatak sermiş olanlara" rastlanacağını söylemektedir. Aileler için şehir içinde olacaksın sıra *siedlung* tipi evler, Akköprü gibi şehir dışında olacaksın da sıra olmayan *siedlunglar*, yani bahçeli evler yapılmalıdır. İşçiler ve ameleler için Avrupa'da bahçesiz ev olmadığını söyleyen, Anonim yazar, apartmanların ancak mevsimlik işçiler ve bekar işçiler tarafından kullanılması lazım geldiğini belirtmektedir. Bekârların ailelerden ayrı tutulması gerekmektedir. Her ne kadar görece muhafazakâr yazılmış olsa da bu yanıtta bir takım ilginç şikâyetlerde mevcuttur; öncelikle yeni rejimin nişanesinin hayat pahalılığı altında ezilmesi ve mesken konusunda gerekli adımların atılmaması yerilir; bir diğer sorun da Ankara'nın meydansız bir şehir olmasıdır. Toplanılacak, gösteri yapılacak bir alan-meydan yoktur (Anonim, 1935a: 4; Anonim, 1935b: 4; Anonim, 1935c: 4; Anonim, 1935d; Anonim, 1936: 22-32). Üçüncü cevapta günümüzde de sorulabilecek, ya da itiraz edilebilecek bir soruya da yanıt verilmektedir: Apartmanlara ihtiyaç ve talep var mıdır? M.F. rumuzlu bu kişi soruya genel mesaj içinde şartlı bir evet yanıtı vermektedir; kent yaşantısı içinde mesken sorununu en iyi çözecek konut tipi apartmandır, ancak apartmanın memurlara temlik etmek, yani mülkiyetlerini vermek mümkün değildir. M.F. üstü kapalı şekilde kat mülkiyetinin bulunmayışı sebebiyle mülkün kişiye ait olacağı bahçeli evlerin daha mantıklı olduğunu söylemektedir. Dar bir alandan en yüksek verimi alacak apartman çözüm olsa da mülkiyet konusundaki kısıtlar, kat mülkiyetinin toplumsala vereceği zarar daha ağır basmaktadır; ki M.F.'de bunu doğrular. "Fena ve karışık bir mesken-konut" verilecek memurun hayatında geleceğe yönelik bir istikrarsızlık hâsıl olacaktır. Egemen bakış açısı M.F. içinde ağır basar ve bahçeli ev tipi *siedlungların* daha "ideal" olduğu sonucuna varır. Mesken buhranı ve konut talebinin bir türlü karşılanamıyor oluşuna verilen en rasyonel yanıt apartman olsa bile, M.F.'de de diğer yanıtlardaki bahçeli ev çözümü ağır basar. "Bahçeli ev mi, apartman mı!" sorusunun kendisinin meskenin karakteri ile ilgili bir öz tartışması olduğunu hatırlatan M.F. örtülü bir şekilde meskenin bir oturma yeri olarak, barınaktan farkına dikkat çeker; memurlar "yurdun ahengine en bağlı ve en ilgili sınıf" olarak barınma ihtiyacının ötesinde bir niteliğe sahip mekânlarda yaşmalıdır (M.F., 1935: 4; MF, 1936: 33-36). M.F.'ye göre mesken duygusal bir düzeyde anlaşılmalıdır, değeri ancak bu şekilde oraya çıkar, "mesken ferahlık ve kalp istirahati veren bir varlıktır" (M.F., 1935: 4; MF, 1936: 33-36). İnsan toplum içindeki vazifesini apartmanlarda değil, bahçeli evlerin sağlayacağı mahremiyet ve zindelik içinde, tabii manevi bir kudret ve kuvvet ile daha rahat görebilecektir. Apartmanlar ise toprağa, toprağın sembolize ettiği vatana bağı orselemektedir, "hülâsa, [tüm] memurlara, onları bu yurda, bu toprağa en kuvvetli bağlarla bağlayacak sıhhi, müstakil, kendi malı ve çoluk çocuk endişelerini temin edecek evler temin olunmalıdır" (M.F., 1935: 4; MF, 1936: 33-36). M.F. sözlerine Emlak ve Eytam Bankası'nın önemi ve kooperatif örgütlenmeler ile mesken sorununa yanıt verilebileceğini belirterek son verir.

Hermann Jansen meseleyi mülkiyet temelinden ele alır, ankette sorulan sorulardan en hayatilerinden biri, meskenlerin memurların mülkiyeti olması sorunudur ve ankete gelen yanıtların hepsi evlerin memurların mülkiyeti olması gerektiğini vurgulamaktadır. Jansen hali hazırda bu görüşü benimsemiş şekilde, kat mülkiyetinin varlığının reddedilmesinden yola çıkarak bir kira kışlası/kira evi/*mietskaserne* ile insanın kendi öz malı olacak aile ile meskenin özdeşleştiği “yuva”nın aynı kategoride değerlendirilemeyeceğini söyler (Jansen, 1935b: 1). Devletin kontrol ettiği ve hisse sahibi olduğu kooperatifler dışında insanları meskenlendirecek başka bir aracı-uyumlulaştırıcı kurum olmadığından Jansen devlet kontrolünü gerekli görür. Fakat ardından oldukça anti-modernist bir söylem geliştirerek Beyoğlu gibi insan kalabalıklarının kaotik bir hayat yaşadığını düşündüğü mekânları tenkit eder:

Avrupanın bütün büyük şehirlerinde [metropollerinde] –Beyoğlundan [hiç] bahsetmeyeyim– insanlar birbirleri üzerine istiflenmiş birhalde yaşadıkları için kendilerini tabiatan uzaklaştıran dört, beş, altı, yedi, hatta sekiz katlı ‘kira kışlaları’ [*mietskaserne*] denilen büyük kurağların izdirabını çekmektedir. Bu gibi meskenler birer mesken değil, oralarda oturanların yemeklerini yiyebilmelerine ve uykularını uyuyabilmelerine yarıyan birer sığınaktır. Yani insana varlığının zevkini duyuracak yuvalar sayılamazlar. İşte bu sebeple, yapı kooperatifleri çok katlı [meskensiz] meskenlerden, her ne pahasına olursa olsun sakınmalı ve hususi, bahçeli, tek veya iki katlı birbirine bitişik sıra evler kurmağı diğer herhangi biçimdeki evlere üstün tutmalıdır (Jansen, 1935b: 4; Jansen, 1936: 42-47).

Jansen’de mesken ve konutu birbirinden ayırır. Her konutu meskenden saymayan Jansen, her meskeni konut kategorisinde kabul etmez. Fakat yaşama yeri ve oturma yeri arasındaki uçurumda öznelerin izsizlikleri bir mülkiyet biçimi olarak makbul olmayan ve yine izsiz kabul eden apartman-kat mülkiyeti ile eş değer düzeydedir. Bu dolaysızlık ise kategorik olarak ‘öylesine’, ‘geçici’, ‘kaotik’ ve ‘tekinsiz’ olarak sınıfsal ayrıklarının belirginleştiği, atomik bireyin organik toplum aleyhine zuhur ettiği bir bağlama işaret ediyor. Türkiye’de Kazım Mirşan ve daha pek çok mimarın ve korporatizm etkisindeki Kemalistlerin de yaptıkları bu ayırım, korporatizm bağlamında değerlendirildiğinde, bahçeli ev ve Bahçe-Şehir modellerine ihtiyaç duyduğu gerekçeleri sağlamış olmaktadır. Böylece apartmanın çözümden çok soruna neden olacağı iddiası da reaksiyoner-modernist mesken planları ve yatay mimari ile ‘rasyonalize’ edilebilecektir.

Kooperatif evlerinin çok daha ucuza ve ehven meblağa inşa edebileceğini söyleyen Jansen, evlerin aile ve toprak açısından değerinin altını çizer. Bu evlerin bahçelerinden her türlü faydalanılabilecektir; korporatizmin toprağa dair kurduğu kültür-medeniyet spekturumundaki ara yol Jansen'in anlatımında açığa çıkararak, yepyeni bir insanı soyutlar. Bu insan apartman dairelerinde beynelmilel fikirlere kapılmamış, yurdun içindeki otarşi sayesinde ve bir korporatist mesken ideali olan bahçeli ev sayesinde yurduna köylüler gibi bağlanırlar:

Mahalleler arasındaki yeşil sahalar [alanlar] buralara ferahlatıcı bir canlılık vermektedir. Bunlar gibi bahçeli ve düz ayak evlerde oturanlar bambaşka birer insan olurlar ve kira kışlalarında [mietskaserne] ömürlerini geçiren, göçebelere benzeyen insanlardan büsbütün başka şekilde yurdlarına bağlanırlar. Bu çeşit hayat şartları içinde yaşayanlar tabiata karşı bağlılık [ve sorumluluk] duyarlar, onun değişikliklerini yüreklerinde hissederek ağaçların, çiçeklerin mucizeli hayatlarına daha yakından katılırlar. Yurdun bir parçasını güzelleştirmek paylarına düştüğü için yurda karşı daha başka hisler duyarlar (Jansen, 1935b: 4; Jansen, 1936: 42-47).

Jansen anketin geri kalan bölümünde bir "bela" diye nitelendirdiği spekülâtörlerden⁴⁶ kurtulmanın tek yolunun kooperatifler olduğunu söylemektedir. Kooperatifler, Jansen'e göre kendisi ve Kemalist rejim bu istismara son verecektir. Kira kışlası ve kira evinin mülkiyeti bulunmadığına göre kooperatifçe kişiye verilecek ev "çiçek, bahçesi ve meyve ağaçlarıyla" çok daha üstündür; herhangi bir yurttaş sıhhi bir mesken edinip de çocuklarının şehrin sokaklarında değil, evinin bahçesinde oynadığını gördüğünde yapı kooperatifi ve bahçeli evden başka bir şey düşünemez olacaktır (Jansen, 1935b: 4; Jansen, 1936: 42-47). Jansen'in bu reaksiyoner-modernist yanıtı, köycülüğün pastoralizmine ışık tuttuğu gibi endüstriyel gelişmenin doğaya verdiği zararı örtük biçimde kınayan 'çevreci' bir hassasiyeti barındırır. Esasında, bu 'çevreci' damar Jansen'in, tam anlamıyla, tüm yapıtlarında ve metinlerinde hissedilir. Ulus Gazetesi anketi devam ederken ve kamuoyunda mekâna, meskene dair tartışmalar sürerken, Jansen 10 Kasım 1935 yılında Ankara'nın İmar Planı üzerine bir konferans verir (Prof. Yansenin Konferansı, Ulus, 1935: 4). Mimarların ve önemli devlet bürokratlarının katıldığı konuşma Jansen'in sitelemleri ile

⁴⁶ Spekülâtörlerden kasıt iki aşamalıdır; birincisi rantiyerler denen paradan para kazanan 'zenginler'; ikincisi ise 1930'lu yıllardaki yolsuzluk ve birtakım devlet bürokratlarının ve memurlarında içinde bulunduğu iddiaların odağında olan insan grubudur.

sonlanmıştır (Jansen, 1935d: 5). Türk Mühendisler Birliği konferans salonunda yapılan konuşmada, Jansen ilkelerini gösterdiği yepyeni farklı bir şehircilikten yani korporatist şehircilik anlayışından bahseder⁴⁷. Bu konferansta Jansen mesken olmadığını düşündüğü, barınak ve kira kışlası yakıştırmasında bulunduğu apartman konut biçimine karşı reaksiyoner-modernist tavrını bırakarak, sonradan Vedat Nedim Tör'ün daha radikal biçimde tekrar ettiği şekilde cepheden anti-modernist bir düşmanlık gösterir (Jansen, 1935d: 5; Tör, 1936: 83-86).

Her şeyden önce Ankara'nın mesken siyasasını sağlam bir yola sokmak gerekir. Ankara mahallelerinin karakterini, yangın yerinde yabani ot ve ağaçlar gibi sık ve alabildiğine yükselen 4'ten 6 kata kadar olan 'kira kışlaları [mietskaserne]' değil, yakında yapı kooperatifi tarafından kurdurulacak olan 2 veya 3 katlı hususi bahçeli ve birbirine bitişik [yatay] sıra evleri gibi evler gösterecektir (Jansen, 1935d: 5).

Bahçeli evlerin birim alandan sağlayacağı verimin düşüklüğü ankette dile getirilen meselelerdendir, fakat büsbütün bir apartmanlar kompleksi yapmak da makbul olmayacağı için Şadi Reşid Dilek verdiği yanıtta, üç kattan fazla olmayacak, iki katlı ve dört ailenin yaşayabileceği, bekarlara tahsis edilmeyecek bir konut biçimini örneği olarak Devlet Demir Yolları'nın memurin kooperatiflerindeki usulü işaret eder (Dilek, 1935: 4; Dilek, 1936: 48-51). Daha rasyonalist olan ve korporatist çözümlere karşıt bir diğer örnek, bir maden mühendisinden gelir. Bu noktada şunu belirtmeliyiz, 19.yüzyıl sonunda apartmanlara çoğunlukla banyo koyulmadığı için banyo, tuvalet ve hijyen işçilerin kaldıkları apartmanlarda bir sağlık sorununa neden olabiliyordu; fakat tüm apartmanlar da bu usule göre yapılacak olmadığından, apartman dairelerine bir banyo-tuvalet yapmak gibi kolay bir çözüm esasında bu problemleri bertaraf edebilecektir. Oysa

⁴⁷Bu şehircilik azami süratle giden otomobillerin ilerleyeceği düz yolların ve caddelerin sayısının azaltıldığı Jansen'e göre yeni ve başka tür bir şehircilik, yani korporatist şehirciliktir. Ankara gibi bir şehir yeniden kurulurken asıl mesele, yollar caddeler ve büyük meydanlar değildir, tüm bunlar esasında şehrin karakteri ve özü denen mistifiye edilmiş kültürü karşısında anlamsız ve boş şeylerdir. Jansen'e göre şehir imarı demek asıl ve tam olarak şu anlama gelir: İmar demek dermansız, vasıfsız, izsiz insanları birer yurttaş yapmak ve onları korumak halkı devletine bağlamak ve sıhhi yuvalar vasıtasıyla insanları devletine faydalı hale getirmek demektir (Jansen, 1935d: 5). Jansen'in planında "gençliği dinçleştirmek" işi çok büyük bir yer tutar; yazlık yüzme havuzları, spor sahaları, küçük ve büyük spor meydanları taksim ederek, gürbüz bir gençlik için gerekli ve yetkin mekânlar tasarlar. Jansen bu konuda şöyle diyordu: "Nasıl ki ufak çaylar bir nehri kesemez, ara sokak ve yollarda bir ana caddeyi kesemezler". Jansen tatlı kıvrımlı caddeleri tercih etmekteydi; bahçeli evler ise çıkmak sokaklar ile bezenerek, otomobil trafiğini bertaraf edecekti.

reaksiyoner-modernistler total olarak apartman yaşamına saldırmaktadır. Maden Mühendisi Vehbi Ergene apartmanların inşa edilerek, dairelere birer banyo koyarak mesken sorununa köklü bir çözüm getirilebileceğini söylemektedir, Ergene pek çok ecnebi memlekette bu tür konut sorunlarını şahsi teşebbüs veya şirketlerin halletmekte olduğunu da belirtir (Ergene, 1935: 11; Ergene, 1936: 52-54). Ayrıca apartmanların yapılması bir anlamda urayların, yani belediyelerin kanalizasyon ve alt yapı işlerini de kolaylaştıracaktır; konuya şehir planlamacılığı açısından bakan Ergene şehrin tamamının müteferrik küçük yapı ve binalardan müteşekkil olmaması gerektiği için de apartmanların yapılmasının daha rasyonel olduğunu vurgular. Ayrıca bu binaların/apartmanların hepsinin ayrı ayrı bahçesinin bulunması gibi bir doğal lüzum, Ergene'ye göre mantıksızdır; bunu yerine apartmanların bulunacağı site yakınlarına park yapma usulü tertip edilmesi daha rasyoneldir (Ergene, 1935: 4; Ergene, 1936: 52-54). Veli Atauz da apartmanların birim alandan elde edeceği faydayı kabul etmekle birlikte, ailelerin çiçek bahçeleri arasında daha sağlıklı olacaklarını söylemektedir; yeşillikten nasibini almamış tuğla yığınları yapmaktansa bahçeli ev yapılarak Ankara'yı yatay mimari esaslarına göre tanzime etmek daha "modern ve yeni" olacaktır⁴⁸ (Atauz, 1935a: 4; Atauz, 1935b: 4; Atauz, 1936: 55-62). Atauz bu hücumunu ileriye götürerek Avrupalı "medeni" rejimlerle bir bağdaşım kurar; buna göre apartmanlar yuva değildir ve pek çok ulusta da hoş karşılanmamaktadır:

Apartmanlarda oturacak halkın terbiye derecesi ve ayle görüşleri yekdiğerine uygun olmayacağından iyi veya fena taraflarını ve yaşayış tarzlarını birbirine göstermek istemezler. Birinin o gün işi iyi gitmiştir her ne yönden olursa olsun kazanmıştır, tanıdıklarını toplar sabaha kadar bağırır çağırır, radyo çalar, eğlenir; diğeri hastası veya kederi vardır veyahut erkenden yatacaktır gürültü istemez. Daha başkası antireden girer ve çıkarken, merdivenlerde hoşlanmadıklarına rastgelmekten korkarlar ve ayrı antireden girmek ve çıkmak isterler. Bunun için ecnebi memleketlerinin bazılarında büyük apartmanların giriş yerleri çoklukla ayrı ayrı yapılmaktadır. (...) İşte bu ve bu gibi çekineceklerden (mahzurlardan) dolayı, apartmanlardan ziyade tek ve bahçeli evleri tercih edenler çoktur (Atauz, 1935a: 4; Atauz, 1936: 55-62).

⁴⁸Veli Atauz ayrıca mevsimlik olarak çalışmaya gelen işçiler için de bahçeli sıra evleri yapılmasını önermektedir. Anketteki diğeri isimler mevsimlik işçiler mevzu bahis olduğunda, iki katı geçmeyecek kiralık daireler önerirken ve bunların apartmandan çok bahçeli evin iki katlı ya da üç katlı versiyonları olması gerekliliğini vurgularken, Atauz yalnızca sıra-ev modelini önermektedir.

Nusret Uzgören verdiği cevap da apartmanlara karşı verilen korporatist reaksiyondan kuvvetli izler taşır; bu kuvvet özellikle Gerhard Kessler'e yapılan vurgudan ileri gelir (Uzgören, 1935a: 4; Uzgören, 1935b: 4; Uzgören, 1935c: 4; Uzgören, 1935d: 4; Uzgören, 1935e: 4; Uzgören, 1936: 62-76). Kessler'in *mietskaserne*, yani kira kışlası düşmanlığı öncelikle Batı medeniyetini hedefe almaktadır. Uzgören ise Kessler'e referans vererek cevaplarının temellendirir. Kessler'e kısaca değinmemiz gerekir. Gerhard Kessler'in radikal-muhafazakâr bir gelenekten geldiğini işaret eden Aykut Kansu'nun makalesindeki bilgilere ek olarak, Kessler'in Avusturya'da muhafazakâr ve korporatist eğilimli bir partiye üye olduğunu hatırlamamız gerekir (Kessler, 1964: 4). Avrupa'daki korporatist ve reaksiyoner gelenekten beslenen Kessler konut problemi konusunda şöyle düşünmektedir:

Garp memleketlerinde 'kiralık kışla' ismi verilmiş olan ve içlerine bir yığın halk toplayan apartmanları menetmeli, bunların yerine küçük münferit evlerin [bahçeli ev] inşasını teşvik eylemeli, bu gibi evlerin ucuz bir surette yapılması sebeplerini hazırlamalıdır (Kessler, 1934: 14-16).

Kessler tıpkı Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi sosyal ve içtimai siyaset "pozisyonundan" bu pozisyonun bir uzantısı olarak gördüğü kentler ve kentte peyda olacak sosyal sorunlara reaksiyoner bir çözüm arıyordu; tüm garp memleketleri Kessler'e göre şehircilik suçu işlemekteydi (Kansu, 2003; Kessler, 1935a; Kessler, 1935b). Şehirler memleketleri tanzim etmenin temel aracı olduğu gibi *arts and crafts* gibi önemli meselelerde de bir ülkedeki genel temayülü belirliyordu (Kessler, 1935b: 533-534). Önüne gelenin istediği türden binalar (apartmanlar) inşa etmesine tahammül edilemeyeceği gibi büsbütün iptidai bir şehir de Kessler'e göre dönüşmüş olan bir dünya içinde mümkün görünmemektedir (Kessler, 1935a: 439). Kessler'in bu tavrını reaksiyoner modernist bir yaklaşımdır. Uzgören de bu fikirleri ankete verdiği cevapta tekrar ediyor, sıra evleri, şakuli mimariyi daha makbul buluyordu (Uzgören, 1935a: 4; Uzgören, 1935b: 4; Uzgören, 1935c: 4; Uzgören, 1935d: 4; Uzgören, 1935e: 4; Uzgören, 1936: 62-76; Kessler, 1940: 159). Uzgören anketteki cevabında Fransız ve Alman büyük şehir eleştirmenleri ve eserlerini de mesken sorununda bir yol

gösterici olarak kullanmak gerektiğini nasihat eder (Uzgören, 1935a: 4; Uzgören, 1935b: 4; Uzgören, 1935c: 4; Uzgören, 1935d: 4; Uzgören, 1935e: 4; Uzgören, 1936: 62-76). Bir değerlendirmede bulunacak olursak Uzgören'in cevabı özel teşebbüse tam anlamıyla karşı çıkmayan, kooperatifler temelli bir cevaptır ve ankete gelen cevaplardan en ılımlarından birisidir. Bahçeli evler olmak kaydıyla bitişik sıra evlerinin konut problemine en makbul çözüm olduğunu ifade eder. Daha çözüm odaklı olan bu yaklaşım toplu konut ve yüksek olmaması kaydıyla iki katlı apartman lojmanları ve kampüsleri de önermekle birlikte, mesken buhranı için çözümün kooperatif dışında alternatifin irrasyonel olduğunu altını çizmektedir.

20 Kasım 1935 yılında gelen Vedat Nedim Tör'ün cevabı ise oldukça ayrık olmakla birlikte, kendisinden sonra gelen cevapların büyük çoğunluğu apartmanların yok edilmesini savunması bakımından ilgi çekicidir. Hermann Jansen ile aynı dozajda bir büyük şehir ve apartman düşmanlığını Tör bir adım daha ileriye götürür. Söz konusu metinde Tör apartmanların açıkça yıkılması, yok edilmesinin gerekliliğini dile getirmektedir. Apartmanlar kötülük merkezleridir; geçici ve köksüz işret yuvaları olmalarının yanı sıra göçebe ve ahlaksız insanların bir arada yaşadığı, bekâr ferdiyetçi bireylerin evlilikleri alt üst ettiği erdemsiz bir yaşamın habercileridir; ayrıca apartmanlar kaosu yaymaktadırlar (Tör, 1935: 4; Tör, 1936: 83-85).

Sombart'ın öğrencisi ve Kadro Dergisi'nin kurucularından olan Tör, mesken anketine dünyanın bütün 'tanınmış' urbanistlerine referansla bir cevap verir; kendisine göre ünlü urbanistlerin hepsi "bahçeli ev" demektedir. Tör'e göre, kira kışlaları olan apartmanlara karşın bütün bir medeniyet artık düşmanlık beslemekte, bütün medeni şehirlerde de büyük bir reaksiyon yükselmektedir (Tör, 1935: 4; Tör, 1936: 83). Tör'ün medeniyet ile kastettiğinin korporatist medeniyetler ve egemen korporatist ideolojiden etkilenen reaksiyoner ve reaksiyoner modernist şehir planlamacılarının medeniyet anlayışı olduğunu söyleyebiliriz. Tör'ün korporatist mekân tanımına uymayan apartmanlar kendisi tarafından şöyle tanımlanmaktadır:

Apartman aileyi bir limonluk nebatı haline sokmuştur. Süptropik bir iklimde yetişen gürbüz ve sıhhatli bir portakal ağacı ile bir limonluğun uydurma havası içinde zoraki büyüyen bir saksı portakalı arasındaki fark, kira apartmanının bir katına sığınmış bir ayle ile kendi bahçeli yuvasında yerleşmiş bir ayle arasında da vardır. Apartman, köksüzlüğün, geçiciliğin, ve adeta bir nevi modern göçebeliğin, bahçeli ev ise, hayata ve yurda bağlılığın, kökleşmenin ve devamlılığın sembolüdür (Tör, 1935: 4; Tör, 1936: 83-84).

Vedat Nedim Tör'ün korporatist söylemi daha önce bahsettiğimiz gibi toprağa dair olan ve yurduna bağlı köylü idealini korporatist şehir mekânı içinde kurgulamaya çalışan bir bağlamı ifade eder, köylülüğün dönüşmesi özneleri yurdundan kopartarak köksüzleştirmiştir, apartmanlar ise köksüzleşen ve özünü yitirmiş öznelerin barınakları olarak kötülenmesinin yanında enternasyonal örgütlü hareketleri sembolize ettiği için birer tehlike abidesidir. Tör'ün yazdıklarını Falih Rıfkı Atay'da daha sonradan yineleyecek, toprağa ve böylece yurduna bağlı milliyetçi meslek sahiplerini garanti etmenin yegâne yolunun *siedlungen*, yani bahçeli evler olduğunu iddia edecektir (Atay, 1938a). Reaksiyoner-modernist söylem, Vedat Nedim Tör'ün cevabında giderek anti-modernizme ve radikal korporatizme kayar. Recep Peker'in korporatizminden daha sistematik, ders kitaplarında okutulacak cinsten bir korporatizm argümantasyonu yapan Tör şehirleşmeyi liberalizm ve kapitalizmin bir çıktısı olarak görmektedir. Ona göre "Avrupa ve bütün dünyanın büyük şehirleri [metropoller], liberal çağın mahsulleridir" (Tör, 1935: 4; Tör, 1936: 83-85). Buna göre tüm korporatistlerin vurguladığı üzere 20. yüzyıl korporatizm yüzyılı olduğundan bu yeni çağda yeni bir şehircilik anlayışı, "yeni bir planlama usulü" vasıtasıyla her şeyi değiştirecektir. Liberal "çağda hayatın bütün ekonomik anarşi ve kaosu, şehirlerin kuruluşuna ve şekillenmesine hâkim olmuştur", planlama çağında kapitalizmin ve liberalizmin yanlışları düzeltilecektir (Tör, 1935: 4; Tör, 1936: 83-85). Tör genelleyici bir referansla Avrupa'daki yeni rejimlerindeki belediyeleri işaret ederken, esasında korporatist rejimlerin başarılarını imlemekte ve Türkiye'ye örnek olarak gördüğü bir şehircilik ve belediyecilik anlayışına öykünmektedir. Avrupa'nın büyük şehirlerindeki belediyelerin doğru yolu bulduklarını, eski (özgürlükçü, kapitalist) devirlerin yanlışlarını düzeltmeye başladıklarını söyleyen Tör, Roma'da, Berlin'de, Paris ve Londra'da belediyelerin "güngörmez ve hava almaz kira kışlalarını *yeni kültüre* açılan bir tarladan ısırgan otu ve deve dikenini söker gibi"

yıktıklarını belirterek, Türkiye'nin bu yanlış şehircilik anlayışından sakınması gerektiğini tembihlemektedir (Tör, 1935: 4; Tör, 1936: 83-85). Türk Devrimi sınıfsızlık ve tezatsızlık, bir anlamda da dikişsiz olarak organik alaşımı sağlamış bir toplum idealini gerçekten yerine getirmek istiyorsa, Tör'e göre kiracılardan ve köksüz insanlardan kurtularak bu "mahlukları" ev sahibi denen "mahluklara" dönüştürmeli ve bahçeli ev çözümüne başvurmalıdır (Tör, 1935: 4; Tör, 1936: 83-85). Bahçeli ev modelinden Türk milletinin tüm unsurları, köylüler ve şehirli, herkes yararlanabilirken apartmanlar sınıfsal ayrılıkları körüklediği için kimseye faydası dokunmamaktadır (Tör, 1935: 4; Tör, 1936: 83-85). Vedat Nedim Tör, bir yandan da Ankara'da inşa edilen ve estetik açıdan "çirkin" olduğu kesin olan apartmanları eleştirmektedir. Örneğin, apartmana talep mi vardı gibi bir soruyu da boşa çıkaracak ya da apartman yapmak isteyen bireyler var mıydı gibi bir soruyu da anlamsız kılacak bu eleştiri, apartmana olan ihtiyacın doyurulamamasından da ileri geliyor. Mesken talepleri planlanmadığı ve karşılanmadığı için kendisini apartman biçiminde gösterdiğinden, Tör, şehirleşme işinin katı şekilde devlet tarafından planlanmasını salık veriyor; böylece bahçeli ev modeli vasıtasıyla apartmanlar bertaraf edilebiliyor:

Planlı Şehir kurmak demek, yalnız caddelerin genişliğini, istikametini ve binaların yüksekliklerini tayin etmek demek değildir. Bir tek çirkin planlı ev, birtek kötü cepheli apartman, bütün bir caddenin güzelliğini berbat edebilir. Bunun misalleri, Ankarada her inşaat mevsiminde çoğalmaktadır (Tör, 1935: 4; Tör, 1936: 83-85).

Vedat Nedim Tör Ankara İmar Planı'nın ideolojik yoksunluğundan da dem vurmaktadır. Ankara İmar Planı "sadece bir çerçeve, bir iskelet, bir kanava manası ile ele alındığı" için, özü korunmadığı ve içeriği Kemalist devrimin gerçek amacı olan sınıfsız ve çatışkısız toplumsallık ideali ile doldurulmadığı için plansız bir Ankara peyda etmiş, korporatist mekânı yeterince imleyememiştir (Tör, 1935: 4; Tör, 1936: 83-85). Bir şehir planından bahsedilecekse, Tör'e göre, bu planı canlandıracak şey gerçek bir planlamadır, eğer bunun yerine fertlerin bireysel iradelerine terk edilecekse bir plan bireysel zevkler uğruna zarar görecektir. Tör bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Hele evlerin ve apartmanların içlerine girersek büsbütün üzülrüz: Daracık odalar, dökülen sıvalar, çatlıyan duvarlar, tutmıyan kapılar, kapanmayan pencereler ve yüksek kiralar. Evet, bunca inşaata rağmen yüksek ve yükselen kiralar. O halde Ankarada mesken davası ne keyfiyet, ne de kemmiyet baimından halledilmiş değildir. Niçin? Çünkü bir tek kafanın mahsulü olan şehir planının talihi üzerinde, kaç ev, kaç apartman inşa edilmişse o kadar kafanın ve o kadar zevkin tesir icraasına müsait bir siyasa tabip olunmuştur: Yani liberal ve endividüalist bir inşa faaliyetine müsaade edilmiştir” (Tör, 1935: 4; Tör, 1936: 83-85).

Tör ihtikar vurguncu sınıfı suçlayarak, bu insanların mülkiyetlerini toplum faydasından ziyade zararına kullanmalarını da eleştirmektedir, apartmanın korporatist mülkiyete uymaması nedeniyle, apartman konut formunda asgarilerin belirlenmesi ihtimal dahilinde bile değerlendirilmez; örneğin her dairede asgari olarak banyo ve tuvalet bulundurulması belirli koşullara ve zorunluluklara bağlanabileceken, ne dönem içindeki Kemalist figürler ne Ankara Belediyesi ne Emlak ve Eytam Bankası ne Cumhuriyet Halk Partisi bunu gündemine almaz. Bunun yerine apartmanları mesken ve yaşama alanı olmayan bir kategori içinde değerlendirirler. Tör de tüm bunlardan sadece ve sadece kapitalist teşebbüs peşinde koşan ihtikarlar sınıfını suçlar ve yüksek kredi sahiplerinin imtiyazına bırakılmış konut meselesini Emlak ve Eytam Bankası'nın alacağı yeni kararlarla çözebileceğini ima eder (Tör, 1935: 4; Tör, 1936: 85). Tör sözlerini korporatist kooperatifçilik ve makbul mülkiyet formlu olarak bahçeli *ev-siedlung* olumlamasıyla ve artık “menfi neticeler vermiş olan liberal ve endividüalist inşa faaliyetini” yeni devrime uymadığı ve hali hazırda Avrupa’da da “başarısız” olduğu için bırakıp *sistemli, planlı ve kontrollü* bir inşa faaliyetine geçmemizi öğütleyerek ankete verdiği cevabını sonlandırır.

Mesken anketi cevapları sırasında anılan spesifik bir apartman hedef alınmıştır. Türkan Baştuğ’un ankete verdiği cevapta, şakuli yani yatay evler yerine ne diye apartman dikildiği, sözgelimi Ulus’taki Evkaf Apartmanı’nın yapıldığının hesabı sorulmaktadır. Modernist bir mimar olan Mimar Kemalettin’in yaptığı bu çok katlı apartman kompleksi, aynı mimarın İstanbul’da yaptığı Tayyare Apartmanı gibi kötülenmekte ve insanların kira kışlasına mahkûm olmasından sorumlu tutulmaktadır (Baştuğ, 1935: 4; Baştuğ, 1936: 87-91; Bildik, 1946a: 5; Bildik, 1946b: 5; Bildik, 1946c: 5; Bildik, 1946d: 5; Bildik, 1946e: 5). Baştuğ Mimar Kemalettin Bey gibilerinin eserleri olan apartmanları “sefertası gibi üst üste

dizilmiş dar apartmanlar” olarak aşağılamakla kalmaz, bunun yerine ideal bir ütopya olarak öne sürülen Bahçe-Şehir ütopyasının yarı taşra hayatını parlatan ana hatları da çizilir. Apartmanlar yerine “dışı sarmaşıklarla kucaklanmış, yeşil bir tabiat ortasında büyük ağaçlar ve renkli çiçeklerle süslenmiş bir villada tabiatla başbaşa [bir] ömür geçirmek bugünkü [yeni] insan için her şeyin fevkinde bir idealdir” (Baştuğ, 1935: 4; Baştuğ, 1936: 87-91). Fakat bu köy ve kent arasındaki villada da büsbütün “medeniyetten” kopulamayacağını kabul eden Baştuğ, reaksiyoner-modernist kültür bağlamını yeniden kurgular, ev özün ve kültürün alanında iken onun dışarıdaki dönüşmüş dünya ile ilişkisi gelgitlidir. Kadınların erkeklere nazaran yuvasına ve evine daha bağlı olduğunu, bir kadının en mesut olduğu yerin kamusal alan değil evinin mahremiyeti ve yuvası olduğunu söyler. Bu mahrem ocaklar, gürültüden uzak olmalı ve doğa ile çepeçevre sarmalanmalıdır, Avrupa’da böyle gördüğünü belirten Baştuğ için evin formu bitişik sıra evleri de olamaz. Çünkü bu evler yine ailenin ve kadının mahremiyetini ihlal eder. Yine de bu evler “modern” de olmalıdır, bu nedenle Baştuğ kübik ev biçimini önererek, ayrı ayrı inşa edilmiş kübik evlerin kooperatifler tarafından kolayca inşa edilebileceğini söylemekle birlikte bu “modernlik” konusunda da oldukça temkinli davranarak “modern hayat” dendiğinde kesinlikle “büyük, lüks, eğlence ve ahlaksızlıkta hürriyet manasıyla” anlaşılması gereken bir modernizmi ifade etmektedir (Baştuğ, 1935: 4; Baştuğ, 1936: 87-91). Bunlar yerine modern hayat dendiğinde çalışma, intizam ve temizlik anlaşılmalı, dürüst bir yaşam benimsenmelidir.

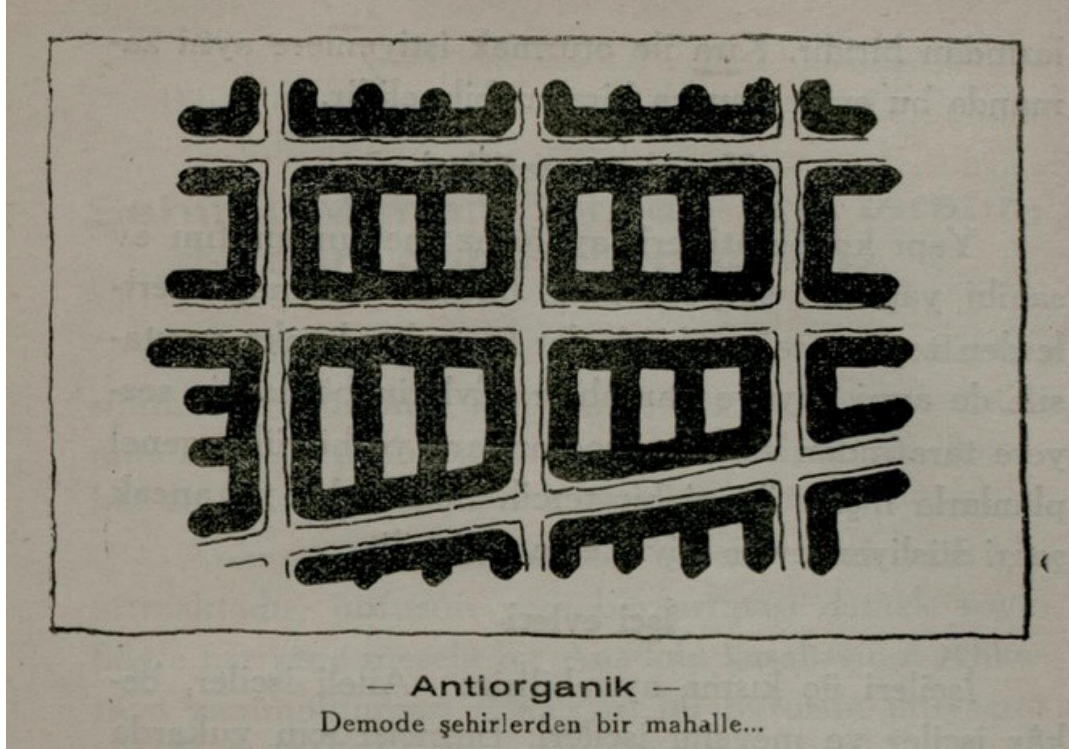
E. F. Çobanoğlu’nun “Apartman Sistemi Artık Öldü!” başlığıyla verdiği cevap korporatist ideolojinin kristalleştiği örneklerden birisidir. (Çobanoğlu, 1935: 4; Çobanoğlu, 1936: 92-98). Ulus Gazetesi’nin anketine verilen cevapları “senelerden beri taşmak isteyen ve alttan alta kızırgan bir kaynağı deşmesi”ne benzeten Çobanoğlu “kızıl saçlı zafer kartallarının yuvası” olarak gördüğü Ankara’nın teşkilatçılığını konut sorununu çözme yöntemi ile kanıtlamak istemektedir. Kooperatifler aynı “ırktan” ve medeni haklara malik pek çok memurun ve vatandaşın varlığı için çok faydalı olacaktır (Çobanoğlu, 1935: 4; Çobanoğlu, 1936: 92-93). Çünkü apartmanlar, Avrupa’da deneyimlendiği gibi artık “iflas etmiş bir sistemdir” ve artık “ölmüştür” (Çobanoğlu, 1935: 4;

Çobanoğlu, 1936: 93). Türkiye ise “yanlış bir yola sapmamalı”dır (Çobanoğlu, 1935: 4; Çobanoğlu, 1936: 97). Bir başka cevap Berlin’den gelir. B. E. Asım ismiyle gönderilen bu cevap kendisi tarafından ‘modern’ olarak adlandırılan ancak modernizme oldukça mesafeli bir yeni şehirciliği tanımlamaktadır. Esasıyla bu yeni şehirciliğin Hermann Jansen tarafından savunulduğunu, bunun reaksiyoner-modernist bir organik korporatist şehir kategorisi olduğunu biliyoruz (Asım, 1935: 4; Asım, 1936: 113-120). Asım’dan alıntılırsak kendisinin modern olarak adlandırdığı, modernizmi mahkûm eden görüşleri şöyledir:

“Tabiatte her şey organiktir ve insanla tabiat arasında sıkı bir bağ olduğu için yaptığı her şey organik olmalıdır [yapay olamaz], aksi takdirde gayri tabiidir. Tabii bir şekilde teşekkül etmiş eski bir şehri tetkik edersek, resimsiz, plansız ve dolayısıyla gayri muntazam fakat ihtiyaca cevap verecek vaziyette ve bilhassa bulunduğu mevkiin manzarasını parçalamadan, bir kelime ile organik olarak kurulmuş olduğunu görürüz...Yukarıda şehirler için söylediğim organik vasfı ise, ne moda, ne de moderndir: O, tabiat kanun ile birlikte yaşayan canlı [organik] bir varlıktır. Nitekim bugün şehircilik, 18 inci, 19 uncu asırların mahsülü olan [modernist] anti organik mustatillerden mürekkep stilinden çok şükür çıkmış, tabii organik yoluna girmiştir. Nevyork, Berlin vs. gibi şehirlerin planları bugün artık eskimiş vaziyettedir” (Asım, 1935: 4; Asım, 1936: 113-120).

Asım, İstanbul’a, New York’a, Berlin ve Paris gibi şehirlere yanlış tatbik olunmuş bir şehircilik anlayışı örnekleri olarak bakmaktadır. Bu şehirler organik değil inorganik, anti-organiktir. Asım’a göre yeni şehircilik ve yeni modernlik anlayışında, yani bizim açımızdan reaksiyoner-modernist anlayışta ana ilke organiklik kaidesi olmalıdır (Asım, 1935: 4; Asım, 1936: 113-120). Asım “artık okurları hazırladığına göre” asıl cevaba geçebilecektir: Apartmanlar gereksizdir çünkü “Türkiye bir çiftçi memleketidir” (Asım, 1935: 4; Asım, 1936: 113-120). Korporatist mekân algısının alametifarikalarından olan sınıf çatışkılarında azade olma halini köylüye yapılan referansla garanti etme gayesi güden Asım korporatist bir koyutlamaya gider (Karaömerlioğlu, 2006; Karamerlioğlu, 2001a, Karaömerlioğlu, 200b; Kansu, 2001). Her Türk toprağına doğuştan bağlıdır ve tüm saadeti toprakta aramaktadır, “lojik” olan sıhhi öz form budur; “işinden dönen ve tarasda veya balkonda kahvesini içen her Türk ailesi, toprağındaki” güzellikleri görerek sıhhatli bir hale bürünecektir. Mekânın öjenikleştirilmesini de savunan B. E. Asım üç kattan fazla olan yapılarda gürbüz Türk çocuğunun yetişemeyeceğini,

gülbüz Türk çocuklarının tabiattan mahrum kalacağını iddia etmektedir (Asım, 1935: 4; Asım, 1936: 113-120).

Görsel 10 - B. E. Asım'a göre modası geçmiş ve artık iflas etmiş şehir planı (Asım, 1935: 4; Asım, 1936: 119).

Anketin son cevabı olan Bürhan Arif Ongun'un cevabın da nihayet verilmesi gereken apartman usulüne saldırı ile başlamaktadır. İstanbul ve İzmir gibi şehirlerde görülen daha sonra buralardan ikinci derece şehirlere ve Ankara'ya sıçrayan "apartman denilen ve Türkiye için hiçbir manası bulunmayan inşaat tarzı" terk edilmelidir, fakat "ne yazık ki" bu yapılar Ankara'yı (ve İstanbul'u) sarmıştır (Ongun, 1935: 4; Ongun, 1936: 121-126). Ongun meskenin tanımında apartmana yer olamadığı sonucuna şöyle varır:

Mesken fikri mimari tarihinde tetkik edilecek olursa, görülür ki yeryüzündeki evler, iklim, muhit nazariyelerinden daha evvel, ve önce olan, içlerinde geçen hayatın hususiyet ve mahremiyetine, alayış ve resmiyetten kaçan sadeliğine, her zamanın konfor telakkilerine göre inşa olunmuşlardır. Bahçeler arasında ve harici hayattan ayrı, sakin geçen bir hayat içerisinde barınmak fikri, bütün milletlerin yapı tarihindeki

mesken telakkilerinin esas ruhunu teşkil eder. Eski Türk evlerinin bahçeler arasındaki avluları, hayat denilen sofraları, Alman evlerinin (Aula)ları, eski Latin evlerinin (Patio)ları, Rumen evlerinin (Atrium)ları, bu telakkiiyi isbat eden bariz bir misal teşkil eder (Ongun, 1935: 4; Ongun, 1936: 121-126).

Dolayısıyla Ongun'a göre ideal ev, 20.yy. çağında bahçeli evdir. Anketin bir özetini veren Falih Rifki Atay, Jansen'i de kendisine şahit göstererek, "Hitler Almanya'sının" büsbütün apartmanlardan vezgeçip işçi meskenleri inşa etmeye başlamasını överek anketi bitirir. Anket, İmar İdare Heyeti Başkanı Falih Rifki Atay'ın Fransız *Garden-City* akımına mensup mimarlardan aldığı vecize sözler ile son bulur: "Nasıl her kuşun yuvası varsa, her insanın da bir meskeni olmalıdır" (Atay, 1935b: 4; Atay, 1936c: 136). Anketteki eksiksiz tüm cevaplarda, hatta anket dışındaki Kemalist yazın içerisinde barınma bahsi gündeme geldiğinde, bahçeli ev sahibi olma hakkına, dolayısıyla bir mülk edinme kapasitesine sahip vatandaşlar olarak aileler görülmekte, bekarlar bu statü dışında değerlendirilmektedir. Benzer bir şekilde kooperatiflere katılarak ev sahibi olabilmek, Emlak ve Eytam Bankası'ndan kredi çekebilmek için de Portekiz'deki korporatist rejimde olduğu gibi, öncelikle bir aile babası olma şartı aranmaktadır.

Ankete yanıt veren isimlerin hepsi dönem içindeki mimarlık dergilerinde önemli yazılar kaleme alan, mekân ve konut politikaları konusunda ağırlığı olan isimlerdir. Görüldüğü üzere anketteki yanıtların neredeyse hepsi modern şehir yaşamına karşı bir savunu gibi yazılmıştır⁴⁹. Bahis konusu edilmeyen odadaki fil ise proleterleşme ve ahlaki çöküntü korkusudur. Aile kurumunun mekânını tanımlayan cevaplar konut buhranına çözümden çok esas olarak korporatist toplumsal düzeni garanti altına alacak çözüm önerileridir. Apartmanların

⁴⁹Ankete gelen 26 Kasım 1935 tarihli cevapta ise makbul-mülkiyet sorunu da gündeme taşınır. Apartmanlarda mülkiyet hissini duymaması probleminde dikkat çeken Affan Ataçeri verdiği cevapta, kat mülkiyetinin bulunmaması ve devlet tarafından yok kabul edilmeyişi, başka bir ifade ile makbul mülkiyet statüsünde olmayışından yola çıkarak, bahçeli evlerin mülkiyet bağına hatırlatmaktadır (Samar-Kent [Ataçeri], 1935: 4; Ataçeri: 1936: 107-112). Apartman yapmak çok mahsurlu iken, Avrupa şehirlerinde artık "cités –jardins / Garden-City" cemiyetleri peyda olmuştur. Dolayısıyla bu patikanın izlenmesi daha doğru olacaktır. Bahçeli ev kooperatifleri ve fabrikalar tarafından finanse edilecek yapı kooperatifleri sayesinde, sınıf çelişkilerinin çözümleneceğini iddia eden Ataçeri, fabrika kampüslerine ve işçileriyle bir baba gibi ilgilenen patron (lodlara) referans verir. İşçiler *siedlung*larda zamanla yuvalarının mülkiyetine sahip olacak, "çalıştığı fabrikaya ısınacak ve bağlanacaktır"; böylece köksüz ve bağıntısız olarak gezmeyi bırakacak, içkiye ve kumara vereceği parayı biriktirecek, tasarruf edecek ve yurduna bağlı bir meslek sahibi olacaktır (Samar-Kent [Ataçeri], 1935: 4; Ataçeri: 1936: 107-112).

köksüzlüğü ve sağlıklı bulunmayışına verilen yanıtlar pek geçerli değildir. Daire planları kolayca aileler için uygun biçimde planlanabilir; mutfak ve banyo gibi modern yaşamın olmazsa olmazları ile donatılabilir. Apartmanlar dönem içinde mesken buhranına verilebilecek en rasyonel bir yanıt olabilecek iken tüm taleplere rağmen tercih edilmemesi egemen korporatist ideolojinin Kemalizm üzerindeki etkisini gösteriyor. Apartmanların yapım maliyetlerinin, bahçeli evlere nazaran çok daha düşük olması neredeyse tamamen yok sayılan bir durum. Büyük şehir düşmanlığının bir görünümü olan bu bilinçli tercih amudi ve yapay bir medeniyete karşı verilen korporatist mücadelenin bir ürünüdür. Bu mücadele kaybedilmek pahasına verilen bir mücadeledir. Sonuçta apartmanların norm olması, Kemalizm'in diğer korporatizmler gibi toplumsal dinamikleri okumadaki başarısızlığının bir göstergesidir. Söylem düzeyinde 1930'lı yıllardaki bu tartışmaların bir benzerine 1940'lı yılların ortasında Mimarlık Dergisi'nde yeniden rastlarız. Sadece mimarlar arasında yapılan bu ankette kapitalizm ve modernizmden kaçınan ve Bahçe-Şehir modeline öykünen pek çok yanıt vardır. Talepler ne olursa olsun, Kemalist rejimin korporatist mekân algısı, 1940'lı yılların sonuna kadar Ankara'da apartmanların yapılmasına önemli engeller koymuştur. Kanun ve yönetmelikler bunların başında gelir.

Görsel 11 - Hermann Jansen'in gözünden modern bir mesken; reaksiyoner-modernist bir köy evi prototipi (Jansen, 1936).

1580 Sayılı Belediyeler Kanunu'nun yapılması ile belediyeler önemli vesayet aparatları haline getirir ve korporatist kontrolleri garanti altına alır. 1930 yılında 1 Haziran'da yapılan 1580 Sayılı Belediye Kanunu çoğunlukla merkezi devletin ulus inşası projesinin ekseninde değerlendirilir. Bu merkezileştiricilik ulus devletin tektipleştiriciliği olarak ele alınmıştır. Bizim açıımızdan ise korporatist kontrol bağlamında incelendiğinde anlam kazanmaktadır.

Tek Parti döneminde genel ve yerel seçimler şekilseldir. Göze'nin belirttiği gibi korporatizm Tek Parti sistemi ile işlemekte, seçimlerde bu cihette atanma yoluyla gerçekleşmektedir. 1930 yılındaki Belediyeler Kanunu ise bu kontrol ve delegasyon unsurunun dozunu arttırmış görünmektedir. Kanunla Ankara ve İstanbul gibi önemli ve büyük şehirler için özel ve korporatist kontrolü mekâna imleyecek önlemler alınmıştır: İstanbul ve Ankara'da Valiler belediye başkanlığı

görevini ifa edecek kişiler olarak merkezden atanırlar; bunun yanında belediye başkanı yardımcılığı için devlet İçişleri Bakanlığı'ndan doğrudan bir görevli atayacaktır. Mustafa Doğanoğlu bu durumu vesayetten öte özel bir durum olarak nitelemekte haklıdır (Doğanoğlu, 2022: 95). Kontrolün her şekilde artmasını garanti altına almak adına Belediyeler Kanunu'nda Doğanoğlu'nun da dikkat çektiği özel bir madde yer almaktadır. Bu madde Kemalistlerin belediyeler üzerindeki kontrolünü neredeyse mutlak biçimde garanti altına almış görünmektedir. 1 Haziran 1930 tarihli Belediyeler Kanunu'nun 94. maddesine göre hükümet gerek gördüğü durumlarda, tam ifade ile "görülecek lüzum üzerine" belediye başkanlığı seçimlerini ilga ederek doğrudan vali ya da kaymakamı belediye başkanı görevine atayabilecektir. Hatta önceki maddelerden 89. maddedeki salahiyetlere dayanarak, herhangi bir atama yapılmadığı hallerde dahi, belediye intihapları sırasında, vali gerek gördüğü durumlarda seçimleri iptal edebilme ve yenileyebilme yetkisi ile hali hazırda donatılmıştır; kanundaki madde o kadar kesindir ki seçimler yenilendiğinde dahi yine aynı aday belediye başkanı seçilirse ve seçim sonuçları İçişleri Bakanlığına sunulur ve son mutlak karar mercii İçişleri Bakanlığı olur (Doğanoğlu, 2022: 94). Doğanoğlu bakanlığın ikinci turda da seçilen belediye başkanını kabul etmediği hallerde, diğer Belediye Meclisi'nin başka bir adayı başkan olarak seçmekten başka çaresi olmadığını aktarmaktadır (Doğanoğlu, 2002: 94). Dolayısıyla hali hazırda genel ve yerel seçimler Tek Parti'ye katı şekilde bağlanmıştıdır. Atanma şöyle gerçekleşmektedir: Büyük şehirlerde İçişleri Bakanlığı doğrudan atayacağı kişiyi atama önerisi olarak sunar, Cumhurbaşkanı ise doğrudan vereceği onayla, atanacak kişinin kim olacağını belirlemiş olur. Nitekim 1930'lu yıllarda birçok il ve ilçeye 94. madde uyarınca vali veya kaymakam atanmıştır. Atanmış Belediye Başkanı tartışmasında kanunda verilmiş hükümler, Doğanoğlu'nun da ifade ettiği üzere, mutlak bir kontrolü mümkün kılar. Zira siyasal ve yönetsel sınırlar korporatizm bağlamında hemhal olur ve özdeş bir yapıya bürünürler. Nitekim kanun ile birlikte 1930'lu ve 1940'lı yıllar boyunca çeşitli nedenlerle Kayseri, Bayezid, Hakkari Belediyeleri; ilçe düzeyinde ise Silvan, Lice, Kulp, Muradiye, Saray, Başkale, Şıtak, Gevaş, Palu, Mazgirt, Keban, Pertek, Baskil, Nazımiye, Hozat, Diyadin, Tuzluca, Eleşkirt, Tutak, Suruç, Siverek, Viranşehir, Yaylak, Hilvan, Harran,

Şırnak, Garzan, Şirvan, Eruh, Pervari, Sason, Malazgirt, Genç, Çapakçur, Mutki, Bulanık, Varto, Gevar, Şemdinan, Beytüşşebap, Nusaybin, Cizre, Midyat, Savur, Koçhisar, Derik, Gercüş, Yalova, Ardahan, Tortum, İdil, Mazıdıği, Çınar Belediyelerinde belediye başkanlığı yönetim vali ve/veya kaymakama devredilmiştir. Yasanın mevcut belediye başkanları üzerinde kurduğu tahakküm ve diken üstünelik hali de önemlidir (Doğanoğlu, 2022: 95-96). Literatürde Parti ve Bürokrasinin özdeş hale gelerek yönetsel alanları ve yapıları yutması hadisesi çoğunlukla Kemalist Devrim'in belediyeleri toplumsal ve siyasal eğilimleri kontrol altında tutacak, böylece insanları eğitecek bir okul ve araç olarak gördüğü şeklinde yorumlanmaktadır (Tekeli, 2011: 54-58). Benzer şekilde Belediyeler Kanunu'nun mutlak vesayet gücü "yeni" bir toplum yaratmanın manivelası olarak ele alınır fakat bu manivelanın yeniliği korporatizm spektrumunda reaksiyoner-modernist bir hedefi işaret etmektedir (Hamam, 1990: 147-148; Doğanoğlu, 2022: 95-96).

4.5. MESKEN VE TOPRAK

Korporatist kontrolü pekiştirecek kanunları elbette ki mesken ve toprağa dair tartışmalar ve yönetmelikler tamamlamaktaydı. Yapılan anketlerden bağımsız olarak mekânın niteliği, bizim açımızdan da korporatistliği üzerine daimi bir tartışma yürütülüyordu. Faruk Nafiz Çamlıbel 1929 yılı gibi görece erken bir zamanda, Ankara'nın apartmanlarla, işçilerle dolup taşıdığını endişe ile kaleme alıyor, kent yaşamı içerisinde ana'anelerimizi kaybetmemizin tehlikesini vurguluyordu (Nafiz, 1929). Falih Rıfki ise, Kemalistlerin kapitalist dönüşümden duydukları hezeyanı dile getiriyordu. İstikrarsız aile tipine evrilmiş işçi çocuklarının kentte başıboş dolaşmaları, ailenin vazifeleri üzerinden tenkit edilmekteydi (Kıraat ve Halk Sütunu, 1929).

Falih Rıfki Atay'ın Fransa gezisi Kemalistlerin şehri ve içindeki toplumsal yaşantıyı nasıl tahayyül ettiklerini çok iyi anlatır. 1935 yılında Normandiya'da katıldığı bir geziyi anlatan Falih Rıfki, burada bir fabrikanın işçi mahallelerini dolaştığını, buranın adeta endüstri içerisinde bir küçük köy olarak kaldığını

sevinçle aktarır. Fabrika Köyü adını verdiği mekânsallıkta her işçinin küçük bir evi, her evin de arkasında mevsimine ve tabiata uygun zerzevat ve meyve ağaçları (yahut da sebze) için yetecek kadar bir toprağı, bahçe alanı vardır. Tam bir bahçeli ev olan bu proje, Atay'a göre "işçiyi ailesi ile birlikte toprağa bağlamakta"dır ve bunda da çok iyi etmektedir. Tabiatla ahenk içinde bir yaşamı kutsayan Atay'a göre, bahçe yarı-işsizlik ve işsizlik zamanında aileye yardımcı bir arazidir (Atay, 1938a). Atay, Hitlerin iktidara gelmesi ile Nazilerin amelelerinin yine böyle bir mekânda yaşadıklarını ve orayı gezip gördüğünden bahis açar; akabinde ekler: "Anadolu'da kurulan tekel fabrikalarının tatbik etmesi lazım gelen en yerinde sistem işte bu olmalıdır" (Atay, 1938a). Atay açısından Anadolu toprak itibari ile zengindir ve bizim milli meslek sahiplerimiz (işçiler demekten kaçınır), bir yuva olan toprakla yaşamaya alışıklardır. Falih Rıfkı Atay bununla da yetinmeyerek Anadolu'da tatbik olunan kötü işçi yapılanmalarının ruhsuzluğunu mahkûm eder ve bekâr işçi apartmanlarının bekârları barındırmasını kök-aile tipine aykırı bulur. Kayseri ve Malatya'da yapılmış topraktan sırik gibi biten bekâr işçi apartmanları toprak ile zıttır; betona dair olandır ve moderndir (Atay, 1938a). Aile kurumunun apartmanlarda var olamayacağına dikkat çekerek Atay, bu "modern hanların" bizim toplumumuzda yerinin olmadığını savunur. Bekârlık ve han benzetmesi bu noktada gayesiz bir işret hayatının ahlak dışılığı ve bozuk yaşamın düzensizliğine işaret etmektedir (Atay, 1938a). Atay'a göre daha büyük tehlike ise bu modern hanların işçiyi bekârlık yaşantısına mahkûm etmesi "olgusu"dur; hâlbuki Atay'a göre fabrikadan gündeliğini alan meslek sahibi amelenin ilk işi evlenerek aile kurmak ve bir çocuk yetiştirmek olmalıdır (Atay, 1938). Fabrikalar Anadolu'ya iş ve endüstriden evvel, mekânı ve meskeni, muhiti götürmek zorundadır Atay açısından; çünkü kendisine göre, ki kendisinin yukarıdaki apartman eleştirisinden hareketle aile kurumunun çözümlenmesinden duyduğu reaksiyonda belirttiğimiz üzere, mesken meselesinin bir aile meselesi olduğunun altını çizer (Atay, 1938a). Çünkü aile meskenlerinin Bahçe-Şehir tarzına uygun tatbik edilmesi aileyi şehrin, modernizmin, kapitalizmin ve dönüşümün her türlü tahriklerine karşı koruyacaktır. Ailenin korunması demek ise, Atay'ın düşünce dünyasında devletin organik yapısını koruyan bir kale görevi görecektir. *Siedlung* içindeki aile müstahkem bir kaledir (Atay, Ulus, 1938a). Atay

yazısının sonunda, Kırıkkale'deki bir işçi meskenini eleştirir, bu yapı Türk bir mimar tarafından yapılmıştır ve yeterince korporatist değildir. Ayrıca işçi ailesini meşgul edecek kâfi derecede toprağa malik de değildir. Atay sözlerini daha iyi eserlerin planlanması için itina gösterilmesi gerektiği nasihati ile bitirir⁵⁰ (Atay, Ulus, 1938: s.8). Atay'ın bekârlara yaptığı vurgu iyi değerlendirilmelidir, ailenin bozulması ile meslek sahiplerinin işçiye dönüşmesi mahkûm edilirken, örtülü biçimde ahlaksız bir yaşamın dengesizliğine dikkat çekilmektedir. Aile ise rejimin kalesidir. Ankara'daki konut sorunun büyüklüğünü göstermek istediği bir diğer makalesinde, Atay Ankara'nın bekârlardan geçilmediği, yakın bir dostunun tanıdığıının bu yüzden 7 yıldan uzun bir süre bekâr kaldığını bir fıkra gibi anlatır⁵¹ (Atay, 1937a). Duguit'in korporatizminin mülkiyet biçimleri yönünden izlediği tercih ve bunun küçük topraklılık vasıtasıyla insan-doğa ilişkisini kapitalist dönemde "kontrol edilebilir eskinin durağan düzenine" geri çekmeye çalışmasının Kemalistlere neden cazip geldiği Bahçe-Şehir ve bahçeli ev örneğinde çok daha iyi anlaşılabilir. Çünkü ev olarak mesken ile modernizm arasındaki gerilim sanılanın aksine reaksiyonerdir (Lordoğlu, 2021; Bozdoğan, 2002).

Şehircilik Yarışmalarında Jüri Üyesi ve İmar İdare Heyetinin Başkanı olarak Atay partiye korporatizm gündeminde çeşitli çözümler önerir (Tankut, 1993: 95). Rejimin bu davada çıkar yol bulmasının ön koşulları yine çok uzun vadeli krediler ve kooperatif evlerinde saklıdır. Atay ön koşulları sıraladıktan sonra, doğrudan kapitalist rantierler sınıfının pençesindeki aile kurumunu hedef göstermektedir (Atay, 1937b). Ailenin kurtulması, vurguncuların korporatist mülkiyet biçimine uygun olmayan rant-kaynaklarını ikame edecek *siedlungen*la bağlıdır. Apartmanların durumları barınaklara ve ahırlara⁵² benzetilir (Atay, 1937b).

⁵⁰Benzer söylemi Yakup Kadri Karaosmanoğlu tıpkı Atay'ın Normandiya'ya gitmesi gibi, İsviçre Cenevre'de ateşe olduğu zamanlarda, İsviçre'deki Bahçe-Şehirleri çok beğenerek ve usulün aynen Türkiye'de tatbik edilmesi gerekliliğinin önemini vurgulayarak yineler. Yakup Kadri bir yazısında Etimesut'ta yapılan (Ahi-Mesut) işçi meskenlerinin tıpkı İsviçre köylerine benzediğini söyleyerek bunun ile övünmektedir.

⁵¹ Atay bir arkadaşının kendisine açtığı bahisten şöyle örnek veriyor: "7 sene boyunca bekâr kalan bir X kişisi, Ziraat Evleri yapılmaydı, hala tek bir birey olarak kalacak"tır. "Neyse ki bu [bahçeli] evler" bekârlık yaşamına son vermiştir, yoksa kim bilir daha ne kadar müddet bekâr kalacaktır. Atay'ın makalesinin başında ise gizil bir atomik birey çekincesi vardır, bu çekince dairelerde, yani apartman odalarında kısıtlı kalmış ve birey haline gelmiş öznelerin örgütlenmesinden doğan çekinceye, proleterleşmeye tekabül eder. Hali hazırda makalenin birdenbire komünizm heyulasından bahis açması da bunu kanıtlar niteliktedir (Atay, 1937a).

⁵² Nusrat Uzgören de bodrum katına sıkışmış ailenin sıhhsizliği, yuvanın şefkatinin apartmanın betonarme kolonları arasında solup gitmesini Cumhuriyetin geleceğine yönelik en büyük tehlike olarak görmektedir (Uzgören, 1934).

Falih Rıfki Atay nükteli şehircilik eleştirisinde bekarlara çatmaktadır: 16 Kasım 1937 tarihli, “Bekar Ankara” başlıklı bu taşlama, Ankara’nın bekar yığınlarıyla dolup taşıdığından şikâyet ediyor. Şehirlerin önde gelen sakıncalarından birisi aile kurumuna zarar vermesidir. Üç kişiye bir oda düşmesi gibi halk sağlığının konusu olan bir problemde dem vuruyor. Ancak bu problemin halk sağlığının ötesinde bir değer taşıdığı bir sonraki paragrafta ayyuka çıkıyor. “Mesken meselesi asrın en büyük davalarından birisidir ve mesken komünizme karşı bir kale gibi kullanılmalı”, araçsallaştırılmalıdır (Atay, 1937a). Kira fiyatlarının artması ve meskensizlik iki şeye riayet etmekte, ilkin malların haklı kullanım değerleri yerine değişim değerlerinin fiyatlandırılması arasındaki uçuruma dikkat çekilmektedir. Korporatist anlamda bir meskenin gerçek anlamda mesken sayılması için bunun birtakım minimumları sağlaması gerekmektedir: Bir ailenin yaşayabileceği büyüklükte, bahçesi ve dolayısıyla geçimlik arazisi olan bir bahçeli ev gerekmektedir. Bu fikrin totolojisi ise Atay tarafından, “Ankara bekarı bir meskensizlik...hadisesidir” savıyla öne sürülür (Atay, 1937a). Ankara’daki meskensizliğin belirteçlerinden bir diğeri ise sokakların erkeklerle dolu olmasıdır. Toplam erkek nüfusundaki artış, köy-kent arasındaki ara bir form olması planlanan Ankara için, Ankara’da hali hazırda ailesi olanlar için birer tehdit addedilir (Atay, 1937a). Bu tehdidin çözümü ise bahçeli evler, *siedlung*tur.

Devletin meskenleştirme yoluyla konut sorununa çözüm araması, korporatist aydınlar nezdinde “fırsatçıların” ekmeğine de yağ sürmüştür. Kemalist Rejim’in mekân politikaları halkın sorunlarına çözüm yolları ararken, kapitalizm ile vurguncu rantiyerler sınıfına ilişkin bir özdeşlik kurulmaktadır (Atay, 1937d). Kooperatif inşa olunacak tarlalara yüksek fiyatlamalarda bulunan arsa sahiplerinin ferdiyetçilikleri, söz konusu sınıfın halkın dışında değerlendirilmesinin meşru dayanaklarını teşkil etmekteydi. Atay, arsa fiyatlarındaki fırsatçılığı ve spekülasyonları işaret ederek, devletin çok daha kapsamlı önlemler alması gerektiğini dile getirir (Atay, 1937d). Bahis konusu önlemler alınmadığı için Ankara’nın imarı ülküsünde sekteye uğramasının kaçınılmazlığından yakınır.

Söz konusu hal ve durumlar bizi korporatizmin ne kadar norm olduğu tartışmasına bir kez daha götürmektedir. Kemalist gayelerin politik, sosyal, ekonomik açılardan sirayeti mutlaksa, gündelik hayat içerisinde korporatist parti-

devlet neden birtakım önemleri almakta gecikiyor, sakınıyor, ya da toplumsalı yutması gereken belirli eylemleri ve politikaları uygulamıyor, diye sorabiliriz. Buna benzer bir durum toprak kanunu içinde geçerli olmuştur. Atatürk TBMM konuşmalarında ve yasama yılı açılış konuşmalarının hemen hemen hepsinde, korporatist rejimlerin iktidarlarını sağlamlaştıırken uyguladıkları ilk ve en elzem politikayı yani Toprak Kanunu'nu, ele almıştır⁵³. İtalyan, Alman, İspanyol ve Portekiz örneklerinde rejimler hemen harekete geçerek, topraklı sınıfa karşı toprak kanunlarını ilan ediyor; böylece kentleşmenin önünü almış oluyorlardı. Köyünde toprağı ile haşır neşir olup, geleneksel, öz yaşantısını sürdüren köylü ve atizanlar kentlere göç etmek zorunda kalmadığı gibi otarşik düzen de garanti altına alınmış oluyordu. Kapitalist üretim ilişkilerinden soyutlanmanın da anahtarı olan otarşik üretim korporatizm açısından, köylünün "ihtiyacı" kadar üretmesi, ihtiyaç fazlası israfı engellemesi, klasik üretim ilişkilerinin devamı, anti-kapitalist el emeğinin, kapitalist ücretli emeğe galebe çalmasını garanti altına almaktaydı (Baltzly ve Salomone, 1950: 348). Fakat Türkiye'deki korporatizmi ele aldığımızda durum başkadır. Korporatizm ideolojisini benimsemiş isimlerin (örneğin M. Esat Bozkurt) büyük toprak sahipleri olduğunu görürüz. Toprak Kanunu'nun büyük toprak mülkiyeti üzerinde yapacağı etki açık olduğundan, Halk Fırkasının korporatizm ideolojisini toprak kanunu örneğinde bir dereceye kadar uyguladığı söylenebilir. Dolayısıyla korporatizmi bizzat savunanların bir kısmı ideolojinin tatbik edildiği bir durumda bizzat zarar görenler arasında olacaklardır. Bu durum korporatizmin çelişkilerle yüklü patolojik ve manik bir ideoloji olmasında veya uygulanabilirlik sorunlarıyla ilgili olmasında aranabileceği gibi, korporatistlerin samimiyetinin mahiyetini de gözler önüne sermektedir. Apartmanlara, büyük şehirlere düşman birçok Kemalist dünyanın büyük şehirlerine uzun zaman yaşamıştır. Aynı durum Avrupa'daki korporatist ideolojiye kendini adanmış büyük şehir düşmanları için de geçerlidir, hemen hepsi köye dönüşü, göç kültürüne son verilmesini, apartmanların yok edilmesini savunurken büyük şehirlerde yaşamışlardır. Kemalistler arasında korporatist bir mekânsallığı

⁵³ TBMM 3. Dönem 3. Yasama Yılıni Açış Konuşmaları Millet Meclisi Tutanak Dergisi D. III, C. 13, Sa. 2, 1 Kasım 1929; TBMM 5. Dönem 2. Yasama Yılıni Açış Konuşmaları 1 Kasım 1936 Millet Meclisi Tutanak Dergisi D. V, C. 13, Sa. 4; TBMM 5. Dönem 3. Yasama Yılıni Açış Konuşmaları 1 Kasım 1937 Millet Meclisi Tutanak Dergisi D. V, C. 20, Sa. 3.

savunan birçok ismin İstanbul ve Ankara’da elçiliklere ya da kişilere kiraya verdikleri apartmanları olması çok ilginçtir⁵⁴. Bu da sorumuzun cevaplarından en belirgin olanı teşkil eder. Ne olursa olsun korporatist mekân mücadelesinin tehlikeye girmesi tüm çelişiklere rağmen eşikte durmakta ve Jansen planı hangi koşulla olursa olsun tatbik edilmeye çalışılmaktadır, plandan her sapma dönem içinde esefle karşılanır. Çünkü Jansen’in Ankara İmar Planı’nın tehlikeye girmesi, apartman konut tipine karşı yürütülen mücadeleyi de tehlikeye atmaktadır. Atay bu durumu şöyle ifade eder:

Fakat diyor siz tüccarlardan bahsediyorsunuz. Eğer kalb hastalığınız yoksa beşinci katta hiç olmazsa hava ve sükûn var. 80 liraya (5) delik! Ya biz? Yerin altında (2) deliğe 50 lira veriyoruz! Yatak odamız tam karyola boyunda olduğu için pencereyi açamıyoruz. Üstelik banyomuz da yok!..’ 50 lira! 625’ten sterling tuttuğunu hesap ediniz. Kendi kendime ‘ya kerpiçtekiler gelmeye başlarsa’ diye düşünüyorum. Hani şu dün okuduğumuz cinayettin olduğu çeşiddeden odaların adedi 25 lira! (Biz) Ekmekten hemen sonra gelen yuva davası üstündeyiz. Bu spekülasyon onun üzerine yapılmakta, memurlar maaşlarının yarısı ile bodrumlarda, yahud, tezekli çamurlar içinde barınabilmektedirler. Bir daha ısrar edelim: Yansen planının bütün inzibatlarının tatbik olunmak, Yansen projelerinin tesbit ettiği bütün kontroller sadakatle yapılmak; bütün inşalar sanat [zanaat] ve sıhhat bakımından en şiddetli disiplin altına almak lazımdır. Ondan sonra memur meskenleri. Birkaç bin yuva! (Atay, 1938b).

Nusret Namık Bey’in (Nusret Uzgören) radyoda verdiği konferans, konut sorununa ideolojik bir yaklaşım geliştirmenin söylem stratejisini yansıtmaktadır. Ankara’daki yapı kooperatifleri ve bahçeli evler konut mimari biçiminin ana hedefleri, kiracılık vaziyetinden kurtulmak, kira meselesinin çözümü ile oradan oraya sürüklenen bireyin göçebe hayatına bir nihayet vermektir. Ayrıca kaba olmayan, şirin ve sevimli evleri ucuza mal etmek, sıhhi olarak sağlam ve temiz bir mahalle kurmaktır (Uzgören, 1934: 6). “Yapı kooperatifi teşebbüsü tabii bir harekettir. Bu bir talep veya ekonomik bir kazanç ürünü ya da konusu değil; aksine pek ciddi bir ihtiyaçtan doğan, bu nedenle doğal olan gerekliliktir” (Uzgören, 1934: 6). Uzgören bir mantık argümantasyonu yaparak ekler kooperatifler kurulmayacak olursa bu iki anlama gelmektedir: Ya Ankara’da bir mesken buhranı yoktur ya da Müslümanlığın ruhlarımıza aşılması olduğu

⁵⁴Bir örnek vermek gerekirse Türkiye’de korporatizmi savunanların en başından gelen Yunus Nadi ve Nadir Nadi, her ne kadar korporatist bir şehir arzu etseler ve apartman konut tipinin tedavülden kaldırılmasını arzulasalarda İstanbul’un önemli semtlerinde apartmanlar yaptırmışlardır.

tevekkül hastalığından kurtulmamışız demektir. Bir şekilde eldekiyle yetinmek yerine bir takım tabii/yaşamsal taleplerden vaz geçmemeyi öğütler. Uzgörenin argümanları korporatizm bağlamından değerlendirildiğinde daha da ilginçleşmektedir. Devlet nüfus artışının büyüklüğünü tahmin edemediğinden yaşanan konut buhranı 1930'lu yılların en büyük sorunudur. Konut sorunu sermayedarların, arz-talep kanunlarına inanan liberallerin ve dolayısıyla piyasanın inayetine bırakılırsa içtimai ve iktisadi mahzurlar doğurur. Uzgörene göre sermayedarlar yeni bahçeli ev yapısını istememektedirler (Uzgören, 1934). Çünkü yeni ev demek arzın çoğalması ve talebin değil ihtiyacın karşılanması demek olacağından, kiralar düşecektir. Sonuçta piyasanın görünmez eline asla güvenilemez. Bu yoksunluğu aşmanın yöntemi Uzgören için bellidir: Kiracıların (devletle) birleşerek hareket etmesi ve kooperatifler kurması yoluyla ev-sahibi olmaları (Uzgören, 1934: 6).

Almanya'daki kooperatif *siedlungen*ının başarısı Uzgören açısından gıpta edilecek bir durumdur. Aynı şekilde Çekoslovakya'da mesken buhranını kooperatifler aracılığıyla aşmış, (1919'dan 1928'e kadar) 26 bin konutun 13 bin adedini kooperatiflerden vücuda getirmiştir (Uzgören, 1934: 6). Yapı kooperatiflerin, *siedlungen*ların yapılma ülkesi "yüzlerce evi birden ve bir arada yaptırmak sureti ile evleri ucuza mal etmek, güzel sıhhi bir mahallede ev sahibi olmak, topluluk sayesinde ucuza uzun vadeli kredi bulmak gibi rahatlıklar sayılabilir" (Uzgören, 1934: 6). Burada kirayı ucuza mal etmek, değişim değeri ve haklı kullanım değeri arasında bir yerlerde gizil olan korporatist mal-kullanım değeri, malın kendi doğal değeri ile piyasa değeri arasındaki farka göndermeler taşır. Uzgörenin temennileri bir yana, makale tersten ele alındığında iki probleme işaret eder. Halk bahçeli ev yani kooperatif evlerini tercih etmemektedir; ayrıca bu konut tiplerinin devlete maliyetinin yüksekliği göze alınarak inşa edilmelidir. Böylece Uzgören bahçeli evin mevcut propagandanın iddia ettiği gibi ucuz olmadığını da kabul etmiş görünüyor.

Ankara'da Bakkaliye Yapı Kooperatifi muvaffakiyetsizlikle sonuçlandı diye, tüm kooperatifleri kötülemenin anlamsızlığını belirten Uzgören, memuru mesken sahibi edecek ve kira fiyatına yapı kooperatifi taksiti ödetecek kooperatif bahçeli evleri övmektedir (Uzgören, 1934: 6). Uzgören, Atay gibi evlilik istatistiklerindeki

düşük sayıları yadırgayarak bundan yüksek kiralı apartman hücrelerini sorumlu tutmaktadır (Uzgören, 1934: 6). Amaç özneyi, hatta ötesinde aileyi toprağa bağlamak ve köylüyü toprağa bağlamak arasında bir ilişki kurulmaktadır. Mülki olarak bahçeli ev, toprağa dair bir mülkiyet biçimidir ve köy yaşantısını ve köylünün topraklanmasını çağrıştırmaktadır:

Köylüyü toprak sahibi yapmak ne kadar mühim ve faydalı ise şehirligi ev sahibi yapmak, yapı kooperatifi sahibi yapmak o kadar ehemmiyetli bir meseledir(...)Sabahtan akşama kadar bütün varlığı ile çalışan bir insan için iş sonunda sevgi ve şefkat kaynağı olan yuvaya dönmek ihtiyacı doğar, bu yuvanın tatlı ve ılık havası günün yorgunluklarını çabucak giderir ve insana taze kuvvet verir (Uzgören, 1934).

Hermann Jansen'de bahsettiğimiz üzere köylü hayatının insanı yurduna bağlayıcılığını toprak ile kurulan ilişkide görüyordu. Şehirde bahçeli bir evde toprakla uğraşan vatansever işçi ile kırdaki toprağı ile meşgul olan köylü arasındaki tek fark kentteki işçinin doğal uyumunu köylü kadar yakalayamaması ve yurdu ile kuracağı milliyetçi bağı daha yapay olan bahçeli evler aracılığıyla kuracak olmasıdır. Tabiat, köylüyü toprağına, toprağın sembolize ettiği ulusal değerlere bağlar gibi sanal bir ön kabulden hareket eden bu akıl yürütme farklı bir his yaratmaktadır; köylüye benzer "hayat şartları içinde yaşayanlar tabiata karşı bağlılık [ve sorumluluk] duyarlar, onun değişikliklerini yüreklerinde hissederek ağaçların, çiçeklerin mucizeli hayatlarına daha yakından katılırlar. Yurdun bir parçasını güzelleştirmek paylarına düştüğü için yurda karşı daha başka hisler duyarlar" (Jansen, 1935b: 4; Jansen, 1936: 42-47).

Uzgören meseleyi, karşılaştırmalı olarak da ele alır. "Yaşı 80-90 olmuş" ancak çok çalışan kuvveti ve sağlığı yerinde, dinç bir kafa taşıyan garpli medeniyetlere baktığımızda buralarda mesken meselesine, yuvaya, bahçeli evlere, *siedlung*lara pek çok önem verildiğini söylerken Türkiye'nin bu davada geri kalmışlığından yakınır. Hatta yarım asırdan fazladır bu ecnebi memleketlerde bahçeli evler üzerine pek çok eser yazılmış, bahçeli evlerin yaygınlaşması için cemiyetler kurulmuş ve yapı işlerine ait kanunlar yapılmıştır.

Mimarinin ideolojiye teslim olduğu konulardan birisi yukarıda bahsedilen ucuz-evler argümanıdır (Evsizlere Ucuz ve Sıhhi Evler, 1945a: 75; Evsizlere Ucuz ve

Sıhhi Evler, 1945b: 33). Apartman kovuklarına verilecek 90 liralık kiranın üç yıllığı ile çok daha iyi meskenler yapılabilir (Atay, 1937e). Maliye Bakanlığı eldeki sermaye ile kira kışlalarını değil yeni meskenleri desteklemelidir. Ankara'daki mesken buhranı memur kalitesini düşürdüğü gibi aile kurumunun kendisine zarar vermektedir ve evlenmeyi zorlaştırmaktadır (Atay, 1937e). Memurun maaşı sermayedarın kesesine akmaktadır. Kendine yetemeyen, bireysel otarşinin yıkıldığı yerde bir buhranın olması kaçınılmazmış gibi imlenir. Kayseri'de olduğu gibi devlet işçi, usta, memur ve artizan meskenleri açmalı ve bunları hızlandırmalıdır. Atay'ın Kayseri'deki apartmanlardan yakındığı makalesi 'İş Hayatı' (1936) ve 'İşçi Meskenleri' (1938) ile birlikte değerlendirildiğinde kooperatif bahçeli evlerin önemi bir kez daha ortaya çıkacaktır. *Siedlungen* meskeni, meskenler yaşama-yerini ve yaşama alanını, sonunda da Kemalist *lebensraum*'u türetecektir. Hâlbuki gerçekte apartman dairesi ve bahçeli ev karşılaştırıldığında, bahçeli ufak evlerin maliyetiyle apartman dairesinin maliyeti arasında bir uçurum olmaktadır. Yine de 1920'li yıllardan 1940'ların sonuna kadar ideolojik olarak müstakil bahçeli evlerin daha ucuz olduğu sürekli dile getirilmektedir. Mesken sorunu doğrudan doğruya korporasyonlar tarafından kontrol edilmelidir; fabrika⁵⁵ kampüslerinin kırsal yaşama benzeyecek şekilde bahçeli evlerle tahkim edilmesinin önemi sık sık vurgulanmaktadır ve buna kayıtsız kalınmasını en büyük tehlike addetmektedir (Atay, 1936a).

Hayata ve yurda daha iyi bağlanarak halk olmanın koşullarından birisi devlet tarafından meskenleştirilmiş bir evde oturmaktır. Meskenleştirme her şeyden önce bir toplumsal ahenk garantörüdür (Atay, 1937c). Bizim ele aldığımız biçimde makbul bir yaşam alanı olan mesken ve meskenleştirme Birinci Dünya Savaşı sonrasında rejimlerin liberal ya da korporatist olması fark etmeksizin, bir düzen problemine göndermeydi. Memur ve işçileri mesken sahibi yaparak düzenin çarkları arasında işleyen bir fonksiyon kazandırmaktan ziyade fonksiyonun teknik bağlamını organik bir içeriye oturtarak, işlevselliği bir organ fonksiyonunun doğallığına/tabiiğine indirgemek korporatizmlerde, Herf'in bahsettiği üzere ortak

⁵⁵ Atay 15 Temmuz 1927 tarihli bir makalede topluma zarar veren fabrikaların uygun şartlarla kiraya verilerek devlet kontrolüne alınması ile sermayedarları tenkit eder (Atay, 1927b).

bir karakter olarak göze çarpıyor (Atay, 1937c). Özellikle memur ve işçi “kitleleri” bilinçlenmeden devlet tarafından mesken sahibi yapıldıklarında toplumsal düzen, Atay’ın dile getirdiği üzere, her türlü anarşi hareketlerine karşı tabii ve doğal bir müdafaa ile korunmuş olmaktadır ve büyük şehirlerin sebep olduğu çelişkiler tedavi edilebilmektedir (Atay, 1937c).

4.6. KÜÇÜK ŞEHİRLER NE OLACAK?

Büyük şehir düşmanlığının karşısında ise küçük Bahçe-Şehirler olduğundan büyük şehirlerin karşısında ayrışmamış ve sanayileşmemiş mekansallıklar parlatılmak zorundadır. Jansen’e göre küçük şehirlerin kendi karakterini bozarak büyük şehirlere benzetilmesine uğraşılması en büyük bir hatadır. Mersin İmar Planı’nın da mütehasısı Jansen, küçük şehirlerin imar planlarını üzerine almaya çalışır. Ankara’yı kesinlikle sanayi şehri yapmama ülküsünün bir benzerini, büyük şehir olmaması gereken Mersin, Adana, Tarsus, Antakya, İzmit Planlarıyla tatbik etmeye çalışmıştır. Jansen bu anlamda korporatist açıdan reaksiyoner-modernist bir arz-talep kısıtlamasına gitmekte ve bu şehirlerin büyüyerek otarşilerini, dolayısıyla da dengelerini bozmasını istememektedir. Korporatizm bağlamında, Jansen ve Kemalistler Mersin, Adana, Tarsus, Antakya, İzmit gibi küçük şehirlerin büyüyerek göç almasının, izsiz ve köksüz göçebelerin apartman komplekslerinde birikmesinin ve kentin yüklenmesinin karşısında konumlanan bir pozisyon sergilemektedir. Eğer şehir büyümezse, göç almayacaktır. Jansen kentlerin büyümesinin bir mesken problemi doğuracağına da farkında olarak her konut biçiminin mesken sayılmamasını savunuyordu. Şehirlerdeki konut-mesken-yaşama yeri sorununun çözümü, Howard’ın vurguladığı biçimde kent ve köyün evlendirilerek ara bir formun, bir *üçüncü-orta yol*’un yani *bahçe-kent*’in otarşik yapısında görüyordu.

Jansen’in Tarsus hakkında bulunduğu tahlil, büyük şehir düşmanlığı ile küçük şehir ideali arasında gidip gelmektedir. Küçük şehirlerin makbul olanlarının klasik geleneksel ev tiplerinden mürekkep olduklarını vurgulayarak, onların daha da büyümesine cepheden karşı çıkmaktadır. Bu bağlamdan bakıldığında Jansen’in

küçük şehirden anladığı, ulusal kayıtsızlığı⁵⁶ (*national indifference*) görmezden gelen, ayrışmamış insan topluluğunun toplumsal ve siyasal kültürle bağının kopmadığı bir pre-modern mekân hali gibi gözüküyor. Jansen bu gezisinde, Tarsus'un en güzel küçük şehirlerden birisi olduğunu ve bunun da Tarsus'un tabii kıymetler ve güzelliklerle *uyum* içerisinde bulunduğunu söyleyerek meseleyi ele alır (Jansen, 1937b: 12). Jansen şehrin coğrafi güzelliğinin önemini vurguladıktan sonra, pastoral bir küçük şehrin hatlarını çizer, köyler ve kasabalardaki gibi “yol kenarlarından hendeklerle su geçirilmesinin” bir yandan tasarruf sağlarken, daha da önemlisi temizlik ve sıhhati garanti edeceğini vurgular (Jansen, 1937b: 12). Çünkü “Malatya’da da böyle yapılmış” küçük bir şehir tatbik edilmiştir. Akabinde şehrin doğal yapısı açısından şelalenin asla bozulmamasını tembihleyerek bunu garanti altına almanın tek şartını verir: “Şelalenin şimdiden ikiyüz metrelik etrafını istimlak etmeli, böylece ileride buranın etrafının kapanmak tehlikesinin önüne geçilmelidir” (Jansen, 1937b: 12). Jansen’in doğal yapıların korunmasına karşı duyduğu hassasiyet, doğal çevreye karşı duyduğu dirençli bir farkındalıktan ziyade ‘kimlik’ hissinden hareket etmektedir. “Şehrin karakteristik noktasını teşkil eden Şelale” burada doğal bir güzellikten öte, şehrin ve şehirdeki toplumsal hayatın, kültürel ve geleneksel düzenin sabitliğinin de bir habercisi, adeta hatırlatıcısıdır. Tam da bu sebepten ötürü Jansen doğal bir belirteci yaşama alanının bir parçası olan geleneksel bir öge olarak kullanarak, söz konusu doğallığın kültürel imlecini konut biçimleri üzerine çevirir:

Küçük şehirlerin kendi karakterlerini bozarak, büyük şehirlere benzetilmesine uğraşılması bir hata olduğu gibi, küçük şehirlerde yapılacak binalara/konutlara ehemmiyet verilmeyerek *iyi imar elinden çıkmamış* fena binalar yaptırılması da affedilemez hatadır. İrmak kenarlarında ve iç mahallelerde, iptidai şekillerine rağmen, iklim ihtiyacına göre yapılmış güzel eski evler vardır. Yeni yapılacak *modern* binalara mahalli bir stil verilmek için bu tiplerden istifade etmek kabildir (Jansen, 1937b: 12).

Buna ek olarak “Tarsus’un kesif ve yeşil bir ağaçlık içinde bulunmasının sıcak iklimde bulunan şehirlere nadiren nasip olan bir mazhariyet olarak” görülmesi

⁵⁶Jansen korporatist ideolojinin ön koşullarından biri olan köylülüğün özü itibari ile milliyetçi olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle de köylülerin bir ulusal kimlikten yoksun olan ve herhangi bir kimlik bağı ile kuvvetli bir ilişki kurmama gibi bir ihtimali asla düşünmemektedir.

gerektiğinin altını çizen Jansen “şehircilikte ağaçlara (ve yeşil alanlara) gölge temininden başka hava cereyanı, (ve belki de en önemlisi) gürültü, toz, fena kokularla mücadele için vazife görüldüğünü” de not etmektedir (Jansen, 1937b: 12). Yeşil alanlara ve yeşik-kuşaklara yüklenen fonksiyon her zaman toplumsal bir organik ideale referansla ele alınır. Korporatist düşünürlerin ve mimarların ağaç ve doğa sevgilerinin pastoralist desenlerinin ayrıntılarına inildikçe “içtimai” bir mahiyeti, ciddi biçimde ele alır.

Jansen’in “fena bina” olarak addettiği yapıların mahiyeti elbette tartışmaya açıktır. Fakat bizim tartışmamız bağlamında ve Kemalist reaksiyoner-modernist konut tipi algısı hesaba katıldığında doğrudan apartmanlara denk düşen “mahalli” olmayan, komünal cemaat yaşantısına karşı biçim olduğu açık görünüyor. Jansen’in “iptidai” ev tipinden kastının köy evlerine ve arkaik konut tiplerine benzer yapılar olduğu açık olmakla birlikte, yeni yapılacak olan konut tiplerinin formlarının benzemesini öğütlediği biçim de garip bir şekilde nominal bir “modern” takısı içine hapsedilmiş geleneksel yapı biçimleridir. Korporatizmin önemli özelliklerinden birisi olan orta bir form bulma kabiliyeti, reaksiyoner-modernist bir yeni içerisinde eski formu ile gün yüzüne çıkmış görünmektedir. Jansen’in 18 Ocak 1941(a) tarihli Ulus Gazetesi’nin beşinci sayfasında ve daha sonra tıpkı baskı olarak 22 Ocak 1941(b) tarihli Yenigün Gazetesi’nin ikinci sayfasında aktarılan bir görüşü de kendisinin modern algısının ve modern kavramını benimseyiş biçiminin nominal bir kullanımdan ibaret olduğunu göstermektedir. Bu aktarımda Jansen Ankara ekspresinde karşılaştığı Falih Rifkı Atay’a Sincan Köyü’nü işaret ederek bunun en modern bir yerleşim olduğunu belirtir. Köydeki konutların modernist biçimlerinin gerekçesini ise iklim ile kurdukları romantik ve pastoral bağlam ve “binlerce senenin tecrübesi”ni imleyerek toplumsal bilgi birikimiyle kadimliği mühürlemektedir (Atay, 1941a; Atay, 1941b).

4.7. KORPORATİST MEKÂNIN KATEGORİZASYONU

Türkiye’deki mimari çevrelerin Almanya ve Avusturya’daki bahçeli küçük müstakil ev yani *siedlung* projelerine olan özel ilgileri dikkate değerdir. Korporatist

geleneğin daha kuvvetli olduğu ülkelerdeki kent planlamacılığı, mesken problemine getirilen çözümler ve mimari tarzlarla yakından ilgileniliyordu (33 Mimar, 1931: 343). *Siedlung* tipi evlerin, memuru, meslek sahibini (işçi değil) uzun süre makbul konut biçimine bağlayabilme potansiyeli yüksek görülüyordu. Kapitalist kâr amacı gütmeyen bankaların verdikleri kredi olanaklarıyla ailenin bir köy-kent olan Bahçe-Şehirde, bahçeli ev sahibi olarak toprağa bağlanması, çoğunlukla 15-20 yıllık kredi olanakları ile desteklenmiştir (33 Mimar, 1931: 343).

1930'lu yılların sonuna kadar mesken ve konut kavramlarında tam bir tanımlama bulunmamaktadır. 1940'lı yıllara gelindiğinde artık mesken biçiminin ideolojik yorumunun konut kategorileri üzerinden yerleşmiş olduğunu anlıyoruz. Yine de dönem içinde önemli bir kategorik tanımlamanın geliştirilmesi uzun sürmüştür (Güvenç ve Işık, 1999). Mesken meselesi üzerine 1944 yılında kategorik bir uzlaşma olduğunu söyleyebiliriz. Fakat konu hakkında kapsamlı bir tanımda bulunulmamıştır. Yerleşim-yerinden kastedilen şeyin yetkin bir tanımının yapılamadığı bir ortamda Kazım Mirşan (1919-2016) gibi bir örnek oldukça merak uyandırıcıdır. Almanya'da inşaat mühendisliği öğrenimi gören Mirşan, aynı zamanda bir Türkologluk yapmaktaydı. 1930'lu ve 1940'lı yıllar süresince yerleşimden kastedilen şeyin niteliği üzerine Kazım Mirşan'ın fikirleri önemli bir şablon sunmaktadır. Bunu aldığı eğitim dolayısıyla Alman geleneğinden esinlenerek yaparken bahçeli evin bağlamını bir total yaşam birliği üzerine oturtuyor. Mirşan'ın Arkitek'teki yazı dizisinde korporatist mimari mekânın çelişkisiz bir tanımlaması gündeme gelmekte: Bir zümrenin yaşadığı, zümre ferlerinin ikametlerini, çalışmalarını ve bu "belirli" zümrede yaşayan insanlar arasındaki sosyal faaliyetleri (dayanışma) mümkün kılan "bir mekân birliği" olarak kabul edilen *siedlungun* tanımı yerleşme ile eş anlamlı kabul edilmiştir (Mirşan, 1948: 227).

Mirşan konu hakkındaki makalesinde, meskenlerde yaşayan bir insanın hayatını pratik gibi görünen tümel kategorilere ayırır. Oturmak, yaşamak gibi sosyal faaliyetlerin sürdürüldüğü yerleşim alanı, özgül olarak *yaşam-yeridir*. Fertler arasındaki yaşam-yeri biçimlerinin farklılığına dikkat çekilirken, bu farklılık hücresele düzeyde imlenmektedir (Mirşan, 1948: 227). Dolayısıyla farklı yaşam-yerine sahip insanların organik birliği yerleşim yerini vücuda getirir. Mirşan yaşam

yerini de üç alt kategoriye ayırır. Görünürde sosyolojik ve mesken bağlamlarında bir ayırım olan oturma-yeri, çalışma-yeri, içtimai faaliyet-yeri, mekâna dair ideolojik bir içeriği örtmektedir. Kazım Mirşan bu aşamada oturma yerine özel bir önem gösterir. Korporatizmin mülkiyet biçimlerine ve modern barınma formlarına gösterdiği reaksiyon, oturma yeri ve alanı bağlamında ele aldığı konut sorununa yaklaşımını derinden etkiler. Oturma-yerleri, a)yaşama-oturma yerleri ve b)barınma yerleri olarak ikiye ayrılmaktadır ve korporatist-mimari biçimsellik açısından ilki yani yaşama-oturma yerleri toplumun bir hücresi olan bireyin kendi “yaşam-yeri” içinde bulunan, toplumsaldan kopmamış olan “oturma-yeri”dir (Mirşan, 1948: 227). Ancak barınma yeri ise bambaşkadır. Mirşan açısından bu kategori toplumsalın ya sınırlarında ya da söz konusu sınırların, halkın organik-dayanışmacılığının dışındaki bir mekânsallığın kopukluğunu imler. Barınma-yeri, ya da kısaca *barınak* her ferdin kendi yaşam-yeri dışında oturduğu veya herhangi bir nedenden ötürü yaşadığı yeri terk ettiği vakit, yeni bir yaşama yeri edininceye kadar yahut da eski yaşama alanına geri dönünceye kadar oturduğu yerdir. Barınak kategorisi geçicilik, öylesinelik, kopukluk ve sosyal açıdan izole olmuş bir bireysel mekâna tekabül eder (Mirşan, 1948: 227).

Barınak kategorisi apartman dairesini karşılamaktadır. Apartmanın verili sakıncalarının reaksiyoner yükü, özneliği kirletir; bireyselleşen özne ‘içtimai’ yaşamdan kopar. Mirşan’da bu bozulma ve kirlenmeyi teyit eder. Yaşama yeri kategorisi olarak, yaşam-yerinin dışında bulunan bir toplumsal iraklığı ifade eden “barınak” toplumsallık, hijyen ve insan sağlığı bakımından hakiki bir oturma-yeri bile sayılmaz. Kentin sebep olduğu büyük içtimai problemlerin başında apartman komplekslerinin gelmesi, apartmanların yaşam yerinin dışarısında anlamlandırılması ile bir koşutluk teşkil ediyor görünüyor. Apartman kelimesi, apartman kelimesinin çağrıştırdığı bağlamın maddi koşulları korporatizm bağlamına oturtulduğunda kızgın ve kırılğan küçümsenmeyle cevaplanır. Mirşan o belirli reaksiyonu göstererek, şehirlere karşı duyumsanan reaksiyonerliğin bir gereği haline gelen ‘kiralık han’ kavramını kullanmayı uygun bulur⁵⁷. Nasyonal

⁵⁷Mirşan’ın kullanımı bir ilk değil, 1920’li ve 40’lı yıllarda birçok mimar, siyasetçi, akademisyen, aydın bu kavramı apartmanları aşağılamak için kullanmış, şehir yaşamındaki en önemli şikâyet öğesinin değişmezini belirlemişlerdir. Kategorik ayrımlar konusunda başı çeken isim gösterildiği üzere Hermann Jansen’dır.

Sosyalistlerin modernist mimarları, metropolün doğaya aykırı çağrışımlarını ve kapitalist konut tipleri ile dalga geçmek ve aşağılamak için icat ettikleri kelimelerden birisi olan *mietskaserne*, *cynic* ve romantik bir geleneği de içerir (Uhl, 2022: 52; Ladd, 1997: 99-101). Barınak olarak sıfatlandırılması gereken kiralık hanların ortaya çıkışları ikamet sahasındaki vurgunculuk niyetlerinin ve düşüncesinin neticesi olarak değerlendirilir. Bu açıdan ideolojik örtü bizim için aralanabilir.

Vurgunculuk, ihtikar rantiyer sınıfına yöneltmiş bir sıfatlandırma olduğu gibi, aynı zamanda kapitalist patronları ve burjuvaları da kapsamaktadır. Dinamik ve mobilize yaşama karşı tekinsiz duygularla hareket etmenin çıktısı iş hayatları sebebiyle sürekli meslek ve yaşama-yeri değiştirmeyi alışkanlık haline getiren, yalnızca kendi bireysel çıkarları peşinde güdülenen atomik bireyi 'barınak' öznesi olarak özdeşleştirmek olmuştur. İşçilerin toplumsal izsizliği vazifelerini yerine getirmeyi bilmeyen hücrelere benzer ve bir adım ileri gidilerek söz konusu öznelliklerin "en modern, en mükemmel evlerde oturmaları" bile, bu evlerin 'barınak' sıfatı taşımaya engel olamayacaktır.

Mirşan, daha sonralarında bir dizi halinde yayınlanacak yazısında varmak istediği sonucu önceden dillendirerek Cumhuriyet'in ve Kemalizm'in medeniyet ve kültür (*zivilization und kultur*) bağlamlarını, Herff'in kastettiği şekli ile nasıl dönüştürdüğü anlamamız için önemli bir olanak sağlamaktadır. Kendisine göre "tarih incelenirse, şehir hayatı yaşamadan da medeniyet kurmuş büyük milletler olduğu görülebilir"dir ve buna en iyi örnekte Türkler'dir (Mirşan, 1948: 227). 1940'lı yıllara gelindiğinde mesken sorunun hedefi haline gelmiş apartman daireleri, halkın kanını emen kapitalist sınıfı hedefe almaktadır. Mesken sorunu İstanbul, Ankara, İzmir gibi görece büyük şehirlerde hala çözülememişti (Ete, 1943: 4). Hükümet bir milli koruma kanunu ile fiyatları baskılamaya çalışmış ancak çıkarılan milli koruma kanunu da konut ve kira fiyatlarını düşürmemiştir. Kessler'in transkripte edilmiş radyo konuşmalarında, rantiyer sınıfına karşı düşmanlık, mesken sorunun bir türlü çözülememesinin müsebbibi olarak sunulur (Kessler, 1947a; Kessler, 1947b; Kessler, 1949). Konut sorunu karşısındaki reaksiyonerlik 1940'lı yılların sonuna kadar devam etmiştir. Devletin bahçeli ev çözümündeki ısrar da sürmektedir. Bu ısrarı üniversitelerdeki hocalar da daimî olarak sürdürmektedir.

İstanbul Güzel Sanatlar Fakültesi'nde dersler veren Profesör Celal Esat Arseven de *siedlung* çözümünü yineliyordu. Örneğin Mimarlık Dergisinde yazdığı makalede bahçeli evin bahçesi mevsimlerle birlikte eve güzel bir manzara ve yuva hissi verdiği gibi, aynı anda da meyveleriyle ev halkına faydalı olduğunu söylüyor, bahçeli evin, ilkbaharda yurttaşlara huzur vereceğini imliyordu.

Bahçeli ev, doğayla, mevsimlerde daha doğrudan bir ilişki yaratıyordu. Bahçeli ev, bahçe ve bahçeyi çevreleyen duvarlar veya çitlerle, bir samimiyet ve mahremiyet yaratmaktaydı; bu ise bizi yine aynı korporatist argümana götürmektedir. Apartmanlar ile aile kurumu arasında uzlaşmazlık vardır, mesken sorununun tek yanıtı, küçük evler olabilir. Selamet, samimiyet ve mahremiyetin olmadığı, mesken sayılmayan bir barınaktan ibaret olan apartmanlar bir ailenin yaşama-alanı kabul etmek mümkün değildir. “Ev halkı bahçede, elişleri yaparak, güzel yemekler yiyeceği bir meskene kavuşmuş olur”, fakat apartman dairesinde bunlara yer yoktur (Arseven, 1944: 25).

1944 yılında Nadir Nadi'nin yazdığı “Büyük Şehirlere Karşı ve Apartmanlara Karşı Neden Düşman Olmalıyız” başlıklı egemen korporatist mekân anlayışını doğrudan yansıtan radikal bir makale, korporatizmin görünümü olarak belirli bir mekân tercihinin gerekçelerini seslendirmektedir (Nadi, 1944: 1). Nadir Nadi, korporatist mimar ve muharrirlerin yazılarını okuduğunu ve haklı bulduğunu söyleyerek, savaş sırasında bombalanan büyük şehirlerin durumunu aktarmaktadır. Şehirler yok olduktan sonra bir kez daha hakikat gün yüzüne çıkmıştır: Köylüler her devirde devletlerinin, toplumlarının dayanak noktası, medeniyetin üzerinde yükseldiği payandalardır (Nadi, 1944: 1). Makaleye göre son asırda görülmüştür ki, büyük şehirler kendi ekonomilerini sömüren ve yozlaştıran, milli bünyeyi yıpratıcı yapılarıdır. Büyük şehirler hayatı “lüzumsuz” yere güçleştirmekte ve aileyi yıpratmaktadır. Bu zararlı cereyanın, yani büyük şehirlerin en büyük suçu da “insanları proleterleştirmesi”dir (Nadi, 1944: 1). Büyük şehir cereyanı ‘yeni medeniyetin’ icaplarına uymamaktadır; “sıkışık, sefertası gibi kat kat sıralanmış daracık apartmanlarda, çocuk yapmaktan çekinerek sıhhsiz ve yalan bir ömür sürmek” saçma bulunur (Nadi, 1944: 1). İnsanlar ferdi çıkarları nedeniyle ve daha çok kazanacakları hırsına kapılarak büyük şehir denilen bir acayip medeniyet kompleksleri yaratarak, kendilerine en büyük kötülüğü

etmişlerdir. Nadir Nadi'nin aktardığı ve çok mühim olan bu görüşler şöyle devam etmektedir: Büyük şehirlere artık bir son vermek gerekmektedir.

Yazarın aktardığı kadarı ile harp teknikleri ispat etmiştir ki, insanları tek bir mekâna sıkışık şekilde konumlandırmak zararlıdır. Bu gerekçeyi ideolojik ajandayı açığa vuran aile, işsizlik ve proleterleşme tehlikesine karşı öne sürülen gerekçeler takip etmektedir. Şehirler aileleri çözmekte ve “cemiyeti kısırlaştırmakta”dır. Lüzumsuz yere işsizlik yaratarak devleti zor duruma sokmaktadır; dolayısıyla toplumsal organik uyum zor duruma düşmekte, kaos nüksetmektedir (Nadi, 1944: 1). Nadir Nadi'nin özetlediği bu görüşlerin bahis konusu sorunlara verdiği yanıt elbette yine aynıdır; büyük şehirleri küçültmek ve yeniden büyümelerine engel olmak; apartmanları kaldırmak böylece aileyi çocuk sahibi yaparak cemiyetin dayanışmasını kuvvetlendirmek! Çünkü kendisine göre “ne teknik ne endüstri ne de ekonomi bakımından iki, üç, beş milyon insanın bir arada yaşamasını zaruri kılacak sebepler” vardır (Nadi, 1944: 1). Gerçek yaşam koşulları ve kapitalist dünyanın dönüşmüş düzeninin sanal bir biçimde inkârı üzerinde yükselen bu akıl yürütme, korporatist mekânın ihyası ile tekniğin, endüstrinin, mülkiyetin toprağa bağlanmasıyla giderilecektir. Bir politika, iktisadi ya da teknik bir uygulama “toprak üzerine yapıldığı nispette cemiyet hesabına daha faydalı olmaktadır” (Nadi, 1944: 1). Büyük şehirlerin faydasızlığının kıstasını köylülerin yararlanamadığı bir mekânsal örgütlenme olmasına bağlayan, Nadir Nadi, Paris'in her ne kadar dünyanın incisi olsa bile “dört saatlik bir hava bombardımanı” sonrasında hemen yerle bir olabileceğini, Fransız köylüsüne hiçbir hayrı dokunmayan bu kentin boşunalığını, faydasızlığını ise argümanına gerekçe olarak göstermektedir (Nadi, 1944: 1). Korporatist ideolojinin egemenliği altındaki İsviçre'deki muharrirlerin “çok hayırlı bir iş” yaparak, büyük şehirlerden kurtulduğunu aktaran Nadi, apartman sisteminin kaldırıldığı İsviçre'yi örnek almamız gerektiğini İsviçreli muharrirlerin ağzından şöyle aktarmakta ve Türkiye'ye makbul *Batılı* yolu göstermeye çalışmaktadır:

Sosyal sistemimize toprağı temel olarak kabul eden yeni bir cereyan verelim. Apartman şeklindeki yapı sistemi kaldırılın, yerine bahçeli evler sistemi konsun. Fakat aynı zamanda şehirlere de [otarşik] hudutlar çizilsin. Öyle ki, her tarafta köylere komşu, köylerle işbirliği halinde küçük küçük şehircikler kurulsun (...)

şehircikler (...) milli bünyemizin daha sağlam şartlar altında gelişmesine yardım edeceklerdir (Nadi, 1944: 3).

Mekân sorununa tıp alanından da önemli katkılar yapılmıştır. Tek Parti Döneminde köycü ve korporatist bir hattı temsil eden Prof. Dr. İbrahim Şevki Atasagun da önemli bir tabip ve siyasetçi olarak konu hakkında görüş bildirir. Atasagun konut sorununa bir *hygiene* sorunu olarak bakmaktadır. 1945 yılına gelindiğinde şehircilik ve şehir planlaması ‘meselesi’ yoğun şekilde korporatizm etkisinde olmaya devam etmektedir. Toplumsal düzenin doğallaştırılması ve doğal düzen ile eşlenik kabul edilmesi korporatist ideolojinin mekân tasavvurlarının başında gelir. Sonuçta pre-kapitalist pastoral bir modern öncesi dünyaya, gelenek ve kültür tarafından sınanmış, böylece epistemolojik bir önermenin dışavurumu da olan, ‘doğal konut’ yani mesken biçimine geri dönülemeyeceğinden, reaksiyoner-modernist politikaları, yine reaksiyoner-modernist bir söylem takip eder. Atasagun’a göre ‘evden’ önce ‘sağlık’ hesaba katılmalıdır ve sıhhi bir şehir vücuda getirmenin olmazsa olmazı, sıhhi bir meskeni inşa etmekten geçmektedir (Atasagun, 1945: 75). İbrahim Şevki Atasagun’un argümanı daha da derinleşir, ‘sağlık mefhumunu’ içtimai bir mesele temelinde imleyerek, onun teknik ile olan ilişkisini ayrımsama yoluna gider; bu bağlamda Herf’in Alman mühendisler için gözler önüne serdiği söylem pratiğinin bir benzeri, reaksiyoner-modernist bir bağlamda tekrar eder. Sıhhat/Sağlık konuları modern tıbbın, kendi dönemi içerisindeki genel kullanımıyla ‘teknğin’, *hâkimiyet alanı* olarak değil, bunu görece kabul eden, fakat esas itibarıyla *sıhhati* geleneksel kurumlara bir gönderme yoluyla pre-kapitalist dünyanın kurumu olan aile kurumunun *hâkimiyeti* altına hapsederek ele almaktadır. Bu nedenle bizatihi içtimai bir mesele kategorisinde değerlendirmektedir. Atasagun’a göre toplumun bu en küçük parçasında “aile kurucusunun görevlerinden birisi, evlerinin sıhhatini muhafaza etmektir” (Atasagun, 1945: 75-76). Mart 1930 tarihli daha erken bir gazete yazısında da aynı kaygıyı görürüz. Yerel yönetimleri hastalıkların yayılmasını önlemek için kiracılar arasındaki kiralık mülkleri sterilize etmeye davet etmektedir. Makaleye göre, kentlerdeki hastalık ve hijyen sorunu yalnızca bir sağlık sorunu olarak düşünülmemeli, bunun aynı zamanda bir ‘medeniyet’ sorunu olduğu hatırlanmalıdır. (Doğru Değil Mi?, 1930: 3). Makalede ayrıca

sağlıklı ailelerin daha önce hasta insanların yaşadığı apartman dairelerine taşınmakla önceki kiracılarla aynı kaderi paylaştığından da yakınılır.

Tam bu noktada, ek olarak korporatizmin mesken ve konut arasında yaptığı kategorik ayrımın daha detaylı bir biçimi ile yeniden karşılaşıyoruz. Mesken konut formu zorunlu olarak sıhhi görünmekte ise bile, zaman içerisinde çözünebilir. Bu sebepten ötürü, kendi otarşisinin bozulmaması gerekliliğinin hatırlatılması önem arz edecektir; Atasagun tam da bunu öğütleyerek şehir meselesinin organik hücrelerine denk düşen aile kurumlarına telkinde bulunur, sıhhi bir ev ve mesken sahibi olmak yetmez, onu sürekli olarak yeniden kurma ve sıhhati muhafaza etme görevi de mesken sahibi olmak kadar önemlidir (Atasagun, 1945: 75-76). Böylece her meskenin zorunlu olarak konut, bu bağlamda da yaşama-yeri olduğu fakat her konutun yaşanılacak yer olmadığı, bu yüzden oturma-yeri olarak bile sayılamayacağı, tüm bunların sonucu olarak de mesken olarak kabul edilemeyeceği yönündeki korporatist argüman yeniden gündeme gelir.

1930'lu ve 1940'lı yıllarda şehir sağlığı meselesi birçok neden ötürü gündemdedir. Salgın hastalıkların şehirlerde daha hızlı yayılması ve apartmanların bir suçlu olarak belirlenmesi Kemalist rejimin biyo-politik tahakküm ve iktidarının hedefindedir. Apartman ve hastalığın, ilki ikincisinin nedeni olacak şekilde algılanması, hatta çoğu örnekte sıhhatin/sağlığın korporatist bir bağlamda eş anlamlı olarak ele alınması dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Hastalıkların başlıca sebepleri, apartman düşmanlığını besleyen birbiriyle iç içe geçmiş söylem ve önermelerden vücuda geliyor. Apartman dairesi, kapalı ve istif usulü işleyen bir kira kışlası olarak kabul gördüğünden, tüberküloz, dizanteri, tifo, difteri ve kızıl gibi hastalıklar, kendilerine konu olmuş apartman daireleriyle 'bir' anılıyorlardı. Atasagun'un kullandığı ilginç bir isimlendirme olan "Difteri Evleri" yakıştırmaları da bu bağlamda oldukça kayda değerdir (Atasagun, 1945: 77).

Korporatizmin etkisi altındaki bu mekân anlayışına göre, kapalı odalarda kalan, rutubetli ve havadan mahrum kışlalarda kısıp kalmış öznelers sağlıksız yaşıyor, hastalıkları şehirlerde bilinçsizce yayıyordu. Sağlık koşullarının şehirleşmeyle azalması, halkın şehirlerin "sefil" mahallelerinde acı çekmesi ile büyük şehirlerdeki zenginlerin bu duruma sessiz kalarak halkın sağlık koşullarını hiçe

sayması, yakınılacak en önemli konulardandı (Atasagun, 1945: 76). Atasagun'un argümanı cepheden bir büyük şehir düşmanlığının çeperlerinde dolanmakta gibi görünür. Birçok korporatist özne gibi doğrudan şehir karşıtlığı göstermektense, bunu sıhhi bir meseleye indirger. Meselenin toplumsal sağlık ölçüsünde ele alınması, toplumun ölçüsünü bozarak çelişkileri belirginleştiren, çıkarıcılık ve vurgunculuktan başka güdüsü bulunmayan ve tüm bunlarla toplum sağlığını bozan sermayedar sınıfına yöneliyor görünmektedir. Halktan olmayan ve halka sırtını dönmüş zenginleri ve kapitalist sınıfı, milliyetçilik ve vatanperverlikle karşıt olan bu izsiz özneleri mahkûm eder. Zenginlerin şehirlerde ve difteri evlerinde acı çeken insanlara sırtını dönmeleri ilk olarak vurdumduymazlıklarından kaynaklanıyor olabilir, fakat daha önemlisi, Atasagun'un doğrudan vurgulamaktan kaçınıyor görüldüğü suçlu apartmanlardır. Sermayedarların Türkiye'nin büyük şehirlerinde inşa edip durdukları ve halkı umursamazca sömürdükleri sağlıksız apartmanlar. Bu noktada tartışma Atasagun tarafından bir önceki reaksiyoner-modernist argüman üzerinden yeniden ele alınır: "Sıhhi meskenler ıslahı teknik ve sıhhi bir meseleden çok içtimai bir meseledir" (Atasagun, 1945: 76). Şehir sıhhi değildir, insan sağlığını tehlikeye atmaktadır; fakat şehrin hijyenikliğin bozulmasının bir diğer suçlusunu göç kültürü, sürekli köyden göç ederek istiflenen öznelerdir. Sıhhat sorunu meskenlerin vücuda getirilmesi ve muhafazası yolu ile pek âlâ çözülebilir, ancak daha sıhhi evleri yapılması içtimai kabiliyeti yüksek olmayan fakir halk için her zaman çözüm değildir. Bazı şehirlerde halk sıhhi meskenlerde yaşamlarına rağmen, sefil hayat tarzlarına geri dönerek, özlelerini ve sıhhatlerini bozmaktadırlar (Atasagun, 1945: 76-77).

İşçileri ve memurları yuvaları aracılığıyla otoriteye, kurulu düzene bağlamanın stratejisi Kemalistler açısından uzun vadeli, az faizli kredilerdi. Devlet bu kredilerin düzenlenmesini üstlenecek ve toplu mesken alanları belirleyecektir. Cumhuriyet devriminin ve devletin umumi politikalarının ana davalarından birisi arasına sayılması lazım gelen meskenlendirme programının konusu kesinlikle memurlar ve işçilerdir. Bu davada en büyük rollerden birisi bankalara düşmektedir.

4.8. KORPORATİST MESKEN VE MÜLKİYET POLİTİKALARINDA BİR ARAÇ: EMLAK VE EYTAM BANKASI

Emlak ve Eytam bankasının resmi vasıf ve görevleriyle, politik alan içerisinde anlaşılan ve içeriğini bulan ideolojik ve reel-politik vasıfları arasında, fazlaca bir fark bulunmamakla birlikte; söz konusu farkın uzamını ve mesafesini gündelik hayat belirlemektedir. Emlak ve Eytam Bankası'nın kuruluş amacı, hakiki gayesi "imara muhtaç olan" Cumhuriyet Devrimi sonrasında "gelişmeye başlayan şehirlerimizdeki halkın inşa ettireceği konutlara lüzumlu finansmanı temin etmek" olmamasına, bankanın Nizammei Esasinden anlaşılan ayırt edici özelliğin gayrimenkul ipoteği karşılığında borç para veren bir "özel-kamu" teşekkülü biçiminde tanımlanmasına rağmen, Emlak ve Eytam Bankası özellikle 1926-1949 yılları arasında rejimin mekân tahayyülünü yerine getiren önemli bir aparat görevi görmüştür. Emlak ve Eytam Bankası, banka adıyla çalışan yarı kurumsallaşmış kamu sermayeli anonim bir şirkettir (Güvenç ve Işık, 1999: 8). Bankanın kuruluşundan, bankalar kanunun yapılmasına kadar geçen süreçte, bankanın mali durumu hakkındaki bilgi birikimimiz oldukça azdır (Güvenç ve Işık, 1999: 8). Banka, Kemalist rejimin salık verdiği konut ve mesken politikalarını, görece bilinçli olarak ancak çoğunlukla korporatist rejime direnç gösteremeyerek, yerine getirmede bir araç vazifesi görür (Güvenç ve Işık, 1999:4).

Emlak ve Eytam Bankasının Kemalist rejim tarafından araçsallaştırılması kurum içi analizle koşutlanmış eş zamanlı bir tarihselleştirmeyle çok daha iyi anlaşılacaktır. İmar ve İskân Bakanlığı'nın hazırladığı 1964 tarihli bir yazıda Emlak ve Kredi Bankasının kuruluş gayesi "yeni kurulmakta olan Ankara Şehri ile imara muhtaç olan şehirlerimizdeki halkın inşa edeceği konutlara lüzumlu finansmanı temin etmek" olarak imlenmektedir. Bu çerçevede banka "844 (22.05.1926) sayılı kanunla 20 milyon lira" gibi "kifayetsiz" bir sermaye ile kurulmuş, dolayısıyla "faaliyeti daha ziyade Ankara şehrine inhisar edilmiş; böylece bankadan beklenen hizmet layıkıyla" elde edilememiştir (Güvenç ve Işık, 1999: 3). Kemalist Rejim'in Bankalar Kanunu düzenlemesinden çok önce bankaların sermaye yönetimi konusunda oldukça sıkı davrandığı Emlak ve Eytam Bankası kurum tarihi incelendiğinde gözler önüne serilecektir.

Murat Güvenç yukarıdaki tanımlamaya, kurumun ayırt edici özelliği ile çelişmesi bir yana, Emlak ve Eytam Bankası'nın konut kavramıyla tanışıklığının olmamasına da vurgu yaparak karşı çıkmaktadır. Lakin bizim ele aldığımız biçimi ile konut ve mesken kavramları, korporatizmlerde yine korporatizme özgün içerimler kazanan mekân formlarıdır. 1935 yılı CHP kurultayına değin konut kavramının neyi ifade ettiği entelektüel çevrelerde belirli bir "belirsizlik" hattı çizmektedir (Güvenç ve Işık, 1999: 4). Konut kavramının entelektüel çevrelerde, Bankaların gündemlerinde, gündelik siyaset ve Halk Fırkası rejiminin "planlı modernleşmesinde" yabancı ve ırak bir kavram olarak kalmıştır. Emlak ve Eytam Bankasının, 1935 CHP kurultayına kadar konut kavramı ile tanışıklığının bulunmaması, bankanın kuruluş yıllarındaki entelektüel iklime görece "yabancı" olması oldukça önemli görünüyor. Öncelikle bu durum konut ve mesken kavramları açısından korporatist bir belirlenimden kaynaklanır. Ayrıca Lörcher'in Ankara Planından bahis konusu kurultaya kadar geçen süre içerisinde de hükümetin mekân tahayyülü, korporatizmden yana ağır basan bir hattı takip ederek kentleşmenin sebep olduğu düşünölen içtimai aksi tesirlere hazırlık ekseninde şekillenmiştir. Konut, apartman, kent/şehir kavramları üzerindeki belirsizliklerin esas nedeninin, kavramların anlamlarının Kemalizm'in arzu ve amaçlarıyla tezatlık sergilemesi olduğu iddia edilebileceği gibi, Herf'in yöntemi izlenerek, bu kavramların içeriklerinin ve bağlamlarının korporatizm üzerinden yeniden değerlendirilerek, makbul anlamlarına kavuşturulmaya çalışıldığı da söylenebilir. Başka bir ifadeyle konut kavramıyla anlaşılmanın ve anlaşılmanın ne'liği bize modernizm ve reaksiyonerlik arasında hissedilen gerilime ve gerilime verilen korporatist cevabı sağlayacaktır.

Emlak ve Eytam bankasının dirençsizliği, kurumun sanılanın aksine, korporatist baskılara teslim olmuş olduğu iddiasını güçlendirmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935 tarihli kurultayı sonrasında bankanın İdare Meclisinde, konut kavramına pek bir anlam verilememiş ve yabancı, ne kastedildiği anlaşılamadığını teyit eden ifadelerle yorumlanmıştır. 1945 yılının sonlarına değil de konut kavramı günümüzdekine yakın bir biçimsel içerik kazanmadığı gibi, Emlak ve Eytam Bankasının gündeminde modern konut formunda uzak çağrışımlarla yer almıştır.

Emlak ve Eytam Bankasının kurumsal tarihini, Kemalist rejim ekseninde, görece küçük ölçekte çalışan süreçler kategorisi altında değerlendirdiğimizde, bankanın yeni kurulan rejimdeki faaliyet politikaları anlamlanacağı gibi, tersi de mümkün olacaktır. Yani bankanın işleyiş sürecinin niteliği ve bu niteliğin biçimsel özellikleri, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ideolojik spektrumundaki pozisyonu, toplumsal dönüştürme biçiminin ne'liği gibi sorunsalları, korporatizm çerçevesinde daha iyi anlamlanacaktır. Zira, kurumların çeşitli dönemlerdeki performansları ender istisnalar dışında, çoğu zaman içerisinde buldukları, politik ve ekonomik birer aktör ve aparat oldukları sistemin somut tarihsel koşullarına tabidir.

Emlak ve Eytam Bankasına 1926 ve 1934 yılları arasında genel müdürlük yapmış olan Saffet Hakkı Beyin yetkili bulunduğu dönemde, banka genel müdürlüğü ile İdare Meclisi arasında total bir uyum geliştirilmiştir. Banka bu dönemde oldukça edilgen bir kurumsal kişiliğe geliştirmiştir. Güvenç'te bunu doğrular, Emlak ve Eytam bankası bu dönemde Halk Partisinden ve partiyle bağlantılı sivil girişimlerden, buna ek olarak bakanlıklardan gelen dilek ve temennileri genellikle hiç eleştirmeden ve ters düşmekten mutlak surette kaçınarak kabul etmektedir. Bankanın hükümetin dilek ve isteklerini birer vazife bilmesi ve doğrudan yerine getirmesinden ötürü banka kendi bünyesinde, kendisine ait özgül politikalar üretemez, tüm bu sebeplere ek olarak içine sürüklenmiş bulunduğu mali kriz ve politikasızlık problemleri büyük buhranın da cereyan etmesi bankanın içinde bulunduğu mali krizi derinleşirmiştir. 1934 yılına gelindiğinde problemler iyice katlanmış haldedir (Güvenç ve Işık, 1999: 8). Kurum için içsel bir paradoksun söz konusu olduğunu belirtmeliyiz, Emlak ve Eytam Bankası rejime direnemediği, temennileri vazife saydığı için iktisadi bir açmaz içerisinde. Bu açmazın kendisi bankayı rejime daha açık ve dirençsiz bir pozisyona sokmaktadır. Bu fenomenin kristalleştiği nokta, Emlak ve Eytam Bankası'nın Ankara merkez şubesi binasının ihale ve inşaa serüveninde göze çarpar; sonuç olarak banka çok büyük bir yükün altına girerek yapıyı merkez bankasına terk etmek durumunda kalmıştır. Saffet Hakkı Bey ise sessizce istifa etmek zorunda kalır, banka İdare Meclisi ve hükümetin direktiflerine karşı çıkamaması nedeniyle yüklü miktarlarda zarar eder (Güvenç ve Işık, 1999: 9-10).

Cevdet Gölet'in genel müdürlük görevini yerine getirdiği 1934-1943 arası dönemde, Emlak ve Eytam Bankası özellikle yapı kooperatiflerine yönelik kredi politikalarını yoğunlaştırmıştır. Konut kavramının Tek Parti tarafından yeniden ele alınmasının gerekliliği Halk Partisinin korporatist yaklaşımıyla birlikte düşünüldüğünde bankanın kredi finansmanı politikalarında 'birtakım önerilerin ve temennilerin' ne kadar etkili olduğunu daha iyi anlayabiliriz. Murat Güvenç bankanın, Cevdet Gölet döneminde mali politikalar düzeyinde çok daha rasyonel, iktisadi ve edilgenliği bir kanara bırakan yönetim anlayışını benimsediğini belirtse bile, durum kendisinin de itiraf etmek durumunda kaldığı gibi tam tersidir; çünkü Emlak ve Eytam Bankası özellikle Cevdet Gölet'in döneminde hükümet tarafından ikinci bir merkez bankası gibi kullanılmaktadır (Güvenç ve Işık, 1999: 11). Bu da bankanın Parti'ye karşı gösterdiği direncin Saffet Hakkı Bey'in genel müdürlüğü döneminde olduğu gibi aynı derecede az olduğu anlamına gelmektedir. Bu halin billurlaştığı tarihsel uğrak 1942 yılında TBMM'den geçen Varlık vergisinin tatbikinde tüm uygulama görevinin bankaya yüklenmesi, 31 Aralık 1942 tarihli bakanlık emrini hazine adına icbar etmekle görevlendirilmesidir. Banka verginin ilgisinin, vergilerinin %20'sini peşin olarak yatırdıkları takdirde kalan %80 vergi yükü için evlerini ipotek ettirmeleri karşılığında Varlık Vergisi Kredisi açma uygulamasına gitmiştir (Güvenç ve Işık, 1999: 13). 1943 yılında Ziraat Bankası'na Genel Müdür olarak atanan Cevdet Gölet'in yerine 1943-1946 yılları arasında Genel Müdürlük yapacak olan Mithat Yenen getirilmiştir. Eski CHP Millet Vekili olan Yenen'in müdürlük döneminde Emlak ve Eytam Bankası parti-devlet ile ahenk içinde çalışmaya devam etmiştir (Güvenç ve Işık, 1999: 15). Rejim 1943 yılı sonrası, 1942 Varlık Vergisi görevinden başarıyla çıkan Emlak ve Eytam Bankasına çok önemli projelere imza atabilmesi adına özel bir önem göstermiştir. 1944 yılında bankanın Hissedarlar Genel Kurulu'nda dönemin maliye bakanınca yapılan konuşmada, bankanın birincil görevinin altı çizilir: Emlak ve Eytam Bankası bir kâr müessesesi değil, bir imar müessesesidir (Güvenç ve Işık, 1999: 16).

Emlak ve Eytam Bankası'nın kurumsal tarihi korporatizm bağlamında ele alındığında, bankanın bir sonraki genel müdürlük görevini Hermann Jansen'in sıkı takipçisi ve öğrencisi olan Mithat Yenen'in üstlenmesi korporatist tek parti

dönemindeki mesken, şehir, mimari kategorilerini incelemede çok daha anlamlı olacaktır. 1934-1944 arası dönemde Emlak ve Eytam bankası mekâna dair politikalarda pratik bir işlev yüklenmektedir. Daha önce Cevdet Gölet tarafından bankanın mali açmazdan kurtarılması için öne sürülmüş fakat birtakım engeller nedeniyle uygulanamayan bir mukavele örneği, 1944 sonrasında artık uygulanmaya başlanmıştır. Buna göre “Maliye Bakanlığı ve Emlak ve Eytam Bankası arasında hükümetçe bankaya verilecek inşaat işlerinin ihalesiz verilmesine olanak sağlayan özel bir tip mukavele” biçimi ile Emlak ve Eytam Bankası tüm kamu kuruluşlarından ve belediyelerden önemli inşaat işlerinde faaliyet gösterebilecekti (Güvenç ve Işık, 1999: 16-18). Bu da bankanın mesken üzerindeki etkinliğini önemli ölçüde arttırıyordu.

Murat Güvenç ve Oğuz Şık’a göre Emlak ve Eytam Bankası’nın işlerliğindeki bir diğer sorun bankanın piyasa koşulları ve kapitalizm ile uyuşmaya çalışma gerilimidir. 1930 yılında yapılan sanayi kongresinde gözlemlendiği gibi banka, ülkedeki diğer bankalar gibi gerekliliklerini yerine getirmemekte ve piyasa koşullarının aksi politikalar izlemekteydi. Kredi sağlamayı gayrimenkul ipoteğine zorunlu kılmış olan banka, İkinci Dünya Savaşı sırasında da mevcut konut stoğu üzerinden finans sağlamaya devam ettiği için ülkenin gelişme eğilimine ve potansiyeline sahip büyük kentlerinin yoğun konut taleplerine cevap verememişti (Güvenç ve Işık, 1999: 18). Bankanın korporatist ekonomi-politiğe göre kısıtlandırılması, Nizamnamei Umumisinin kapitalist mülkiyet formlarını, özel olarak apartmanları kısıtlayacak şekilde hazırlanmış olmasıyla doğrulanmaktadır. Dönem içinde Belediyeler Kanunu ve İmar İdare Heyeti’nin olağan üstü yetkilerle donatılmasını, Emlak ve Eytam Bankası’nın kredi kontrolleri ile tamamlayan bir korporatist kontrolden bahsedebiliriz. Mesken probleminin tedavisi olarak görülen *siedlunglar*, diğer bir ifade ile bahçeli ev yapı tarzı, Halk Partisinin direktifleri ve Cevdet Gölet’in çalışmalarıyla Emlak ve Eytam Bankası tarafından özellikle teşvik edilmiştir. Kooperatif evleri projelerine kredi sağlayacak özgün mali politikalar ve kredi olanakları geliştirilmiştir. Kooperatiflere Özgü Kredi Mukavelenamesi’nin geliştirilmesi, Jansen Planıyla aşılacak istenen mesken buhranı ve korporatist mimari tarz ile hemhal olmuş gözükmektedir (Güvenç ve Işık, 1999: 11-12).

Banka'nın 1940'lı yıllardaki politikalarını belirleyen ve korporatist mesken politikalarında bir manivela görevi görecek en önemli telkin 1935 yılında gelmektedir. Bunun resmi bir telkin, ya da bir emir olduğu söylenebilir. Türkiye'deki siyasi atmosfer iyice sıkılaştığı ve korporatist devletçiliğin güçlendiği 1933 yılını takiben, 1934 yılı Ekim ayında Cevdet Gölet parti tarafından "oldukça titiz" bir seçim sürecinden sonra Emlak ve Eytam Bankası'na atanır. 1935 tarihli Cumhuriyet Halk Fırkası kongresinde bankanın kredi tercihlerini doğrudan doğruya etkileyecek bir karar alınır. Bu karar iki amacı yerine getirecektir: Hane halkının ve memurların apartmanlardan kurtarılması için bankanın belirli konut kredileri üzerindeki tercihlerini katı şekilde belirlemek, yönlendirmek ve "gelir kaynaklarını daraltmak". Bir mekân tercihi politikasına ek olarak, insanların tasarruflar yoluyla elde edilecekleri potansiyel zararlı mülkiyet formları da kontrol altına alınacaktır. Bu karara göre mesken kredisi şeklinde dağıtılan krediler kullanılarak kira geliri getirecek konutların, yani mesken sayılmayan apartmanların yapılması, Jansen'in ve Kemalistlerin arzu ettiği şekilde engellenmiştir (Güvenç ve Işık, 1999: 56-57; Emlak Bankası Ankara'da ve Yurdun Bir Çok Yerinde Bayındırlık Hareketlerini Hızlandıracak Tedbirler Alıyor, 1935; Emlak ve Eytam Bankası Genel Heyet Toplantısı, 1935). Güvenç ve Işıқта çalışmalarında Banka'nın başlarda Halk Fırkası'nın neyi mesken olarak adlandırdığı ve neyi meskenden saymadığını tam olarak anlamadığını bildirmekle beraber, her meskenin konut ancak her konut mesken olmadığı üzerinde uzlaşılmasıyla, bankanın partiden gelen yönlendirmeleri takip ettiğini gösteriyor. Bankanın bu politikaları ne yazık ki banka bütçesini de oldukça zora sokuyordu.

Konut ve mesken kavramları, 1935 Parti kongresinden de anlaşılacağı gibi parti için farklı toplumsal içerikleri karşılamaktaydı. Gayri menkul olarak konut ve mesken farklı politika seçeneklerini de işaret etmekteydi. Her konutun mesken olmaması ancak her meskenin birer konut olması kavramlar arasındaki asimetric ilişkiyi de göstermektedir. 1935 tarihli Cumhuriyet Halk Fırkası parti kongresinde mesken kavramı üzerine odaklanması, 1930'lu yıllar boyunca akar-apartman sahibi ve paradan para kazanan, bir mesleği olmadan kira ile kazanç elde eden insan gruplarına karşı kuvvetli reaksiyonu doğrulamaktadır. Kapitalist mülkiyet biçiminin bir görünümü olan apartmanlar, Duguit'in önerdiği biçimde toplumsa

menfaate kullanılmayan bunun yerine kiracıların sömürülmesine dayanan, onları odalara hapsederek homojenleştiren mekânlar olarak bir şekilde engellenmeliydi. 18 Temmuz 1935 yılında Ulus Gazetesi'nde yayımlanan "Büyük Parti Kurultayı" sonrası karar, bu ekseninde değerlendirilmektedir. Artık Türkiye'de apartman yapacaklara, akar sağlayacaklara kredi verilmeyecektir (Güvenç ve Işık, 1999: 57-58). Apartman gibi öz mimariye yakışmayan bir yapı formu yerine, reaksiyoner-modernist bir biçim olan bahçeli ev tercih edilecektir. Parti'nin ve bankanın mesken deyince neyi kastettiğini artık kesinleşmiştir: *Siedlung*/Bahçeli ev. Bahçeli evin yaşama alanı olarak kalıcı bir mesken olması bir yana aile kurumuna kök salacak toprağa dair bir mekânsallık yaratması bakımından mesken olması korporatist mülkiyetin toplumsal işlevine de uymaktadır.

Işık ve Güvenç banka içinde ilginç bir eğilime de değiniyor, bu eğilim banka yönetiminin egemen korporatist mesken anlayışına canı gönülden bağlandığını gösterir nitelikte. Banka yönetimi parti kongresinde dahi ileri sürülmemiş önlemler olarak kredileri iyice kısmayı amaçlamış, mesken halinde bulunmayan hiçbir inşaaata kredi vermemek amacıyla özel bir karar çıkarmaya çalışmış, fakat bu gibi kredi kısıtlama politikaları bankanın içinde bulunduğu kötü durumu derinleştireceği ve bankayı Emlak Bankasından büsbütün bir Mesken Kooperatifi Bankasına çevireceği gerekçesiyle İdare Meclisi tarafında muhalefetle karşılanmıştır. Yine de bankanın Yüksek Hükümet, Parti ve Maliye Vekalet'inden gelen emir doğrultusunda akarlar yolunda kredileri kapattığını biliyoruz (Emlak Bankası Ankara'da ve Yurdun Bir Çok Yerinde Bayındırlık Hareketlerini Hızlandıracak Tedbirler Alıyor, 1935; Emlak ve Eytam Bankası Genel Heyet Toplantısı, 1935). Emlak ve Eytam Bankası'nın yukarıdaki kararına ek olarak Tek Parti Rejimi özel bir vergi politikası uygulamakta apartmanlardan vergi alırken, mesken statüsündeki bahçeli evlerden ilk üç sene vergi almamaktadır (Samar-Kent [Ataçeri], 1935: 4; Ataçeri: 1936: 107-112). Böylece tercih edilen makbul korporatist bahçeli ev tipi konutlar teşvik edilmeye çalışılmaktadır.

SONUÇ

Eski dünyanın feodal yapısının ideolojisi olarak korporatizm, 19.yy. sonlarında yeniden keşfedilmiş, dönüşen dünyanın çelişkileri ile başa çıkmaya çalışan bir uzlaştırıcı, orta yolcu ideoloji olarak belirmiştir. Korporatizmi tanımlamanın zorluğu, onun liberalizm ve sosyalizm/komünizm arasında alternatif bir ideoloji olmasında, aynı anda da bu alternatif üçüncü bir yolun ötesinde, iki ideolojiden ayrı reaksiyoner-modernist bir ideolojik patika olmasında gizlidir. Korporatizmin saptanmasındaki bir başka zorluk, korporatizmin bir ideoloji olarak görülme yerine bir devlet modeli ve/veya korporatif uygulamalar ekseninde değerlendirilmesidir. Japon Showa döneminin, Salazar Portekizi'nin, Franko İspanyası'nın ve Kemalist Türkiye'nin korporatizm yolculuğu bu nedenle ıskalanarak ele alınmaktadır. Korporatizm, Nazi ve İtalyan deneyimlerinde ise daha çok Faşizm kategorisi altında değerlendirilmekte ve 'korporatif örgütlenme biçimi' kategorisi altında ele alınmaktadır. Söz konusu rejimlerin özgül ideolojik kalkınma biçimleri çerçevesinde ve devlet modeli düzeyinde değerlendirilmesi nedeniyle egemen ideoloji olarak korporatizm gerçeğini yok saymaktadır.

Kemalizm'in korporatist bir ideoloji olarak değerlendirilmemesinin nedeni bu çalışmada da vurgulandığı üzere korporatizmin bir ideoloji olarak ele alınmasından ziyade bir örgütlenme ve devlet modeli kategorisinde değerlendirilmesinden kaynaklanır. Başka bir neden de Kemalist Döneme duyulan nostaljik, duygusal ve romantik öykünmeden de ileri gelmektedir. Bu nostaljiye eklemlenen Atatürk'ün korporatist ideolojiden yalıtık tutulma refleksi de etkili görünüyor. Kemalist dönem içerisinde korporatizm veya literatür açısından korporatif toplum modelini Türkiye'de ihyaya çalışan aktörler (Mahmut Esat Bozkurt, Yunus Nadi, Hakkı Behiç Bayıç, Celal Nuri vd.) Cumhuriyet Halk Fırkasının daha "kuvvetli" isimleri ve Atatürk ile özellikle ayrıştırılır. Korporatif bir anayasanın meclisten geçmemesi, korporasyonların kurulmaması, İş Kanunu ile meslek teşkilatlarının başarıya ulaştırılamaması da yine bu ayrılığa bağlanmaktadır. Atatürk ve Halk Partisi monolitik olarak korporatizmi arzu etmediği ve/veya korporatist olmadığı için korporatizm Türkiye'de etkili olmamıştır gibi bir total sonuca varılarak, korporatizm tali bir yol, 1930'lu yıllardaki birtakım

figürlerin güçsüz hevesleri şeklinde değerlendirilmektedir. Kemalizm'in özgün bir ideoloji olarak ele alınması ise yine onu korporatizmden ayıran, farklı ideolojilerden etkilenmiş ancak yine de özgün bir ideolojik pozisyon olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Diğer yandan bu yaklaşım Kemalizm'in tutarlılığını sorgulamayı da bir boşunaliğe bağlamaktadır. Bunun sonucunda bir ulusal hareket olarak Kemalizm, Türkiye'yi kalkındırmak, içinde bulunduğu geri kalmışlıktan kurtarmak, yeni bir ülke kurmak ve bir an önce sanayileşmek gibi amaçlar ve hedefler doğrultusunda oluşan bir pragmatik "-izm" olarak tutarlılıktan azade edilir.

Korporatizm etkisindeki Kemalizm kavramsallaştırması bu çalışma ekseninde korporatist-Kemalizm gibi bir tanımlı da gerekli kılmaktadır. Kemalizm'in özgünlüğü korporatist ideoloji ekseninde farklı bir yere oturmaktadır. Kemalizm korporatist bir ideolojidir, modernist değildir. Kitleler karşısında tekinsiz bir korku beslemekte, korporatist bir ideoloji olarak büyük modern şehirlere tahammülü olmayan, bunun yerine dayanışmacı bir üretim ilişkisi ile endüstrileşmeye dayanan, bu ilişkilerde de devleti önceleyen bir ideolojik hattı işaret etmektedir. Kemalizm'in köycülüğü, pastoralizmi, mesleki temsile bakışı; modernizme, kapitalizme ve diğer '-izmlere' bakışı bu korporatist motivasyonla ivmelenmiştir. Büyük şehirlere ve mimariye verdiği reaksiyon da Kemalizm açısından tam bu noktada anlam kazanmaktadır. Köy Enstitüleri'nin ve Le Playci bir pratik eğitim modelinin anti-entelektüel ve anti-aydınlanmacı ihtivası korporatizmden kaynaklanır. Eğitimin tektipleştiği modern ulus devletle çelişkili olan korporatist köy enstitüsü kurumları köylüyü köyünde tutacak otarşik bir bariyer vazifesini görür. Bütünleşik bir iç pazarı olan kapitalist ve modern bir devlette, iç Pazar bütünlüğüne aykırı olan ve mobiliteyi önleyici vergilerin konulması yine korporatizm etkisi sebebiyledir. Korporatizm, Kemalizm'in farklı ve birbirinden ayrı projelerini, uygulanan ve uygulanamayan (mesleki temsil, korporatist anayasa, köy enstitüleri ve ideal köy planları gibi) idealleri bir araya getiren daha anlamlı anlatıyı sağlamaktadır. Öyle ki Çok Partili Hayata geçiş akabinde vuku bulan 27 Mayıs'ın korporatist bir anayasa arzusuna kapılması da yine korporatist hevesler nedeniyledir.

Korporatist mekânın niteliği, korporatist mimarının neo-klasisizm ile ilişkisi yeni çalışmaları hak ediyor. Neo-klasik mimari korporatizm ekseninde yeniden okunmak zorunda. Tezde kullanılan materyaller Kemalizm'in reaksiyoner-modernist mekân anlayışının sadece görünen kısmı. Otarşik ve korporatist bir şehircilik anlayışına eklemlenen toprağa dönüş hareketinin parçası olarak korporatist köy mekânsallığı tezin kapsamı dışında kalsa da korporatizm bağlamında ele alındığında yeni çalışmaları hak ediyor. Kır ütopyelerinin korporatist muhtevası; Behçet Ünsal, Burhan Arif Ongun, Abidin Mortaş, Abdullah Ziya Kozanoğlu, Hermann Jansen, Sedat Hakkı Eldem ve daha pek çok reaksiyoner-modernist mimarın bu konuda özel çaba sarf etmesi köy planlarının yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılıyor. Korporatist mekâna öykünen köy evleri, ideal köy planları mimarlık dergilerinden ve dönem içindeki diğer yazıdan takip edilerek korporatizm ekseninde ele alınmalı. Korporatizmlerde olduğu üzere, Türkiye'de köycülük, toprağa geri dönüş ve idealize edilmiş bir köy ütopyası geliştirilmiş. Türkiye'deki İdeal Köy Planları bunun keskin bir dışavurumu. Fakat tıpkı Hermann Jansen'e ve diğer reaksiyoner-modernist mimarlara modernist damgası vurulması gibi, köylüleri köylerinde tutacak proleterleşme karşıtı otarşik ideal köy planlarına da modernizm damgası vurulmuş ideolojik bağlamları ıskalanmıştır (Dik, 2016: 694-700). Buna göre numune ve ideal köyler inşa edilerek "yeni hükümetin, yeni ruhun, yeni idarenin" belirteci olacak ve köylüyü doğal koşullarına kavuşturacaktı (Ömercioğlu, 2003: 40-43). Kentlere göçü durdurması ve köylüyü köyde tutması planlanan ideal köy projeleri Karaömerlioğlu'nun da belirttiği gibi korporatist-köycülük ekseninde değerlendirildiğinde mekân politikaları konusunda, daha da önemlisi Kemalist modernleşmenin sorunları üzerine bize daha çok şey söyleyecektir.

Meselenin mekân, konut ve mimari kısmında aynı soruyu bu tez boyunca sormak mümkündür. Kemalizm korporatist ise mekâna yönelik tavrı da korporatizm uyarınca olmalıdır. Bir korporatizmden bahsedecek bu mekân politikalarından ayrı düşünülemez. Özellikle Avrupa'daki korporatist gelenekten ve mekân algısından etkilenen Kemalizm'in ideal mekânı ve konutu açıklamak için kullandığı kavramları, anlayış biçimi ve mekânı anlamlandırma yaklaşımları korporatizm uyarıncadır. Kemalist mekânlar analiz edilirken Avrupa'da vuku

bulan korporatist tartışmalardan ayrı düşünülemez. Dolayısıyla özgün değildir. Bunların başında mimari bir tarz ve bir estetik tercihi olarak neo-klasik mimari gelir. Hemen peşi sıra da Bahçe-Şehir modeli, kent planlamacılığının ve konut tiplerinin temelini teşkil etmiştir. Holzmeister'in planladığı Emlak ve Eytam Bankası ile İtalya'daki Pallermo Posta Ofisi Binası'nın benzerliği ortak korporatist estetikten kaynaklanmaktadır. Holzmeister'in mimarı olduğu pek çok yapı, örneğin 1935 yılında planlanıp 1938 yılında tamamlanan Viyana radyo Evi "Funkhaus Wien" ya da Führermuseum'un ilhamını aldığı ve Nazi estetik politikalarının kurumu ve sanat galerisi olarak çalışan Haus Der Kunst gibi mimari yapılar ile Türkiye'deki devlet binalarının benzer bir estetiğe sahip olmaları korporatist estetikten ileri gelmektedir. Tek Parti Rejimi'nin abidevi yapılarındaki bu korporatist etki Ankara'da tüm bakanlıklarda göze çarpmaktadır. Merkez Bankası binasında, Emlak ve Eytam Bankası binasında, İçişleri Bakanlığı binasında, Türkiye Büyük Millet Meclisi binasında korporatist neo-klasik mimarinin izleri bulunmaktadır. Neo-klasizmin sadece Ankara'da, Kemalist rejimin kalbinde uygulanan ve bununla sınırlı bir mimari tarz olarak da anlaşılmamalıdır. Tek Parti Rejimi süresince yayımlanmış mimarlık dergilerinden takip edilmese bugün izine zor rastlanacak örnekler mevcut. Ankara dışında tatbik edilmiş yapılardan Bedri Uçar'ın 1948 tarihli Eskişehir Hükümet Konağı eseri, Amasya Hükümet Konağı veya Abidin Mortaş'ın eseri olan Adana Adalet Sarayı binası bunlar arasında sayılabilir.

Neo-klasik mimarinin korporatizm ile ilişkisi gerek Emin Onat, Sedat Hakkı Eldem, Ernst Egli, Clemens Holzmeister, Paul Bonatz gibi figürler gerek çalıştıkları üniversitelerde eğittikleri Türk mimar ve planlamacılar ekseninde yeniden ele alınmak zorundadır. Bu figürlerin korporatist bir mimarinin gelişmesinde oldukça önemli aktörler olduğu yabana atılmadan, eserlerine reaksiyoner-modernizm ve korporatizm ekseninden bakılmalıdır. Örneğin, Uğur Tanyeli'nin Eldem üzerine yaptığı çalışma bu yeniden değerlendirmelerin ilki ve en yumuşağıdır (Tanyeli, 2001). Türkiye'deki mimari tarzın neo-klasisizm esininin bir bölümü kaynağını Osmanlı klasisizmden aldığı gibi, diğer bir kaynağın Avrupa'dan, özellikle Alman ve Avusturya neo-klasik ekollerden, esin almaktadır (Kezer, 2015). Bu esin hattının izleri, genel olarak çalışılmamış ve takip edilmemiştir. Fakat Türkiye'deki

mimari geleneği etkilemiş görünen Avrupa neo-klasizmi Türk mimarların Almanya'da aldıkları eğitimden, etkilendikleri hocalarından ve ideolojilerinden kaynaklanıyor görünüyor. Berlin Teknik Üniversitesi ve Stuttgart Teknik Üniversitesi'nde korporatist mimarların etkin olması, Paul Schmitthenner, Paul Bonatz, Jansen gibi isimlerin öğrencilerinin uzun vadede 50'li yıllarda bile, reaksiyoner-modernizmden azami miktarda arınmış olarak, etkinlik göstermeleri neo-klasik geleneğin ve korporatist estetiğin etkisinin ne denli yoğun olduğunu göstermektedir. Hükümetin politikalarından bir diğeri de devlet tekellerindeki kurumların (şeker fabrikaları gibi) bünyesinde çalışacak kişileri eleyerek yurt dışına öğrenime göndermektir (Almanya'da Kalan Öğrenciler, 1944; Öğrenci Alınacak, 1945: 6; Almanyadaki Türkler, 1945). Seçilen öğrenciler geri döndüklerinde mühendislik, mimarlık, inşaat, şehir planlama ve yöneticilik gibi alanlarda görev yapıyorlardı. Tercih edilen okulların başında Emin Onat'ın, Mukadder Çizer'in ve pek çok Türk mimarın da hocası olan Paul Bonatz'ın öğretim üyesi olduğu Stuttgart Teknik Üniversitesi gelmektedir⁵⁸. Savaş yıllarına değin, binlerce mimar ve mühendis Paul Bonatz, Karl Bonatz, Jansen, Paul Schmitthenner ve Albert Speer gibi mimarların geleneğinden sağıtılmış bir korporatist neo-klasizmle, reaksiyoner-modernizmle, en iyimser tahminle tanışmış olarak geri dönmektedir.

Bu çalışmayı yapmanın en zor tarafı malzeme çokluğu kadar daha önce takip edilmemiş bir hikâyeyi takip etmeye çalışmak oldu. Murat Balamir'in doktora tezi meseleyi kat mülkiyeti ekseninde incelese de apartman düşmanlığının Türkiye'de nereye oturduğu konusundaki soruları yanıtsız bırakıyordu. Korporatist entelektüellerin görüşleri, adı konulmamış korporatizmleri savunan mimarlar ve muharrirlerin bilinçli-bilinçsiz metinleri arasında bir yol çizmek elbette ki zordu. Yine de şu kesin ki, Türkiye'deki büyük şehir ve apartman düşmanlığı sanılanın aksine çok belirgin ve radikal. Radikal olduğu ölçüde de eklektik. Egemen korporatist ideolojiden etkilenmiş öznelerin hepsi apartman düşmanı değil, hepsi büyük şehirlere düşmanlık beslemiyor, reaksiyonerlik ve modernizm arasındaki

⁵⁸Devlet tarafından Almanya'ya gönderilen mühendis ve mimarların listesi savaşın son yıllarında Berlinle iletişimin kesildiği bir dönemde gazete kopyularından takip edilebilmektedir. (Almanyada Kalan Öğrenciler, 1944; Almanyadaki Türkler, 1945).

bir sarkaç gibi gelgitli bir pozisyonu sergiliyorlar. Fakat, hepsinde büyük şehir yaşantısına büyük bir temkinle yaklaşma tavrı mevcut. Liberal kapitalizmin yarattığı topraktan uzaklaşmanın sebep olduğu bir köksüzlük, ahlaki çöküntü, özü kaybetme heyulası, proleterleşme korkusu odadaki bir fil gibi orada durmakta.

Cumhuriyet Dönemi'nin "modernizasyon" süreci inişli-çıkışlı bir patika gibi, bu patika çoğunlukla reaksiyoner-modernizm tarafından ivmelendirilmiş. Özellikle mimari konusundaki değişim, ideolojik bir dışavurum olarak merkezi ideoloji ve ulus inşası ekseninde değerlendirilmekte. Karar alıcıların egemen ideolojiyi benimsemeleri, yeniden üretmeleri ve gündelik hayat içinde dolaşıma sokmaları elbette meselenin önemli bir boyutu. Fakat Hakan Kaynar'ın İstanbul üzerinden gösterdiği üzere gündelik hayatın kendiliğindenliği, başka her şeyi kapsayıcı kendine özgü bir modernizmi üretebilme kabiliyeti ile egemen ideolojik anlayışlara, Kemalizm örneğinde korporatizme karşı bir yandan muhalif diğer yandan da dönüştürücü bir etki yaratmaktadır. Gündelik hayat ve gündelik hayatın çatlak sesinin yönlendirmesi güç yapısının talepleri örseleyici bir etki yaratmaktadır. Cumhuriyet'in mimari tasavvurunun, korporatist bir şehir idilinin gerçekleşmesi ve daha çok gerçekleşmemesinin en büyük nedeni reaksiyoner-modernist ve korporatist mekân idealinin gündelik yaşamın taleplerine cevap verememesi, bu talepleri karşılayamaması ve yaptığı tercihlerde patolojik biçimde ısrarcı olmasındandır. Bu reaksiyoner modernist ısrar da devletin yapıcı bir çözüm üretememesine neden olmuştur. Türkiye'deki mimarlık ve mekân politikaları bir blok halinde korporatizme ve milli, romantik bir neo-klasik mimari tarza doğru hareket etmemiştir, bunda Tek Parti Rejimi'nin gücünün yetmediği bölgelerin, özellikle kıyı bölgelerinin etkisi çok büyüktür. İstanbul ve İzmir'deki projersiz modernleşmelerin yanı sıra, belediye ve kent meclislerinin Hermann Jansen'in imar planlarına karşı direniş göstermelerinin ve toplumsal muhalefetin silindirilememesinin rolü de büyüktür.

Korporatist entelektüellerin Ankara'da peyda olan büyük şehir kültüründen, frankofil ve bohem yaşamdan, İstanbul benzeri bir kent kültüründen duydukları büyük rahatsızlık ve "biz devrimi bunun için yapmadık" söylemini akılda tutarak, Uğur Tanyelinin değerlendirmesine katılmamak elden değildir. Sokağa çıkıldığında gündelik hayatın kendiliğindenliği içinde her şey başkalaşır,

korporatist rejimin tüm engellerine rağmen insan yaşamından türeyen talepler çatlak ses vasıtasıyla, yani yaşamın kendisi tarafından aşındırılmıştır. Tanyeli'nin çatlak ses olarak adlandırdığı gündelik hayatın kendiliğindenliği gerçek modernin bağlamını oluşturur. Çatlak ses ayrıksı ve muhalif bir eleştirelilik değildir. Çatlak ses gündelik yaşamın kendisi, toplumsal yaşamın kendiliğindenliği tarafından kaçınılmaz olarak üretilen bir şeydir. Çatlak ses her gün tekrar ettiğimiz, tüm bireylerin yinelediği olağan olan bir şeydir. Bireyin en çok uyum göstermeye çalıştığı o anda bile, olağan uyum hali yine de çatlak sestir. Dolayısıyla modern olan, çatlak sesin içinden doğan, dolayısıyla gündelik hayat tarafından sentezlenendir (Fındıklı, 2022: 382-383). Modern olmayan ise projeli olandır. Diğer yandan korporatist ve otarşik bir şehrin, bir Bahçe-Şehrin lojistik olarak beslenmesi gerekmektedir. Yeni Rejim'in planladığı yeni Ankara demir yolu ağı ve ulaşım ile yeterince beslenmediği için, iletişim araçlarının zayıf olması nedeniyle korporatist ütopyayı karşılayamaz. Yerli yerinde durmayan insan seline yeteri kadar hızlı yanıt veremeyen devlet 1950'lere değin mesken buhranına nitelikli bir çözüm bulmak istememiştir. Rejimin mekân konusundaki tercihi bu çözümsüzlüğün ana nedenidir. Zeki Sayar'ın belirttiği gibi, ucuz ev temin etmesi gereken kooperatifler kadar maliyetli başka bir yapım biçimi yoktu ve devletin bu ısrarı neredeyse 1950'li yıllara kadar devam ediyor, başta memurlara ve kentlere akın eden nüfusa ucuz ev temin etmekte yetersiz kalıyor; fakat bahçeli ev kooperatiflerinde direilmeye devam ediyordu (Dayıoğlu, 2021: 117).

Leon Duguit'in salık verdiği şekli ile aparman mülkiyetinin tekinsiz bir mülkiyet formu olması, toplumsal menfaatlere ve halk yararına uygun görülmemesi kat mülkiyetinin tanınmaması üzerinden okunmalı. Gönensay'ın kat mülkiyetinin tanınmayışı yönünde sıraladığı nedenler bize bunu gösteriyor. Duguit'in Tek Parti Rejimi'ndeki etkisi de göz önünde bulundurulduğunda apartmanların makbul mülkiyet kategorisi olarak 'mesken' tanımı içine alınmayışı da korporatizmin sağlamasını vermektedir. Apartmanların yıkılmak istenmesi, kredi imkânlarının kısılması toplumun, mekânın ve ekonomik düzenin kapitalist dönüşümünü durduramamıştır. Yine de ideolojik saikler kat mülkiyetini 1964 yılına kadar geciktirmiştir.

Son olarak Türkiye'nin sonraki yıllarında büyük bir sorun olarak hatalı yöntemlerle yüzleştiği gecekondulaşma ve çarpık kentleşmenin temelini korporatist Kemalist kontrollerde aramak yerinde olacaktır. Apartmanların yapılmasına müsaade edilmediği, mesken buhranının ve kat mülkiyetinin çözüme kavuşturulmadığı bir ortamda şehirlere akın eden insan nüfusu gecekondu mahalleleri vücuda getirmiş, yönetim ise apartmanların inşa edilmemesi pahasına buna göz yummuştur. Esasında bu korporatist mekân algısı ile de uyumludur. Çünkü gerçek köy evi, korporatist bahçeli ev değil, köyden kente göç eden insanların kendi çabaları ile inşa ettikleri gecekondulardır. Ayrıca Ankara ve Türkiye'deki diğer kentlerde modernist kentleşmenin engellenmesi kapsamlı şehir planlarının bir türlü yapılamamasına neden olmuştur. Türkiye'nin şu anda içinde bulunduğu politik, ekonomik ve toplumsal dinamikleri, özel olarak da mekân ve mimariye dair bakış açılarımızı korporatist ideoloji ekseninde bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda benzer reaksiyonları vermeye devam ediyoruz. Türkiye'nin bugün dahi gösterdiği refleksler örneğin İslami muhafazakarların Selçuklu mimarisine olan hayranlıkları sonucu doğan neo-klasik Selçuklu mimarisi Kemalistlerin modernist mekân ve mimariye verdiği refleksten çok da uzakta konumlanmaz.

Türkiye'nin şehircilik macerasında apartmanların korporatizm ve reaksiyonerlik üzerinden incelenmesi için daha çok çalışma yapılması gerekiyor. Türkiye'deki büyük şehir karşıtlığı, Cumhuriyet Dönemi dikkatle incelendiğinde çok daha derin bir hattı ifade ediyor. Bu konudaki çalışmalar ne yazık ki çok kısır ancak umut vaat edici. Yapılacak çalışmalarda arşiv yükü oldukça fazla, yine de devlet politikalarının ne derecede etki ettiği ne derecede toplumsal dirençle karşılaştığını da kestirmek pek güç değildir. Özellikle Cumhuriyet Rejiminin bankalar için çıkarttığı kanundan sonra, kredi sıkıntısı çeken sermaye sınıfının taktikleri incelenmeli, konut kredisinin şartları derinlemesine elden geçirilmelidir. Korporatist-mekânın aynı anda kamusal alanda hem benimsenmesi hem de benimsenmemesi, norm olarak ne kadar kabul gördüğü sorusunu gündeme taşır. Gündelik yaşamın kendisini çatlak ses olarak alırsak, bu anti-modernist şehircilik geleneğimizin ne kadar norm olarak kalabildiğini gösterdiği gibi, başka bir açıdan bizlere reaksiyoner-modernist kuramcılarının ve mimarların gerçeklikten kopuk sanal bir ideal içerisine hapsediğini de gösterir.

KAYNAKÇA

- “Almanya’da Kalan Öğrenciler” (1944). Akşam Gazetesi, 25 Ekim, s.2.
- “Almanyadaki Türkler” (1945). Cumhuriyet Gazetesi, 16 Mart.
- “Ankara: Ankara Değişiyor” (1931). Cumhuriyet Gazetesi, 8 Şubat, s.4.
- “Doğru Değil Mi?” (1930). Cumhuriyet Gazetesi, 30 Mart, s.3.
- “Emlak Bankası Ankarada ve Yurdun Bir Çok Yerinde Bayındırlık Hareketlerini Hızlandıracak Tedbirler Alıyor” (1935). Ulus Gazetesi, 18 Temmuz.
- “Emlak ve Eytam Bankası Genel Heyet Toplantısı” (1935). Ulus Gazetesi, 22 Mart.
- “Evsizlere Ucuz ve Sıhhi Evler”. (1945a). İller ve Belediyeler Dergisi, Aralık (sayı3), s73.
- “Evsizlere Ucuz ve Sıhhi Evler”. (1945b). İller ve Belediyeler Dergisi, Kasım (sayı2), s33.
- “Gazi Hz.” (1931). Cumhuriyet Gazetesi, 28 Ocak.
- “Kiraat ve Halk Sütunu” (1929). Hâkimiyeti Milliye, 11 Ocak.
- “Öğrenci Alınacak” (1945). Ulus Gazetesi, 18 Temmuz, s.6.
- “Prof. Yansenin Konferansı” (1935). Ulus Gazetesi, 10 Kasım, s.3.
- 1930 Sanayi Kongresi: Raporlar-Kararlar-Zabıtlar. (1930). Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti.
- Abadan, Yavuz. (1952). Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Adams, John Clarke. (1942). “Some Antecedents of the Theory of the Corporative System”. Journal of the History of Ideas, C3, S2, ss.182-190.
- Akbay, Muvaffak. (1951). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını.

- Akbulut, Örsan Öcal. (2005). *Siyaset ve Yönetim İlişkisi: Kuramsal ve Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: TODAİE.
- Akşeker, Semih. (2008). *Apartmana Hayır! Betona Hayır! – Mimarlık Ev ve İnanç İlişkileri*. İstanbul: Faydalı Kitaplar – Bedir Yayınevi.
- Akyüz, S. İ. & Akyüz, A. E. "Zamanda Yolculuk – Ankara Adliye Binaları". *Ankara Barosu Dergisi*, sayı 4, Temmuz.
- Allen, Sir Carleton Kemp. (1927). *Law In The Making*. London: Oxford: Clarendon Press – London: Oxford University Press.
- Alsan, Zeki Mesut. (1932). "Bizim Devletçiliğimiz", *Hâkimiyeti Milliye*, 8 Temmuz, s.1.
- Althusius, Johannes. (1932). *Politica Methodica Digesta*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Alvarez, A., Duguit, L., Charmont, J., Perich, I., Gaudemet, E., Vanni, I., Rocco, A., Cohn, G., Ripert, G., Reinsch, P.S., Meili, F., Baldwin, S.E., Picard, E., Nippold, O., Wigmore, J.H. (1918). *The Progress Of Continental Law In The Nineteenth Century*. Boston: Little, Brown, And Company.
- André Godin, Jean Baptiste. (1886). *Social Solutions*. New York: John W. Lovell Company. Archive.org.
- Angelo, Hillary. (2021). *How Green Became Good: Urbanized Nature And The Making Of Cities And Citizens*. London, Chicago: University of Chicago.
- Anonim. (1935a). "Ulus'un Anketi". *Ulus Gazetesi*, 3 Kasım, s.4.
- Anonim. (1935b). "Ulus'un Anketi". *Ulus Gazetesi*, 4 Kasım, s.4.
- Anonim. (1935c). "Ulus'un Anketi". *Ulus Gazetesi*, 5 Kasım, s.4.
- Anonim. (1935d). "Ulus'un Anketi". *Ulus Gazetesi*, 6 Kasım, s.4.
- Anonim. (1936). "Adını Bildirmeyen Bir Okurdan Gelen Cevap". *Karınca*, A:2, Mart, ss.22-32
- Apartmanlar. (1930). "Apartmanlar", *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Kasım.

- Aristoteles. (1993). Politika. (Mete Tunçay, Çev). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Armstrong, Tim. (2005). Modernism: A Cultural History. Cambridge: Polity.
- Arseven, Celal Esat. (1944). "Türk Bahçesi". Mimarlık, Yıl 1, Sayı 3, s.25.
- Arslan, Yavuz. (2002). Mustafa Kemal-Frunze Görüşmeleri: Türk Sovyet İlişkilerinde Zirve. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Arslanmirza, Burak. (2021). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kızıl Konak Evrakı: Toplantı Zabıtları, Genelgeler ve Siyasi Program (1916-1917). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Asım, B. E. (1935). "Ulus'un Anketi". Ulus Gazetesi, 28 Kasım, s.4.
- Asım, B. E. (1936). "Berlinden B.E. Asım İmzasile Gelen Cevap". Karınca, A:2, Mart, ss.113-120.
- Aşkan, Aslan Alp. (2001). 1922-1960 Yılları Arasında, İzmir'deki Mimarlık ve Kentsel Planlama Bağlamında Rıza Aşkan. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Teknik Üniversitesi-Fen Bilimleri Enstitüsü
- Ataçeri, Affan (1936). "Affan Ataçeri Tarafından Gönderilen Cevap". Karınca, A:2, Mart, ss.107-112.
- Atak, Enis Mutlu. (2021). Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Korporatizmin İz Düşümleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Üniversitesi.
- Atalay, Lemi. (2023). Post-Kemalist Bir Tezin Kritiği: Korporatizm-Kemalizm Tartışması. Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 42, S. 75, ss.23-42.
- Atasagun, İbrahim Şevki. (1945). "Ev Meselesinden Önce Sağlık". İller ve Belediyeler Dergisi, Aralık, (Sayı 3), s75-77.
- Atatürk, Mustafa Kemal. (1922). "Frunze'nin Verdiği Ziyafette Konuşma", Hâkimiyeti Milliye, 4 Ocak, No:395.
- Atatürk, Mustafa Kemal. (1931). "Reisicümhur Hazretlerinin Beyannamesi". Ayın Tarihi Dergisi, Cilt 25, Sayı 86, ss.7559-7564.

- Atatürk, Mustafa Kemal. (1952). Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 2. Ankara. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Atatürk, Mustafa Kemal. (2005). Atatürk'ün Bütün Eserleri Cilt 12: (1921-1922). İstanbul Kaynak Yayınları.
- Atauz, Veli M. (1935a). "Ulus'un Anketi". Ulus Gazetesi, 12 Kasım, s.4.
- Atauz, Veli M. (1935b). "Ulus'un Anketi". Ulus Gazetesi, 13 Kasım, s.4.
- Atauz, Veli M. (1936). "M. Veli Atauz'dan Gelen Cevap". Karınca, A:2, Mart, ss.55-62
- Atay, Falih Rıfki. (1927a). "Ankara ve Mütahassıslar", Hâkimiyeti Milliye, 17 Haziran.
- Atay, Falih Rıfki. (1927b). "Emanetten Beklediklerimiz", Hâkimiyeti Milliye, 15 Temmuz.
- Atay, Falih Rıfki. (1935a). "Ankaramızın Yıldönümü". Ulus Gazetesi, 12 Kasım, s.1.
- Atay, Falih Rıfki. (1935b). "Mesken Anketimiz Bitti ". Ulus Gazetesi, 14 Aralık, s.4.
- Atay, Falih Rıfki. (1935c). "Uraylar Kurultayı". Ulus Gazetesi, 27 Ekim, s.1 ve s.3.
- Atay, Falih Rıfki. (1935d). "Belediyeler Kongresi". Ulus Gazetesi, 27 Ekim, ss.1-2.
- Atay, Falih Rıfki. (1936a). "İş Hayatı", Ulus Gazetesi, 1 Nisan.
- Atay, Falih Rıfki. (1936b). "KÖY", Ulus Gazetesi, 5 Haziran.
- Atay, Falih Rıfki. (1936c). "Mesken Anketimiz Bitti". Karınca, A:2, Mart, ss.136-139
- Atay, Falih Rıfki. (1937a). "Bekâr Ankara", Ulus Gazetesi, 16 Kasım, s1.
- Atay, Falih Rıfki. (1937b). "Ev", Ulus Gazetesi, 10 Mart.
- Atay, Falih Rıfki. (1937c). "4 Milyar", Ulus Gazetesi, 9 Aralık.
- Atay, Falih Rıfki. (1937d). "Altın Tarlası", Ulus Gazetesi, 10 Aralık.

- Atay, Falih Rifkı. (1937e). "Devlet Memurlarını Ankara'da Nasıl Yerleştireceğiz?", Ulus Gazetesi, 10 Kasım.
- Atay, Falih Rifkı. (1938a). "İşçi Meskenleri", Ulus Gazetesi, 23 Eylül.
- Atay, Falih Rifkı. (1938b). "Mabâd", Ulus Gazetesi, 7 Şubat.
- Atay, Falih Rifkı. (1938c). "İstanbulumuz", Ulus Gazetesi, 14 Ocak.
- Atay, Falih Rifkı. (1941a). "Antakya'da 2". Ulus Gazetesi, 18 Ocak.
- Atay, Falih Rifkı. (1941b). "Antakya". Yenigün Gazetesi, 22 Ocak.
- Babanzade, İsmail Hakkı. (2014). Hukuk-ı Esasiye. Ankara: Erguvani Yayınevi.
- Balamir, Murat. (1975). Kat Mülkiyeti ve Kentleşmemiz. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, Volume 1(Issue 2), ss. 295-318.
- Balamir, Murat. (1992). Türkiye'de Kentleşme ve Kat Mülkiyeti. Yayımlanmamış Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baltzly, A ve Salomone, A. William. (1950). Readings in Twentieth-Century European History. New York: Appleton Century Crofts.
- Baran, T.A. (2003). Bir Kentin Yeniden Yapılanması, İzmir (1923-1938). İstanbul: Arma Yayınları.
- Barnstone, Deborah Ascher. (2014). "Transnational Dimensions of German Anti-Modern Modernism: Ernst May in Breslau". Jeffry M. Diefendorf ve Janet Ward (der.), *Transnationalism and the German City*, (ss.89-105). New York: Palgrave Macmillan.
- Barnstone, Deborah Ascher. (2016). Deborah Ascher Beyond the Bauhaus: Cultural Modernity in Breslau, 1918–33. University of Michigan Press.
- Barron, Stephanie. (1991). Degenerate Art: The Fate Of The Avant-Garde İn Nazi Germany. New York: Harry N. Abrams, INC. & Los Angeles Country Museum of Art.
- Baştuğ, Saylav Türkân. (1935). "Ulus'un Anketi". Ulus Gazetesi, 21 Kasım, s.4.

- Baştuğ, Saylav Türkân. (1936). "Saylav Türkân Baştuğ Tarafından Gönderilen Cevap". Karınca, A:2, Mart, ss.87-91.
- Batuman, Bülent. (2018). Milletin Mimarisi. İstanbul: Metis Yayınları.
- Batur, Afife. (1983). "Cumhuriyet Döneminde Türk Mimarlığı". İçinde, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 5*, (ss.1380-1399). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bealey, Frank. (1999). The Blackwell Dictionary of Political Science. Oxford, UK: Blackwell.
- Bent, Frederic T. (1969). The Turkish Bureaucracy as an Agent of Change. *Administration & Society*, 1, ss.47- 64.
- Berberoğlu, Berc. (1982). Turkey in Crisis: From State Capitalism to Neocolonialism. London: Zed Press.
- Berkes, Niyazi. (1975). Türk Düşününde Batı Sorunu. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Bila, Hikmet. (1999). CHP Tarihi. Ankara: Doruk Yayınları.
- Bildik, Cemalettin. (1946a). "Büyük Binaların Dili - 1". Akşam Gazetesi, 13 Haziran, s.5.
- Bildik, Cemalettin. (1946b). "Büyük Binaların Dili - 2". Akşam Gazetesi, 16 Haziran, s.5.
- Bildik, Cemalettin. (1946c). "Büyük Binaların Dili - 3". Akşam Gazetesi, 18 Haziran, s.5.
- Bildik, Cemalettin. (1946d). "Büyük Binaların Dili - 4". Akşam Gazetesi, 25 Haziran, s.5.
- Bildik, Cemalettin. (1946e). "Büyük Binaların Dili - 5". Akşam Gazetesi, 3 Temmuz, s.5.
- Birgen, Muhiddin. (1920a). Bir Siyaset. Anadolu'da Yeni Gün, 11 Ekim.
- Birgen, Muhiddin. (1920b). Bir Program. Anadolu'da Yeni Gün, 13 Ekim.

- Birgen, Muhiddin. (1920c). Mesleki Temsil. Anadolu'da Yeni Gün, 14 Ekim.
- Black, Antony. (1984). *Guilds and Civil Society in European Political Thought from the Twelfth Century to the Present*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Black, Antony. (1987). "Althusius-Althaus Johannes". David Miller (der), *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, (ss.8-9). UK, Oxford: Blackwell.
- Bora, Tanıl. (2017). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, Tanıl. (2023). "Ayaşlı ile Kiracıları, Esendal ve Muhafazakârlık". İçinde, *Ayaşlı ile Kiracıları*, (ss.11-30). İstanbul: İletişim.
- Boratav, Korkut. (1998). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Boratav, Korkut. (2006). *Türkiye'de Devletçilik*. Ankara: İmge.
- Bozdoğan, Sibel ve Kasaba, Reşat. (der). (1998). *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bozdoğan, Sibel. (2002). *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bozkurt, Mahmut Esat. (1920a). "Büyük Millet Meclisi'nde Halkçılık". Anadolu'da Yeni Gün, 27 Ekim.
- Bozkurt, Mahmut Esat. (1920b). "Millet Meclisinde Halkçılar". Anadolu'da Yeni Gün, 28 Ekim.
- Bozkurt, Mahmut Esat. (1920c). "Büyük Millet Meclisi'nde Mesleki İntihab." Anadolu'da Yeni Gün, 24 Kasım.
- Bozkurt, Mahmut Esat. (1921a). "Sağ ve Sol Nedir? (1) ". Anadolu'da Yeni Gün, 8 Mart.
- Bozkurt, Mahmut Esat. (1921b). "Sağ ve Sol Nedir? (2)". Anadolu'da Yeni Gün, 9 Mart.

- Bozkurt, Mahmut Esat. (1921c). "Sağ ve Sol Nedir? (3)". Anadolu'da Yeni Gün, 10 Mart.
- Bozkurt, Mahmut Esat. (1922). "Köy Bankaları Teşkilî ve Köylü İktisadiyatı Hakkında Beyanat ". Anadolu'da Yeni Gün, 17 Ağustos.
- Bozkurt, Mahmut Esat. (1923a). "İktisat Kongresi'nin Faydalan ve Neticeleri Hakkında Beyanat", Anadolu'da Yeni Gün, 20 Mart.
- Bozkurt, Mahmut Esat. (1923b). "İktisat Kongresi'nin Faydalan ve Neticeleri Hakkında Beyanat", Akşam, 25 Mart, s.3.
- Bozkurt, Mahmut Esat. (1935). "Kamalizm'in İdeolojisi 2". Tan Gazetesi, 28 Mayıs.
- Bozkurt, Mahmut Esat. (2014a). Mahmut Esat Bozkurt - Toplu Eserler 1. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bozkurt, Mahmut Esat. (2014b). Mahmut Esat Bozkurt - Toplu Eserler 2. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bramwell, Anna. (1985). Blood and Soil: Richard Walther Darré and Hitler's "Green Party". Buckinghamshire: The Kensal Press.
- Brenner, R. (2008). Property and Progress: Where Adam Smith Went Wrong. C. Wickham (der.), *Marxist History-Writing for the Twenty-First Century*, (ss. 49-111). New York: Oxford University Press.
- Brod, Harry. (1992). Hegel's Philosophy of Politics. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Carr, William. (1923). Arms, Autarky and Aggression: A Study in German Foreign Policy, 1933-1939. New York: W.W. Norton & Company, INC.
- Cawson, Alan. (1986). Corporatism and Political Theory. New York: Basil Blackwell.
- Cawson, Alan. (1987). "Corporatism". David Miller, Janet Coleman, William Cannoly & Alan Ryan (der.), *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, (ss.104-106). Oxford, UK: Blackwell.

- Cawson, Alan. (1993). "Corporatism". Tom Bottomore ve William Outhwaite (der.), *The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought*, (ss.114-116). UK, Oxford: Blackwell.
- Cawson, Alan. (2003). "Corporatism". William Outhwaite (der.), *The Blackwell Dictionary of Modern Social Thought*, (ss.117-119). UK, Oxford: Blackwell.
- Cengizkan, Ali ve Cengizkan N. Müge. (der.). (2020). *Bir Şehir Kurmak: Ankara 1923-1933*. Ankara: VEKAM.
- Cengizkan, Ali. (2002). "Ankara 1924- 25 Lörcher Planı: Bir Başkenti Tasarlamak ve Sonrası". İçinde Ali Cengizkan (ed), *Modernin Saati*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Cengizkan, Ali. (2003). "Ankara 1924 Lörcher Planı Raporu". BELLETEN, cilt 67, (sayı 248), 153-192.
- Cengizkan, Ali. (2018). *1924-25 Lörcher Planı: Ankara'nın İlk Planı*. Ankara: Arkadaş Yayınevi & Ankara Enstitüsü Vakfı.
- Chambers, Richard L. (1964). "The Civil Bureaucracy: Turkey", Robert E. Ward & D. A. Rustrow (der.), *Political Modernisation in Japan and Turkey*, (ss.301-327). New Jersey: Princeton University Press.
- CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs. (1935). Ankara: Ulus Basımevi.
- Clark, B. (2003). Ebenezer Howard and The Marriage of Town and Country: An Introduction to Howard's "Garden Cities of To-morrow" (Selections). *Organization & Environment*, 16(1), ss.87-97.
- Clark, M. G. (1954). Governmental Restrictions on Labor Mobility in Italy. *Industrial and Labor Relations Review*, 8(1), ss.3-18.
- Cohen, Y., & Pavoncello, F. (1987). Corporatism and Pluralism: A Critique of Schmitter's Typology. *British Journal of Political Science*, 17(1), ss.117-122.

- Cooperative Movement in Germany. (1943). Monthly Labor Review, 56(6), ss.1131-1148.
- Cornford, F.M. (2018). Sokrates Öncesi ve Sonrası. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çapa, Metin. (2020). "Devlet Merkezinin İnşa Sürecinde Ankara Şehreminliği ve Şehreminleri (1924-1930)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 67, Güz, ss.75-115.
- Çeşitli, İsmail. (1991a). "Mesleki Temsilcilik". On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 6, ss.31-45.
- Çete, Erman. (2022, Ağustos 25). Faşist bir ütopya olarak kıra dönüş: Heidegger'in kulübesi. Substack. <https://ermancete.substack.com/p/fasist-bir-utopya-olarak-kra-donus>
- Çetişli, İsmail. (1991b), Memdufı Şevket Esendal, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Çobanoğlu, E. F. (1935). "Ulus'un Anketi". Ulus Gazetesi, 22 Kasım, s.4.
- Çobanoğlu, E.F. (1936). "E. F. Çobanoğlu Tarafından Gönderilen Cevap: Apartman Sistemi Artık Öldü!". Karınca, A:2, Mart, ss.92-98.
- Darré, Richard Walther. (2021). New Nobility of Blood and Soil, (1930). Antelope Hill Publishing.
- Dayıoğlu, Orkun. (2021). "Cumhuriyet Döneminde Yapı Kooperatiflerinin Konut Üretimi Üzerinden Merbank Mahallesi'nin Değerlendirilmesi". Mimar.ist, Yıl: 21, Sayı: 72, Sonbahar/Ekim, ss.112-120.
- Demirel, Ahmet. (1994). Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup. İstanbul: İletişim.
- Demirel, Ahmet. (2014). Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946). İletişim Yayınları.
- Diamant, Alfred. (1960). Austrian Catholics and the First Republic: Democracy, Capitalism, and the Social Order, 1918-1934. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

- Dik, E. (2016). "Türkiye' de Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1930) 'Köy' Sorunu". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C: 71, No.3, ss. 693-729.
- Dilek, Şadi Reşit. (1935). "Ulus'un Anketi". Ulus Gazetesi, 10 Kasım, s.4.
- Dilek, Şadi Reşit. (1936). "Şadi Reşit Dilek'ten Gelen Cevap". Karınca, A:2, Mart, ss.48-51
- Doğan, Cem. (2021). "Öteki" Modernleşme İstanbul'da Gündelik Hayat, Toplumsal Cinsiyet ve Marjinalitenin Sınırları (1830-1930). İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Doğanoğlu, Mustafa. (2022). Ulus Mekan Beden: Erken Cumhuriyet Döneminde Kentin Toplumsal ve Mekansal Örgütlenişi. Ankara: Nika Yayınevi.
- Doruk Atay, G. (2018, Temmuz 25) Mimarlıkta Dikey ve Yatay Büyüme. Manifold. <https://manifold.press/mimarlikta-dikey-ve-yatay-buyume/>
- Douglas, P. H. (1923). "Occupational Versus Proportional Representation". American Journal of Sociology, 29(2), ss.129–157.
- Duguit, L. (1917). The Law and the State. Harvard Law Review, 31(1), 1–185.
- Duguit, L. (1920). Objective Law I. Columbia Law Review, 20(8), 817–831.
- Duguit, L. (1921a). Objective Law. II. Columbia Law Review, 21(1), 17–34.
- Duguit, L. (1921b). Objective Law. III. Columbia Law Review, 21(2), 126–143.
- Duguit, Leon. (1921c). Objective Law. IV. Columbia Law Review, 21(3), ss.242–256.
- Duguit, Leon. (1954). Kamu Hukuku Dersleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Durkheim, Emile. (1964). The Rules Of Sociological Method. New York: Free Press.
- Durkheim, Emile. (1995). Toplum Bilimsel Yönetimin Kuralları. İstanbul: Engin Yayıncılık.

- Dylan, Riley. (2010). *The Civic Foundations of Fascism in Europe: Italy, Spain, and Romania, 1870-1945*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Ebenstein, William. "The Fate of Co-Operation Under Fascism." *The Journal of Politics* 1, no. 4 (1939): 396–413.
- Eisenstadt, S. N. (1997). "The Kemalist Revolution In Comparative Perspective". A, Kazancıgil, E. Özbudun (der.), *Atatürk - Founder of a Modern State*, (ss.127-142. pp.). London: C. Hurst & Company.
- Elbow, Matthew H. (1966). *French Corporative Theory, 1789-1948: A Chapter In The History Of Ideas*. New York: Octagon Books, INC.
- Eldem, Sedad Hakkı. (1946). "Birinci Türk Yapı Kongresi Mimarlık Grubu Raporu". *Arkitekt*, Cilt: 1946 Sayı: 1946-07-08 (175-176) Sayfa: 194-197.
- Eldem, Sedad Hakkı. (1954). *Türk Evi Plan Tipleri*. İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Elliot, William Yandel. (1922). "The Metaphysics of Duguit's Pragmatic Conception of Law". *Political Science Quarterly*, Volume: 37, Issue 4, ss.639-655.
- Emre, Ahmet Cevat. (1931). "İzmir Nutuklarından Aldığımız Dersler Toplumsal-İktisadi Teşkilat İhtiyacı". *Muhit*, Sayı 29, ss.1-4.
- Erdem, Demirhan Fahri. (2007). *Korporatizm ve Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi.
- Erem, Ali Rıza. (1935a). "Kamalizmde Devletçilik-1". *Tan Gazetesi*, 12 Ağustos, s.3.
- Erem, Ali Rıza. (1935b). "Kamalizmde Devletçilik-2". *Tan Gazetesi*, 19 Ağustos, s.3.
- Ergene, Vehbi. (1935). "Ulus'un Anketi". *Ulus Gazetesi*, 11 Kasım, s.4.
- Ergene, Vehbi. (1936). "Maden Mühendisi Vehbi Ergene'den Gelen Cevap". *Karınca*, A:2, Mart, ss.83-86
- Erkan [Arkan], Baha. (1935). "Ulus'un Anketi". *Ulus Gazetesi*, 8 Kasım, s.4.

- Erkan [Arkan], Baha. (1936). "Dr. Baha Arkan'ın Gönderdiği Cevap". Karınca, A:2, Mart, ss.37-41
- Ertem, Sadri. (1934). Kıyılardan Stepe, Bir Vagon Penceresinden. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Ertem, Sadri. (1935). "Ankara". Aydıbir, Cilt 1, Sayı 2,1 Teşrinievvel (Ekim), ss. 40-44 ve 74.
- Ertem, Sadri. (2007). Türk İnkılabının Karakterleri. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Esental, Memduh Şevket. (2023). Ayaşlı ile Kiracıları. İstanbul: İletişim
- Esmer, A. Şükrü. (1935). "Nazi Devriminin Yeni Saldırışı", Tan, 6 Ağustos.
- Ete, Muhsin. (1943). "Ankara'da Ev Meselesi". Ulus Gazetesi, 28 Nisan, s.4.
- Everett, Parkeri Daly. (2019). Urban Transformations: From Liberalism to Corporatism in Greater Berlin, 1871–1933. London/Toronto: University of Toronto Press.
- Evin, Ahmet (der.). (1984). Modern Turkey: Continuity and Change. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften Wiesbaden.
- Eyuboğlu, Selahattin. (1999). Köy Enstitüleri Üzerine. Cumhuriyet Gazetesi Yayınları ve Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Faguet, Émile. (2018). Liberalizm: Özgürlükçü Bir Hükûmet Nasıl Olmalı. İstanbul: Liber Plus Yayınları.
- Fallers, Lloyd A. (1974). The Social Anthropology of The Nation-State. Chicago: Aldine Publishing Company.
- Faroqhi, Suraiya. (der). (2011). Türkiye Tarihi: Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839, C3. İstanbul. Kitap Yayınevi.
- Farquharson, John E. (1976) The Plough and the Swastika: The NSDAP and Agriculture in Germany, 1928-45 Londra&Beverly Hills: Sage Publications.
- Fındıklı, Erhan Berat. (2002). Toplumsal Hafıza, Mimarlık, Tarih ve Kuram - Uğur Tanyeli ile Söyleşi. Sel Yayınları.

- Finer, Herman. (1935). *Mussolini's Italy*. New York: Holt, Rinehart & Winston, Inc.
- Fischer, Klaus P. (1995). *Nazi Germany, A New History*. New York: Continuum.
- Ford, Thomas. (1939). "Kamalist Turkey". Guy Stanton Ford (der.), *Dictatorship in The Modern World*, (ss.126-154). London: University of Minnesota and Oxford University Press.
- Fouillee, A., Charmont, J., Duguit, L., Demogue, R. (1916). *Modern French Legal Philosophy*. Boston: The Boston Book Company.
- Frey, Frederic W. (1965). *The Turkish Political Elite*. Cambridge: The M.I.T. Press.
- Friedrich, Thomas. (2012). *Hitler's Berlin: Abused City*. London: Yale University Press.
- Gerhard, Gesine. (2005). "Breeding Pigs and People for Third Reich Richard Walther Darré's Agrarian Ideology". Franz-Josef Brüggemeier, Mark Cioc ve Thomas Zeller (der.), *How Green Were The Nazis?: Nature, Environment, and Nation in The Third Reich*, (ss.129-147). Athens: Ohio University Press.
- Gide, Charles; Rist, Charles. (1948). *A History of Economic Doctrines: From The Time Of The Physiocrats To The Present Day*. London: George G. Harrap & Company Ltd.
- Gierke, Otto von. (1880). *Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien: Zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Rechtssystematik*. Breslau: Verlag von Wilhelm Koebner.
- Gierke, Otto von. (1958). *Natural Law and The Theory of Society, 1500 to 1800*. London: Cambridge University Press.
- Gierke, Otto von. (1966). *The Development of Political Theory*. New York: Howard Fertig.
- Godin, Jean Baptiste André. (1886). *Social Solutions*. New York: John W. Lovell Company.

- Golob, Eugene O. (1954). The "Isms": A History And Evaluation. New York: Books For Libraries Press, Inc.
- Gooch, R. K. (1927). The Antiparliamentary Movement in France. The American Political Science Review, 21(3), ss.552–572.
- Gordon, David. (1993). The Philosophical Origins of Austrian Economics. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute. <https://mises.org/library/philosophical-origins-austrian-economics-1>.
- Gökalp, Ziya. (1917 [1333]). "Türklerde Milli İktisat Devreleri". İktisadiyyat Mecmuası, Sayı 44-48, 8 Mart, s.4.
- Gökalp, Ziya. (1977). Makaleler IV-(İslam, İktisad, İctimaiyat, Şair, Halka Doğru Mecmualarında Çıkan Makaleleri)-Ziya Gökalp Serisi Seri II, No: 14. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Ziya. (2010). Fırka Nedir? İstanbul: BİLGEOĞUZ.
- Gökalp, Ziya. (2014). Türkçülüğün Esasları.
- Gönensay, Samim. (1945a). "Kat ve Daire Mülkiyeti". Journal of Istanbul University Law Faculty, Cilt: 10, Sayı: 3-4, ss. 534-542.
- Gönensay, Samim. (1945b). "Kat ve Daire Mülkiyeti". İller ve Belediyeler Dergisi, Aralık (Sayı 3), ss.79-83 ve s.96.
- Görücü, Çağdaş. (2017). "Tek Parti Döneminde Halkçılık ve Sosyal Politika: Solidarizm ve Korporatizm Kavramları Çerçevesinde 1936 İş Kanunu Hakkında Bir Değerlendirme", Çalışma ve Toplum, S. 3, ss. 1335-1368.
- Göze, Ayferi. (1968). Korporatif Devlet: XIX ve XX inci Yüzyillarda Avrupada Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Guichonnet, Paul. (1998). Mussolini ve Faşizm. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gurallar Yeşilkaya, Neşe. (2003). Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık. İstanbul: İletişim.

- Gurallar Yeşilkaya, Neşe. (2005). "Taşradaki Modernizm: Halkevleri, (Modernism in the Periphery: People's Houses)", *Arredamento Mimarlık*, ss.100-107.
- Gurallar Yeşilkaya, Neşe. (2009) "Başkent'in Kalbini Tasarlamak: Ankara Bakanlıklar Üçgeninin Şekillenışı", *Toplumsal Tarih*, No.187, ss.66-73.
- Gurvitch, Georges. (1951). "Hukuk Sosyolojisinin Kurucuları 2: Duguit, Levy ve Houriou". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 8, sayı: 1-2, ss.703-725.
- Günel, Yılmaz. (1964). "Duguit ve Devlet Nazariyesi". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 19, sayı: 2, ss. 283-305.
- Gündüz, Aka. (1931a). *Ben Öldürmedim! Kokain*. İstanbul: Semih Lütfi-Suhulet Kütüphanesi.
- Gündüz, Aka. (1931b). "Barlar ve Artistler". *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Şubat, s.3.
- Günensay, Samim. (1945b). "Kat ve Daire Mülkiyeti". *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 10 (3-4), ss.534-542.
- Güriz, Adnan. (1969). *Teorik Açından Mülkiyet Sorunu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Güriz, Adnan. (1985). *Hukuk Felsefesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını.
- Güvenç, Murat ve Işık, Oğuz. (1999). *Emlak Bankası 1926-1998*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Hale, William M. (1984). "The Traditional and the Modern in the Economy of Kemalist Turkey: The Experience of the 1920s". Jacob M. Landau (der.), *Ataturk And The Modernization Of Turkey*, (ss.153-170). New York: Routledge.
- Hale, William M. (2015). *The Political and Economic Development of Modern Turkey*. London: Routledge.
- Halıcı, Şaduman. (2004). *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt – 1892-1943*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

- Hamamcı, Can. (1990). 1930-1946 Tek Parti Dönemi Belediyeciliği: Genel Bakış. İçinde, Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl: Uluslararası Sempozyum, (ss.147-158). Ankara: Ankara Büyük Şehir Belediyesi – Metropol İmar A.Ş.
- Hasol, Doğan. (1975). Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Hawkins, M. (2002). Corporatism And Third Way Discourses In Inter-War France. *Journal of Political Ideologies*, c7, s3, ss.301–314.
- Hayward, J. E. S. (1960a). Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit: Part I. *The Sociological Review*, 8(1), ss.17-36
- Hayward, J. E. S. (1960b). Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit: Part II. *The Sociological Review*, 8(2), ss.185-202.
- Head, Micheal. (2008). Evgeny Pashukanis: A Critical Reappraisal. New York: Routledge.
- Heper, M. (1976). Political Modernization as Reflected in Bureaucratic Change: The Turkish Bureaucracy and a “Historical Bureaucratic Empire” Tradition. *International Journal of Middle East Studies*, 7(4), ss.507–521.
- Heper, Metin. (1980-81). “Transformation of Charisma into a Political Paradigm: ‘Atatürkism’ in Turkey”. *Journal of American Institute for the Study of Middle Eastern Civilization*, 1, ss.65-82.
- Heper, Metin. (1984). “Atatürk and The Civil Bureaucracy”, Jacob M. Landau (der.), *Ataturk and The Modernization of Turkey*, (ss.89-99). New York: Routledge.
- Heper, Metin. (1985). *The State Tradition in Turkey*. Huntingdon, UK: The Eothen Press.
- Heper, Metin. (1988). *The State and Politics in Turkey*. *Turkish Studies Association Bulletin*, 12(2), ss.96–102.
- Herf, J. (1981). Reactionary Modernism: Some Ideological Origins of the Primacy of Politics içinde *The Third Reich*. *Theory and Society*, 10(6), ss.805-832.

- Herf, J. (1984). *Reactionary Modernism: Technology, Culture, and Politics in Weimar and The Third Reich*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heywood, Andrew. (2012). *Siyasetin Temel Kavramları*. İskitler, Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, Andrew. (2015). *Key Concepts in Politics and International Relations*. London: Palgrave Macmillan.
- Heywood, Andrew. (2021). *Political Ideologies: An Introduction*. London: Macmillan.
- Hibbert, A.B. (1965). "The Economic Policies of Towns ". M. M. Postan, E. E. Rich, ve E. Miller (der.), *The Cambridge Economic History of Europe, Vol. III: Economic Organisations and Policies in the Middle Ages*. (ss.157-229). London: Cambridge University Press
- Hillier, Bill. (2008). *Space and Spatiality: What the Built Environment Needs from Social Theory*. *Building Research & Information*, 36(3), ss.216-230.
- Hilton, R. (1995b). *A Crisis of Feudalism*. T. H. Aston, & C. H. Philpin (der.), *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, (ss.119-137). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hirsch, Joachim. (1991). "The Fordist Security State and New Social Movements". Simon Clarke (der.), *The State Debate*, (ss.142-157). London: Macmillan.
- Hirschman, Albert O. (1991). *The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futurity, Jeopardy*. Cambridge, Massachusetts, and London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Hofmann, Reto. (2015). *The Fascist Effect: Japan and Italy, 1915-1952*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Howard, Ebenezer. (1898). *To-morrow: A Peaceful Path to Real Reform*. London: Swan Sonnenschein & CO. LTD.

- Howard, Ebenezer. (1902). Garden-Cities of To-morrow: A Peacefull Path to Real Reform. London: Swan Sonenschein & CO. LTD.
- Howard, Ebenezer. (2019). Yarının Bahçe Kentleri. İstanbul: Daimon.
- Hür, Ayşe. (2020). Mustafa Kemal Atatürk Dönemi'nin Öteki Tarihi-II. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Işıқтаç, Yasemin ve Koloş, Umut. (2022). Hukuk Sosyolojisi. İstanbul: Sümer Kitapevi.
- İhsan, Ahmet. (1931). "İnşa Etmek San'atı", Arkitekt, sayı: 1931-2, sayfa: 49-50.
- İleri, Rasih Nur. (1994). Atatürk ve Komünizm. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- İlikçi, M. Kemal. (2001). Corporatist Tendencies In Durkheim`s Conservatism. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.
- İnan, Afet. (1931) Vatandaş İçin Medeni Bilgiler Cilt 1. İstanbul: Devlet Matbaası.
- İnan, Afet. (1972). Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, Afet. (2010). Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- İnan, Arı. (1996). Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Eskişehir-İzmit Konuşmaları. Ankara: TTK Yayınları.
- İnan, Ayşe Afet. (2018). İzmir İktisat Kongresi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İsimsiz. (1931). "33 Mimar". Arkitekt, Cilt: 1931, Sayı: 1931-10 (10), sayfa: 343.
- Jansen, Hermann. (1931). "M. Jansen Yeni İstanbullu Hiç Beğenmiyor!", Milliyet Gazetesi, 1 Ekim, ss1-5.
- Jansen, Hermann. (1935a). "Yapı Kooperatifleri", Ulus Gazetesi, 9 Kasım.
- Jansen, Hermann. (1935b). "Ulus'un Anketi". Ulus Gazetesi, 9 Kasım, s.1 ve s.4.

- Jansen, Hermann. (1935c). "Ankara: Saman Pazarı Meydanı". Ulus Gazetesi, 11 Kasım, s.1.
- Jansen, Hermann. (1935d). "Profesör Yansenin Konferansı: Şehir İmarında Esas Gayeler-Gelecek Yılların Ankarası". Ulus, 11 Kasım, s.5.
- Jansen, Hermann. (1936). "Yapı Kooperatifleri: Prof. Yansen Tarafından Gönderilen Cevap". Karınca, A:2, Mart, ss.42-47
- Jansen, Hermann. (1937a). "Ankara'nın Yeni Mahallesi", Ulus, 31 Temmuz.
- Jansen, Hermann. (1937b). "Küçük Şehirler Hakkında Pr. Yansenin Fikri", Ulus, 19 Mayıs, s.12.
- Jansen, Hermann. (1937c). Ankara İmar Planı. İstanbul: Alaeddin Kırıl Basımevi.
- Jansen, Hermann. (1948a). "Ankara İmar Planı", Mimarlık Dergisi, Yıl:5, Sayı:2, ss.11-14.
- Jansen, Hermann. (1948b). "Ankara İmar Planı", Mimarlık Dergisi, Yıl:5, Sayı:3, ss.19-23.
- Jansen, Hermann. (1948c). "Ankara İmar Planı", Mimarlık Dergisi, Yıl:5, Sayı:4, ss.17-22.
- Jaworskyj, M. (1937). Soviet Political Thought: An Anthology. Baltimore: Johns Hopkins.
- Jessop, Bob. (2008). Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak. Ankara: Epos Yayınları.
- Kalaycı, İrfan. (2009). "Atatürk'ün Kalkınma Modeli (AKM): Günümüz Sanayisi İçin Kazanımlar". Maliye Dergisi, Sayı 156, Ocak-Haziran, ss.152-176.
- Kansu, Aykut. (1998). "Kemalist 'Yeni Düzen' Projesine Direniş, 1920-1923". Cemil Koçak (der), *Birinci Meclis*, (ss.135-161). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayını.
- Kansu, Aykut. (1999). "Yeni Bir Yorum Denemesi ve Otoriter Dünya Görüşü". Birikim, Sayı 127, Kasım, ss.73-89.

- Kansu, Aykut. (2001). "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları". Ahmet İnel (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 2: Kemalizm*, (ss. 253-267). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kansu, Aykut. (2002). 1908 Devrimi. İstanbul: İletişim.
- Kansu, Aykut. (2003). "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 'Sosyal Mesele' ve 'İçtimai Siyaset' ". Ahmet Çiğdem (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 5: Muhafazakarlık*, (ss.118-131). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kansu, Aykut. (2008). "Economic Policies Between 1908 and 1950". Erik Jan Zürcher (der.), *Turkey in the Twentieth Century*, (ss.359-377). Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Kansu, Aykut. (2009a). "Prens Sabahattin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakâr Düşüncenin İthali". Mehmet Ö. Alkan (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, (ss. 156-165). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kansu, Aykut. (2009b). "Jansen'in Ankara'sı için Örnek bir 'Bahçe Şehir' ya da Siedlung: 'Bahçeli Evler Yapı Kooperatifi,' 1934-1939", *Toplumsal Tarih*, No.187, s.54-66.
- Kansu, Aykut. (2016). İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi, 1908-1913. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karal, Enver Ziya. (1981). "The Principles of Kemalism". A, Kazancıgil, E. Özbudun (der.), *Atatürk - Founder of a Modern State*, (ss.11-35). London: C. Hurst & Company.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (1929). "Ankara Şehri," *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Haziran.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (1987). Ankara. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaömerlioğlu, Asım. (2006). Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Karaömerlioğlu, M. Asım. (2001a). "Tek Parti Döneminde Halkçılık". Ahmet İnel (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 2: Kemalizm*, (ss. 272-283). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaömerlioğlu, M. Asım. (2001b). "Türkiye'de Köycülük". Ahmet İnel (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 2: Kemalizm*, (ss. 284-297). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karpat, K. H. (2004). "The Evolution of the Turkish Political System and the Changing Meaning of Modernity, Secularism and Islam (1876–1945)". Kemal H. Karpat (der.), *Studies on Turkish Politics and Society*, (ss.201-231). Leiden, The Netherlands: Brill.
- Karpat, Kemal H. (1959). *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*. Princeton: Princeton University Press.
- Karpat, Kemal H. (1973). "Structural Change, Historical Stages of Modernization, and the Role of Social Groups in Turkish Politics". Kemal H. Karpat (der.), *Social Change and Politics in Turkey*, (ss.11-93). Leiden, The Netherlands: Brill.
- Kasaba, Reşad. (der). (2011). *Türkiye Tarihi 1839-2010: Modern Dünyada Türkiye*, C4. İstanbul. Kitap Yayınevi.
- Kaynar, Hakan. (2007). *Cumhuriyet İstanbul'unda Modernlik Fragmanları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Araştırma Enstitüsü.
- Kaynar, Hakan. (2012). *Projesiz Modernleşme Cumhuriyet İstanbul'undan Gündelik Fragmanlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Araştırma Enstitüsü.
- Kazancıgil, Ali. (1981). "The Ottoman-Turkish State and Kemalism". A. Kazancıgil, E. Özbudun (der.), *Atatürk - Founder of a Modern State*, (ss.127-142). London: C. Hurst & Company.
- Kelsen, Hans. (2019). *Demokrasi: Doğası ve Değeri*. Ankara: Dost Kitapevi.
- Kent–Koop. (1989). *Başkent Söyleşileri*, Ankara.

- Kessler, Gerhard (1934). Büyük Şehirlerin İçtimai Çehresi ve Zamanımızda Büyük Bir Şehirden Beklenen Vazifeler. İstanbul: Belediye Matbaası.
- Kessler, Gerhard (1935a). "Mesken Siyasetine Ait Ekonomik ve Teknik Meseleler". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1(4), ss.436-444.
- Kessler, Gerhard (1935b). "Şehrin Tarihi ve Sosyal Fonksiyonu". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1(4), ss.524-534.
- Kessler, Gerhard (1940). Kooperatifçilik. İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları.
- Kessler, Gerhard. (1947a). "İstanbul'un Mesken Meselesi-1", Vakıf, 5 Şubat.
- Kessler, Gerhard. (1947b). "İstanbul'un Mesken Meselesi-2", Vakıf, 7 Şubat.
- Kessler, Gerhard. (1949). "Mesken Buhranı" Yeni Sabah, 17 Nisan.
- Kessler, Gerhard. (1964). Kendi Hayat Yolum. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi/Journal of Social Policy Conferences, Sayı:15, ss.1-10.
- Keyder, Çağlar. (1987). State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development. London: Verso.
- Kezer, Zeynep. (2015). Building Modern Turkey: State, Space, And Ideology In The Early Republic. Pittsburgh: The University of Pittsburgh Press.
- Kılıncı, Kıvanç. (2012). Imported But Not Delivered: The Construction of Modern Domesticity and The Spatial Politics of Mass Housing in 1930s' Ankara. The Journal of Architecture, volume 17, number 6, ss.819-849.
- Kırık, Hikmet. (2020). Türk Siyasal Modernleşmesi: Cumhuriyetin Demokratik Kökenleri. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Kili, Suna. (1982). Türk Anayasaları. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Kili, Suna. (2011). ATATÜRK DEVRİMİ: Bir Çağdaşlaşma Modeli. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koç, Yıldırım. (2022). Atatürk ve Sosyalizm: Türkiye'ye Özgü Bir Sosyalizm Modeli. İstanbul: Berfin Yayınları/Asya Şafak Yayınları.

- Kongar, Emre. (1981). Atatürk ve Devrim Kuramları. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koraltürk, Murat. (1996). "Âli İktisat Meclisi - (1927-1935)". Ekonomik Yaklaşım, Cilt 7, Sayı 23, ss.47-64.
- Koraltürk, Murat. (2009). "Milli İktisat, Ekonominin Türkleştirilmesi: İzmir İktisat Kongresi". Toplumsal Tarih, No.182, s.36-40.
- Köker, Levent. (1993). Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, Levent. (2008). Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Köker, Levent. (2021a, 13 Şubat). Atatürk'ün Tercihi "Kuvvetler Birliği", Elhak Rousseau'nun da Öyle! O Zaman Atatürk Otomatikman Rousseaucu mu Oluyor? Birikim Dergisi. <https://birikimdergisi.com/guncel/10480/ataturkun-tercihi-kuvvetler-birligi-elhak-rousseauun-da-oyle-o-zaman-ataturk-otomatikman-rousseau-cu-mu-oluyor>.
- Köker, Levent. (2021b, 30 Mart). Zafer Toprak'ın Cevaplarına Cevap. Birikim Dergisi. <https://birikimdergisi.com/guncel/10541/zafer-toprakin-cevaplarina-cevap>
- Kuruç, B. (1987). Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kuş, Bilal. (2011). Toplumsal Tarih Dergisi'nde Atatürk, Atatürkçülük ve İnkılâp Tarihine Dair Yazılar (1994-2010). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Marmara Üniversitesi.
- Kutay, Cemal. (1939). Ankara ve Türkiye'de Mesken Meselesi Nasıl Halledilir? Büyük Davalar Serisi: No.1.
- Laborde, C. (1996). Pluralism, Syndicalism and Corporatism: Léon Duguit and the Crisis of The State, (1900–1925). History of European Ideas, 22(3), ss. 227–244.

- Ladd, Brian. (1990). *Urban Planning and Civic Order in Germany, 1860-1914*. London: Harvard University Press.
- Ladd, Brian. (1997). *The Ghosts of Berlin: Confronting German History in the Urban Landscape*. Chicago: University of Chicago Press.
- Landauer, Carl. (1983). *Corporate State Ideologies*. Berkeley: University of California.
- Lane, Barbara Miller. (1968). *Architecture and Politics in Germany, 1918-1945*. London: Oxford University Press.
- Lees, Andrew. (1985). *Cities Perceived: Urban Society in European and American Thought 1820-1940*. Manchester: Manchester University Press.
- Lefebvre, Henry. (2012). *Gündelik Hayatın Eleştirisi - I*. İstanbul: Sel.
- Leibholz, Gerhard. (1938). "Mesleki Sınıf Esasına Dayanan Devlet Fikrinin Problematığı". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 4, Sayı 16, ss. 650-660.
- Lekan, Thomas M. (2004). *Imagining The Nation In Nature: Landscape Preservation And German Identity, 1885-1945*. London: Harvard University Press.
- Lewis, Bernard. (1969). *The Emergence of Modern Turkey*. London, Oxford: Oxford University Press.
- Lorasdağı, Berrin Koyuncu. (2020). "Yasal Eşitlikçi Siyasal Hak Talepleri Ekseninde Türkiye'de Liberal Feminizmin Serencamı". Feryal Saygılıgil ve Nacide Berber (der.), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, Cilt 10: Feminizm, (ss.386-405). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lordoğlu, Ceren. (2021). "1930'lu Yıllarda İstanbul'daki Yeni Evlerde Yaşam Deneyimi". Tülin Ural ve Bahadır Vural (der.), *Günebakan Düşlerimiz: Kamusalık, Gündelik Hayat Ve Tecrübe Üzerine Yazılar - Meral Özbek'e Armagan II*, (ss.249-274). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Lovin, C. R. (1967). Blut Und Boden: The Ideological Basis of the Nazi Agricultural Program. *Journal of the History of Ideas*, 28(2), ss.279–288.
- Lörcher, Carl Christoph. (1933). “Neubildung Deutscher Bauertums und Bauerlicher Bauweise im Dienste neuer Baumernkultur” *Baugilde*, sayı: 17-18, s.838.
- Lucius, Pierre. (1933). *Renovation du Capitalisme*. Paris: Payot.
- M.F. (1935). “Ulus’un Anketi”. *Ulus Gazetesi*, 7 Kasım, s.4.
- M.F. (1936). “MF İmzası İle Gelen Cevap”. *Karınca*, A:2, Mart, ss.33-36
- Macdougall, Carla Elizabeth. (2021). *Cold War Capital: Contested Urbanity In West Berlin, 1963-1989*. Yayınlanmamış Doktora Tezi: The State University of New Jersey.
- Macfadyen, Dugald. (1970). *Sir Ebenezer Howard And The Town Planning Movement*. Massachusetts, Cambridge: The MIT PRESS.
- Maier, Hans. (1969). *Revolution And Church: The Early History Of Christian Democracy, 1789-1901*. London-Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Maitland, Frederic William. (1907). *Domesday Book and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Makal, Ahmet. (1998). “Korporatizm”. İçinde, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C. 2. (ss.289-290). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Makal, Ahmet. (1999). *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*. Ankara: İmge Yayınları.
- Makal, Ahmet. (2002). “Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları”. *Toplum ve Bilim*, S. 93, ss.173-199.
- Makal, Ahmet. (2007). *Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- McElligott, Anthony. (2001). *The German Urban Experience, 1900-1945: Modernity And Crisis*. London: Routledge.
- Meline, Senator Jules. (1906). *Return to The Land*. London: Chapman & Hall, LTD.
- Meller, Helen Elizabeth. (2001). *European Cities, 1890-1930s: History, Culture, And The Built Environment*. New York: John Wiley & Sons LTD.
- Menemencioğlu, Ethem. (1939). *Leon Dugui'nin Cemiyet, Hukuk ve Devlet Nazariyeleri*. İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği Siyasal Bilgiler Okulu Yayınları.
- Miller, Ruth Austin. (2005). *Legislating Authority*. New York & London: Routledge.
- Mirow, M. (2019). Léon Duguit: (1859–1928). O. Descamps & R. Domingo (der.), *Great Christian Jurists in French History - Law and Christianity*, (ss. 358-371). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mirşan, Kazım. (1948). "Türk Şehirciliği". *Arkitekt*, Cilt: 1948 Sayı: 1948-09-12 (201-202-203-204), sayfa: 227-229.
- Muhidine, Timour. (2022). *Türk Boheminde Bir Cevelan, (1870-1980)*. İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Mumford, Lewis. (1938). *The Culture of Cities*. New York: Harcourt, Brace & Co.
- Mumford, Lewis. (1966). *The City in History*. London: Penguin Books
- Muthesius, Hermann. (1979). *The English House*. New York: Rizzoli.
- Nadi, Nadir. (1944). "Avrupada Yeni Bir Cereyan: Büyük Şehirciliğe Karşı Mücadele". *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Şubat, s.1.
- Nadi, Yunus. (1920). *Hayat-ı Milliyemizde Hakiki Bir İnkılâb: Büyük Millet Meclisi'nin Programı Tetkik Etmeğe Memur Ettiği Encümen-i Mahsus İntihabatta 'Temsil-i Mesleki' Esasını Kabul Etmiştir*. *Anadolu'da Yeni Gün*, 17-18 Ekim.
- Nafiz, Faruk. (1929). "İki Ana'ane", *Hâkimiyeti Milliye*, 12 Kanunisani.

- Naskali, Emine Gürsoy. (2015). Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları. İstanbul: Doğan Kitap.
- Nausbaum, Frederic L. (1937). A History of Economic Institutions of Modern Europe. New York: F. S. Crofts.
- Neuman, W. Lawrence. (2014). Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches. Harlow: Pearson Education Limited.
- Newman, Otto. (1981). The Challenge of Corporatism. Londra: The Macmillan Press.
- Okyar, Osman. (1984). "Atatürk's Quest for Modernism", Jacob M. Landau (der.), *Ataturk and The Modernization of Turkey*, (ss.45-57). New York: Routledge.
- Onar, Sıddık Sami. (1966). İdare Hukukunun Umumi Esasları. İstanbul: İsmail Akgün Matbaacılık, Hak Kitabevi.
- Ongun, Burhan Arif. (1936). "Şehirci Mimar Burhan Arif Tarafından Gönderilen Cevap". Karınca, A:2, Mart, ss.121-126.
- Ongun, Bürhan Arif. (1935). "Ulus'un Anketi". Ulus Gazetesi, 29 Kasım, s.4.
- Onulduran, Ersin. (1974). Political Development and Political Parties in Turkey. Ankara: Ankara Üniversitesi
- Orhan, Salim. (2022). Egemen Modern Devlet Paradigmasına Karşıt Bir Yaklaşım Olarak Johannes Althusius'un Siyaset Teorisi. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.27, S.46, ss.115-167.
- Ökçün, Ahmet Gündüz. (1997). Türkiye İktisat Kongresi, 1923, İzmir: Haberler Belgeler Yorumlar. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu
- Ömercioğlu, H. T. (2003). 1850-1950 Yılları Arasında Türkiye' de Köycülük Çalışmaları ve Numune Köyler. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Önder, Nilgün. (1990). Turkey's Experience with Corporatism. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Wilfrid Laurier University, Department of Political Science.
- Önen, B. Z. (Ed.). (2004). Seksen Yılda Devr-i Türkiye: 80 Kare Ankara. İstanbul: VEKAM Yayınları.
- Örik, Nahid Sırrı. (2008). Kıskanmak. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Örik, Nahid Sırrı. (2018). Gece Olmadan. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Özbudun, Ergun. (1986). Türk Anayasa Hukuku. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özer M.N, Özer, G. (2008). Yüz Yılda iki Mimar, Sedat Hakkı Eldem-Mehmet Emin Onat, İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi.
- Öztan, Güven Gürkan. (2007). "Korporatizm: Özgürlükten Yoksun Bir Üçüncü Yol Vaadi". Hatice Birsen Örs Hekimoğlu (der.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (ss. 515-542). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Palmer R.R. & Colton Joel. (1992). A History of the Modern World. USA: McGraw-Hill, Inc.
- Panitch, Leo. (1979). Development of Corporatism in Liberal Democracies. Schmitter, Philippe C. & Lehmbruch, Gerhard (der.), *Trends Toward Corporatist Intermediation*, (ss.119-147). London; Beverly Hills: Sage Publications.
- Parla, Taha. (1985). Social and Political Thought of Ziya Gökalp, 1876-1924. Leiden: Brill.
- Parla, Taha. (1989) Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye`de Korporatizm. İstanbul: İletişim.
- Parla, Taha. (1991). Türkiye`de Anayasalar. İstanbul: İletişim.
- Parla, Taha. (1992). Türkiye`de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Parla, Taha. (1993). *Türkiye’de Anayasalar*. İstanbul: İletişim.
- Parla, Taha. (2009). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*. İstanbul: Deniz Yayınları.
- Partalçı, Emre. (2022). “Türk Hukuk Camiasının Duguit’ye Teveccühü: Literatür Merkezli Bir Değerlendirme”. *The Sakarya Journal of Law / Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Temmuz, Cilt 10, Sayı 1, ss.283-308.
- Peker, Recep. (1935a). *Recep Peker’in İnkılap Dersleri Notları*. Ankara: Ulus Basımevi.
- Peker, Recep. (1935b). “Recep Peker Radyoda Yeni Parti Programı Taslağı Üzerinde Önemli Bir Konuşma Yaptı”. *Ulus Gazetesi*, 9 Mayıs, s.1.
- Pitts, J. (2007). “Liberalism, Democracy and Empire: Tocqueville on Algeria”. Geenens, R., De Dijn, A. (der.), *Reading Tocqueville from Oracle to Actor*, (ss. 12-31). London: Palgrave Macmillan.
- Pius XI. (1960). “Quadragesimo Anno”. Anne Fremantle (der.), *The Papal Encyclicals in Their Historical Context: The Teachings of the Popes*. (ss. 228-236). New York: The New American Library of World Literature.
- Poggi, Gianfranco (1978). *The Development of the Modern State: A Sociological Introduction*. Stanford: Stanford University Press.
- Pollard, John. (2017). “Chapter Corporatism And Political Catholicism The Impact Of Catholic Corporatism In Inter-War Europe”. Antonio Costa Pinto (der.), *Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe*, (ss.42-60). New York-London: Routledge.
- Poulantzas, Nicos. (2003). *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*. Ankara: Epos Yayınları.
- Reuben, Jeff. (2017, January 19). In pre-wwii berlin, the shape of your roof was a highly political decision. Atlas Obscura. <https://www.atlasobscura.com/articles/the-heated-highly-political-roof-war-that-captivated-berlin-before-world-war-ii>.

- Rosenberg, Alfred. (1930). *Myth of the Twentieth Century*. Internet Archive. <https://archive.org/details/the-myth-of-the-20th-century-alfred-rosenberg>.
- Ruby, Christian. (2016). *Siyaset Felsefesine Giriş*. İstanbul: İletişim.
- Sabine, George H. (1961). *A History of Political Theory*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Safa, Peyami. (1943). *Millet ve İnsan*. İstanbul: Halk Basımevi.
- Safa, Peyami. (2022). *Fatih-Harbiye*. İstanbul: Ötüken.
- Safa, Peyami. (2023). *İstanbul Hikayeleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sakaloğlu Cizre, Ümit. (Ekim 1992). "Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (II)". *Birikim*, No: 42, ss.46-55.
- Samar-Kent [Ataçeri], B. Affan. (1935). "Ulus'un Anketi". *Ulus Gazetesi*, 26 Kasım, s.4.
- Sancar, A. (2020). *Redefining Modernism: The Conversion of the Ankara Exhibition Hall into the Turkish State Opera*. *Journal of Urban History*, 47(5), ss.963-979.
- Sargın, Güven Arif. (Haziran 2001). "Kropotkin, Howard ve Nolen: Anarşi ve Yeni Kent (Kropotkin, Howard, and Nolen: Anarchy and the New-City)", *Arredamento Mimarlık*, Haziran Sayısı, (ss.109-114).
- Sata, Kinga-Koretta. (2010). *Re-modelling the Guild-System: Corporatism in Hegel's Philosophy of Right*. *Politica*, c55, s1, ss.3-19.
- Saylan, İ. & Özdikmenli Çelikoğlu, İ. (2021). "The Significance of The Kemalist Modernization for Modernization Theory". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (40), ss. 663-703.
- Schlesinger, R. (ed). (1949). *Changing Attitudes in Soviet Russia: The Family In USSR, Documents and Readings*. London: Routledge.

- Schmidt, Carl T. (1938). *The Plough and The Sword: Labor, Land, and Property in Fascist Italy*. New York Morningside Heights: Columbia University Press.
- Schmitter, P. C. (1974). Still the Century of Corporatism? *The Review of Politics*, c36, s1, ss.85–131.
- Schmitter, Philippe C. & Lehbruch, Gerhard (ed). (1979). *Trends Toward Corporatist Intermediation*. London; Beverly Hills: Sage Publications.
- Schneider, Herbert Wallace. (1927). Italy's New Syndicalist Constitution. *Political Science Quarterly*, 42(2), ss.161–202.
- Serçe, E. (1998). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Skidmore, Max, J. (1993). *Ideologies: Politics in Action*. Orlando: Harcourt Brace Jovanovich College Publisher.
- Sladky, Joseph F. X. (2012). *A Program for a Christian Social Order: The Organic Democracy of René La Tour du Pin*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. School of Theology and Religious Studies of the Catholic University of America.
- Sladky, Joseph F. X. (2013, December 9). René de La Tour du Pin & the Renewal of the Social Order. *Crisismagazine*.
<https://crisismagazine.com/opinion/rene-de-la-tour-du-pin-the-renewal-of-the-social-order>.
- Snavely, William P. (1969). *Theory of Economic Systems: Capitalism, Socialism and Corporatism*. Columbus, Ohio: Charles E. Merrill Publishing Company - A Bell & Howell Company.
- Spengler, Oswald. (1928). *The Decline of The West, Volume Two*. New York: Alfred A. Knopf.
- Spengler, Oswald. (1940). *Today and Destiny: Vital Excerpts From the Decline of the West of Oswald Spengler*. New York: Alfred A. Knopf.

- Srinivasan, N. (1939). The Juristic and Political Ideas of Duguit. The Indian Journal of Political Science, 1(1), ss.1–22
- Stern, Robert A. M., Fishman, D., Tilove, J. (2013). Paradise Planned: The Garden Suburb And The Modern City. The Monacelli Press.
- Sternhell, Zeev. (1996). Neither Right Nor Left. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Şenyapılı, Tansı. (1978). Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Şirin, Tolga. (2022, 10 Aralık). Atatürk Rousseaucu muydu? Kisadalga. https://kisadalga.net/haber/detay/ataturk-rousseau-muydu_49216.
- Tanıl Bora. (2005). "Süleyman Demirel". Murat Gültekingil & Tanıl Bora (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm, Cilt 7*, (ss.250-277). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tankut, G. (1988). Ankara'nın Başkent Olma Süreci. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 8(2), ss.93–104.
- Tankut, Gönül. (1993). Bir Başkent'in İmarı. İstanbul: Anahtar Kitap.
- Tankut, Gönül. (1998). "Ankara'nın Planlı İmarı ve Şehir Mimarisi". Mimarlık Dergisi, sayı: 284, ss.20-21.
- Tanör, Bülent. (2010). Anayasal Gelişme Tezleri. İstanbul: YKY.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1969). Beş Şehir. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tanyeli, Uğur. (2001). Sedat Hakkı Eldem. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Taylor, Robert R. (1974). The Word in Stone: The Role of Architecture in the National Socialist Ideology. Los Angeles: University Of California Press.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İçtima Senesi 3, Cilt 21, 15/7/1922.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İçtima Senesi: 2, Cilt: 14, 1/12/1921.
- Tekeli, İlhan & Şaylan, Gencay. (1978). Toplum ve Bilim, S.6-7, ss.44-110.

- Tekeli, İlhan ve İlkin Selim. (2004a). Cumhuriyetin Harcı I: Köktenci Modernitenin Doğuşu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tekeli, İlhan ve İlkin Selim. (2004b). Cumhuriyetin Harcı II: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tekeli, İlhan ve İlkin Selim. (2004c). Cumhuriyetin Harcı III: Modernitenin Altyapısı Oluşurken. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim. (1982). Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim. (2010). “(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili Mesleki Programı”, içinde, *Cumhuriyetin Harcı I: Köktenci Modernitenin Doğuşu*, (ss.354-447). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tekeli, İlhan. (2009). Modernizm, Modernite ve Türkiye’nin Kent Planlama Tarihi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İlhan. (2011). Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü (1923-1990). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tizot, Jean-Yves. (2018). “Ebenezer Howard’s Garden City Idea and the Ideology of Industrialism”, *Cahiers victoriens et édouardiens* [Online], 87 Printemps | 2018, Online since 01 April 2018. URL: <http://journals.openedition.org/cve/3605>; (if printed 19 page).
- Toprak, Zafer. (1977). “İkinci Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”. *Toplum ve Bilim*, No: 1, Bahar, ss. 92-123.
- Toprak, Zafer. (1980). "Türkiye’de Korporatizmin Doğuşu", *Toplum ve Bilim*, No:12, Kış, 1980, ss. 41-49.
- Toprak, Zafer. (1995). Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950): Milli İktisat-Milli Burjuvazi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Zafer. (2012). Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji. İstanbul: Doğan Kitap.

- Toprak, Zafer. (2012). Türkiye’de Milli İktisat - 1908-1918. İstanbul: Doğan Kitap.
- Toprak, Zafer. (2016). Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Zafer. (2020). Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toprak, Zafer. (2021, 20 Mart). Atatürk ve Rousseau: Levent Köker'e Cevap. Birikim Dergisi. <https://birikimdergisi.com/guncel/10526/ataturk-ve-rousseau-levent-koker-e-cevap>
- Tönnies, F. (1957). Community and Society. New York: Harper Torchbooks.
- Tör, Vedat Nedim. (1935). “Ulus’un Anketi”. Ulus Gazetesi, 20 Kasım, s.4.
- Tör, Vedat Nedim. (1936). “Vedat Nedim Tör’den Gelen Cevap”. Karınca, A:2, Mart, ss.83-86
- Treves, A. (1980). “The Anti-urban Policy of Fascism and a Century of Resistance to Industrial Urbanization in Italy”. International Journal of Urban and Regional Research, 4(4), ss.470-484.
- Tunaya, Tarık Zafer. (2016a). Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer. (2016b). Türkiye'de Siyasal Gelişmeler - Mütareke Cumhuriyet Ve Atatürk. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer. (2023). Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük. İstanbul: Kronik Kitap.
- Tunçay, Mete, Kocak, Cemil, Özdemir, Hikmet, Boratav, Korkut, Hilav, Selahattin, Katoğlu, Murat, Ödekan, Ayla, Akşin, Sina. (2000). Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye, 1908-1980. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tunçay, Mete. (2006). Eleştirel Tarih Yazıları. Ankara: Liberte.
- Tunçay, Mete. (2012). Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Türegün, Adnan. (2016). "Policy Response To The Great Depression Of The 1930s: Turkish Neomercantilism In The Balkan Context". *Turkish Studies*, 17:4, ss. 666-690.
- Türkbağ, Ahmet Ulvi. (2001). "Leon Duguit ve Nesnel/Objektif Hukuku". Mustafa Çakır (der), *Prof. Dr. Vecdi Aral'a Armağan*, (ss. 271-275). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Türközer, Bahir Güneş. (1996). *Toplumsal Gerçeklik Olarak Hukuk: Leon Duguit Sistematiği*. Ankara: MARS Tic.
- Uhl, Karsten. (2022). *Technology in Modern German History: 1800 to the Present*. London-New York: Bloomsbury Publishing.
- Uluiş, Levent. (2009). "Lörcher'in Ankara'sı: Anti-Modernist ve Otoriter Eğilimleri Yansıtan Bir Şehir Tahayyülü". *Toplumsal Tarih*, No.187, ss.73-83.
- Uluiş, Levent. (2015). *Einparteienregime und Städtebau Die Entstehung der neuen Hauptstadt der kemalistischen Türkei (1923-1938)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. von der Fakultät VI Planen Bauen Umwelt der Technischen Universität Berlin.
- Uzgören, Nusret. (1934). "Yapı Kooperatifleri", *Hâkimiyeti Milliye*, 17 Kasım, s6.
- Uzgören, Nusret. (1935a). "Ulus'un Anketi". *Ulus Gazetesi*, 14 Kasım, s.4.
- Uzgören, Nusret. (1935b). "Ulus'un Anketi". *Ulus Gazetesi*, 15 Kasım, s.4.
- Uzgören, Nusret. (1935c). "Ulus'un Anketi". *Ulus Gazetesi*, 16 Kasım, s.4.
- Uzgören, Nusret. (1935d). "Ulus'un Anketi". *Ulus Gazetesi*, 17 Kasım, s.4.
- Uzgören, Nusret. (1935e). "Ulus'un Anketi". *Ulus Gazetesi*, 18 Kasım, s.4.
- Uzgören, Nusret. (1936). "Nusret Uzgören'den Gelen Cevap". *Karınca*, A:2, Mart, ss.62-76.
- Ülker, Erol. (2023). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Mesleki Temsil ve Sol*. İstanbul: Yordam Kitap.

- Üskül, Zeynep Özlem. (2004). "Duguit'nin Hukuka ve Devlete İlişkin Sosyolojik Yaklaşımları", içinde *Prof. Dr. Ergun Özsunay'a Armağan*, (ss. 778-802). İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Üstün, Gülten & Üstün, Mahmut. (2000). "Korporatizm Bir Alternatif Olabilir mi?". *Mülkiye Dergisi*, C.24, S.224, ss.161-192.
- Violi, Paolo-Vietti. (1935). "Ulus'un Anketi". *Ulus Gazetesi*, 2 Kasım, s.4.
- Violi, Paolo-Vietti. (1936). "Ankete İlk Cevap Cevap". *Karınca*, A:2, Mart, ss.19-21.
- Vogt, W. Paul. (2009). "Obligation and Right: The Durkheimians and The Sociology of Law". Phillippe Besnard (der.), *The Sociological Domain: The Durkheimians and The Founding of French Sociology*, (ss.177-199). London: Cambridge University Press.
- Weiker, Walter F. (1981). *The Modernization of Turkey: From Ataturk to the Present Day*. New York and London: Holmes & Meir Publishers, Inc.
- Weisz, George. (2009). "The Republican Ideology and the Social Sciences: Durkheimians and The History of The Social Economy at the Sorbonne". Phillippe Besnard (der.), *The Sociological Domain: The Durkheimians and The Founding of French Sociology*, (ss. 90-120). London: Cambridge University Press.
- Welk, William G. (1938). *Fascist Economics Policy*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Wiarda, Howard. (1997). *Corporatism and Comparative Politics: The Other Great "Ism"*. New York: ME Sharpe Inc.
- Wilde, Norman. (1920). The Attack on the State. *International Journal of Ethics*, 30(4), ss.349–371.
- Wilde, Norman. (1924). *The Ethical Basis of The State*. Princeton: Princeton University Press.

- Willette, Jeanne S. M. (2017, April 7). Mies van der Rohe: Machine Age Architecture in Stuttgart. Arthistoryunstuffed. <https://arthistoryunstuffed.com/mies-van-der-rohe-machine-age-architecture-stuttgart/>.
- Williamson, Peter J. (1985) *Varieties of Corporatism: A Conceptual Discussion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Williamson, Peter J. (1989). *Corporatism in Perspective: An Introductory Guide to Corporatist Theory*. London: SAGE Publication.
- Willoughby, Westel Woodbury. (1930). *The Ethical Basis of Political Authority*. New York: The Macmillan Company.
- Winkler, J. T. (1976). Corporatism. *European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie / Europäisches Archiv Für Soziologie*, 17(1), ss.100–136.
- Wood, Ellen M. (2011). *Citizens to Lords: A Social History of Western Political Thought From Antiquity to the Middle Ages*. London-New York: Verso.
- Wood, Ellen, M. (1991). *The Pristine Culture of Capitalism: A Historical Essay on Old Regimes and Modern States*. Verso.
- Worbs, Dietrich. (1993). "The Berlin Mietskaserne and Its Reforms". Josef Paul Kleihues ve Christina Rathgeber (der.), *Berlin/New York, Like and Unlike: Essays on Architecture and Art from 1870 to the Present*, (ss. 145-159). New York: Rizzoli.
- Yavuz, Fehmi. (1981). "Başkent Ankara ve Jansen", O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi, cilt 7, sayı1, ss25-34.
- Yazman, M. (1934). *Yapı Heyecanı, Kadro*, c32. s37-39.
- Yenen, Mithat. (1954). "Türk Şehirleri ve Türkiye'de Şehircilik", *Arkitekt*, cilt:1954, sayı: 1954-03-06 (269-270-271-272), sayfa: 72-74.
- Yıldırım, Ali & Şimşek, Hasan. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.

Yörükoğlu, Ömer. (1998). Leon Duguit'nin Hukuk Kaidesi Teorisi. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zürcher, Erik Jan. (2020). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orjinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SIYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 12/ 2 /2024	
Tez Başlığı: Korporatizmi Mekân ve Mimari Üzerinden Okumak: 1930 ve 1940'larda Ankara.	
Yukarıda başlığı verilen tezinin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 302 sayfalık kısmına ilişkin, 10/ 2 /2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezinin benzerlik oranı % 3'tür.	
Uygulanan filtrelemeler*:	
1. ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç	
2. ☒ Kaynakça hariç	
3. ☒ Alıntılar hariç	
4. ☐ Alıntılar dâhil	
5. ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç	
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezinin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Aliberk Akbulut	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Aliberk Akbulut
	Öğrenci No	N20139516
	Enstitü Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Programı	Siyaset Bilimi

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

(Doç. Dr. Kadir DEDE)

* Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

Date: 12/ 2 /2024

Thesis Title (In English): Reading Corporatism Through Space and Architecture: Ankara in the 1930s and 1940s.

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 10/ 2 /2024 for the total of 302 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 3 %.

Filtering options applied**:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. References cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

Kindly submitted for the necessary actions.

Alibrek Akbulut

Student Information	Name-Surname	Alibrek Akbulut
	Student Number	N20139516
	Department	Political Science and Public Administration
	Programme	Political Science

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
(Assoc. Prof. Dr. Kadir DEDE)

**As mentioned in the second part [article (4)/3]of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 2. ETİK KOMİSYON MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih:12/ 2 /2024	
Tez Başlığı (Türkçe): Korporatizmi Mekân ve Mimari Üzerinden Okumak: 1930 ve 1940'larda Ankara.	
Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir. 	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Aliberk Akbulut	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Aliberk Akbulut
	Öğrenci No	N20139516
	Enstitü Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
	Programı	Siyaset Bilimi

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR

Doç. Dr. Kadir DEDE

* Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION	
Date:12/ 2 / 2024	
ThesisTitle (In English): Reading Corporatism Through Space and Architecture: Ankara in the 1930s and 1940s.	
My thesis work with the title given above:	
<ol style="list-style-type: none"> Does not perform experimentation on people or animals. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). Does not involve any interference of the body's integrity. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions. 	
I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.	
I respectfully submit this for approval.	
Aliberk Akbulut	

Student Information	Name-Surname	Aliberk Akbulut
	Student Number	N20139516
	Department	Political Science and Public Administration
	Programme	Political Science

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED

Assoc. Prof. Kadir DEDE